

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav hospodářských a sociálních dějin

Historické vědy Hospodářské a sociální dějiny

Disertační práce

Československo-iránské vztahy v letech 1918–1938

Politika, hospodářství, kultura, vystěhovalectví a krajanská kolonie

Czechoslovak-Iranian Relations 1918–1938

Politics, Economy, Culture, Expatriates and Communities

Autor: Adéla Jůnová Macková

Školitel: Prof. PhDr. Eduard Kubů, CSc.

*Prohlašuji, že jsem disertační práci napsala samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.
V Praze dne 25. května 2012*

Poděkování

Ráda bych tímto vyjádřila poděkování svému školiteli, Prof. Eduardu Kubů, za odborné vedení při psaní této práce a za vstřícnost, se kterou se mi vždy věnoval.

Upřímně a ze srdce děkuji všem, kteří mě během psaní mé disertační práce podporovali a měli se mnou trpělivost, především celé své rodině, manželovi a dětem.

Abstract

Československo-iránské vztahy v letech 1918–1938 Politika, hospodářství, kultura, vystěhovalectví a krajanská kolonie

Práce se komplexně zabývá československo-iránskými vztahy v meziválečném období. Zkoumá jejich politický, kulturní a především hospodářský rozměr. Osu pojednání tvoří podnikatelské aktivity československých firem, které se dokázaly prosadit na iránském trhu. Hospodářské vztahy odvíjející se primárně na bázi zahraničního obchodu jsou zkoumány v kontextu politických jednání a problematiky vystěhovalectví. Jako případová studie je zahrnuta sonda objasňující pronikání československých exportních firem do Íránu a působení akciové společnosti Société Iranienne Skoda, která realizovala zakázky továrních celků a budování dopravní infrastruktury. Pilířem vzájemných vztahů se ve třicátých letech stal vývoz zbraní a munice největších československých zbrojovek (Škodovy závody, ČKD a Zbrojovka Brno), který představoval více jak polovinu hodnoty celkového československého vývozu do Íránu.

Czechoslovak-Iranian Relations 1918–1938. Politics, Economy, Culture, Expatriates and Eommunities.

The work deals with Czechoslovak-Iranian relations in the interwar period and reflects their political, cultural and in particular economic dimension. The entrepreneurial activities of Czechoslovak enterprises that managed to break into Iranian market represent the main theme of the work. The economic relations based primarily on foreign trade are examined within the context of political negotiations and the issue of expatriates. The case study explains the process of market penetration of Czechoslovak export companies into Iran and analyzes the activities of Société Iranienne Skoda within the context of factory (i.e. plant and equipment) orders and infrastructure development. The work focuses on penetration of Czechoslovak armament factories (Škodovy závody, ČKD and Zbrojovka Brno) into Iranian market. Czechoslovak export of munition became especially in the 1930s the main pillar of relations between Czechoslovakia and Iran. The export of armament into Iran comprised more than half of total Czechoslovak export into Iran.

Klíčová slova

Írán, Blízký a Střední východ, hospodářství, zahraniční obchod, Škodovy závody, vývoz zbraní, krajanské kolonie

Key words

Iran, Near and Middle East, industry, foreign trade, Škodovy závody, export of armament, expatriates

OBSAH

ÚVOD	6
KAPITOLA I. – Stručný nástin zahraniční a hospodářské politiky Československa v období První republiky	23
<u>I/1 Zahraniční politika Československa</u>	23
<u>I/2 Vytváření sítě zastupitelských úřadů</u>	24
<u>I/3 Státní hospodářská politika a zahraniční obchod ČSR ve dvacátých letech</u>	25
<u>I/4 Státní hospodářská politika a zahraniční obchod ČSR ve třicátých letech</u>	28
KAPITOLA II. – Stručný nástin hospodářského a politického vývoje Íránu	31
<u>II/1 Kapitulační systém a jeho vliv na hospodářství Íránu v 19. století</u>	31
<u>II/2 Cesta ke konstituční monarchii</u>	34
<u>II/3 První světová válka a její důsledky</u>	38
<u>II/4 Vláda Rezy šáha Pahlavího</u>	39
II/4/1 Vnitřní politika, reforma správy, práva a soudnictví	40
II/4/2 Daňová politika a příjmy státu	44
II/4/3 Zahraniční politika	46
II/4/4 Industrializace	49
II/4/5 Dopravní infrastruktura	50
II/4/6 Reformy školství a kultury	52
<u>II/5 Proměny státní hospodářské politiky v zahraničním obchodu Íránu</u>	54
II/5/1 Zrušení kapitulací a zavedení autonomního íránského celního sazebníku	54
II/5/2 Finanční krize a státní zásahy do zahraničního obchodu	57
II/5/3 Monopol zahraničního obchodu 1931	59
II/5/4 Otázka clearingů	63
II/5/5 Kontingenty – SSSR	64

II/5/6 <u>Devizový zákon 1936</u>	65
<u>II/6 Orientace iránského zahraničního obchodu v meziválečné době</u>	66
KAPITOLA III. – Zřízení, vývoj a činnost československého zastupitelského úřadu v Íránu v meziválečné době	69
III/1 <u>Ustavení iránského zastoupení pro Československo</u>	69
III/2 <u>Zřízení konzulátu a vyslanectví</u>	70
III/3 <u>Sídlo konzulátu a vyslanectví</u>	76
III/4 <u>Činnost vyslanectví</u>	77
III/5 <u>Smlouvy uzavřené v meziválečné době mezi Československem a Íránem</u>	81
III/5/1 <u>Počáteční jednání. Uzavření prozatímní smlouvy</u>	81
III/5/2 <u>Obchodní, celní a plavební úmluva</u>	87
III/5/3 <u>Smlouva o přátelství a úmluva o usazování</u>	91
III/5/3/1 <u>Smlouva o přátelství</u>	91
III/5/3/2 <u>Úmluva o usazování</u>	94
III/5/4 <u>Clearingová smlouva?</u>	96
KAPITOLA IV. – Československý obchod s Íránem v letech 1918–1938	102
IV/1 <u>Československé obchodní smlouvy se státy Blízkého východu</u>	103
IV/2 <u>Doprava zboží do Íránu</u>	107
IV/3 <u>Zprostředkování prodeje československého vývozu do Íránu. Zastoupení československých firem v Íránu</u>	111
IV/4 <u>Vývoj vzájemného obchodu a jeho bilance</u>	118
IV/5 <u>Struktura československého vývozu do Íránu</u>	121
IV/6 <u>Struktura iránského vývozu do Československa</u>	129
IV/7 <u>Proměna struktury československo – iránského obchodu</u>	132
IV/7/1 <u>Proměna struktury československého vývozu do Íránu</u>	133
IV/7/2 <u>Proměna struktury iránského vývozu do Československa</u>	134
IV/8 <u>Postavení Československa v iránském zahraničním obchodě</u>	135
IV/9 <u>Postavení Íránu v československém zahraničním obchodě</u>	138
KAPITOLA V. – Pronikání československých firem do Íránu	140
V/1 <u>Československé firmy v Íránu</u>	140

<u>V/2 Škodovy závody v Íránu. Případová studie o působení československé firmy v Íránu ve třicátých letech 20. století</u>	142
V/2/1 Škodovy závody a budování íránského národního průmyslu a dopravní infrastruktury	147
V/2/2 Československé cukrovary v Íránu	149
<u>V/3 Československo a budování moderní armády v Íránu</u>	158
V/3/1 Vývoz munice	162
V/3/2 Podíl československého vývozu zbraní na vývozu „železného zboží“	163
KAPITOLA VI. – Československé vystěhovalectví a kolonie v Íránu v letech 1918–1938	168
<u>VI/1 Vystěhovalectví z Československa</u>	168
VI/1/1 Úmluva o usazování – podmínky pro vystěhovalce	170
<u>VI/2 Írán – životní podmínky</u>	172
<u>VI/3 Nesnáze vystěhovalectví</u>	173
<u>VI/4 Českoslovenští občané a krajané v Íránu</u>	175
<u>VI/5 Pracovní možnosti v Íránu</u>	177
<u>VI/6 Československá kolonie v Íránu ve dvacátých letech 20. století</u>	179
<u>VI/7 Československá centra v Íránu ve třicátých letech 20. století</u>	182
<u>VI/8 Zaměstnanci Škodových závodů</u>	184
<u>VI/9 Českoslovenští občané a stavba transíránské železnice</u>	185
<u>VI/10 Povolání členů československé kolonie v Íránu</u>	188
ZÁVĚR	190
POUŽITÉ PRAMENY A LITERATURA	196
PŘÍLOHY	

Seznam tabulek a grafů v textu

- Tab. č. 1: Celkový dovoz do Íránu v letech 1925/1926–1937/1938 (68)
- Tab. č. 2: Celkový vývoz z Íránu v letech 1925/1926–1937/1938 (68)
- Tab. č. 3: Dovoz do Íránu v procentech podle zemí v letech 1913/1914, 1926/1927–1937/1938 (68)
- Tab. č. 4: Vývoz Íránu v procentech podle zemí v letech 1913/1914, 1926/1927–1937/1938 (68)
- Tab. č. 5: Přehled počtu úředníků konzulátu/vyslanectví a vyřízených spisů v letech 1928–1938 (80)
- Tab. č. 6: Přehled typů hospodářských zpráv v letech 1930–1938 (80)
- Tab. a graf č. 7: Porovnání vzájemného vývozu Československa a Íránu v letech 1924–1938 (129)
- Tabulka č. 8: Bilance československého zahraničního obchodu s Íránem v letech 1924–1938 (129)
- Tab. a graf č. 9: Československý vývoz cukru do Íránu v letech 1924–1938 (129)
- Tab. a graf č. 10: Dovoz cukru do Íránu dle zemí v letech 1932–1937 (129)
- Tab. a graf č. 11: Československý vývoz textilního zboží do Íránu v letech 1924–1938 (129)
- Tab. a graf č. 12: Československý vývoz koženého zboží do Íránu v letech 1924–1938 (129)
- Tab. a graf č. 13: Československý vývoz nejdůležitějších položek lehkého průmyslu do Íránu v letech 1924–1938 (129)
- Tab. a graf č. 14: Porovnání celkového československého vývozu do Íránu s vývozem cukru v letech 1924–1938 (129)
- Tab. a graf č. 15: Československý vývoz strojů do Íránu v letech 1924–1938 (129)
- Tab. č. 16: Dovoz strojů a jejich součástí do Íránu v letech 1932–1937 (129)
- Tab. č. 17: Československý vývoz vozidel do Íránu v letech 1924–1938 (129)
- Tab. č. 18: Dovoz vozidel do Íránu v letech 1932–1937 (129)
- Tab. č. 19: Československý vývoz železného zboží do Íránu ve srovnání s celkovým československým vývozem v letech 1924–1938 (129)
- Tab. č. 20: Rozbor československého vývozu železného zboží dle nejdůležitějších položek v letech 1930–1938 (129)
- Tab. a graf č. 21: Československý vývoz zápalného zboží do Íránu v letech 1924–1938 (129)
- Tab. a graf č. 22: Íránský vývoz vlněného zboží do Československa v letech 1924–1938 (131)
- Tab. a graf č. 23: Íránský vývoz živočišných výrobků do Československa v letech 1918–1938 (131)
- Tab. č. 24: Proměny struktury československého vývozu do Íránu v mil. Kč (134)
- Tab. č. 25: Proměny struktury československého vývozu do Íránu v % (134)
- Tab. a graf č. 26: Porovnání íránského vývozu vlněného zboží a živočišných výrobků do Československa v letech 1924–1938 (134)
- Tab. č. 27: Podíl dovozu a vývozu Íránu na celkovém československém dovozu a vývozu v mil. Kč a v procentech v letech 1924–1938 (139)
- Tab. č. 28: Celkový obrat čsl. obchodu – přehled podle světadílů v letech 1924–1938 (v %). (139)
- Tab. č. 29: Vedení Société Iranienne Skoda v roce 1935 (156)
- Tab. č. 30: Přehled íránské produkce cukru v závislosti na celkové spotřebě v letech 1932–1940 (156)
- Tab. č. 31: Českoslovenští zaměstnanci cukrovarů v Íránu (156)
- Tab. č. 32: Přehled uzavřených smluv na zbrojní zakázky mezi Škodovými závody a Íránem v letech 1934–1938 (167)
- Tab. č. 33: Vývoz střeliva ze Škodových závodů do Íránu, srovnání s celkovým vývozem zápalného zboží z Československa do Íránu (167)
- Tab. č. 34: Podíl československého vývozu zbraní na vývozu železného zboží respektive celkového československého vývozu do Íránu (167)
- Tab. č. 35: Realizované dodávky zbraní Škodových závodů do Íránu (167)
- Tab. č. 36: Realizované dodávky zbraní a střeliva ze Zbrojovky Brno do Íránu (167)
- Tab. č. 37: Přehled vývozu československých zbraní do Íránu podle vývozu jednotlivých zbrojovek v komparaci s došlými platbami (167)
- Tab. č. 38: Přehled počtu vystěhovalců z Čsl. do Íránu v letech 1930–1938, podle národnosti (177)

Seznam příloh

- Příloha č. 1: Plán pozemku a výkresy jednotlivých pater budovy československého vyslanectví v Teheránu.
- Příloha č. 2: Fotografie sídla československého vyslanectví v Teheránu.
- Příloha č. 3: Smlouvy uzavřené mezi Československem a Íránem v meziválečné době
- Příloha č. 4: Výběr z fotografické dokumentace Škodových závodů v Íránu
- Příloha č. 5: Převod riálů na libry šterlinků a československých korun na libry šterlinků
- Příloha č. 6: Mapa Íránu

Použité zkratky

AMZV	Archiv Ministerstva zahraničních věcí
A AVČR	Archiv Akademie věd ČR
CO	Colonial office
ČKD	Českomoravská-Kolben-Daněk
ČNB	Česká národní banka
ČÚZ	Československý ústav zahraniční
EÚČ	Exportní ústav československý
FO	Foreign Office
MAP	Masarykova Akademie práce
MNO	Ministerstvo národní obrany
MPOŽ	Ministerstvo průmyslu obchodu a živností
MSP	Ministerstvo sociální péče
MZV-VA	Ministerstvo zahraničních věcí – výstřižkový archiv
NA	Národní archiv
NBČ	Národní banka Československá
PMR	Předsednictvo ministerské rady
PZ	Politické zpravodajství
Sb. z. a n.	Sbírka zákonů a nařízení RČS
SOA	Státní oblastní archiv
ŠZ	Škodovy závody
ÚOŽK	Ústředna obchodních a živnostenských komor
VÚA-VHA	Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv
ZB	Zbrojovka Brno
ŽB	Živnostenská banka

Úvod

I. Předmět práce

Předkládaná disertační práce usiluje o komplexní pojednání československo-iránských vztahů, politických, hospodářských i kulturních. Osu pojednání tvoří podnikatelské aktivity československých firem, které se dokázaly prosadit na iránském trhu. Hospodářské vztahy odvíjející se primárně na bázi zahraničního obchodu jsou zkoumány v kontextu politických jednání a jednání o problematice vystěhovalectví. Exkurs zvláštního významu je věnován akciové společnosti Société Iranienne Skoda.

II. Literatura

Literatura vztahující se k tématu mé disertační práce je v českém prostředí téměř nedostupná.¹ Vzhledem k značnému výčtu prací věnovaných Íránu jsem se zaměřila především na nejdůležitější syntézy politických a hospodářských dějin. Politické dějiny blízkovýchodních států zpracovali ve svých pracích Roger Owen (2007), Malcolm Edward Yapp (1987 a 1996), Martin Sicker (2001, politologická studie, která zkoumá mocenskou hru Velké Británie a Ruska/SSSR v Íránu na počátku dvacátých let 20. století) a David Kenneth Fieldhouse (2006).² Tyto práce jsou cenné především zpracováním britsko-francouzských jednání za 1. světové války a problematiky vzniku nezávislých států a mandátů na území bývalé Osmanské říše. M. E. Yapp (1987) podrobně zkoumal vývoj těchto států do roku 1923, v rámci Íránu se zaměřil především na postoj Velké Británie a Ruska (SSSR) vůči Íránu v navrhovaných dohodách (britsko-perská 1919 a persko-sovětská 1921).³ Ve své knize o dějinách blízkého východu v průběhu 20. století (1996) podává M. E. Yapp stručný přehled vnitřní politiky, reform a hospodářství jednotlivých

¹ Část zmíněných prací byla nakoupena do knihovny ÚHSD FF UK z grantových projektů Adély Jůnové Mackové Československé zájmy v Íráku. Životní příběh doktorky Vlasty Kálalové Di-Lotti. (specifický výzkum FF UK a GA AV, KJB 801010807) a Českoslovenští vědci v Orientu 1918–1938 (GA ČR, 409/09/0295).

² R. Owen, *State, Power and Politics in the Making of the Modern Middle East*, New York 2007. M. E. Yapp, *The Making of the Modern Near East 1792–1923*, London 1987 a též *The Near East since the first World War*, London 1996. D. K. Fieldhouse, *Western Imperialism in the Middle East (1914–1958)*, Oxford 2006. M. Sicker, *The Middle East in the Twentieth Century*, London 2001.

³ Viz Kap. II. – Stručný nástin hospodářského a politického vývoje Íránu.

států včetně Íránu, kterému věnuje jednu kapitolu. Součástí knihy je velmi pečlivá komentovaná bibliografie rozdělená podle kapitol.

V anglicky mluvících zemích vzniklo od poloviny 20. století velké množství syntéz zahrnujících hlavně politické dějiny Íránu v době vlády dynastie Pahlaví (především studie Ervanda Abrahamiana, Amina Bananiho, Petera Averyho, J. M. Uptona; vývoj armády zpracovala Stephanie Cronin).⁴ Otázkám hospodářským se autoři věnovali spíše přehledově v souvislosti s reformami zaváděnými šáhem Rezou Pahlavím. Velkým přínosem je především syntéza světových kapacit v daném oboru *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*.⁵ Ta zahrnuje studie od 18. století po současnost, hospodářská témata⁶ jsou zaměřena na hospodářské zájmy velmocí v Íránu v 19. a 20. století a na vývoz ropy z Íránu. Kniha je opatřena rozsáhlou bibliografií.

Zájům velmocí v Íránu bylo věnováno velké množství studií vycházejících v rámci větších syntéz, jako výše zmíněná *The Cambridge History of Iran*. Tyto zájmy byly sledovány především v politické a hospodářské rovině a v rámci specificky zaměřených studií (*Anglo Persian Oil Company* a těžba ropy v Íránu, američtí finanční poradci atd.). V rámci této syntézy bylo publikováno několik prací k britsko-iránským hospodářským a politickým vztahům (autoři Rose Greaves, Amin Saikal, Ronald Ferrier).⁷ Ruské (sovětské) a německé vztahy s Íránem přiblížil ve své monografii George Lenczowski (1949)⁸, v souvislosti s proměnou vlivu těchto dvou zemí v Íránu během třicátých a čtyřicátých let 20. století. Německé hospodářské zájmy v této zemi jsou zmiňovány v každé z následujících studií týkajících se hospodářství Íránu a to zejména v souvislosti s industrializací této země (dovoz továrních celků). Z dobové literatury

⁴ A. Banani, *The Modernization of Iran 1921–1941*, Stanford 1961; E. Abrahamian, *A History of Modern Iran*, Cambridge 2008 a *Iran between Two Revolutions*, New Jersey 1982; Homa Katouzian, *The Campaign against the Anglo-Iranian Agreement of 1919*, in: *British Journal of Middle Eastern Studies*, 1998, roč. 25, č. 1. P. Avery, *Modern Iran*, Cambridge 1965. J. M. Upton, *The History of Modern Iran an Interpretation*, Cambridge 1961. S. Cronin, *The Army and the Creation of the Pahlavi State in Iran 1910–1926*, London 1997.

⁵ P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991.

⁶ Ch. Issawi, *European Economic Penetration 1872–1921*, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991, s. 590–607. Maclachlan, K. S., *Economic Development, 1921–1979*, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991, s. 608–638.

⁷ R. Greaves, *Iranian Relations with Great Britain and British India, 1798–1921*, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991, s. 426–458. A. Saikal, *Iranian Foreign Policy, 1921–1979*, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991, s. 426–458. R. Ferrier, *The Iran Oil Industry*, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991, 639–704.

⁸ G. Lenczowski, *Russia and the West in Iran 1918–1948*, New York 1949.

týkající se amerických zájmů v Íránu bych chtěla zmínit především práce amerických finančních poradců íránské vlády Williama Morgana Schustera (1912) a Artura C. Millspaugh (1946)⁹. Oba do své práce zahrnuli zhodnocení íránského hospodářství a popsali své reformy příjmů a výdajů státního rozpočtu Íránu včetně těžkostí při vybírání daní (a to hlavně v ruské, respektive sovětské zóně na severu země). Americkými zájmy na Blízkém východě se v šedesátých letech 20. století zabýval John A. de Novo (1963)¹⁰. Popsal obě výše zmíněné mise amerických finančních poradců, a ačkoli se americký dovoz a vývoz s Íránem pohyboval v procentech dle zemí v první pěti (íránského dovozu a vývozu), označil politickou roli Američanů v této zemi spíše jako roli diváka, než aktéra ve velmocenské politice.¹¹

Hospodářským vývojem na Blízkém východě se zabývali Roger Owen (2005) a R. Owen společně se Seuketem Pamukem (1998)¹². Obě práce jsou geograficky vymezené pouze pro území od Egypta po Turecko, Írán již nezahrnují. Časově zabírají období 19. a 20. století a postihují vývoj řemesel, průmyslu a obchodu jednotlivých zemí a všeobecné trendy platné na celém Blízkém a Středním východě (pronikání evropských zemí na území Osmanské říše a jejích sousedů, zatlačování místní výroby manufakturními výrobky z Evropy – což ovšem neplatí pro odlehlá vnitrozemská místa). Jednotlivé studie jsou doplněny statistickými přehledy a mapami. Práce Charlese Issawiho (1971) je souborem studií o íránském hospodářství v 19. a na počátku 20. století doplněných velmi cennou edicí pramenů z britského Foreign Office a francouzského Ministère des Affaires Etrangères.

První práce zaměřené na hospodářské dějiny Íránu v meziválečné době byly zpracovány v bývalém Sovětském svazu. V. C. Gluchoděd (1968)¹³ a M. M. Rabizade (1970)¹⁴ se v šedesátých letech věnovali vývoji íránského hospodářství, státní hospodářské politice a zahraničnímu obchodu především z pohledu zájmů sovětského svazu v Íránu. Jsou vystaveny na vydaných hospodářských zprávách institucí, jako byla Bank Mellie Iran atd. a na sekundárních pramenech. Obě práce obsahují přehledné statistiky (ovšem za kratší období 1928–1932, Rabizade uvádí některé přehledy až do roku 1940) týkající se jak celkového íránského zahraničního obchodu, tak jednotlivých komodit. Práce odkazují

⁹ A. C. Millspaugh, *Americans in Persia*, Washington, 1946.

¹⁰ J. A. de Novo, *American Interests and Policies in the Middle East 1900–1939*, Minneapolis 1963.

¹¹ J. A. de Novo, *American Interests and Policies in the Middle East 1900–1939*, Minneapolis 1963, s. 275.

¹² R. Owen, *The Middle East in the World Economy 1800–1914*, London-New York 2005. R. Owen – S. Pamuk, *A History of Middle East Economies in the Twentieth Century*, London 1998.

¹³ V. C. Gluchoděd, *Problemy ekonomičeskogo razvitija Irana*, Moskva 1968.

¹⁴ M. M. Rabizade, *Razvitije kapitaličeskogo predprinimatelstva v promyšlennosti Irana v 30-ch godach 20 veka*, Baku 1970.

v poznámkovém aparátu či v popisu tabulky na použité zdroje. Především se jedná o oficiální statistické údaje jako byly *Statistique annuelle du commerce exterieure de l'Irann a Bulletin de la Banque Nationale de Perse*.¹⁵ Často se jedná o srovnání celkového vývozu/dovozu a podílu Sovětského svazu. Přínosem pro předkládané československé zájmy v Íránu je zdůraznění dovozu továrních celků do Íránu a budování cukrovarnického průmyslu (zde však všechny zakázky na sedm cukrovarů připsal Rabizade pouze Škodovým závodům). Přehledová tabulka pak uvádí jednotlivé cukrovary, jejich produkci, typ paliva a počet zaměstnanců.

Nejcennější publikací, která se velmi detailně zaměřila na íránské hospodářství v letech 1900–1970, je syntéza Juliana Bhariera (1971).¹⁶ Ačkoli jeho dílo zahrnuje poměrně široké období, shrnul ve své práci obrovské množství informací. Přínosem jsou především podrobné výčty příjmů a výdajů íránského státního rozpočtu, statistické přehledy zahraničního obchodu včetně rozboru vybraných komodit (v milionech riálů) a nejdůležitějších obchodních partnerů (v procentech za pětiletá období). Každá uváděná statistická tabulka je okomentovaná, jsou u ní uvedené zdroje, které byly použity, a je u ní uveden stupeň důvěryhodnosti získaných dat. Bharier vycházel především z tištěných statistických přehledů vydávaných íránskými ministerstvy obchodu a financí a z materiálů a tištěných přehledů íránských bank. Velmi pečlivě též objasnil úskalí íránské statistiky v závislosti na íránský hospodářský rok (od června do června) a na vyčlenění vývozu ropy a bezcelního dovozu z celkových údajů. Íránskou státní hospodářskou politiku podrobně rozebral Mohammad Gholi Majd (2001).¹⁷ Zabýval se jednotlivými zákony, jež se týkaly státního monopolu, měnových opatření a devizové vázanosti. Jeho největším přínosem pro mou disertační práci je rozbor státního rozpočtu a příjmů APOC v souvislosti s nákupem zbraní ze zahraničí. Jeho závěry jsou však značně nepřesné, neboť mnohonásobně podcenil československý vývoz zbraní do této oblasti. Rozbor íránského hospodářství v meziválečné době nalezneme též v disertační práci Alijomaha Bahramiho (1988) a Rampura Sadr–Nabawihho (1972).¹⁸ Oba autoři se však tomuto období věnovali pouze stručně. Tyto práce

¹⁵ Odkazují též na tištěné dobové zprávy o íránském hospodářství a obchodu. E. R. Lingemann, *Report on the Finance and Commerce of Persia 1925–1927*, London 1928. S. Simmonds, *Economic and Commercial Conditions in Iran (Persia)*, London 1935. M. C. Hadow, *Report on the Trade and Industry of Persia*, I. a II. díl, London 1923–1925.

¹⁶ J. Bharier, *Economic Development in Iran 1900–1970*, London 1971.

¹⁷ M. G. Majd, *Great Britain and Reza Shah. The Plunder of Iran 1921–1941*, Gainesville 2001.

¹⁸ A. Bahrami, *Analyse und Bilanz der wirtschaftlich-industriellen Entwicklung in Iran von Amir Kabir bis zur Schwarzen Revolution 1848–1978*, disertační práce, Philips-Universität zu Marburg, 1988. R. Sadr–Nabawi, *Die Wirtschaft der Iran Während des Zweiten Weltkrieges*, disertační práce, Ruprecht Karl Universität, Heidelberg 1972.

(opět většinou zpracované na základě sekundárních pramenů) jsou však cenné svými statistickými přehledy zahrnujícími hodnoty íránského zahraničního obchodu (v milionech riálů za íránský hospodářský rok, rozbor geografické orientace obchodu v procentech dle zemí (pouze pro třicátá léta). Tyto statistické přehledy odkazují na Juliana Bariera a dobové tištěné statistické přehledy íránských ministerstev a bank zmiňovaných výše. Z dobových prací zabývajících se íránským hospodářstvím je třeba zmínit monografii Paula Arzta (1934),¹⁹ ve které stručně shrnul základní geografické údaje, podrobně rozepsal klimatologické údaje u jednotlivých měst v Íránu (tato kapitola je často citovaná) a ve třech následujících oddílech se věnoval hospodářství, dopravě a spojům. Zahraniční obchod pojímá velmi stručně. Statistické údaje v jeho přehledech vývozu a dovozu dělených podle přístavů jsou jen málo využitelné, neboť zahrnují pouze roky 1928–1931. Průmysl je zahrnut pouze v jednom odstavci, kde se vedle cementáren vyskytuje též zmínka o cukrovaru v Kahrízku a Keredži, ale již chybí jakákoli zmínka o československé firmě ČKD, která tento cukrovar postavila. Na konci třicátých let obhájil Abbas Chamseddine Kia (1939)²⁰ v Paříži disertaci na téma hospodářské dějiny Íránu. Práce zahrnuje období od středověku do konce vlády Rezy Pahlavího a není tedy příliš podrobná. Věnuje se íránskému průmyslu, dopravě, zahraničnímu obchodu i zemědělství. V porovnání s přehledovým zaměřením této práce zmiňuje několikrát Československo v souvislosti s průzkumem možnosti pěstování cukrové řepy v Íránu a se stavbou cukrovarů, kde vyjmenovává zakázky ČKD a Škodových závodů.

Pro práci s íránskou statistikou zahraničního obchodu jsou nezbytné přehledy převodů měn. *Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte* (1987)²¹ obsahuje přehledné tabulky převodů evropských měn vůči britské libře a vůči dolaru. Převody íránské měny, riálu na říšskou marku v letech 1936–1944 je možné nalézt v publikaci *Währungen der Welt II* (1997)²². Tyto přehledy však nedostačují a je nutné jejich doplnění na základě pramenů např. z dokumentů britského Foreign Office v Londýně (oddíl 371 a 416).

Československým zájmům v Orientě, respektive v Íránu v meziválečné době byla ze strany československé a české historiografie věnována jen velmi malá pozornost. Studie k hospodářským a politickým dějinám Íránu v českém historickém prostředí, kromě

¹⁹ P. Artzt, *Wirtschafts und Verkehr Persiens*, Wien 1934.

²⁰ A. CH. Kia, *Essai sur l'Histoire Industrielle de l'Iran*, Paris 1939, disertační práce.

²¹ W. Fischer – J. A. van Houtte – H. Kellenbenz – I. Miecz – F. Vittinghoff (eds.), *Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, Stuttgart 1987.

²² J. Schneider – O. Schwarzer – M. A. Denzel (eds.), *Währungen der Welt II. Europäische und nordamerikanische Devisenkurse (1914–1951)*, Stuttgart 1997.

stručných, víceméně populárních prací, téměř neexistují.²³ Arabista a orientalista Alois Musil shrnul politické dějiny Íránu v několika menších studiích vydaných v časopise *Zahraniční politika* a ve třicátých letech pak vydal monografii zaměřenou na politické dějiny Íránu a Afghánistánu.²⁴ Cestovatel Jan Břetislav Procházka se ve své knize nazvané *Írán* pokusil přiblížit československému čtenáři tuto vzdálenou a neznámou zemi. Stručně popsal její historii, zvyky, možnosti vystěhovalectví i cestování. Doplnil velmi užitečný přehled o rozložení a stavu silnic a vzdálenostech mezi důležitými městy. Velkou syntézu k dějinám blízkého východu, která je však zaměřená především na období 19. a počátek 20. století, napsal arabista Eduard Gombár.²⁵ V prvním desetiletí 21. století bylo v rámci UK dokončeno několik bakalářských a diplomových prací týkajících se československých zájmů v Egyptě, Turecku a britských mandátních území na Blízkém východě.²⁶ V češtině vyšla kniha Michaela Axworthyho, jež zahrnuje pouze stručný přehled íránských dějin od starověku po 20. století a její využití je tedy limitováno jen na přehledová data využitelná pro politické dějiny.²⁷

Historik Jan Wanner (1972)²⁸ shrnul ve své studii *Hospodářské přeměny v Íránu 1921–1941* stručně vývoj íránského hospodářství. Na základě především sekundárních pramenů se věnoval státní hospodářské politice, industrializaci, dopravní infrastruktuře, zemědělství, zahraničnímu obchodu, příjmům i výdajům státního rozpočtu. Na tuto studii pak Wanner (1973) navázal mnohem detailnější prací o německých hospodářských zájmech v Íránu.²⁹ Těžiště této práce však spočívá především v období konce třicátých let a začátku 2. světové války a doba předválečná je pojata úžeji. V chronologickém sledu vyzdvihuje nejdůležitější události politické a hospodářské, v rámci íránské zahraniční politiky a obchodních styků zmiňuje vždy klíčové obchody a státní zakázky vztahující se k Československu. Československo-íránské vztahy podchytil (vzhledem k nedostupnosti

²³ Z. Cvrkal, *Írán*, Praha 2007.

²⁴ A. Musil, *Věci perské*, in: *Zahraniční politika*, roč. 4, 1925, I. díl s. 1360–1376, II. díl s. 1490–1506 a III. díl s. 1547–1562. A. Musil, *Země Arijců. Nový Iran. Nový Afganistan*, Praha 1936.

²⁵ E. Gombár, *Moderní dějiny islámských zemí*, Praha 1999; L. Bareš – R. Veselý – E. Gombár, *Dějiny Egypta*, Praha 2009.

²⁶ A. Macková, *Československé zájmy v Egyptě 1918–1938*, diplomová práce obhájená na ÚHSD, FF UK v Praze 2004. Po dopracování byla práce publikována jako součást větší syntézy A. Jůnová Macková – H. Navrátilová – H. Havlůjová – L. Jůn, *Krásný, báječný, nešťastný Egypt!*, Praha 2009. T. Klusoň, *Československo-arabské vztahy v meziválečném období. Politické a hospodářské vztahy meziválečného Československa k arabským zemím Blízkého východu*, diplomová práce obhájená na ÚSD, FF UK v Praze 2010 a Petr Novák, *Počátky československo-tureckých vztahů 1918–1926*, FF UK. Rigorózní práce obhájena na ÚSD, FF UK v Praze 2006.

²⁷ M. Axworthy, *Dějiny Íránu*, Praha 2009.

²⁸ J. Wanner, *Hospodářské přeměny v Íránu 1921–1941*, in: Josef Haubelt – Jan Wanner (eds.), *Studie z obecných dějin, Sborník historických prací k šedesátým narozeninám Prof. Dr. Oldřicha Říhy, DrSc.*, Praha 1972.

²⁹ J. Wanner, *Írán a německý imperialismus*, Praha 1973.

dalších pramenů, ze kterých je dnes již možné vycházet) hlavně na základně politických a hospodářských zpráv československého zastupitelského úřadu v Teheránu zasílaných periodicky na ministerstvo zahraničních věcí do Prahy. Kniha obsahuje propracovaný poznámkový aparát, chybí jí však bibliografie. Pronikání československých firem do Íránu shrnul ve své knize o hospodářských poměrech této země Jan Vrba (1939)³⁰, úředník československého vyslanectví v Teheránu. Informace v ní obsažené jsou velmi cenné (uvádí některé zakázky československých firem a procentuální podíl exportu československého cukru atd. v rámci celkového íránského dovozu), bohužel však bez poznámkového aparátu nedostatečně využitelné pro návazný výzkum.

Pronikání československých firem na Blízký východ je téma v československé i české historiografii opomíjené. Studie, které se zabývají dějinami významných československých firem, se o této problematice pouze letmo zmiňují, většinou neodkazují ani na pramennou základnu k tématu.³¹ Věnují se spíše dějinám firmy, zaměstnancům a vývoji vyráběných strojů, zbraní atd. K dějinám Škodových závodů se váží tři významné publikace. František Janáček (1990)³² se věnoval především období druhé poloviny 19. a počátku 20. století. Studie obsahuje pouze několik zmínek k pronikání Škodových závodů do Latinské Ameriky a do Asie, např. prodej do Turecka – 1913 polní houfnice 36 ks, ráže 10,4 cm i s náboji za 5,9 mil. K).³³ Alois Vaněk a Vaclav Jíša (1962)³⁴, se zabývali meziválečnými dějinami Škodových závodů, směřovaných spíše k dějinám dělnického hnutí. Obrazová příloha obsahuje fotografie ze staveb, které prováděly Škodovy závody většinou ve spojení s Konstruktivou v Íránu – budova hlavního nádraží v Teheránu, justiční palác, vily. Nejnovější prací, která se zabývá meziválečnými Škodovými závody, je studie kolektivu autorů pod vedením Vladimíra Karlického (1999).³⁵ Práce je rozdělena do tří částí, v prvních dvou jsou představeny dějiny Škodových závodů v době meziválečné a za druhé světové války. V chronologickém líčení se stručně objevují nejvýznamnější

³⁰ J. Vrba, *Stará Persie – Nový Írán*, Praha 1939. O hospodářských poměrech v Íránu referoval též československý konzul (od roku 1930 chargé d'affaires) v Teheránu Miroslav Schubert. Informoval o monopolu zahraničního obchodu a o opatřeních zaváděných na podporu íránské měny. M. Schubert, *Hospodářská situace Persie*, in: *Zahraněční politika*, roč. 11, 1932, s. 899–905. Použitelnou přehledovou prací je příručka, kterou vydalo ministerstvo zahraničního obchodu v roce 1948. Kniha je užitečným návodem pro každého, kdo by chtěl obchodovat s Íránem. Obsahuje informace od obchodních statistik, dovozních a vývozních předpisů a cel až po seznam hotelů a jejich cen. Slouží spíše pro srovnání meziválečného období s dobou těsně po válce. M. Kupa, *Írán: Příručka pro zahraniční obchod*, Praha 1948. (inovací této knihy je svým obsahovým složením podobná příručka, která obsahuje jen stručnou zmínku o pronikání československých firem do Íránu v meziválečném období viz M. Burda a kol., *Írán*, Praha 1975.

³¹ V. Karlický a kol., *Svět okřídleného šípku. Koncern Škoda Plzeň 1918–1945*, Plzeň 1999.

³² Fr. Janáček, *Největší zbrojovka monarchie 1859–1918*, Praha 1990.

³³ Fr. Janáček, *Největší zbrojovka monarchie 1859–1918*, Praha 1990, s. 343–349.

³⁴ V. Jíša – A. Vaněk, *Škodovy závody 1918–1938*, Praha 1962.

³⁵ V. Karlický a kol., *Svět okřídleného šípku. Koncern Škoda Plzeň 1918–1945*, Plzeň 1999.

československé zakázky do Íránu spjatých se Škodovými závody. Zakázka na šest cukrovarů a několik dodávek polních houfnic pro íránskou armádu. Tento oddíl je bez jakéhokoliv poznámkového aparátu, což značně limituje jeho další využití. Ve třetí části se pak jednotlivé kapitoly zaměřují na specifické oblasti výroby. Export Škodových závodů do Íránu je ve většině případů pouze letmo zmíněn, jen u kratších kapitol popisujících vývoz cukrovarnických, pivovarnických a lihovarnických továrních celků je v závěru uvedena pramenná základna pro činnost Škodových závodů v Íránu. Práce věnované ČKD³⁶ se většinou zaměřují na stručný přehled dějin a výčet výrobků, s technickými parametry, dodaných do různých československých továren. Ve své disertační práci se ČKD zabýval Vladimír Karlický (1951)³⁷, ovšem spíše z pohledu vývoje koncernu a jeho účasti na kartelových dohodách. Otázku exportu do Íránu zmínil pouze v souvislosti se zápasem ČKD a Škodových závodů o státní zakázku na stavbu šesti cukrovarů v Íránu. Josef Petráň a Vilém Fuchs (1961)³⁸ zkoumali vývoj a fungování jednotlivých součástí ČKD a dějiny dělnictva. Velmi málo je zmíněn export, pouze v souvislosti s významnou zakázkou, jako byl export tanků do Íránu.

Dějiny Zbrojovky Brno v meziválečném období podrobně popsal Otakar Franěk (1969 a 1970). Na úvodní díl o dějinách zbrojovky navázal podrobnou studií o exportu zbraní do jednotlivých zemí. Kniha obsahuje detailní statistické přílohy dělené geograficky i podle typů exportovaných zbraní. Bohužel v některých hodnotách se údaje neshodují.³⁹ Kniha má bohatý poznámkový aparát i bibliografii. Pro ostatní československé zbrojovky takovýto detailní rozbor chybí. O Zbrojovce Brno vycházely dále různé menší studie jako např. *40 let závodů Jana Švermy v Brně 1918–1958*, které se skládaly ze stručných dějin závodu a vývoje jednotlivých typů zbraní, o zahraničním obchodě se zmiňovaly jen velmi okrajově.

Jednotlivé práce, které byly věnovány dějinám podniků klíčových pro československý export do Íránu, se nezabývaly mechanismem pronikání do této vzdálené a do značné míry neznámé země, ani otázkou fungování zastupitelských společností či poboček těchto podniků v Íránu. Podíl vývozu těchto firem na celkovém československém vývozu do Íránu buď není sledován vůbec, nebo pouze z pohledu získaných zakázek, ale

³⁶ *Padesát let Kolbenky (1896–1946)*, Praha 1946.

³⁷ V. Karlický, *K dějinám koncernu Českomoravská-Kolben-Daněk v 1. republice*, Praha 1951, disertační práce.

³⁸ J. Petráň – V. Fuchs, *90 let práce a bojů*, Praha 1961.

³⁹ O. Franěk, *Dějiny koncernu brněnské zbrojovky (1918–1939)*, Brno 1969. Franěk, Otakar, *Dějiny koncernu brněnské zbrojovky. Zbraně pro celý svět*, 2. díl, Brno 1970. O exportu zbraní a úskalí statistik viz Kap. V. – Pronikání československých firem do Íránu.

již ne z hlediska data realizace a hlavně data zaplacení dodávky či práce a komparace platby s údaji v československé statistice zahraničního obchodu.

Celkový československý vývoz zbraní je podrobně rozebrán v rámci souborné monografie věnované hospodářským dějinám východní Evropy *The Economic History of Eastern Europe* (1986). Studie detailně popisuje vývoj zbrojovek (především) v Československu, export a import zbraní a rozpočet určený na obranu v souvislosti s ostatními státy exportujícími zbraně. Zvláštní oddíly jsou věnovány československému exportu do států Malé dohody. Statistické přehledy zohledňují export zbraní jednotlivých zemí přepočítaný na miliony dolarů a na procenta. Detailnější rozbor vývozu některých zbraní jsou založeny primárně na knize Fraňkově (1969), tedy na vývozu Zbrojovky Brno. Stranou zůstaly Škodovy závody i ČKD, jejichž archivní fondy jsou pouze předběžně uspořádané a jejich zbrojním exportem v meziválečné době se zatím nikdo systematicky nezabýval.

Důležitá je též studie Oldřicha Mesároše (1998)⁴⁰, která představuje československé zbrojovky, zbrojní export a import. Obsahuje velké množství statistických dat, srovnání se zbrojním vývozem ostatních zemí. Výpovědní hodnota těchto statistik má ovšem určité slabiny a to především nezahrnutí exportu tanků (ve statistice zahraničního obchodu nebyly tanky uvedeny). V případě Íránu právě tyto „skryté obchody“ hrály důležitou roli. Navíc spojuje export do Íránu a Afghánistánu – tyto země byly v letech 1932–1936 zahrnuty v československé statistice zahraničního obchodu společně – ovšem zbraně byly z Československa do Afghánistánu exportovány až později.⁴¹

Mnohem více pozornosti než dějinám zbrojovek a exportu zbraní je věnováno historickému vývoji zbraní. Miroslav Šáda (1966)⁴², Vladimír Karlický (1975)⁴³, Charles Kliment⁴⁴, a Jiří Janoušek (2007)⁴⁵ ve svých publikacích jen velmi stručně zmínili export do Íránu. Výjimkou je Vladimír Francev, který se podrobněji zabýval vývozem tanků ČKD do Íránu ve druhé polovině třicátých let. Tato studie, bohužel stejně jako většina ostatních, nemá zahrnut poznámkový aparát. Přínosem je bohatý obrazový materiál a četné přílohy

⁴⁰ O. Mesároš, *Výroba a obchod se zbraněmi v ČSR mezi dvěma světovými válkami*, in: Průcha, Václav, (ed.), *Acta oeconomica pragensia*. Vědecký sborník vysoké školy ekonomické v Praze. Z hospodářských a sociálních dějin Československa 1919–1992. K 80. výročí vzniku ČR, Praha 1998, s. 50–65.

⁴¹ Podle dostupných pramenů od roku 1927. Viz SOA Plzeň, fond Škodovy závody, GŘ-zbrojní, k. č. 4040, Iran – zbrojní smlouvy s dokumentací 1934–1939; fond Škodovy závody, Karlický, sl. 117, Exportní dodávky ŠZ v meziválečném období. O. Franěk, *Dějiny koncernu brněnské zbrojovky. Zbraně pro celý svět*, 2. díl, Brno 1970, s. 98.

⁴² M. Šáda et al., *Umlčené zbraně: československá zbrojní výroba 1918–1939*, Praha 1966.

⁴³ V. Karlický, *Československé dělostřelecké zbraně*, Praha 1975.

⁴⁴ V. Francev – Ch. Kliment, *Československá obrněná vozidla 1918–1948*, Praha 2004.

⁴⁵ J. Janoušek, *Československé dělostřelectvo 1918–1939*, Praha 2007.

s technickými parametry.⁴⁶ Z tohoto výčtu se poněkud vymyká práce Ivo Pejčocha (2007)⁴⁷, která zahrnuje jednak stručné dějiny zbrojovek a vývoje bojových vozidel, ale též se detailně věnuje vývozu tanků atd. do jednotlivých zemí. Autor hojně cituje firemní archivy a využil též metody oral history, i když spíše k uvedení úsměvných historek než k systematickému zachycení událostí.

K problematice vystěhovalectví existují jednak práce dobové – František Mězl (1924)⁴⁸, Růžena Pelantová (b. r.)⁴⁹ a jednak novější zpracování zákonů vztahujících se k vystěhování za hranice – Rychlík (2007)⁵⁰. Tyto knihy se zabývají především praktickými radami a pokyny, zahrnují všeobecné předpisy, vystěhovalecký zákon, otázku volného pohybu osob, důvody k nevydání pasu atd. Rychlík zahrnul do přílohy edice příslušných zákonů. Z demografického hlediska se vystěhovalectvím zabývali Jan Auerhan či Stanislav Brandejs, kteří uváděli především statistiky jednotlivých krajanských kolonií, jejich sociální status, věk, povolání atd. Věnovali se však především velkým komunitám v západní Evropě a v Americe. Široce pojatá studie Jaroslava Vaculíka o krajanech v zahraničí (2009)⁵¹ je dělena podle vystěhovalectví do jednotlivých států. Autor ji vystavěl na obrovské pramenné základně, kterou však zúročil pouze u velkých komunit. O jednotlivých krajanských koloniích, obzvláště o těch menších mimo hlavní československá krajanská centra, se zmiňuje jen několika větami. Kniha obsahuje užitečný přehled pramenů a literatury včetně soupisu pramenů a krajanských tisků.

III. Prameny

Základní soubor pramenů ke sledované problematice je uložen v **Archivu ministerstva zahraničních věcí**. Politické zprávy z Teheránu jsou vyčleněny jako konvolut dokumentů řazený podle let, ale velká část z nich se nachází přímo v jednotlivých sekcích tohoto archivu podle tématu, k němuž se vztahuje, či přímo ve fondech jednotlivých ministerstev (viz *Národní archiv*). Ke každému specifickému dění se úředníci vyjadřovali samostatnou zprávou. Přehled všech důležitých zpráv byl pak sumarizován ve

⁴⁶ K tvůrcům, kteří stáli u konstrukce těchto zbraní a k technickým podrobnostem viz L. Popelínský, *Československé automatické zbraně a jejich tvůrci*, Praha 1999

⁴⁷ I. Pejčoch, *Tanky Praga. Historie obrněných vozidel ČKD 1918–1956*, Cheb 2007.

⁴⁸ F. Mězl, *Výklad zákona o vystěhovalectví a prováděcího nařízení k němu*, Praha 1924.

⁴⁹ R. Pelantová, *Co má vědět každý vystěhovalec*, b. m., b. r.

⁵⁰ J. Rychlík, Jan, *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848–1989*, Praha 2007.

⁵¹ J. Vaculík, *Češi v cizině 1850–1938*, Brno 2009.

čtvrtletních zprávách. Tyto zprávy můžeme rozdělit na informace obecně politické, zprávy hospodářské, právní a na problematiku vystěhovaleckou. Dalším typem úředních sdělení byly předtištěné formuláře, které vyplňovaly všechny zastupitelské úřady dvakrát a od třicátých let 20. století jednou za rok. Obsahovaly několik typů informací. Velmi stručné povšechné informace o podnebí, školství, bydlení a stravě, možnosti sportovního a kulturního vyžití atd. Politické zprávy zastupitelských úřadů a dokumenty I. sekce podávají obraz vzniku a vývoje československého zastupitelského úřadu v Teheránu – konzulátu a vyslanectví. Předtištěné formuláře ročních zpráv obsahují evidenci československých občanů a krajanů v Íránu a výčty akcí, které zastupitelský úřad pro kolonii pořádal. Především IV. sekce shromažďuje dokumenty týkající se československého obchodu s Íránem. Smlouvy či řešené spory je možné nalézt v VI. sekci.⁵²

Fondy **Národního archivu**, především fondy jednotlivých ministerstev (ministerstvo sociální péče, ministerstvo spravedlnosti) obsahují dokumenty ke vzniku obchodní smlouvy, úmluvy o usazování a smlouvy o přátelství. Fond Exportní ústav Československý je cenný nejen pro výzkum otázky československého exportu a obchodního zastoupení v Íránu, ale též pro výzkum československé kolonie v Íránu. Obsahuje žádosti o podporu komisionářů, kteří pak poskytovali Exportnímu ústavu Československému zprávy o hospodářství, trhu a možnostech vývozu do země, ve které se usadili. Fond obsahuje přehledné seznamy spolupracovníků Exportního ústavu československého dělené podle let, zemí a podle pracovního zařazení osob (placení a neplacení zpravodajové a dopisovatelé do časopisu Světový obchod). Pro československou kolonii v Íránu jsou ovšem klíčovým pramenem dokumenty uložené ve fondu Československý ústav zahraniční a částečně též ve fondu Ministerstvo sociální péče – zde se dochovaly zprávy československého zastupitelského úřadu v Teheránu týkající se vystěhovalecké problematiky a životních a pracovních podmínek v Íránu. Statistické přehledy o vystěhovalectví dělené podle jednotlivých zemí není možné využít, neboť zahrnují Írán v kolonce Asie, Afrika a jiné státy. Určitou sondu do československého meziválečného tisku umožňuje fond Ministerstvo zahraničních věcí – výstřižkový archiv, který obsahuje články k íránské politice, hospodářství, pronikání československých firem i působení československých občanů v Íránu. Dokumenty, které jsou důležité pro sledování československé kolonie v Íránu, se nacházejí též ve fondu Orientální ústav a Masarykova

⁵² K rozboru těchto zpráv viz Kap. III. – Zřízení, vývoj a činnost československého zastupitelského úřadu v Íránu v meziválečné době.

akademie práce-Emigrační ústav v **Archivu Akademie věd ČR**. Přehledné seznamy žádostí o stipendia (dělené podle zemí a podle let) na podporu začínajících komisionářů v Orientu dokládají mapování vzdálených a do té doby neznámých trhů.

Československé firmy, které obchodovaly v Íránu, mají dokumenty dokreslující svou činnost v zahraničí zachovány ve **firemních archivech**, dnes uložených v příslušných oblastních a okresních archivech. Zabývala jsem se především pronikáním firmy Škodovy závody na íránský trh. Fond je nově uložen v **SOA Plzeň** a je jen částečně sepsaný. (Fond ČKD se nachází v **SOA Praha** a fond Zbrojovky Brno v **Moravském zemském archivu v Brně** a ve **Vojenském archivu v Brně**). Z dokumentů některých spolků a společností se sídlem v Praze, které podporovaly komisionáře v Íránu (Společnost pro hospodářské a kulturní styky s Černomořím a Orientem) či prodávaly íránské koberce v Československu (Svaz velkoobchodníků perskými koberci v republice Československé), se dochovaly stanovy, oznámení o založení (popřípadě zrušení) a policejní spisy v **Archivu hlavního města Prahy**.

Hospodářský a politický vývoj v Íránu je nejlépe uchopitelný prostřednictvím dokumentů uložených ve fondech Foreign Office a Colonial Office v **National Archives v Londýně**. Především oddíl 416 a 371 z Foreign Office obsahuje politické zprávy britského velvyslanectví z Teheránu (zprávy z jednotlivých konzulátů v Íránu), hospodářské zprávy pro třicátá léta 20. st., dobové statistiky, návrhy smluv a schválené zákony týkající se zahraničního obchodu (v sekundárních pramenech jsou tyto záležitosti pouze zmíněny, ale přesné znění zákonů, smluv či alespoň jejich rozbor ve svém celku pro meziválečné období chybí). Československo je v těchto zprávách (oddíl 416) zmíněno jen velmi okrajově – v souvislosti se stavbou cukrovarů či v rámci soupisu jednotlivých zastupitelských úřadů a jejich vedoucích úředníků (oddíl 371 je velmi rozsáhlý, je dělen pouze geograficky a chronologicky, ale neobsahuje tematické členění, nebylo možné jej zpracovat komplexně).

Statistické údaje o velikosti československé kolonie v Íránu neexistují. Jediným pramenem jsou úřední evidence v ročních zprávách československého zastupitelského úřadu v Teheránu zaznamenávající počet československých občanů v Íránu. Tyto údaje se však vztahují jen na vystěhovalce, tedy občany, kteří opustili Československo s vystěhovaleckým pasem za účelem usazení se v Íránu. Druhou skupinu československých občanů v Íránu, kterou není možné podchytit v její úplnosti, tvořili zaměstnanci československých firem podnikajících v Íránu (Škodovy závody – vybavení a uvedení do chodu šesti cukrovarů, prodej polních houfnic a děl, společně s Konstruktivou stavební

práce; ČKD – vybavení a uvedení do provozu cukrovaru v Keredži, prodej tanků; Zbrojovka Brno – prodej pušek a lehkých kulometů; podíl československých firem na budování dopravní infrastruktury, elektrifikace atd.). Velmi cenným pramenem pro poznání života kolonie v Íránu (geografické podmínky, sociální situace jejích členů atd.) jsou dobové cestopisy, neboť cestovatelé v meziválečném období využívali československých kolonií ve světě jako opěrné sítě pro ubytování, první orientaci v daném místě, či pro navázání vědeckých kontaktů.⁵³

Statistické údaje zachycující československou obchodní výměnu s Íránem, které se dochovaly v íránské a československé statistice zahraničního obchodu jsou velmi problematické. Úskalím je nedostupnost íránské statistiky pro celé sledované období. V britských hospodářských zprávách (tvořily součást hlášení na rozličná témata zachovaná v celku nazvaném *Further Correspondence Persia*)⁵⁴ a *Annual Reports Persia*⁵⁵, jež zasílalo britské velvyslanectví v Teheránu pro britské Foreign Office, jsou zaznamenány statistické údaje o celkovém íránském dovozu a vývozu pro třicátá léta, dále srovnání íránské obchodní výměny (dovoz i vývoz) s několika nejdůležitějšími zeměmi a s několika komoditami (koberce pro vývoz; vozidla, stroje, textilní zboží, cukr atd. pro dovoz). Dalším úskalím je velmi těžké srovnání obou statistických přehledů a to hned z několika důvodů. Íránská celní statistika obsahovala data z hospodářských roků, tedy z období od června do června. Navíc nezahrnovala ve sledovaném období 1920–1938 obchod se zbraněmi a část strojů a dalších komodit určených pro industrializaci země, které byly dováženy bezcelně. Československá statistika zahraničního obchodu vývoz zbraní sice uvádí, ale jen částečně, neboť například tanky a další část zbrojního dovozu do Íránu je skryto pod různými položkami v rámci železného zboží.

Při pokusu o vymezení zbrojního dovozu z celkové statistiky československého zahraničního obchodu jsem narazila na problém při sledování plnění plateb za jednotlivé smluvní zakázky a to hlavně z důvodu převodu měny. Většina zbrojních zakázek

⁵³ Viz A. Jünová Macková – H. Navrátilová – L. Storchová, H. Havlůjová – L. Jün, *Českoslovenští vědci v Orientu*, I. díl, Praha 2012 (v tisku).

⁵⁴ National Archives Londýn, oddíl 416. Zprávy britského velvyslanectví v Teheránu pro Foreign Office z let 1920–1938. Hospodářské zprávy obsahující přehlednou statistiku se objevují až od roku 1933. Přehled íránské zahraničního obchodu v procentech podle zemí uvádí pro vybrané roky ve 30. letech Jan Wanner ve své knize *Írán a Německý imperialismus*, Praha 1973, s. 78 a 127.

⁵⁵ National Archives Londýn, oddíl 371. Zprávy britského velvyslanectví v Teheránu pro Foreign Office z let 1920–1938. Tento oddíl je dělen geograficky a chronologicky a pro jeho obsáhlost jej nebylo možné prozkoumat v celé šíři

Škodových závodů do Íránu je udávána v librách a cena zboží je garantována po dva až tři roky, podle velikosti zakázky. Přehledné tabulky, které byly vypracovány ředitelstvím Škodových závodů ve čtyřicátých letech, podávají přehled o dodaném zboží. Při porovnání s uzavřenými smlouvami byly zakázky dodány v časovém limitu, tudíž nedošlo k penalizaci za zpoždění, a měly být tedy splaceny podle úmluvy, tzn. 25 % při podpisu smlouvy a zbytek při dodání zboží. Některé platby však byly opožděny a v tomto případě jsem při výpočtech zvolila stejný kurs měn jako při podpisu smlouvy, neboť zakázka byla dodána včas. Platby vyplývající ze smluv jsem rozdělila na platby za zbraně a munici, 25 % z obou cen jsem započítala do období podpisu smlouvy a zbytek podle jednotlivých let, kdy bylo zboží dodáno.

IV. Kladení otázek a přístupy

Přístup k problematice československo-iránských vztahů jsem pojala jako interakci mezi vztahy hospodářskými, politickými a kulturními. Určující faktor pro československo-iránské vztahy představovaly československé exportní aktivity v Íránu, od kterých se odvíjí další zkoumané vrstvy. Jde o uplatnění hermeneutické metody akcentující příčinné souvislosti. Jednalo se mi o celistvé pojednání vztahů v jejich provázanosti. Při zkoumání hospodářských vztahů jsem uplatnila vedle metod statistických především metodu strukturní analýzy. Ta prohloubila mé poznání vývoje zahraničního obchodu, ať již z hlediska jeho kompozice zbožové či jiné. Svého uplatnění došla strukturní analýza i při zkoumání vývoje a proměn československé komunity v Íránu. Klasické metody business history jsem využila při zkoumání obchodních aktivit nejvýznamnějších československých firem v Íránu, na prvním místě Škodových závodů v Plzni a ČKD v Praze.

Práce je primárně založena na archivních pramenech. Proměny zbožové struktury československého obchodu s Íránem byly mapovány na základě československé statistiky zahraničního obchodu a iránské statistiky zahraničního obchodu (převzaté na základě hospodářských zpráv britského velvyslanectví v Teheránu viz níže). Soustředila jsem se na jednotlivé typy vývozu a dovozu ve statistické hodnotě vyšší než 100 000 Kč. Tím jsem v seznamu zboží vyloučila méně podstatné a bagatelní položky. Pro rozbor celkové obchodní bilance a nejdůležitějších vývozních komodit jsem pak sledovala jen vývoz a dovoz ve statistické hodnotě nad 500 000 Kč. Pro pojmenování jednotlivých položek zboží bylo použito bruselského názvosloví. Pokusila jsem se interpretovat vyvážené zboží skryté

za anonymními čísly statistik, což umožnila sonda do dokumentů firemních archivů a do dokumentů ministerstva zahraničních věcí (politické zpravodajství z Teheránu a sekce IV.).

Část věnovaná pronikání československých firem do Íránu zkoumá na základě metody business history strategii působení firem v Íránu – založení dceřiné společnosti, zisk, transport zboží, získávání státních zakázek, provádění státních zakázek a režim plateb za realizované projekty. Na obchodu se zbraněmi jsem analyzovala jednotlivé obchody tří československých zbrojovek (Škodovy závody, Zbrojovka Brno a ČKD) v Íránu a porovnávala je s údaji v československé statistice zahraničního obchodu (iránská statistika zahraničního obchodu zbraně nezahrnovala), abych identifikovala i tzv. skryté platby za tanky a další zbrojní i mírové zakázky. Zkoumala jsem podíl vývozu zbraní na celkovém obratu obchodu s Íránem ve třicátých letech, tedy do jaké míry byl obchod se zbraněmi podstatný pro rozvoj vzájemných československo-iránských vztahů.

Československá kolonie byla sledována jednak v úředních evidencích – zachycení počtu a národnosti jejích členů a proměny v průběhu meziválečné doby, a jednak v dokumentech československých ministerstev (ministerstvo zahraničních věcí, ministerstvo sociální péče) a institucí, které umožnily podchytit jak právní rámec pro vystěhovalce a ostatní československé občany žijící v Íránu, tak zachytit prostředí a podmínky, v nichž žili. V rámci strukturální analýzy sociálního ukotvení a vztahů kolonie byly zkoumány dvě linie soustřeďující se ve třicátých letech okolo dvou nejdůležitějších center (vyslanectví a Škodovy závody), vystěhovalci a krátkodobí členové, kteří byli většinou zaměstnání u československých firem a několik let pobývali v Íránu i se svými rodinami.

Studie je rozdělena do pěti větších pracovních bloků, které již byly nastíněny v předmětu bádání. První kapitola představuje stručně **zahraniční a hospodářskou politiku Československa v meziválečném období**, především v souvislosti s regulačními a podpůrnými opatřeními státu v oblasti zahraničního obchodu. Druhá kapitola zahrnuje **stručný politicko – hospodářský vývoj Íránu v 19. a 20. století** – historický vývoj Íránu za vlády dynastie Qádžárovců v 19. a na počátku 20. století a za vlády prvního panovníka dynastie Pahlaví, Rezy šáha (1926–1941). Zaměřila jsem se především na reformní úsilí Rezy šáha (pro československé exportní firmy byly nejdůležitější reformy soudnictví a zákony vypracované dle evropských vzorů), industrializaci Íránu a budování infrastruktury (dopravní, elektrifikaci atd.). Zahraniční politika, která jasně determinovala snahu šáha

udržet samostatný Írán v sevření Sovětského svazu ze severu a Velké Británie z jihu, kopírovala též hospodářské zájmy země. Především hospodářské pronikání těchto dvou evropských zemí a později i Německa utvářelo íránský zahraniční obchod a vytvářelo pozice pro další státy na trhu této země. Pro uchopení obchodní výměny evropských respektive západních zemí s Íránem je nezbytné sledovat též vnitřní hospodářskou politiku země. Kapitulace a ve třicátých letech pak monopol zahraničního obchodu, devizová vázanost, exportní certifikáty a dovozní kontingenty předurčovaly možnost pro export československého zboží.

V dalším bloku se věnuji **navazování diplomatických styků Československa s Íránem** – vytvoření, vývoji a úloze zastupitelských úřadů. V Teheránu byl nejprve založen konzulát, v roce 1930 vyslanectví. Zabývala jsem se úlohou československého zastupitelského úřadu v souvislosti s hospodářským pronikáním Československa do Íránu a československou kolonií v této zemi. Dále jsem sledovala příčiny, motivy a okolnosti vzniku smlouvy o přátelství a úmluvy o usazování a jejich důsledky pro československé krajany žijící především v Teheránu. Velmi důležité bylo uzavření celně-tarifních smluv, které vymezovaly československé obchodní zájmy v Íránu.

Čtvrtá kapitola pojednává o **československém hospodářském pronikání do Íránu**. Zabývala jsem se možnostmi československého vývozu do Íránu a to jednak realizací transportu zboží – výhody a nevýhody jednotlivých tras, jednak vytvářením prodejních sítí přímo na místě – komisionářský prodej, zastoupení československých firem v Teheránu. V rámci proměny československého vývozu do Íránu jsem zahrнула též otázku státních zakázek a jejich podíl na celkovém československém exportu. Sledovala jsem především proměny vývoje tohoto obchodu a struktury vývozu a dovozu v čase i v rámci světového obchodu – jaká byla pozice Československa na Íránském trhu a jak byl export ovlivněn íránskou státní hospodářskou politikou. Kapitola reflektuje též íránský vývoz do Československa, jeho proměnu ve dvacátých a třicátých letech a postavení Íránu v rámci celkového československého zahraničního obchodu.

Na předchozí kapitolu navazuje studie zabývající se **pronikáním československých firem na íránský trh**. Československé firmy (Škodovy závody, ČKD a Zbrojovka Brno) se podílely jednak na výstavbě průmyslových a kulturních budov v Íránu, na dodávce strojního zařízení pro nově vznikající podniky lehkého i těžkého průmyslu, ale též na budování dopravní infrastruktury a vyzbrojení íránské armády. Ve středu mého zájmu se ocitly státní zakázky, tedy především vývoz zbraní, který jsem porovnávala podle statistiky československého zahraničního obchodu a jednak podle komparace objednávek a

opravdu zaplacených dodávek podle jednotlivých let plnění a proplácení dodaného zboží. Druhou největší státní zakázkou (realizovanou Škodovými závody) pak byla dodávka strojního zařízení pro šest cukrovarů a stavba tří z nich. Samostatný oddíl je věnován působení akciové společnosti Société Iranienne Skoda, kterou v Íránu založily Škodovy závody.

Poslední část je zaměřena na **vystěhovalectví a úlohu československé kolonie v Íránu**. Soustředila jsem se na podmínky vystěhovalectví – geografické odlišnosti, otázku profesního uplatnění a právní rámec daným úmluvou o usazování. Středem mého zájmu byla jednak kolonie vystěhovalců – velikost, národnostní a profesní složení této kolonie, úloha přirozených center (vyslanectví a Škodovy závody) a role jejích členů v rámci československého exportu. A jednak zaměstnanci československých firem, kteří pobývali (často i se svými rodinami) v Íránu jen několik let, ale svým počtem tvořili významný celek spojený se svou firmou, vyslanectvím i ostatními československými občany žijícími v Íránu.

KAPITOLA I

Stručný nástin československé zahraniční a hospodářské politiky 1918–1938

I/1 Zahraniční politika Československa

Československá zahraniční politika⁵⁶ se ve dvacátých a třicátých letech 20. století realizovala především v rámci Evropy. Jejím hlavním cílem se stalo formální ukotvení nového řádu mezinárodních vztahů (tzv. versailleský systém). Politické zájmy Československa se obracely primárně k dvěma hlavním vítězným evropským mocnostem první světové války. Francie a Československo měly společné zájmy v otázce bezpečnosti ve vztahu k Německu a ve stejné míře usilovala československá zahraniční politika i o přátelské vztahy s Velkou Británií. Jednostranná orientace na Francii byla pokládána za nevyváženou a Československo podporovalo spolupráci obou velmocí. Zájmy politické byly přinejmenším v prvních meziválečných letech cíleně provázány se zájmy hospodářskými, do Československa pronikal britský i francouzský kapitál.

Snaha orientovat se na dohodové mocnosti byla pro malý stát ve středu Evropy klíčová. Geografická poloha Československa, obklopeného státy bývalé monarchie a poraženým Německem, představovala hned několik úskalí. Vztahy s těmito státy a s Polskem byly problematické jednak z hlediska vytyčení nových hranic v oblastech národnostně smíšených a jednak z hlediska důležitosti napojení československého zahraničního obchodu na evropský a světový trh průvozem zboží přes cizí území. V zájmu Československa tak bylo udržet v rámci tzv. versailleského systému nastolený status quo, který jednak legitimizoval vznik Československa i jeho příslušnost k vítězným mocnostem a jednak mu dával na základě uzavřených mírových smluv možnost provážet zboží přes německé území do Hamburku, kde mělo Československo své přístavní pásmo.⁵⁷ Československá zahraniční politika, určovaná v té době T. G. Masarykem a E. Benešem, se ve vztahu k Německu snažila uplatňovat politiku „korektních vztahů“. V obavě ze spojení

⁵⁶ K této problematice viz J. Dejmek, *Československo, jeho sousedé a velmoci ve 20. století*, Praha 2002. A. Klimek – E. Kubů, *Československá zahraniční politika 1918–1938*, Praha 1995. Z. Kárník, *České země v éře První republiky (1918–1938)*, díl I.–III. Praha 2002 a 2003. A dále viz např. J. Dejmek (ed.), *Československá zahraniční politika v roce 1938*, I. a II. díl, Praha 2000. Tž *Československá zahraniční politika v roce 1936*, I. a II. díl, Praha 2003. Tž *Československá zahraniční politika v roce 1937*, I. a II. díl, Praha 2007 a 2008.

⁵⁷ Přeprava zboží přes Hamburk byla pro československý export do Íránu klíčová. Další možností pak byly přístavy Terst a Antverpy či trasa lodí po Dunaji do černomořských přístavů.

Rakouska s Německem se Československo pokoušelo o sblížení s Rakouskem, se kterým i nadále zůstalo hospodářsky silně provázáno.

Československá zahraniční politika aktivně participovala na vytvoření Společnosti národů a její aktivní působení – podpora její role při zabezpečení členských států proti vnější agresi a principu arbitráže (spolupráce s Francií na odzbrojovacích konferencích pro zrovnoprávnění Německa ve výzbroji či zprostředkování E. Beneše při řešení sporu Anglo-Persian Oil Company s Velkou Británií).

Politickou a hospodářskou oporou se Československu v rámci střední a jihovýchodní Evropy měly stát menší státy stojící na straně dohodových mocností. V roce 1920 uzavřelo Československo spojeneckou smlouvu s Královstvím SHS a československo-rumunský protokol. O rok později vznikla tzv. Malá Dohoda, kterou byla navázána vzájemná spolupráce všech tří zemí. Malá Dohoda měla být nejen zárukou jejich bezpečnosti ve vztahu k Maďarsku, ale měla se též stát stabilizačním činitelem v jihovýchodní Evropě. Politická ujednání však ve třicátých letech zatlačila do pozadí otázka hospodářská. Vzájemný obchod těchto tří států se za světové krize zmenšil ve prospěch obchodu Rumunska a hlavně Jugoslávie s Německem.

Hospodářská krize třicátých let přiměla Československo k hledání nových odbytišť a v rámci navazování hospodářských vztahů navazovala též vztahy politické. Ty však byly pro Československo pouze na okraji jeho zájmu o země, které pro něj představovaly primárně pouze nové možnosti pro export zboží neprodejného v rámci uzavřených evropských trhů. Zájmy politické byly v těchto oblastech podřízeny zájmům hospodářským.

1/2 Vytváření sítě zastupitelských úřadů

Ministerstvo zahraničních věcí přistoupilo bezprostředně po vzniku samostatného státu k zakládání zastupitelských úřadů v cizině. Základní rámec vznikl již v roce 1919. Počátkem dvacátých let existovala vyslanectví u všech světových velmocí a ve většině evropských zemí, kde byla paralelně dobudována i z hlediska zahraničního obchodu velmi důležitá síť konzulátů.⁵⁸ Z důvodů spíše obchodně politických pak vznikaly zastupitelské úřady v hlavních britských dominiích (Austrálie, Kanada a Indie), v USA a v Latinské

⁵⁸ V roce 1921 fungovalo již 23 vyslanectví, 20 generálních konzulátů a 29 konzulátů a vicekonzulátů. Viz J. Dejmeck, *Československo, jeho sousedé a velmoci ve 20. století*, Praha 2002, s. 336.

Americe (vyslanectví v Brazílii vzniklo již v roce 1921, v Argentině v roce 1926). Ve dvacátých letech byl též položen základ sítě honorárních konzulátů.⁵⁹

Největší nárůst v počtu zastupitelských úřadů se odehrál ve druhé polovině dvacátých let, kdy již byla téměř dobudovaná síť zastupitelských úřadů v Evropě. V zámoří byly zřizovány konzuláty především v zemích závislých na Velké Británii a Francii, ať již se jednalo o kolonie či o tzv. mandátní území (např. v Palestině byl založen konzulát v roce 1926, v Libanonu v roce 1928, v severní Africe v Alžírsku a Tunisku v roce 1925).

Československo si na Blízkém východě⁶⁰ během dvacátých let vytvořilo síť zastupitelských úřadů od Egypta (konzulát v Alexandrii 1921 a vyslanectví v Káhiře 1923)⁶¹ až po Turecko (Úřad delegáta působil v Istanbulu od roku 1919, vyslanectví v Ankaře od roku 1926). V Íránu byl založen konzulát v roce 1927 a od roku 1930 obstarával chargé d'affaires en pied vyslanectví v Teheránu též československé zájmy v Iráku⁶². Tyto zastupitelské úřady již převážně plnily funkci obchodního zastoupení, kde československé politické zájmy byly podřízeny zájmům ryze hospodářským.

I/3 Státní hospodářská politika a zahraniční obchod ČSR ve dvacátých letech

Rozsáhlý trh Rakouska-Uherska, který pro české země představoval nejen trh bezcelní, ale též trh chráněný vysokými cly proti importu ze zahraničí, se po rozpadu monarchie proměnil v malé trhy nástupnických států. Tyto státy chránily v duchu hospodářského nacionalismu svá odbytiště vysokými celními tarify a Československo na nich navíc naráželo na konkurenci ostatních, především evropských, států. Československo tak stálo před nelehkým úkolem zajistit vývoz pro zboží, které bylo původně součástí vnitřního obchodu. Exportéři byli nuceni přizpůsobit výrobu dle požadavků na provedení a kvalitu podle zahraniční poptávky. Výrobky určené pro export nesly označení nového, neznámého státu – Made in Czechoslovakia. Tato značka si své postavení na světovém trhu teprve postupně budovala. Dalším problémem pak byla neznalost zahraničních trhů,

⁵⁹ K této problematice viz J. Dejmek, *Československo, jeho sousedé a velmoci ve 20. století*, Praha 2002. A. Klímek – E. Kubů, *Československá zahraniční politika 1918–1938*, Praha 1995.

⁶⁰ K založení a vývoji československých zastupitelských úřadů na Blízkém východě viz T. Klusoň, *Československo-arabské vztahy v meziválečném období. Politické a hospodářské vztahy meziválečného Československa k arabským zemím Blízkého východu*, obhájeno na Ústavu světových dějin, FF UK 2010.

⁶¹ A. Jůnová Macková – H. Navrátilová – H. Havlůjová – L. Jůn, *Krásný, báječný, nešťastný Egypt!*, Praha 2009, s. 85–110.

⁶² A. Jůnová Macková – H. Navrátilová – P. Přebinda – H. Havlůjová – L. Storchová, *Vlasta Kálalová Di-Lotti, česká lékařka v Bagdádu (1925–1932). Československé zájmy v Iráku v meziválečné době*, Praha 2011 (nepublikovaný rukopis).

obzvláště zámořských zemí, ve kterých Československo zprvu nemělo ani politické ani obchodní zastoupení.⁶³

Na počátku dvacátých let 20. století se značná část československého vývozu realizovala reexportem přes Terst a Hamburk.⁶⁴ Ještě v polovině dvacátých let se jednalo o téměř 10 % československého dovozu a vývozu. Dalším významným reexportním centrem pro československé zboží byla Vídeň. Hodnota dovozu a vývozu vyčíslená v československé statistice zahraničního obchodu, tak především pro první polovinu dvacátých let, neodpovídá skutečné hodnotě vyvezeného respektive dovezeného zboží. Stejně úskalí pro sledování hodnot vývozu do zemí vzdálených a neznámých, představoval následný reexport dalších zemí, neboť například vývoz do Iráku a Íránu byl zpočátku směřován přes levantské přístavy.

Hlavními obchodními partnery Československa se ve dvacátých letech staly Německo, nástupnické státy, především Rakousko a Maďarsko (v prvních letech byl zaznamenán též rozsáhlý dovoz potravin a surovin z USA). Dohromady tvořil podíl těchto zemí na obratu československého zahraničního obchodu během dvacátých let necelých 50 % (v roce 1929 to bylo 47 %). „*Již v prvních letech po vzniku ČSR se začal projevovat i pro další období typický nesoulad mezi zahraničněpolitickou a obchodní orientací státu.*“⁶⁵ Francie a malodohodové státy se na obratu československého zahraničního obchodu ve stejném období podílely přibližně 10 %.⁶⁶ Československý obchod byl realizován především s geograficky blízkými zeměmi, postupně však vzrůstal obchod i se státy zámořskými. Obrat československého obchodu s Asií se v letech 1924–1929 téměř zdvojnásobil, stoupl z 1,7 % na 3,1 %. Tyto hodnoty však byly s největší pravděpodobností daleko vyšší v důsledku reexportu⁶⁷ (např. íránské ručně tkané koberce se do Československa dostávaly z Vídně).

Československo, stejně jako ostatní nástupnické státy Rakousko-Uherska, převzalo model válečného řízeného hospodářství, které bylo postupně eliminováno. V zahraničním obchodě byla postupně rušena omezení regulující dovoz a vývoz zboží. Povolovací řízení

⁶³ V. Lacina, *Zlatá léta československého hospodářství 1918–1928*, Praha 2000. V. Průcha a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, I. díl, Brno 2004, s. 52–58.

⁶⁴ E. Kubů – I. Jakubec, *Hamburk a jeho úloha v československém zahraničním obchodu meziválečného období (Přístavní pásmo, doprava po Labi a hamburský reexport)*, in: *Hospodářské dějiny*, sv. 20, Praha 1992, s. 127–166.

⁶⁵ V. Průcha a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, I. díl, Brno 2004, s. 103.

⁶⁶ Viz přehled obratu československého zahraničního obchodu v procentech podle zemí 1920 a 1921. V. Průcha a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, I. díl, Brno 2004, s. 104.

⁶⁷ Kubů, E. – Jakubec, I. (1992): *Hamburk a jeho úloha v československém zahraničním obchodu meziválečného období (Přístavní pásmo, doprava po Labi a hamburský reexport)*, *Hospodářské dějiny*, sv. 20, Praha, 1992, s. 127–166

omezovala vývoz nedostatkového a nekvalitního zboží a zároveň omezovala dovoz luxusního a dalšího zboží, jež by ohrozilo platební bilanci. Postupně vzniklo několik úřadů, které měly na starosti povolovací řízení. V listopadu 1918 byla založena Československá komise pro dovoz a vývoz, od února 1919 o regulaci zahraničního obchodu rozhodovaly dovozní a vývozní syndikáty. V roce 1920 byl zřízen Úřad pro zahraniční obchod, který vykonával práci na úrovni ministerstva a v jeho čele stál člen vlády. Kromě povolovacího řízení měl na starosti též uzavírání mezinárodních obchodních smluv.⁶⁸

Omezení vývozu z Československa bylo zrušeno počátkem dvacátých let (již v roce 1921 nepodléhalo povolovacímu řízení 72,5 % a v roce 1928 dokonce 99,1 % položek celního tarifu).⁶⁹ Uvolnění dovozu do Československa nastalo až v roce 1925, kdy povolovacímu řízení podléhalo 27 % položek celního tarifu a v roce 1928 to bylo již jen 11 %.⁷⁰ Československo regulovalo dovoz též prostřednictvím vázaného devizového hospodářství. Získané devizy odváděli vývozci Bankovnímu úřadu. Ten pak uvolňoval devizy určené na nákup dováženého zboží. Devizové hospodářství bylo zcela uvolněno mezi lednem 1929 a říjnem 1931.

Významným prvkem regulace dovozu (a zpočátku i vývozu) byla cla, která chránila československý trh před přílivem zboží, které Československo vyrábělo, či před dumpingovým zbožím. V únoru 1919 se Československo stalo samostatným celním územím. Převzalo rakousko-uherský celní sazebník, který byl postupně zvyšován. Nejvyšší clo bylo uvaleno na dovoz zboží, které se z Československa vyváželo (motory, sklo, cukr, pivo a na výrobky strojírenského, chemického a textilního průmyslu) a na zboží luxusní, naopak žádnému clu nepodléhaly suroviny a zpočátku ani potraviny.⁷¹ Celní politika Československa byla založena na principu ochrannářském, dovozní cla byla ve srovnání s průmyslově vyspělými státy velmi vysoká (u zemědělských produktů činila od poloviny dvacátých let v průměru 34 %, u strojů se pohybovala kolem 46 %, u kovových výrobků, textilu a skla přibližně 30 %).⁷²

⁶⁸ V. Lacina, Zahraniční obchod v letech první Československé republiky, in: ČČH, 95, 1997, s. 114.

⁶⁹ V. Lacina – L. Slezák, Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR, Praha 1994, s. 29. Hospodářská politika československého průmyslu 1918–1928, s. 44–49.

⁷⁰ V. Průcha a kol., Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992, I. díl, Brno 2004, s. 226. V. Lacina, Zahraniční obchod v letech první Československé republiky, in: ČČH, 95, 1997, s. 116. Na Ženevské hospodářské konferenci bylo přijato usnesení o liberalizaci obchodu. Byla přijata všeobecná konvence, jež odstranila dovozní a vývozní zákazy (povolovala však četné výjimky).

⁷¹ V. Průcha a kol., Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992, I. díl, Brno 2004, s. 101–102, 226.

⁷² V. Lacina, Zahraniční obchod v letech první Československé republiky, in: ČČH, 95, 1997, s. 114–116; V. Průcha a kol., Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992, I. díl, Brno 2004, s. 227.

I/4 Státní hospodářská politika a zahraniční obchod ČSR ve třicátých letech

Počátkem třicátých let poklesl obrat československého zahraničního obchodu v důsledku světové hospodářské krize na 30 % ve srovnání s koncem dvacátých let a ještě v roce 1937 se držel na necelých 60 %. Stát se snažil o co největší podporu zahraničního obchodu. V roce 1935 byl založen Exportní ústav československý, jehož hlavním úkolem bylo podávat informace o nových trzích, o dopravních možnostech a vhodných zastupitelských firmách. Exportní ústav⁷³ československý vydával časopis Světový obchod, ve kterém velmi podrobně informoval československé vývozce o situaci na světových trzích, o soutěžích na veřejné státní dodávky a o vývozních možnostech vůbec.⁷⁴ Rozrůstala se síť konzulátů a hospodářských zpravodajů organizovaných ministerstvy a Exportním ústavem.

Ačkoli se československý obchod ve třicátých letech, v důsledku krize a uzavírání trhů, postupně přesouval z Evropy (a v rámci Evropy ze střední a jižní do západní a severní) do Severní Ameriky, Latinské Ameriky a Asie, hlavními obchodními partnery byly v polovině třicátých let stále Německo a Rakousko. Jejich podíl na obratu zahraničního obchodu měl však od dvacátých let sestupnou tendenci (vlivem poklesu reexportu realizovaného převážně přes exportní firmy těchto zemí a v případě Německa též v důsledku autarkní státní hospodářské politiky). Mírný nárůst naopak zaznamenal obrat se zeměmi Malé dohody a se spojeneckými zeměmi Velkou Británií a Francií. Na konci třicátých let se zintenzívnil československý obchod s USA a Velkou Británií, které odsunuly Rakousko až na čtvrtou pozici. Českoslovenští vývozci byli donuceni hledat nová odbytiště a začali se orientovat, ve větší míře než v předchozí dekádě, i na trhy zámořské. Obrat československého zahraničního obchodu s Asií vzrostl během třicátých let až na 8 %. Asijské země nabízely významný obchodní prostor s velkým počtem obyvatel, byť jeho kupní síla nebyla srovnatelná s obyvatelstvem Evropy či Severní Ameriky. Tento fakt je patrný ve srovnání z roku 1934, kdy kupní síla obyvatele Asie činila v přepočtu 50 Kč a obyvatele Velké Británie 1 500 Kč ročně. Ve výsledku československý vývoz do Velké

⁷³ T. Jiránek, Exportní ústav československý (1934–1944), Hospodářské dějiny – Economic History, XX., 1992, 209–258.

⁷⁴ Užitečná byla například zmínka o sběrných stanicích na železnici. Světový obchod, roč. II., 1936, č. 10, s. 7. *Co může znamenati sběrná dopravní služba pro vývoz.* Exportní ústav československý zde upozorňoval vývozní kruhy na výhodnou dopravu malých zásilek do ciziny prostřednictvím sběrné služby spedičních firem. Jednalo se o síť sběrných stanic rozmístěných po celé republice, ze kterých se pak zboží zasílalo společně do přístavů a odtud do místa určení. Přeprava se tak pro menší vývozce nejen zlevnila, ale i zjednodušila. Zboží bylo možné do sběrné stanice i poslat poštou.

Británie a celé Asie byl prakticky totožný, činil přibližně půl miliardy korun.⁷⁵ Obchod s jednotlivými asijskými státy závisel tedy spíše na odbytu specializovaného zboží, jako v případě Íránu na vývozu zbraní a továrních celků.

Československo coby stát s velmi malým vnitřním trhem a sníženou koupěschopností obyvatel v době krize, mohlo oživit hospodářskou situaci pouze posílením exportu. K podpoře vývozu významně přispěl zákon o podpoře zahraničního obchodu z července 1931. Na základě tohoto zákona byly zavedeny státní záruky za exportní úvěry. Vývozci dále získávali exportní prémie a byly jim poskytovány odpisy z daní. Obrovskou brzdou československého vývozu stále zůstávala československá měna. Národní banka československá v čele s guvernérem Vilémem Pospíšilem udržovala vysokou hodnotu koruny. K devalvaci měny došlo až v únoru 1934 a říjnu 1936, tedy mnohem později než například u zemí librového bloku.⁷⁶

Důležitou oblastí státní hospodářské politiky v době krize se stal zahraniční obchod. Zmocňovací zákon z června 1933 oprávnil vládu k samostatnému rozhodování o hospodářské politice státu (s výjimkou měnové politiky). V důsledku autarkních tendencí a vysokého protekcionismu většiny států zasažených krizí, zavedlo Československo na přelomu 1930/1931 znovu regulaci dovozu a vývozu. Dovoz zboží byl schvalován ministerstvem průmyslu a u některých druhů byly přesně stanoveny výše dovozních kontingentů. V roce 1931 byla opětovně zavedena devizová vázanost, která značně omezovala dovoz některých druhů zboží (tedy hlavně zboží luxusního, např. íránských ručně vázaných vlněných koberců).⁷⁷ Během hospodářské krize byla v rámci protekcionistických tendencí opět navýšena cla, v roce 1930 především cla zemědělská, v roce 1933 cla na průmyslové výrobky.⁷⁸

Velká část zahraničního obchodu Československa se uskutečňovala formou clearingů – bezhotovostního zúčtování vzájemných pohledávek a závazků v rámci bilaterálního obchodního styku. Výsledkem byl nedostatek deviz, které českoslovenští dovozci nutně potřebovali na nákup surovin ze zemí volné měny. To vedlo ke snaze navazovat nové obchodní styky se zeměmi, které clearingovou smlouvu nevyžadovaly.⁷⁹ Ekonomicky tak Írán představoval slibné odbytiště pro československý export (pouze část

⁷⁵ Ladislav PLOSKAL, *Mezinárodní význam asijských trhů*, in: Světový obchod, roč. II., č. 1, 2. ledna 1936, s. 2.

⁷⁶ V. Lacina – L. Slezák, *Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR*, Praha 1994, s. 40–41. V. Lacina, *Zahraněční obchod v letech první Československé republiky*, in: ČČH, 95, 1997, s. 120.

⁷⁷ V. Lacina – L. Slezák, *Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR*, Praha 1994, s. 38–40.

⁷⁸ V. Lacina – L. Slezák, *Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR*, Praha 1994, s. 36, 40.

⁷⁹ Blíže viz V. Průcha a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, I. díl, Brno 2004, s. 357–358.

obchodů byla prováděna na základě kompenzací, zbytek byl placen v devizách), který se v důsledku autarkních tendencí světového obchodu přesouval do nových, pro československý obchod dané doby exotických, teritorií.

KAPITOLA II.

Stručný nástin hospodářského a politického vývoje Íránu

Kořeny politických a hospodářských reforem Íránu, ke kterým došlo v první polovině 20. století, sahají zpět do 19. století. Reformní hnutí se rozšířilo obzvláště v souvislosti s pronikáním západních států do této země. Proti vlivu cizinců a ústřední moci šáha se spojily střední vrstvy spjaté jednak s bazárem⁸⁰ a jednak s vyššími náboženskými představiteli. Zároveň s rozšiřováním vzdělaných vrstev obyvatelstva (vystudovaných na univerzitách v Teheránu i v Evropě) vznikala nová střední vrstva, která si uvědomovala nutnost hlubších ekonomických a společenských reforem státu.

II/1 Kapitulační systém a jeho vliv na hospodářství Íránu v 19. století

Nerovnoprávné smlouvy vnucené Íránu Ruskem v letech 1813 a 1828 (Turkmančajský mír) a Velkou Británií v roce 1857 (Pařížská mírová smlouva) umožnily též dalším evropským, respektive západním státům získat hospodářské a politické úlevy – kapitulace⁸¹. Cizinci měli právo zřídit na území Íránu své konzulární zastoupení, měli právo exterritoriality, tzn. spadali pod konzulární soudy a byli souzeni dle práva své země. Další obrovskou výhodou bylo osvobození od vysokých dovozních cel a vnitřních tarifů, od silniční daně atd. Ve druhé polovině 19. století byla íránská politika pod vlivem britským a ruským, šáh vládl spíše formálně.

V zahraničním íránském obchodě se projevil značný vliv jeho dvou hlavních „sousedů“ na severu a na jihu, Ruska a Velké Británie. Během 19. století se celkový obrat zahraničního obchodu Íránu zvýšil osmkrát.⁸² V průběhu 19. století se v Íránu změnila

⁸⁰ Bazár – silná střední vrstva obchodníků tvořená zástupci tradičních obchodních cechů.

⁸¹ Ke kapitulacím obecně viz Reader Bullard, *Large and Loving Privileges, The Capitulations in the Middle East and North Africa*, Glasgow 1960. L. G. Pélissié du Rausas, *Le régime des capitulations dans l'empire otoman I-II.*, Paris 1910–1911. P. Holásek – E. Kubů, *Zahraniční politika buržoázneho Československa k niektorým štátom Ázie a Afriky*, in: *HČ*, 34, 4, 1986, s. 536–561. Ke kapitulacím v Íránu viz I. Matin – A. Ch. Daftari, *La suppression des capitulations en Perse*, Paris 1930. E., Gombár, *Moderní dějiny islámských zemí*, Praha 1999, s. 182–188. F. Kazemzadeh, *Iranian Relations with Russia and the Soviet Union, to 1921*, s. 338–340, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991. Ch. Issawi, *European Economic Penetration 1872–1921*, s. 596, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991.

⁸² K vývoji íránského zahraničního obchodu v 19. st. viz Ahmad Seyf, *Foreign Trade and the Economy of Iran in the Nineteenth Century*, in: *Iran*, vol. 34, 1996, s. 117–128. Charles Issawi uvádí zvýšení obratu

struktura dovozu a vývozu v souvislosti s napojením na světový obchod.⁸³ Jeho důležitý vývozní artikl, textilní zboží, nebyl konkurenceschopný ve srovnání s cenou a hlavně kvalitou evropského zboží a naopak se obzvláště bavlněné výrobky začaly ve zvýšené míře dovážet, stejně jako koloniální zboží, cukr a čaj. Írán dovážel ze západní Evropy zbraně, nářadí, a textil, z Asie koření, čaj a kávu a z Ruska cukr a petrolej, vyvážel ručně tkané vlněné koberce, surovou bavlnu, hedvábí, rýži sušené ovoce a opium (část opia pak Britové reexportovali do Číny).⁸⁴

Okolo roku 1800 byly hlavními obchodními partnery Íránu Afghánistán, Turecko a Indie. V 1. polovině 19. století se prudce zvyšoval podíl Velké Británie, který se v 50. a 60. letech dostal až na 50 % celkového íránského obchodu (v rámci dovozu do Íránu bylo toto číslo ještě vyšší). Ve 2. polovině 19. století pak markantně rostla obchodní výměna Íránu s Ruskem, zejména po roce 1880 (v letech 1860–1913/14 se vzájemná obchodní výměna zvýšila dvanáctkrát). Ještě na samém počátku 20. století byly síly Velké Británie a Ruska téměř vyrovnány. Z celkového odhadu obratu íránského zahraničního obchodu 8 mil. liber tvořil 3,5 mil. liber obchod s Ruskem (export do Íránu 2 mil. liber, import z Íránu 1,5 mil. liber) a 2,5 mil. liber obchod s britským impériem (export do Íránu 2 mil. liber a import z Íránu 0,5 mil. liber) a 2 mil. liber obchod s dalšími státy (Francie, Rakousko, Německo, Itálie, Čína, Turecko).⁸⁵ Počátkem první světové války byly hlavními íránskými obchodními partnery Rusko, Velká Británie (společně s Indií) a Turecko. Rusko se podílelo na celkovém íránském obchodě 2/3 (na íránském exportu 70 % a na importu 50 %), Velká Británie společně s Indií 20 % (12 % na íránském exportu a 25 % na importu) a Turecko 5 %.⁸⁶

Rozvoj obchodu byl podmíněn jednak blízkostí obchodního partnera (severní Írán se svými přístavy na pobřeží Kaspického moře měl dobré spojení na ruské trhy a jižní oblasti Íránu okolo měst Isfahán, Šíráz a Kermán byly dopravně dostupné pro Brity z Perského zálivu), a jednak dopravní infrastrukturou. Vliv Velké Británie a Ruska se

zahraničního obchodu dokonce dvanáctkrát. Viz Ch. Issawi, *The Economic History of Iran 1800–1914*, Chicago 1971, s. 70.

⁸³ Pronikání Evropanů do Íránu v souvislosti s obchodem popsal velmi výstižně Banani: „From the beginning of the sixteenth century on, foreign trade served as an avenue of European influences into Iran.“ A. Banani, *The Modernization of Iran 1921–1941*, Stanford 1961, s. 129.

⁸⁴ E. Abrahamian, *A History of Modern Iran*, Cambridge 2008, s. 37.

⁸⁵ Ch. Issawi, *The Economic History of Iran 1800–1914*, Chicago 1971, s. 136–142. Vložená edice zprávy: H. W. MacLean, *Report on the Conditions and Prospects of British Trade in Persia*, A and P 1904, 95, s. 2–9.

⁸⁶ Ch. Issawi, *The Economic History of Iran 1800–1914*, Chicago 1971, s. 70–71. Ch. Issawi, *De-Industrialisation and Re-Industrialisation in the Middle East since 1800*, in: *International Journal of Middle East Studies*, vol. 12, č. 4, 1980, s. 469–479. A. Seyf, *Foreign Trade and the Economy of Iran in the Nineteenth Century*, in: *Iran*, vol. 34, 1996, s. 117–128.

jednoznačně projevil v otázce postavení železnice v Íránu. Rusové i Britové se báli, že by železnice ohrozila jejich panství v Asii, neboť by umožnila rychlou přepravu protivníkovy vojska. Velká Británie se obávala především o své postavení v Indii.

Do Íránu postupně pronikal i zahraniční kapitál. Baron Reuter⁸⁷ se v roce 1872 pokusil strhnout na sebe koncese na výstavbu železnice od Kaspického moře k Perskému zálivu a další exportní a ekonomická privilegia v zemi. Pro velký odpor domácí i ze strany Rusů, nebyla tato koncese udělena⁸⁸, ale baron Reuter získal v roce 1889 koncesi na zřízení Imperial Bank of Persia, která měla kontrolu nad vydáváním bankovek.⁸⁹ O něco později založili Rusové Banque d'Escompte de Perse. Obě země, tedy Británie a Rusko, získaly v 19. století první koncese, které byly později rozšířeny v souvislosti s těžbou ropy. Rusové získali koncese na stavbu silnic a telegrafu a na těžbu ropy na severu země, Britové získali obdobné výhody na jihu a Belgičané se navíc podíleli na vytváření infrastruktury Teheránu, vybudovali tramvajovou trať, pouliční osvětlení a spojení města železnicí s poutním místem, mešitou Abdul 'Azim (železnice byla však dlouhá jen 5 km), mimo to postavili v Íránu první cukrovar a sklárnu.

Postupně docházelo též k prvním pokusům o industrializaci země za podpory domácího kapitálu, byla založena elektrárna v Teheránu, Tabrízu, Mešedu a Reštu, cukrovar v Mázandaránu, přádelna bavlny v Gilánu. Úkolem nově zakládaných akciových společností bylo upřednostnit domácí výrobu před dovozem. Část zisku byla použita na budování veřejných knihoven a podporu tisku a vzdělání.⁹⁰

Ruku v ruce s hospodářskými proměnami se vyvíjelo školství. V roce 1852 byla založena první střední škola Dar al Fanon, jejímž úkolem bylo vychovávat státní úředníky. Nadaní studenti pak měli možnost odejít na studia do Evropy, především do Francie a Belgie.⁹¹ Na přelomu 19. a 20. století pak vzniklo ještě několik dalších různě zaměřených středních škol.

⁸⁷ Paul Julius Reuter (1816–1889), britský novinář a mediální podnikatel, narodil se jako Israel Beer Josaphat v německé židovské rodině, později konvertoval ke křesťanství, (britské občanství získal v roce 1857), zakladatel agentury Reuters.

⁸⁸ Stejně jako v roce 1890 udělená tabáková koncese byla v důsledku vnitřních bouří zrušena o dva roky později.

⁸⁹ M. Axworthy, *Dějiny Íránu*, Praha 2009, s. 147.

⁹⁰ Přehled podniků založených v Íránu v letech 1850–1914 viz A. Bahrami, *Analyse und Bilanz der wirtschaftlich-industriellen Entwicklung in Iran von Amir Kabir bis zur Schwarzen Revolution 1848–1978*, disertační práce, Philips-Universität zu Marburg, 1988, s. 58–62.

⁹¹ E. Abrahamian, *A History of Modern Iran*, Cambridge 2008, s. 39.

II/2 Cesta ke konstituční monarchii

Centrální moc byla v Íránu v době vlády Kádžárovské dynastie velmi slabá. Státní byrokracie ovládala Teherán, ale provincie byly spíše volně přidružené. Kmenoví vůdci stáli často jako guvernéri v čele jednotlivých provincií, vybírali daně a poplatky a jen část z nich odváděli do centrálního rozpočtu. Obyvatelstvo pracovalo převážně v zemědělství a třetina až polovina byla tvořena kočovníky a polokočovnými pastevcí.

Ve druhé polovině 19. století se v íránské vládě objevilo několik reformních politiků, kteří se ovšem nesesetkali s velkým porozuměním u šáha. Šáh Náséroddín se vydal v 70. letech na cestu do Evropy, byl však ochoten spíše k vydání koncesí zahraničním podnikatelům než k reformám správy a financím, jež byly nutným předpokladem k efektivnějšímu fungování centrální správy. V roce 1895 byl šáh Náséroddín zavražděn a novým šáhem se stal jeho syn Mozaffaróddín. Vydání nového šáha a jeho nákladného dvora vzrostla a jejich krytí bylo zajišťováno půjčkami a výnosy z nových koncesí. Ministrem cel se stal Belgičan Joseph Naus, který zastával později též post ministra financí. Cla se dotkla především obchodníků z bazáru, protože cizinci cla neplatili.

Mezi významné finanční příjmy země patřily i výnosy z koncese⁹² udělené roku 1901 britskému podnikateli Willamovi Knox D'Arcymu⁹³ (umožňovala prozkoumat ropná naleziště v jižních íránských provinciích). V roce 1905 se D'Arcy musel z finančních důvodů spojit se společností Burmah Oil, které odprodal balík akcií. V roce 1908 bylo objeveno obrovské ropné pole a roce 1909 byla založena společnost Anglo-Persian Oil Company (APOC, později přejmenovaná na Anglo-Iranian Oil Company). D'Arcy byl jmenován ředitelem této společnosti. V roce 1914 odkoupila britská vláda majoritní podíl akcií této společnosti.

Proti hospodářské politice centrální moci se v roce 1903 vyrojila řada protestů v provinciích, které pokračovaly i následující rok, kdy poklesla zemědělská produkce, což vedlo ke zdražení základních potravin. Po porážce Ruska v rusko-japonské válce vázl též obchod s touto zemí, snížily se příjmy vlády z cel, byly zvýšeny daně a vnitřní cla.

⁹² Koncese byla podepsána dne 26. května 1901, byla udělena na 60 let a íránská vláda získala 20 000 liber při založení a podíl 16 % z čistého zisku (článek 10). Více viz R. Ferrier, *The Iran Oil Industry*, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991, s. 639–641. J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary Record*, vol. I 1535–1914, Princeton 1958, s. 249–251.

⁹³ William Knox D'Arcy (1849–1917), britský důlní inženýr, v roce 1901 získal koncesi na průzkum ropných polí v jižním Íránu, ředitel Anglo-Persian Oil Company.

V letech 1904–1905 se začala projevovat ekonomická krize zapříčiněná státními bankroty a stále rostoucí inflací. V roce 1906 se rozhořely velké protesty, především mezi obchodníky bazáru a v řadách duchovenstva a inteligence. Panovník byl v říjnu 1906 donucen svolat Parlament (Madžles). Jeho hlavním úkolem bylo sepsat poprvé v moderních dějinách ústavu, která omezovala vliv šáha. V Madžlesu zasedalo 60 obchodníků bazáru, 25 představitelů duchovenstva a 50 velkostatkářů, místních významných osobností a úředníků. Postupně se vytvořily dvě velké politické strany Umírnění a Liberálové. Obě strany společně vypracovaly nejdůležitější část ústavy, Ústavodárné zákony, jež byly šáhem ratifikovány již v prosinci 1906. Podle ústavy byl panovník hlavou výkonné moci, velel armádě, vyhlášoval válku a mír, podepisoval návrhy zákonů, jmenoval vysoké státní úředníky a členy vlády. Navíc měl výsadu jmenovat 30 senátorů z 60 (první senát byl však svolán až roku 1949). Voleb do Madžlesu se mohli účastnit pouze muži starší 25 let, byli rozděleni do šesti volebních tříd podle majetku a postavení (princové Kádžárské dynastie; vysocí hodnostáři; ulamá a studenti teologie; obchodníci; velcí vlastníci půdy – s majetkem nad 1000 tomanů; obchodníci a zástupci bazarových cechů – kteří odváděli průměrné daně pro lokalitu, kde působili). Volby probíhaly, kromě Teheránu, ve dvou kolech, každá třída nominovala zástupce do oblastních zastupitelstev a z těch pak byli nominováni zástupci do Madžlesu.

Ze 156 míst bylo 96 míst v parlamentu přiděleno zástupcům volených v Teheránu.⁹⁴ Volební systém i oba zákony byly především dílem Mirza Hussein Khan Musher al-Mulk (Musher al-Dowleh)⁹⁵. Ten stál v následujících dvaceti letech v čele čtyř vlád a v dalších 18 byl ministrem. První vláda byla jmenována v roce 1907, v jejím čele stanul Musher al-Saltaneh. Vláda byla jmenována šáhem, ale byla zodpovědná parlamentu.⁹⁶ Národní shromáždění mělo nejvyšší zákonodárnou moc, schvalovalo zákony, dekrety, rozpočty, smlouvy, půjčky, monopoly a koncese. Byla též ustanovena provinční shromáždění a jmenování guvernéri jednotlivých provincií. Občané měli právo na ochranu života, majetku a cti, svobodu slova a shromažďování se. Šiismus se stal oficiálním náboženstvím Íránu. Soudy byly rozděleny na státní a náboženské.

⁹⁴ Více viz E. Abrahamian, *A History of Modern Iran*, Cambridge 2008, s. 45 a Axworthy, *Dějiny Íránu*, Praha 2009, s. 154. Voliči ve volebním okrese zvolili nejprve své zástupce a ti pak zvolili 150 kandidátů do Madžlesu.

⁹⁵ Jména politiků byla ponechána podle britského přepisu.

⁹⁶ G. R. G. Hambly, *The Pahlavi Autocracy: Riza shah, 1921–1941*, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991, s. 213.

Počátkem roku 1907 zemřel šáh Mozaffaroddín a na trůn nastoupil jeho syn Mohammad Alí Šáh, který byl probíhajícími reformám nakloněn méně než jeho otec. V letech 1907–1908 probíhaly především reformy daňové, soudní a v oblasti vzdělání. Především duchovenstvo, které podporovalo revoluci v letech 1905–1906, se začalo od nových reforem, zejména soudních, odvracet.⁹⁷

V červnu 1908 byl parlament na šáhův rozkaz násilně rozeháněn za pomoci íránské kozácké brigády⁹⁸. To vedlo k občanské válce, v provinciích byla šáhova moc velmi slabá. Výsledkem bylo vítězství parlamentních sil a odchod šáha ze země (emigroval do Ruska). Nástupcem byl jmenován jeho dvanáctiletý syn Ahmad šáh, který byl korunován až v roce 1914. Byl vytvořen tzv. Velký Mandžles, který měl 500 členů. Zasadil se především o demokratizaci volebního systému, byly zrušeny volební třídy a vzrostlo zastoupení z provincií. Volební právo měl každý muž starší 20-ti let a byl snížen též volební cenzus z 2000 na 250 tomanů, o rok později (1911) byl zrušen úplně.⁹⁹

Parlament zvolil prozatímní vládu, ale ministři stále pracovali bez řádně fungujících ministerstev. Příjmy vlády byly nižší než výdaje, vláda si půjčovala u British Imperial Bank, příjmy z cel pak byly použity většinou na splátky z těchto půjček, cla ze severu a z rybářských koncesí v Kaspickém moři na splátky dluhů Rusům, cla z jihu a příjmy z telegrafního systému získaly Britové. Výnosy z těžby ropy odváděla Anglo-Persian Oil Company až od roku 1912–1913. Bylo proto nutné zvýšit příjmy vlády a to znamenalo zvýšit daně a zefektivnit jejich vybírání. Byl najat finanční poradce, Američan Morgan Schuster¹⁰⁰, který měl pod sebou 12 000 mužů zvláštní policie pro výběr daní. v roce 1911

⁹⁷ Duchovní považovali za nepřístojné, aby si muslimové byli před zákonem rovni s náboženskými menšinami a nesouhlasili se zaváděním reforem přejatých z Evropy.

⁹⁸ Íránská kozácká brigáda – byla ustavena v roce 1879 pod vedením ruského plukovníka Domatoviče. Skládala se původně z 600 moderně vyzbrojených mužů, v roce 1879 byla její síla zdvojnásobena. Jednalo se o jediné pravidelné jezdecké íránské armády. Íránci i Rusové pokládali kozáckou brigádu za nástroj ruského vlivu a ochrany. Tato jednotka sloužila především k ochraně šáha a pořádku v Teheránu. V roce 1899 ji tvořilo již 1400 mužů a skládala se z jezdeckta, jezdeckého dělostřelectva a pěchoty (v čele stálo 10 ruských důstojníků a 133 íránských důstojníků). Většina mužů kozácké brigády byla soustředěna v Teheránu, část byla v provinciích. V roce 1912 byla zvýšena brigáda v Tabrízu na 1200 mužů a o dva roky později byla ještě zdvojnásobena (další významné jednotky se nacházely v Mešedu, Kazvínu). Před rokem 1914 byla brigáda financována z daní ze severních provincií, v době 1. světové války její provoz platilo Rusko. V Íránu za války operovaly dva velké sbory, kozácká brigáda na severu britské South Persian Rifles na jihu. Od roku 1918 byla kozácká brigáda placena Velkou Británií, původně dokonce války, ale vzhledem k neutěšené situaci v zemi pokračovaly platby i po válce (nový režim v Rusku se od kozácké brigády v Íránu distancoval). Viz viz S. Cronin, *The Army and the Creation of the Pahlavi State in Iran 1910–1926*, London 1997, s. 54–88; E. Gombár, *Moderní dějiny islámských zemí*, Praha 1999, s. 357.

⁹⁹ Viz E. Abrahamian, *A History of Modern Iran*, Cambridge 2008, s. 53.

¹⁰⁰ William Morgan Schuster (1877–1960), americký právník, úředník a publicista, od května do prosince 1911 finanční poradce íránské vlády. O svém působení v Íránu napsal knihu *The Strangling of Persia*, New York 1912.

byl odvolán v důsledku ruského nátlaku na Madžles, pro Rusy byl Írán potýkající se s nedostatkem financí na správu země a žádající ruské půjčky, výhodnějším sousedem.¹⁰¹

Domácí problémy byly dále vystupňovány vnějšími tlaky. V roce 1907 byla podepsána Anglo-ruská smlouva namířená především proti vzrůstajícímu vlivu Německa na Blízkém východě.¹⁰² Írán byl rozdělen na tři zóny, sever, včetně Isfahánu spadal pod ruský vliv, jihozápad, Kermán, Sistán a Belúdzistán pod vliv britský a zbytek byl prohlášen za neutrální zónu. Oba státy se domluvily, že různé koncese, především hospodářského rázu, budou požadovat jen ve svých zónách. Rusové v roce 1909 okupovali Ázerbajdžán pod záminkou obnovení práva a pořádku v provincii, která dle smlouvy s Brity spadala do jejich zóny. V prosinci 1911 Rusové obsadili celou svou zónu včetně Teheránu a neodešli ani po vyplnění jejich ultimáta, aby íránská vláda propustila z funkce Schustera (poslal údajně daňovou policii i do ruské zóny a nechal zatknout bohaté Rusy, kteří se zdráhali zaplatit daně).

Druhý parlament zasedal pouze dva roky 1909–1911. V tomto parlamentu měli většinu velkostatkáři 27 %, na druhém místě se umístili státní úředníci 24 %, dále duchovenstvo 19 % a obchodníci 9 %.¹⁰³ Volební systém, kdy právo volit měli všichni muži, paradoxně pozvedl moc kmenových vůdců a velkých vlastníků půdy, kteří si byli schopni zajistit dostatečně vysoký počet voličů. Rok 1911 bývá označován za konec konstituční revoluce, ovšem konstituce nebyla zrušena ani po násilném rozehnutí parlamentu.

Třetí parlament byl svolán na počátku první světové války a jeho působnost byla opět omezena jen na dva roky, tedy 1914–1915. Dvěma hlavními stranami se stali Umírnění a Demokráté (část z nich tvořili Liberálové z 1. parlamentu). Demokraty vedli Taqizadeh a Sulayman Iskandari – jejich hlavními požadavky byly pozemková reforma, industrializace, výstavba železnice, práva žen, rovná práva pro náboženské menšiny, přístup ke vzdělání, zrušení kapitulací, progresivní zdanění, centrální vláda s funkčními ministerstvy a armádou. Mezi hlavní představitele Umírněných patřili Sepahdar, Farmanfarma, Behbeni a Tabatabai, kteří pak sehráli svou roli za vlády Rezá Šáha.

¹⁰¹ A. C. Millspaugh, *Americans in Persia*, Washington 1946, s. 16–19. M. Axworthy, *Dějiny Íránu*, Praha 2009, s. 157.

¹⁰² Anglo-Russian Convention on Persia, Afghanistan and Tibet, zvaná též Saint Petersburgská smlouva dle místa její ratifikace. J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary Record*, vol. I., 1535–1914, Princeton 1958, s. 265–267. Více viz A. Saikal, *Iranian Foreign Policy, 1921–1979*, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991, s. 427.

¹⁰³ E. Abrahamian, *A History of Modern Iran*, Cambridge 2008, s. 57.

Konflikt mezi Umírněnými a Demokraty spočíval především v otázkách menšinových práv, postavení žen ve společnosti a otázky islámského práva šarí'a v soudním systému.

II/3 První světová válka a její důsledky

Přítomnost cizí moci v Íránu se zintenzívnila během první světové války. Írán, ačkoliv v tomto konfliktu vyhlásil neutralitu, se stal bojištěm Turecka a Německa na straně jedné a Ruska a Velké Británie na straně druhé. Britové za ústupky Rusům (Dardanelly, Istanbul), získali do své sféry tajnou smlouvou z 19. března 1915 (Konstantinopolská) původní neutrální zónu (z roku 1907) v Íránu.¹⁰⁴ V roce 1916 vytvořili jednotky nazvané South Persian Rifles, které měly za úkol především ochraňovat ropná pole. Revoluce v Rusku v roce 1917 oslabila vliv této země v Íránu, kde Britové převzali i velení (a finanční závazky) nad kozáckou armádou. S blížícím se koncem války upadal i vliv Turecka a Německa v této oblasti. Britové na ochranu svých zájmů v Íránu vyslali též dva sbory z Indie do Mešedu a z Iráku přes Kermansáh do Baku.

Po porážce Německa a Ruska v první světové válce se Lord Curzon, britský ministr zahraničních věcí, pokusil o ovládnutí Íránu. Jeho vize řetězu závislých států od Lybijské pouště po Zagros – Egypt, Palestina, Jordánsko, Irák a Írán – byla spojena s ochranou cesty do Indie.¹⁰⁵ Anglo-perská dohoda¹⁰⁶ projednávaná v roce 1919 by zapojila tuto zemi do britského impéria, Írán by se v podstatě stal protektorátem. Získal by sice vysokou půjčku, která by ovšem kryla například i předpokládané výdaje na britské poradce (všechny náklady spojené s těmito poradci měla nést íránská vláda). Velká Británie by získala jak vliv v íránské státní administrativě a armádě, tak podíl na budování infrastruktury, industrializaci a na vyzbrojení armády. Jednalo se o velmi tvrdé podmínky, které by zajišťovaly Velké Británii plné ovládnutí Íránu a obrovské zisky z obchodu s touto zemí.

Íránský premiér Vossuq al-Dowleh, jenž byl jedním z tvůrců této dohody, měl zajistit hladký průběh jejího schvalování v parlamentu (podle konstituce musely být

¹⁰⁴ G. R. G. Hambly, *The Pahlavi Autocracy: Riza shah, 1921–1941*, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991, s.215. Text smlouvy viz J. C. Hurrewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary Record 1914–1956*, vol. II., s. 7–11.

¹⁰⁵ G. R. G. Hambly, *The Pahlavi Autocracy: Riza shah, 1921–1941*, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991, s. 215.

¹⁰⁶ K této dohodě a politickému jednání, které její vznik provázelo viz H. Katouzian, *The Campaign against the Anglo-Iranian Agreement of 1919*, in: *British Journal of Middle Eastern Studies*, 1998, roč. 25, č. 1, s. 5–46. Text smlouvy viz J. C. Hurrewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary Record 1914–1956*, s. 64–66.

všechny zahraniční smlouvy ratifikovány parlamentem). Proti takto pojaté smlouvě, kterou nakonec podepsala dne 9. srpna 1919 pouze íránská vláda, se zvedla vlna kritiky a to především z řad Madžlesu (napříč celým jeho spektrem), veřejnosti a zahraničních rivalů. Rusové se proti smlouvě velmi ostře ohradili a zveřejnili obsah tajné smlouvy uzavřené s Brity za války. Vossuq al-Dowleh nakonec abdikoval a britský vyslanec v Teheránu hodnotil situaci slovy, že se nenašel premiér, který by byl ochotný tuto smlouvu v Íránu prosadit.¹⁰⁷

V rámci britské snahy uvést tuto smlouvu v život, měla zakročit i britská armáda umístěná v Íránu za podpory kozácké brigády, jež byla reformována a do jejího čela byli postaveni íránští důstojníci (místo ruských). Mezi nimi zastával nejdůležitější pozici Rezá Chán. Ratifikace smlouvy však byla nemyslitelná a v únoru 1921 se britské vojsko začalo stahovat ze země. Již v roce 1920 centrální moc fakticky neexistovala mimo hlavní město. Provincie byly ovládány samozvanými vládci, kteří se moci chopili během války, či ozbrojenými rebely. Rudá armáda ovládala severní Írán, především provincii Gilán.

II/4 Vláda Rezy šáha Pahlavího

Dne 21. února 1921 dobyl Teherán generál Rezá Chán, vůdce kozáckých jednotek v Kazvínu.¹⁰⁸ V Teheránu bylo vyhlášeno stanné právo, vojenské síly proklamovaly věrnost šáhovi Ahmadovi – svůj zásah ospravedlňovaly též nutností ochrany šáha před ruským vojskem v Gilánu. Rezá Chán sestavil novou vládu a stal se velitelem armády. Premiérem nové vlády byl jmenován Sayyed Ziya Tabatabai. Rezá Chán urychlil odchod britské armády, a díky persko – sovětské dohodě¹⁰⁹ uzavřené v dubnu 1921 zajistil též stažení sovětských jednotek ze severního Íránu.

Tato dohoda měla dalekosáhlý charakter pro další vztahy obou zemí. Byla uzavřena v době, kdy byla definitivně odmítnuta dohoda anglo-perská a Sovětský svaz se tak dostal do výhodné pozice. V rámci vylepšení vztahu obou zemí se vzdal téměř všech privilegií plynoucích z kapitulčních smluv s poukazem na to, že sovětský svaz nechce nadále využívat výhod koloniální země. Sověti touto dohodou zrušili všechny dluhy, požadavky a koncese carského Ruska (přenechali íránské vládě i svou banku *Banque d'Escompte*). Ponechali si však velmi výnosnou koncesi na lov ryb v Kaspickém moři a možnost návratu

¹⁰⁷ E. Abrahamian, *A History of Modern Iran*, Cambridge 2008, s. 61.

¹⁰⁸ Kozácké jednotky v Kazvínu viz pozn. 98.

¹⁰⁹ Viz *Treaty and Friendship: Persia and Russia, 26 February–12 December 1921* J. C. Hurrewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary Record 1914–1956*, s. 90–94.

armády v případě ohrožení Íránu třetím státem. Ve výroční zprávě za rok 1922 hodnotil britský velvyslanec situaci v Íránu jako velmi nepříznivou, neboť na Brity bylo nahlíženo jako na nepřátele, zatímco Sovětský svaz byl díky nově uzavřené dohodě pokládán za spřátelenou zemi.¹¹⁰

II/4/1 Vnitřní politika

V následujících letech se Rezá chán stal hybnou silou, která stála v pozadí všech oficiálních rozhodnutí. Stal se ministrem války a v roce 1923 premiérem s funkcí vrchního velitele armády. V tom samém roce odjel šáh Ahmad natrvalo do Evropy, regentem jmenoval svého bratra, ale Rezá chán zůstal nejdůležitější politickou osobností v zemi. Nejprve uvažoval o vytvoření republiky podle tureckého vzoru. Republikánské zřízení by mu zajistilo dostatečnou moc, neboť ve stavu, kdy se do země mohl vrátit šáh z dynastie Kádžárovců, bylo jeho postavení stále nejisté. Nakonec navrhl svou rezignaci a její odmítnutí mu zajistilo mnohem pevnější postavení.¹¹¹ V roce 1925 bylo svoláno Ústavodárné shromáždění, které v prosinci svrhlo dynastii Kádžárovců a šáhem se stal Rezá Pahlaví, který byl v dubnu 1926 slavnostně korunován.

Jako hlavní úkol si vytkl především vybudování centrální státní moci, ministerstev a úřednického aparátu. Írán se měl stát moderní zemí srovnatelnou se světovými mocnostmi. Vzorem se Rezovi Chánovi staly politické a hospodářské reformy Mustafy Kemala Atatürka, které prosazoval tento politik v Turecku díky svému silnému postavení za pomoci armády. Dvěma hlavními pilíři politiky nového šáha se tak staly armáda¹¹² a úřednický aparát. Během jeho vlády stoupl počet vojáků desetkrát a počet úředníků sedmnáctkrát.¹¹³ Zatímco v roce 1921 ministerstva fakticky vůbec nefungovala, v roce 1941, na konci vlády Rezy šáha plně pracovalo jedenáct ministerstev zaměstnávajících devadesát tisíc placených civilních úředníků.

¹¹⁰ National Archives Londýn, Foreign Office, part 371, Persia 1925, 34/10848, Annual Report for Persia 1922.*surrendering the Capitulations had made a profound impression, and the Russian-inspired idea that Persia had everything to gain by association with a Russia purged by the fires of revolution and everything to lose by succumbing to the imperialist and colonising ambitions of Great Britain.*“

¹¹¹ G. R. G. Hambly, *The Pahlavi Autocracy: Riza shah, 1921–1941*, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991, s. 223–224.

¹¹² Jádro šáhovy armády vzniklo sloučením četnictva (založeno roku 1911 pod vedením švédských důstojníků, v roce 1912 již bylo tvořeno 6000 muži – 36 švédských důstojníků a dále iránskými důstojníky a mužstvem) a kozácké brigády. Viz pozn. 98. Podrobný vývoj četnictva, kozácké brigády a počátků armády Rezy šáha viz S. Cronin, *The Army and the Creation of the Pahlavi State in Iran 1910–1926*, London 1997.

¹¹³ E. Abrahamian, *A History of Modern Iran*, Cambridge 2008, s. 66–67.

Ministerstva zahraničních věcí, vnitra, financí a spravedlnosti, jež byla založena již v 19. století (později k nim byla ještě přidána ministerstva veřejných prací a obchodu, pošt a telegrafů a vyučování a výchovy), začala teprve ve dvacátých letech 20. století opravdu plnit své role a počet jejich úředníků skokově rostl. Navíc k nim přibyli ještě úředníci z nově založených ministerstev průmyslu, silnic a zemědělství. Administrativně byl Írán rozdělen do 15 provincií a každá provincie se dále členila na okresy, obce a zemědělské oblasti. V čele provincie stál guvernér, v čele měst starosta. Nejednalo se již o téměř nezávislé vládcy jako v 19. století, ale o úředníky svázané s centrální vládou.

Rezá šáh, který byl zvenčí nahlížen jako velký reformátor a modernizátor Íránu, hledal především možnosti, jak posílit svou moc ve všech oblastech, tedy moc politickou, hospodářskou, vliv na společnost, duchovenstvo, vzdělání.¹¹⁴ Rezá šáh přeměnil vlivný Madžles na loutkový nástroj své vlády, kontroloval každou osobu, která byla do Madžlesu zvolena (jeho složení zůstalo poměrně stejné, 84 % tvořili velkostatkáři, místní vlivné osobnosti, úředníci a s dvorem propojení obchodníci). Byla zrušena imunita členů parlamentu, zakázány politické strany, zrušeny nezávislé noviny. Parlament byl ponechán pouze jako nástroj legitimizace šáhových rozhodnutí. V podstatě hned od nástupu Rezy šáha na trůn můžeme hovořit o vojenské diktatuře. Stejně jako parlament, i vláda byla závislá na šáhových rozhodnutích. Zatímco v letech 1906–1925, kdy se parlament podílel na vytváření vlády, bylo celkem třicet pět premiérů a šedesát vlád, v letech 1926–1941 bylo jmenováno pouze deset vlád a vystřídal se osm premiérů.¹¹⁵

Všichni tito velmi vzdělaní a pro svou práci dobře připravení ministři jednali podle šáhových rozhodnutí. Mezi nejvlivnější muže této doby bezpochyby patřili Mirza Abdul Hussein Timourtash¹¹⁶, ministr dvora, nejmocnější osobnost v Íránu hned po šáhovi; Ali Akbar Khan Davar¹¹⁷, ministr spravedlnosti a Firuz Mirza Farmanfarma¹¹⁸, ministr

¹¹⁴ Ve své knize (na s. 72) *A Modern History of Iran* to výstižně shrnul E. Abrahamian: „The legacies he (shah Reza Pahlavi) left blind were byproducts of this single-minded drive to create a strong centralized state.“

¹¹⁵ E. Abrahamian, *A History of Modern Iran*, Cambridge 2008, s. 75.

¹¹⁶ National Archives Londýn, FO 416/84, Confidential Print, Further Correspondence Persia 1929, E 98/98/34, č. 41. Reports on Leading Personalities in Persia (zpráva obdržena ve Foreign Office dne 23. ledna 1929) – Mirza Abdul Hussein Timourtash pocházel z bohaté velkostatkářské rodiny, vystudoval vojenskou akademii v Rusku, po jeho návratu do Íránu v roce 1915 zasedal ve finančních komisích, byl členem parlamentu, za vlády Rezy Šáha byl ministrem dvora až do roku 1934, kdy byl donucen podat demisi. Zemřel ve vězení na otravu jídlem.

¹¹⁷ National Archives Londýn, FO 416/93, Confidential Print, Further Correspondence Persia 1935, E 1478/1478/34, č. 71. Reports on Leading Personalities in Persia (zpráva obdržena ve Foreign Office dne 4. března 1934) – Ali Akbar Khan Davar, syn vládního úředníka, pracoval na ministerstvu pošt a telegrafů, v roce 1910 byl povolán do Ženevy jako vychovatel šáhových dětí, vystudoval práva a po návratu do Íránu působil jako právník, byl členem parlamentu. Po nástupu Rezy šáha se stal ministrem spravedlnosti, byl obviněn z finančních nesrovnalostí a nakonec zemřel ve vězení údajně na infarkt.

spravedlnosti a financí. Každý, kdo se šáhovi znelíbil, byl odstraněn z politického života a výše zmínění tři ministři zemřeli za velmi nejasných okolností. Slovy Ervanda Abrahamiana: „For the elite, life was not nasty, poor, and brutish. But it could definitely be short.“¹¹⁹

Dobře fungující státní aparát mohl účinně podpořit vybírání daní, cel a dávek z ropy¹²⁰. Arthur Millspaugh¹²¹, další Američan najatý jako finanční poradce íránské vlády, zajistil fungování účinného vybírání daní a dávek a sestavil vyrovnaný státní rozpočet. Millspaugh však nedocenil svůj pokus o limitování šáhových prostředků na armádu. Zásah do této oblasti rozpočtu znamenal jeho odchod v roce 1927.¹²² Rezá šáh vypověděl rovněž belgické úředníky, kteří dohlíželi na vybírání cel. Na vlivná místa v oblasti hospodářství se poté dostávali především Němci. Milspaugh byl vystřídán Dr. Bötzkem a v roce 1928 byl do čela nově založené Bank Meli Iran postaven Dr. Lindenblatt.¹²³

Vláda Rezy šáha bývá často označována jako vojenská monarchie či vojenská diktatura. Šáh na veřejnosti vystupoval především v záležitostech armády, nosil téměř výhradně uniformu a dbal na výchovu i životní podmínky důstojníků. Byla založena nejen vojenská akademie, ale též vojenský klub, banka a nemocnice. V Teheránu byl postaven arzenál, továrna na kulometry a opravna letadel. V roce 1922 byla spojena kozácká brigáda¹²⁴ s četnictvem (četnictvo bylo založeno v roce 1911 a bylo vedeno švédskými důstojníky, jeho hlavním úkolem byla ochrana vlády a parlamentu, podíleli se též na zajištění bezpečnosti obchodních tras a na vybírání daní)¹²⁵ a tyto jednotky se staly základem šáhovy armády. Ta byla rozdělena na pět divizí po 10 000 mužů. Od roku 1925 byla zavedena branná povinnost na dobu dvou let a čtyř let v záloze, ale teprve v roce 1926 překročil počet vojáků 40 000. Vybavení divizí bylo postupně modernizováno nákupem

¹¹⁸ National Archives Londýn, FO 416/93, Confidential Print. Further Correspondence Persia 1935, E 1478/1478/34, č. 71. Reports on Leading Personalities in Persia (zpráva obdržena ve Foreign Office dne 4. března 1934) – Firuz Mirza Farmanfarma, syn prince Farmanfarma, vystudoval na Sorbonně a svou kariéru začal na ministerstvu spravedlnosti, které vedl jeho otec, záhy byl jmenován ministrem zahraničí a společně s Vossuq al-Dowleh dojednával britsko-íránskou dohodu. v době vlády Rezy šáha byl jmenován ministrem spravedlnosti a financí. Poté, co byl obviněn z přijímání úplatků strávil několik let ve vězení a po vyhoštění na jeho panství byl nakonec zardoušen

¹¹⁹ E. Abrahamian, *A History of Modern Iran*, Cambridge 2008, s. 76. V překladu: „Život elity nebyl odporný, ubohý a krutý, ale mohl být opravdu velmi krátký.“

¹²⁰ Dávka z ropy v roce 1921 činila 583 960 GBP, v roce 1930 1 288 000 GBP a v roce 1941 již 4 000 000 GBP.

¹²¹ O svém působení v Íránu vydal Millspaugh knihu *Americans in Persia*, Washington 1946.

¹²² V letech 1925–1941 působili při ministerstvu financí poradci z různých zemí, ale žádný již nikdy neměl takové pravomoci jako Millspaugh. Viz A. Banani, *The Modernization of Iran 1921–1941*, Stanford 1961, s. 117.

¹²³ Viz např. G. Lenczowski, *Russia and the West in Iran 1918–1948*, New York 1949, s. 160.

¹²⁴ Viz pozn. 98.

¹²⁵ Viz pozn. 112.

zbraní v Evropě a USA. Podle Výroční zprávy britského Foreign Office měl Írán v roce 1941 dohromady 18 divizí, 127 000 vojáků, 100 tanků¹²⁶ a 28 obrněných vozidel, 157 letadel, 2 fregaty a 4 dělové čluny.¹²⁷ Výdaje na armádu byly placeny jednak ze státního rozpočtu (v letech 1928–1933 tvořil armádní rozpočet více jak 40 %, v letech 1934 a 1935 více jak třetinu a do roku 1938 přibližně čtvrtinu celkového státního rozpočtu)¹²⁸ a jednak z výnosů APOC uložených v Londýně (především nákup zbraní).¹²⁹

Mezi nejdůležitější reformy, jež měly dalekosáhlý dopad, patřila především reforma soudnictví. Davar a Firuz Farmanfarma, v Evropě vzdělaní právníci, dostali za úkol vybudovat ministerstvo spravedlnosti a strukturu státních soudů. Byly zrušeny tradiční soudy včetně soudů náboženských (dle práva šarí'a) a neformální kmenové a cechovní soudy, a místo nich byla zavedena síť státních soudů. Tato síť měla pevnou hierarchii soudů místních, okresních, obecních a provinčních, které spadaly pod nejvyšší soud. Právní dokumenty týkající se majetkových záležitostí, stejně jako převodu majetku či manželství spravovali namísto duchovenstva státem jmenovaní notáři. Soudci museli absolvovat právnickou fakultu (právnická fakulta byla součástí Teheránské univerzity, právnická studia absolvovali studenti též v zahraničí) nebo se museli proškolit v novém právním systému. V platnost byly uvedeny zákoníky (obchodní zákoník a trestní zákoník v roce 1925 a občanský zákoník 1. díl v roce 1926 a 2. a 3. díl v roce 1935) postavené na základě francouzského, belgického, švýcarského a italského práva.¹³⁰

Nové zákoníky ovšem přejaly některé důležité zákony uplatňované dle práva šarí'a. Muži se například mohli nechat kdykoli rozvést, měli právo vychovávat děti, pěstovat polygamií či si zvolit manželku na dobu přechodnou (tzn. např. na delší cestu atd.). Právo šarí'a však bylo oslabeno ve třech hlavních bodech. Muslimové si byli před zákonem rovni s nemuslimy, trest smrti byl přesně určen pouze pro vraždu, velezradu či ozbrojené

¹²⁶ Tyto tanky a tančíky pocházely z Československa, dodala je ČKD s výzbrojí ze Škodových závodů Zbrojovky Brno.

¹²⁷ E. Abrahamian, *A History of Modern Iran*, Cambridge 2008, s. 68 a S. Cronin, *The Army and the Creation of the Pahlavi State in Iran 1910–1926*, s. 231–234. Vyzbrojování iránské armády velmi podrobně mapoval americký vyslanec v Teheránu, více viz G. R. G. Hambly, *The Pahlavi Autocracy: Riza shah, 1921–1941*, viz Kap. V. – Pronikání československých firem do Íránu.

¹²⁸ Přehled výdajů státního rozpočtu v letech 1928–1942 viz A. Bahrami, *Analyse und Bilanz der wirtschaftlich-industriellen Entwicklung in Iran von Amir Kabir bis zur Schwarzen Revolution 1848–1978*, disertační práce, Philips-Universität zu Marburg, 1988, s. 97–98. Vzhledem k růstu celkového státního rozpočtu tak výdaje na armádu uváděné v rialech každým rokem narůstaly (ze 112 mil. rialů v roce 1928 na 403 mil. rialů v roce 1938).

¹²⁹ Rozbor složení, umístění, výcvik a financování armády viz S. Cronin, *The Army and the Creation of the Pahlavi State in Iran 1910–1926*, s. 108–143. K rozboru příjmů a výdajů iránské rezervního fondu v Londýně viz G. Majd, *Great Britain and Reza Shah. The Plunder of Iran 1921–1941*, Gainesville 2001, s. 267–284.

¹³⁰ A. Banani, *The Modernization of Iran 1921–1941*, Stanford 1961, s. 71–75.

povstání a dlouhodobé vězení bylo upřednostněno před veřejnými tělesnými tresty. Bylo též opuštěno zvykové právo (život za život, zub za zub).¹³¹

II/4/2 Daňová politika a příjmy státu

Hospodářská proměna Íránu, státní zásahy do hospodářské politiky, daně a výrazná industrializace spolu s budováním infrastruktury souvisely především s mocenskými plány Rezy šáha. Írán se měl stát silným, na evropských mocnostech nezávislým státem, což znamenalo vybudovat moderní armádu a hospodářskou základnu.

Rezá šáh se především pokusil o konsolidaci státních financí na základě již existujících, ale dostatečně nevyužitých zdrojů. Finanční poradce Millspaugh zavedl nové daně pro zemědělské obyvatelstvo a současně s tím nechal vytvořit soupis půdy a započal též katastrální průzkum vlastnictví půdy. Netrval však příliš dlouho, neboť šáh si proti sobě nechtěl popudit velkostatkáře a navíc on sám byl velkým vlastníkem půdy, jejíž nabytí nemohl vždy spolehlivě prokázat. Daň z půdy byla uvedena v platnost v roce 1926, ovšem tato daň byla závislá na vytvoření pečlivého katastru, které se stále protahovalo, a nakonec byla v roce 1934 změněna na daň ve výši 3 % z produkce určené pro trh¹³² společně s daní z příjmu. Jednotná pozemková daň byla zavedena až od roku 1939.¹³³

Za vlády Rezy šáha se začaly ve větší míře pěstovat i nové plodiny, aby se snížila závislost státu na dovozu z ciziny. V souvislosti s výstavbou cukrovarů¹³⁴ se zavádělo pěstování cukrové řepy. Rozšiřovala se osevní plocha bavlny a začal se pěstovat i čaj.¹³⁵ Na druhou stranu v souvislosti s usazováním původně kočovných pasteveckých kmenů docházelo ke snižování produkce živých zvířat a podle odhadů počet ovcí a koz již nikdy nepřesáhl počet z roku 1920.¹³⁶

¹³¹ G. R. G. Hambly, *The Pahlavi Autocracy: Riza shah, 1921–194*, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991, s. 231. E. Abrahamian, *A History of Modern Iran*, Cambridge 2008, s. 87–88.

¹³² Zemědělec pracující na pronajaté půdě odváděl statkáři podíl z úrody v různé výši, podle toho, zda využíval statkářovo nářadí, zavodňovací kanály či tažnou sílu.

¹³³ K. S. Maclachlan, *Economic Development, 1921–1979*, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991, s. 610–611. J. Wanner, *Hospodářské přeměny v Íránu 1921–1941*, in: J. Haubelt – J. Wanner (eds.), *Studie z obecných dějin, Sborník historických prací k šedesátým narozeninám Prof. Dr. Oldřicha Říhy, DrSc.*, Praha 1972, s. 152.

¹³⁴ Sedm cukrovarů ve třicátých letech postavily ČKD a Škodovy závody, více viz Kap. V. – Pronikání československých firem do Íránu.

¹³⁵ Velké čajové plantáže řídil v Íránu československý občan V. Protiva. Viz Kap. VI. – Československé vystěhovalectví a kolonie v Íránu v letech 1918–1938.

¹³⁶ K. S. Maclachlan, *Economic Development, 1921–1979*, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991, s. 611.

Vzhledem k nízkým daňovým výnosům v zemědělské oblasti byly hledány další možnosti k navýšení státních příjmů. Ve třicátých letech byl zaveden státní monopol zahraničního obchodu a vzniklo několik monopolních obchodních společností. S nejdůležitějšími agrárními produkty jako byly bavlna, tabák, čaj, sušené ovoce, opium a cukr se obchodovalo prostřednictvím monopolních společností, jejichž výnosy přispěly ke zvýšení státních příjmů.¹³⁷ Výnosem cukerního a čajového monopolu byla financována výstavba silnic, silniční daň byla využita pro stavbu železnice.¹³⁸ Příjem vlády z daní uvalených na obchod s cukrem a čajem byl značný, zisk činil v roce 1926, kdy byla tato daň zavedena, 122 mil. kránů (od roku 1932 byl pro íránskou měnu používán název riál)¹³⁹, v roce 1938 již 421 mil. riálů a v roce 1940 691 mil. riálů. Pro srovnání celkové příjmy vlády byly 246 mil. kránů v roce 1925 a 3 610 mil. riálů v roce 1940.¹⁴⁰

Dalším velkým státním příjmem se stal výnos z těžby ropy placený společností APOC/resp. AIOC. Tento výnos byl od roku 1928 ponecháván na účtech íránské vlády v Londýně, nebyl zahrnut do státního rozpočtu, a tudíž nemohl být využíván pro státní výdaje, tedy především na krytí íránského exportu. Madžles pouze schvaloval společně se státním rozpočtem těž přesné sumy vyčleněné z tohoto tzv. Rezervního fondu státu za zvláštním účelem, většinou na nákup zbraní. Z celkové sumy 31 mil. britských liber bylo 18, 5 mil. liber vyčleněno na nákup výzbroje pro íránskou armádu. Ze zpráv amerických vyslanců a dalších dokumentů amerických ministerstev udělal M. G. Majd výčet íránských výdajů z rezervního fondu. Dle jeho propočtů vydal Írán pouze něco okolo 4,5 mil. liber za vyzbrojení armády,¹⁴¹ přibližně 3 mil. liber za nákup zlata do státních rezerv a 6,3 mil. liber na dopravní infrastrukturu – budování železnice a přístavů). Menší sumy ve stotisících liber pak šly na pacifikaci kočovných kmenů, kompenzaci Imperial Bank of Persia za přenechání monopolu vydávání bankovek National Bank of Persia či na zaplacení splátky za sedm cukrovarů dodaných Škodovými závody¹⁴². Zbytek této sumy, přibližně

¹³⁷ K. S. Maclachlan, *Economic Development, 1921–1979*, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991, s. 611.

¹³⁸ M. G. Majd, *Great Britain and Reza Shah. The Plunder of Iran 1921–1941*, Gainesville 2001, s. 278.

¹³⁹ Krán – íránská respektive perská měna v letech 1825–1932. Děлил se na 1000 dinárů a 10 kránů byl jeden toman. V roce 1932 byl zaveden riál, v poměru 1:1 vůči kránu. Riál se děлил na (nových)100 dinárů. Viz např. A. Bahrami, *Analyse und Bilanz der wirtschaftlich-industriellen Entwicklung in Iran von Amir Kabir bis zur Schwarzen Revolution 1848–1978*, disertační práce, Philips-Universität zu Marburg, 1988, s. 85.

¹⁴⁰ E. Abrahamian, *A History of Modern Iran*, Cambridge 2008, s. 68.

¹⁴¹ Tento údaj srov. s Kap. V. – Pronikání československých firem do Íránu. Částka uváděná Madjem je značně podceněná.

¹⁴² Viz Kap. V. – Pronikání československých firem do Íránu.

20 mil. liber, přešel na šáhovy soukromé účty ve Velké Británii, USA a Švýcarsku.¹⁴³ Teprve zákonem z 30. října 1941, tedy po abdikaci Rezy Pahlavího, přešlo vlastnictví rezervního fondu a dalších zisků AIOC pod kontrolu Madžlesu.

Příjmy vlády rostly též se zapojením Íránu do světového obchodu. Celní příjmy stouply během sledovaných 40 let více než třináctkrát z 51 mil. kránů v roce 1921 na 675 mil. riálů v roce 1940.¹⁴⁴ Zákony, které vláda zaváděla postupně během třicátých let, způsobily dle zpráv amerických a britských vyslanců spíše opačnou tendenci, tedy pokles zahraničního obchodu. U těchto tvrzení je ovšem nutné brát na zřetel, že měli na mysli pokles evropské a americké výměny. Naopak různé kompenzační smlouvy se Sovětským svazem a od poloviny třicátých let též clearingová smlouva s Německem měly vliv na oživení íránského zahraničního obchodu s těmito státy.

II/4/3 Zahraniční politika

Reformy zahájené ve dvacátých letech 20. století zahrnovaly též proměnu ministerstev ve výkonné nástroje státní moci. S proměnou ministerstva zahraničních věcí byl kladen důraz na výchovu diplomatů, kteří měli reprezentovat Írán v zahraničí. Írán zakládal zastupitelské úřady a účastnil se mezinárodních jednání a konferencí. Zařadil se mezi zakládající členy Společnosti národů. V rámci budování regionálních paktů se Írán stal členem Saadabádského paktu¹⁴⁵, který byl podepsán v Teheránu dne 8. července 1937. Jeho členy dále byly Turecko, Irák a Afghánistán. Snahu o politické propojení se zeměmi Blízkého východu reprezentoval i sňatek korunního prince Muhammada Rezy Pahlaví se sestrou egyptského krále Faruka princeznou Fawziou.

Po nástupu Rezy Pahlavího k moci se též Írán pokusil vymezit k oběma mocnostem – Sovětskému svazu a Velké Británii, které jej do začátku dvacátých let 20. století doslova držely v šachu. Tři hlavní pilíře zahraniční politiky Rezy šáha byly: zachovat stabilní vztahy se Sovětským svazem a Velkou Británií, neutralitu vůči světovému dění a zajistit si třetí mocnou zemi, která by neutralizovala vliv obou zmíněných velmocí a omezovala

¹⁴³ Kompletní rozbor jednotlivých státních příjmů a výdajů, výnosů z APOC (AIOC) v komparaci s jejich vydáním viz M. G. Majd, *Great Britain and Reza Shah. The Plunder of Iran 1921–1941*, Gainesville 2001, s. 267–284. V souvislosti s nedocenenými výdaji za zbrojní vybavení armády je toto číslo poněkud nadsazené, ale i tak dost alarmující.

¹⁴⁴ E. Abrahamian, *A history of Modern Iran*, Cambridge 2010, s. 68.

¹⁴⁵ Saadabádský pakt – pakt o neútočení mezi Íránem, Tureckem, Afghánistánem a Irákem podepsán dne 8. července 1937 v Saadabádském paláci v Teheránu, ratifikace byly vyměněny v Teheránu dne 25. června 1938. Pakt byl uzavřen na pět let. Signatáři si vzájemně uznali a garantovali státní hranice a zavázali se, že se vzájemně nebudou vměšovat do vnitřní politiky a budou koordinovat svou zahraniční politiku.

jejich případné vměšování se do íránské politiky. Sovětský svaz, země sousedící s Íránem, měl značný zájem na obchodních stycích a s touto zemí a určoval možnosti odbytu např. v úrodné provincii Mázandarán, která byla od zbytku Íránu oddělena vysokými, v zimě velmi špatně průchozími, horami a byla tak odkázána na obchod se Sovětským svazem. Velká Británie se snažila ochránit Indii a zajistit si bezpečné spojení po souši i po moři s touto zemí. Sovětský svaz i Velká Británie využívaly Írán jako nárazníkovou zónu¹⁴⁶, aby ani jeden z nich nemohl narušit bezpečnost či hospodářské zájmy druhé strany.

Vlivným spojencem se měly stát Spojené státy americké, země, která na Blízkém východě nebyla pojmána jako další koloniální mocnost. Tato orientace vedla k již zmíněné spolupráci íránské vlády s finančním poradcem Arthurem Millspaughem v letech 1922–1927. Írán však od USA nezískal půjčku, na kterou se spoléhal. Spojené státy měly zájem o koncesi na těžbu ropy a v tomto případě se dostaly nejen do konfliktu se Sovětským svazem, ale hlavně do ostrého konfliktu s Velkou Británií. Vzhledem ke vztahům USA a Velké Británie se Američané z Íránu stáhli.¹⁴⁷ Jednání velmocí bylo šáhem přijato kriticky, neboť se opět o důležitém směřování státu rozhodovalo v Moskvě a v Londýně.

Jedním z pokusů o odstranění vměšování velmocí do íránské politiky bylo úsilí o zrušení britské koncese na těžbu ropy. Britové totiž vlastnili a ovládali íránský ropný průmysl, jehož zisky plynuly jen z malé části do íránského rozpočtu. Roku 1928 ministr dvora Tejmúrtáš jednal o změně stávající smlouvy z roku 1901, především o zvýšení výnosu z APOC pro íránskou vládu, jejíž podíl činil pouze 16 % ze zisku z vytěžené ropy. Jednání byla velmi zdlouhavá, vzhledem k velké světové hospodářské krizi poklesla těžba ropy a s tím i příjmy Íránu.¹⁴⁸ Šáh nakonec smlouvu v listopadu 1932 vypověděl, ale pod britským nátlakem ji opět v dubnu 1933 uzavřel.¹⁴⁹ Výsledek této nové smlouvy byl poněkud sporný, neboť přinesl jen malý kompromis v podobě čtyř šilinků ve zlatě z každé vytěžené tuny ropy a 20 % z dividend vyplácených každoročně akcionářům. Minimální

¹⁴⁶ Viz smlouva uzavřená mezi Velkou Británií a Ruskem v roce 1907.

¹⁴⁷ De Novo popisuje americký postoj k íránské otázce: „*The United States was more of spectator than actor in the Great Power competition.*“ John A. de Novo, *American Interests and Policies in the Middle East 1900–1930*, Minneapolis 1963.

¹⁴⁸ Příjem Íránu z těžby ropy činil v roce 1929 1,4 mil. liber, v roce 1930 1,3 mil. liber, ale v roce 1932 již jen 0,3 mil. liber. V letech 1932–1935 se příjmy ustálily v průměru na 2 mil. liber. M. G. Majd, *Great Britain and Reza Shah. The Plunder of Iran 1921–1941*, Gainesville 2001, s. 255.

¹⁴⁹ Velká Británie zažalovala Írán u mezinárodního soudu v Haagu. Dohodu mezi oběma stranami vyjednal Edvard Beneš viz National Archives Londýn, FO 416/92, Further Correspondence Persia, část 34–37, 1933–1934, E 2565/17/34, č. 79. Foreign Office to Mr. Catogen. Text smlouvy Revised Agreement: Persia and the Anglo-Persian Oil Company, 29 April 1933, viz J. C. Hurrewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary Record 1914–1956*, s. 188–196.

těžba byla stanovena na pět mil. tun ropy a koncese byla zmenšena na 100 000 mil², ale zároveň byla smlouva prodloužena o šedesát let.¹⁵⁰

Za této situace se Írán nakonec obrátil na Německo a jeho převážně hospodářské vztahy s touto zemí pak určovaly další směřování Íránu. Pronikání Německa do Íránu začalo postupně od 2. poloviny dvacátých let. V předvečer druhé světové války mělo Německo v Íránu více než šest set expertů v různých oborech, jako bylo bankovníctví, průmysl, obchod a vzdělávání.¹⁵¹ Letecká společnost Junkers získala právo na provozování leteckého spojení Německa a Íránu a Hamburk se stal hlavním přístavem, který zajišťoval dopravní spojení do jihoíránských přístavů. Tím připravil Velkou Británii a Sovětský svaz o dopravní monopol do Perského zálivu. Němci stavěli v Íránu silnice a prováděli první průzkum terénu pro transíránskou železnici. Ačkoli pak stavbu řídili Švédové, získali Němci značné státní zakázky na dodávky materiálu a strojů pro tuto stavbu. Koncem meziválečného období již Němci ovládali skoro polovinu zámořského íránského obchodu.¹⁵²

Obrat pak přinesla druhá světová válka, která opět spojila Velkou Británii se Sovětským svazem do jednoho válečného tábora. Když v roce 1941 Hitler napadl Sovětský svaz, zůstala Spojencům jediná relativně bezpečná cesta, jak dopravovat vojenský materiál do Sovětského svazu, a ta vedla přes Írán. Rezá šáh to odmítl a Velká Británie společně se Sovětským svazem vtrhli do Íránu dne 25. srpna 1941, zemi obsadili podle již dříve rozdělených zón a vytlačili Německo z jeho pozice v této zemi. Střední část Íránu zůstala pod vládou dynastie Pahlaví, ale byla podřízena oběma okupačním mocnostem. Dne 16.

¹⁵⁰ Smlouva byla prodloužena až do roku 1993 a společnost se zavázala, že bude navyšovat počet íránských dělníků a sníží počet zahraničních dělníků. Společnost směla provozovat ropovody a rafinérie. V průběhu prvních třiceti let platnosti smlouvy neplatila společnost žádné daně, ale odváděla íránské vládě 9 pencí z každých prvních 6 mil. vytěžených ropy po dobu 15 let a 6 pencí po dobu následujících 15 let. Po ratifikaci smlouvy parlamentem, získala íránská vláda téměř 4 mil. liber od APOC (v roce 1935 byla společnost přejmenována na Anglo-Iranian Oil Company – AIOC). Více viz M. G. Majd, *Great Britain and Reza Shah. The Plunder of Iran 1921–1941*, Gainesville 2001, s. 257–259; M. Axworthy, *Dějiny Íránu*, Praha 2009, s. 169; R. Ferrier, *The Iran Oil Industry*, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991, s. 643–648 a A. Saikal, *Iranian Foreign Policy, 1921–1979*, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991, s. 432–433. J. Wanner, *Hospodářské přeměny v Íránu 1921–1941*, in: J. Haubelt – J. Wanner (eds.), *Studie z obecných dějin, Sborník historických prací k šedesátým narozeninám Prof. Dr. Oldřicha Říhy, DrSc.*, Praha 1972, s. 147.

¹⁵¹ A. Saikal *Iranian Foreign Policy, 1921–1979*, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991, s. 434.

¹⁵² G. R. G. Hambly, *The Pahlavi Autocracy: Riza shah, 1921–1941*, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991, s. 241–242.

září Rezá šáh abdikoval (byl odvezen do vyhnanství na Mauritius a posléze do Transvaalu, kde zemřel v roce 1944) ve prospěch svého syna Muhammada Rezy Pahlaví.¹⁵³

II/4/4 Industrializace

Industrializace Íránu postupovala ještě ve dvacátých letech 20. století velmi pomalu. Nejdůležitějším domácím průmyslem byla výroba ručně tkaných vlněných koberců. Kromě této výroby existoval pouze malý počet přádelen bavlny, vlny a hedvábí v Tabrízu, Teheránu a Kazvínu. V roce 1925 byla založena větší přádelna a tkalcovna v Isfahánu. Tyto továrny byly schopné udržet svůj chod v konkurenci s cenami zboží dováženého ze zahraničí jen díky podpoře vlády. „*Vláda podporuje podnik [přádelna a tkalcovna v Isfahánu – pozn. AJM] přímo finančně a nepřímo tím, že zakázala státním úředníkům nositi ve službě šaty z jiných látek než perské provenience.*“¹⁵⁴ Kromě různých textilních továren existovala ještě továrna na výrobu zápalek v Tabrízu a od roku 1927 o něco menší v Hamadánu. Ostatní podniky byly spíše většími dílnami, kde se vyráběla obuv, brašnářské zboží atd.

Souběžně s výše zmíněnými hospodářskými opatřeními začala íránská vláda ve třicátých letech 20. století velmi důsledně prosazovat zakládání soukromých i státních moderních průmyslových podniků, aby se země stala méně závislá na dovozu. Jednalo se především o textilní a potravinářský průmysl, který měl zajistit jak zboží pro domácí odbyt tak vylepšit kvalitu exportu (především zemědělského).¹⁵⁵ Na podporu těchto podniků uvaloval stát dovozní cla na zboží, které se v Íránu vyrábělo, jako například clo ve výši 33 % na dovoz zápalek. Stroje a zařízení továren při dovozu byly od roku 1924 osvobozeny (na deset let a v roce 1934 na dalších deset let)¹⁵⁶ od placení cla, byly vyňaty z ustanovení monopolu zahraničního obchodu, pro státní zakázky neplatilo ustanovení o vývozních certifikátech. V roce 1932 byly též vyňaty z placení nově zavedené silniční daně.

V 1. polovině 20. století, respektive převážně v průběhu třicátých let, bylo v Íránu postaveno 175 továren¹⁵⁷ především na výrobu cukru, zápalek, cementu a bavlněného

¹⁵³ Viz např. A. Saikal, *Iranian Foreign Policy, 1921–1979*, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991, s. 427.

¹⁵⁴ Archiv Ministerstva zahraničních věcí (dále AMZV), sekce IV., k. č. 671, č. j.253/28 obch., Zpráva konzulátu RČS v Teheránu ze dne 16. května 1928. Hospodářská zpráva o Persii.

¹⁵⁵ J. Wanner, *Írán a německý imperialismus*, Praha 1973, s. 71.

¹⁵⁶ Ch. Issawi, *The Economic History of Iran, 1800–1914*, Chicago, 1971, s. 377.

¹⁵⁷ Viz J. Bharier, *Economic Development in Iran 1900–1970*, London 1971, s. 172–173 a s. 179. Jan Wanner uvádí ještě nižší číslo, 136 průmyslových podniků, kdy ovšem pouze osm z nich zaměstnávalo více než 2000 osob, sedm kolem tisíce osob a 26 přes 500 osob) viz J. Wanner, *Írán a německý imperialismus*, Praha 1973,

zboží a dále čaje, cigaret, mýdla, bavlněných výrobků, juty, atd. Významné byly též stavby elektráren, v roce 1938 již měla většina měst elektrické osvětlení. Ministerstvo průmyslu pomáhalo zajišťovat půjčky na výstavbu textilních továren, továren na výrobu koberců, zápalek, skleněného zboží atd. Na konci vlády Rezy šáha již existovaly i soukromé podniky, jako byly například textilní továrny. Většina průmyslu ale byla v držení státu.¹⁵⁸ Rozvoj průmyslových podniků podporovaly státní monopoly – továrny na výrobu tabáku, cementárny a elektrárny.¹⁵⁹ Většina velkých továren, soustředěných především v Teheránu s okolím a ve dvou severních provinciích, Gilánu a Mázandaránu, byla státním majetkem. Menší továrny, jež se nacházely ve větších městech po celém Íránu, byly státním i soukromým majetkem. Podle Bhariera byla většina státních podniků silně dotovaná a jejich přínos pro snížení závislosti Íránu na zahraničním obchodě tak zůstával diskutabilní. Íránské cukrovary, postavené československými firmami (ČKD a Škodovými závody), produkovaly v roce 1936 necelou pětinu domácí spotřeby cukru, v roce 1945 již 45 %.¹⁶⁰ I přes tyto uvedené hodnoty nevykazovaly cukrovary zisk.¹⁶¹

Ve svém výsledku dosáhla industrializace země na počátku čtyřicátých let velmi nízkého stupně a týkala téměř výhradně lehkého průmyslu. Počet dělníků pracujících v průmyslových odvětvích sice vzrostl v letech 1933–1941 pětkrát (z 9 000 na 44 000 osob), ale stále většina obyvatelstva pracovala v zemědělství, které bylo díky špatnému zavlažování a nedostatku techniky na nízké úrovni.¹⁶²

II/4/5 Dopravní infrastruktura

Mezi významné priority íránské vlády patřila výstavba íránské dopravní infrastruktury – silnic a železnic – jež měla napomoci jednak obchodu a jednak přesunům

s. 71–72. Přehled vývoje průmyslových odvětví a založených podniků viz A. Bahrami, *Analyse und Bilanz der wirtschaftlich-industriellen Entwicklung in Iran von Amir Kabir bis zur Schwarzen Revolution 1848–1978*, disertační práce, Philips-Universität, Marburg, 1988, s. 88–91 a R. Sadr-Nabawi, *Die Wirtschaft der Iran Während des Zweiten Weltkrieges*, disertační práce, Ruprecht Karl Universität, Heidelberg 1972, s. 176–180.

¹⁵⁸ Zatímco ve 20. letech bylo provozováno 5–7 textilních továren, v roce 1937 jich bylo již 22. Viz např. Charles Issawi, *The Economic History of Iran, 1800–1914*, Chicago, 1971, s. 378.

¹⁵⁹ G. R. G. Hambly, *The Pahlavi Autocracy: Riza shah, 1921–1941*, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991, s. 230.

¹⁶⁰ A. Banani uvádí pro rok 1940/1941 domácí produkci cukru 35 636 tun. A. Banani, *The Modernization of Iran 1921–1941*, Stanford 1961, s. 140.

¹⁶¹ Viz J. Bharier, *Economic Development in Iran 1900–1970*, London 1971, s. 176–177.

¹⁶² Írán měl v roce 1941 k dispozici pouze 900 traktorů a 100 kombajnů. Viz J. Wanner, *Írán a německý imperialismus*, Praha 1973, s. 73.

vojska. V roce 1927 měl Írán pouze 5 000 km silnic, v roce 1938 jich bylo 24 000 km.¹⁶³ Bylo postaveno přes 1000 km dlážděných silnic, jež spojovaly hlavní město Teherán s důležitými středisky, jako byly Mešed, Tabríz, Isfahán, Šíráz či Bušír. Dále bylo postaveno přes 5 000 km silnic zpevněných šterkem, jež vedly do hlavních měst jednotlivých provincií. S výstavbou silnic se zvýšila též motorizace Íránu (spotřeba pohonných hmot vzrostla v letech 1928–1937 sedmkrát, doba přepravy se snížila na jednu desetinu a cena transportu se snížila na jednu třetinu)¹⁶⁴, především doprava zboží nákladními automobily namísto velbloudích karavan, které do té doby dominovaly vnitrozemské dopravě.¹⁶⁵

V roce 1925 bylo v Íránu v provozu jen 250 km železnic, nejdůležitější bylo napojení na sovětské železnice přes trať Tabríz – Džolfá.¹⁶⁶ V roce 1938 to bylo již 17 000 km. V době vlády Rezy šáha Sovětský svaz ani Velká Británie neměly vliv na výstavbu transíránské železnice (dokončena v roce 1938). Na její výstavbě se od roku 1927 podílel mezinárodní syndikát “*Sindicat du Chemin du Fer en Perse*”, který zahrnoval americkou firmu Ulen and Company a německé “*Konsortium für Bauausführungen in Persien*” (to se skládalo ze tří německých firem Philipp Holzmann, Julius Berger a Siemens Bauunion). Americké a německé firmy se sice podílely na organizaci práce, jednotlivé úseky však stavěly firmy z Velké Británie, Francie, Švýcarska, Československa, Itálie a Belgie. V dubnu 1933 bylo toto konsorcium vystřídáno skandinávským konsorciem Kampsax, které rozčlenilo stavbu na 43 úseků, které byly přiděleny firmám z USA, Íránu a deseti firmám z Evropy, včetně dvou československých firem – pražské firmy Zdeňka Kruliše¹⁶⁷ a brněnské firmy Huberta Redlicha.¹⁶⁸ Nejprve byla vystavěna část spojující Teherán

¹⁶³ K vývoji silniční a železniční sítě v Íránu viz např. J. Bharier, *Economic Development in Iran 1900–1970*, London 1971, s. 194–197; J. Wanner, *Hospodářské přeměny v Íránu 1921–1941*, in: J. Haubelt – J. Wanner (eds.), *Studie z obecných dějin, Sborník historických prací k šedesátým narozeninám Prof. Dr. Oldřicha Říhy, DrSc.*, Praha 1972, s. 142 a 150.

¹⁶⁴ Ch. Issawi, *The Economic History of Iran 1800–1914*, Chicago 1971, s. 375.

¹⁶⁵ G. R. G. Hambly, *The Pahlavi Autocracy: Riza shah, 1921–1941*, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991, s. 229. „*The long-distance lorry became ubiquitous on even the most remote byways, with the picturesque caravanserai of a former age giving way to the bus-station and goods-depot.*“

¹⁶⁶ Tato železnice byla postavena a provozována ještě před první světovou válkou Rusy a dohodou z roku 1921 mezi Sovětským svazem a Íránem byla přenechána Íránu. Kromě této železnice dlouhé 130 km, měl Írán do roku 1924 postaveny též železniční úseky Mirdschawá-Sahedan 96 km, Rešt-Pirebazar 10 km a Teherán-Šáh Abdul Azim 9 km. Viz A. Bahrami, *Analyse und Bilanz der wirtschaftlich-industriellen Entwicklung in Iran von Amir Kabir bis zur Schwarzen Revolution 1848–1978*, disertační práce, Philips-Universität zu Marburg, 1988, s. 54.

¹⁶⁷ Zde pravděpodobně míněna Kress, akciová společnost, podnikatelství staveb v Praze, (členové správní rady v roce 1935 byli: JUDr. Otakar Petřík, Jan Sudík, Ing. Karel Kress, JUDr. Eduard Kaigl, Ing. Gustav Kruliš, Ing. Ferdinand Macalík a Miroslav Beznoska), zdroj: *Compass, Finanzielles Jahrbuch*, roč. 68, Praha 1935.

¹⁶⁸ O jejich činnosti v Íránu viz Kap. V. – Pronikání československých firem do Íránu.

s Perským zálivem, v další fázi byla železnice protažena na sever ke Kaspickému moři.¹⁶⁹ Železnice byla dokončena téměř o rok dříve, než bylo smluvně zajištěno, dne 26. srpna 1938. Železnice byla stavěna zahraničními společnostmi několika zemí, ale její financování šlo výhradně z íránských státních příjmů. Ačkoli s odstupem času byla tato železnice kritizována například pro svou nepropojenost s železniční sítí v Evropě a tudíž sloužila jen k vnitrostátní dopravě, je nutné zdůraznit, že rozlehlá země, jakou je Írán, s vysokými horami, jež přetínají zemi, potřebovala železnici, po které by se dalo dopravit těžké zboží z jižních íránských přístavů do Teheránu a dalších velkých měst. Stejně tak železnice přepravovala pracovní sílu a vojsko. Za druhé světové války byla železnice využita k zásobování Sovětského svazu válečným materiálem.

II/4/6 Reformy školství a kultury

V době vlády Rezy šáha byla provedena celá řada reforem. Byla povinně zavedena evidence obyvatelstva, každý si musel zvolit příjmení, byly zrušeny šlechtické tituly, metrický systém nahradil místní míry a váhy, stejný čas platil pro celé území Íránu, lunární kalendář nahradil kalendář sluneční – íránský nový rok tak začínal 21. března. Společně se nastolením nového názvu země – Írán – došlo v roce 1935 též k jazykové reformě, kdy byla odstraňována slova arabského původu a místo nich byla uváděna ryze perská jména, především u zeměpisných názvů, atd. (záměr byl brzy částečně opuštěn, neboť arabských, tureckých a arménských názvů bylo příliš mnoho).

Snaha po „westernizaci“ tzn. modernizaci země podle evropského a amerického vzoru se promítla též do nařízení, příkazů či zákazů týkajících se oblečení. Velkou změnou byl zákaz nošení tradičního íránského oblečení včetně fezu, muži si museli holit vousy a oblékat se podle evropského stylu – povinně se začaly nosit kalhoty, kabát, cylindr či klobouk.

Důležitou oblastí reforem byla též změna postavení žen. Ženy již nemusely chodit na veřejnosti zahalené, mohly navštěvovat kino a bavit se na ulici s cizími lidmi obou pohlaví. Ženy se začaly objevovat i v různých profesích, jako zdravotní sestry, učitelky v dívčích školách atd. V roce 1935 bylo výslovně nařízeno, že ženy nesmí nosit závoj na veřejných místech, na ulici, v kancelářích, kinech, veřejných lázních či autobusech a drožkách.

¹⁶⁹ Viz např. Viz J. Bharier, *Economic Development in Iran 1900–1970*, London 1971, s. 202–211, A. Banani, *The Modernization of Iran 1921–1941*, Stanford 1961, s. 133.

Mezi lety 1921 až 1941 došlo k velké změně v sociální struktuře obyvatelstva. V roce 1921 měl Írán 11 370 000 obyvatel, více než 80 % z nich žilo ve vesnicích a menších městech s počtem obyvatel pod 30 000, 80 % obyvatelstva se přímo či nepřímo živilo zemědělstvím. Kočovné kmeny byly tvořeny asi 2 000 000 osob žijících převážně v pohoří Zagros a na pobřeží Perského zálivu. Živily se převážně kočovným pastevectvím. Za dvacet let se situace podstatně změnila. Objevila se nová povolání, migrace obyvatelstva za prací, rychlá urbanizace¹⁷⁰, rostoucí počet obyvatel vesnic podporoval migraci do měst za prací a docházelo k násilnému usazování původně kočovných kmenů.¹⁷¹

Za vlády Rezy šáha byl též kladen velký důraz na základní i středoškolské vzdělání, ve 30. letech odcházeli studenti též na studia do Francie a dalších evropských zemí.¹⁷² Ačkoli gramotnost obyvatel na konci Rezovy vlády činila pouze 40 %, přece počty studentů vystihují velký pokrok dosažený za patnáct let. V roce 1923 bylo v Íránu 650 škol s 91 000 žáky, dívek bylo vzděláváno 18 000, především na misionářských školách. V roce 1941 bylo již 2 336 státem zřízených základních škol, které navštěvovalo 210 000 žáků a 241 středních škol s 21 000 žáků (z nich bylo 4 000 dívek). Školy misionářů byly zařazeny pod státní školy, měly stejné učebnice, vyučování kopírovalo francouzský vzor a na všech školách probíhala výuka v perském jazyce. Vzrostl též počet učitelských ústavů. Ve třicátých letech byl v Íránu pouze jeden učitelský ústav, do roku 1938 jich bylo založeno 15 a během dalších tří let ještě 10.¹⁷³ Vysokoškolská studia zaznamenala rovněž pravidelný růst. V roce 1925 se na šesti fakultách (spojených v Teheránskou univerzitu v roce 1934 a rozšířených o dalších šest fakult) vzdělávalo 600 žáků, v roce 1941 jich bylo již 3 330. Okolo 1 000 studentů pak studovalo v zahraničí.

Stát se též snažil ovládnout náboženskou výuku na školách i na teologických fakultách. Obzvláště teologická fakulta Teheránské univerzity byla pod dohledem a její

¹⁷⁰ Státní moc však zklamala především na poli veřejného zdraví a to jak ve smyslu nedostatku kvalitních moderních lékařů (v Teheránu provozovalo na konci Rezovy vlády praxi 40 lékařů, byly tam tři nemocnice, celý Írán měl 150 nemocnic proti šesti ve 20. letech, ale na rozlohu Íránu a počet obyvatel to bylo skromné množství) tak v otázce hygieny a sanitárních zařízení, v městech chyběl především vodovod, kanalizace.

¹⁷¹ Stát však nebyl schopen poskytnout usazeným kočovníkům obživu a v době oslabení ústřední moci se opět vraceli ke kočovnému způsobu života. V roce 1941 byl počet příslušníků kočovných kmenů přibližně stejný, jako na počátku 20. Století. Více viz J. Wanner, *Hospodářské přeměny v Íránu 1921–1941*, in: J. Haubelt – J. Wanner (eds.), *Studie z obecných dějin, Sborník historických prací k šedesátým narozeninám Prof. Dr. Oldřicha Říhy, DrSc.*, Praha 1972, s. 145.

¹⁷² Banani uvádí, že v letech 1922–1938 dostudovalo v zahraničí 396 studentů a 452 jich pokračovalo ve studiu, převážně ve Francii. A. Banani, *The Modernization of Iran 1921–1941*, Stanford 1961, s. 102.

¹⁷³ J. Wanner, *Írán a německý imperialismus*, Praha 1973, s. 74. Banani uvádí vyšší počet – data k roku 1936, kdy bylo v Íránu 4901 škol s 257 051 studenty a 11 370 učiteli. A. Banani, *The Modernization of Iran 1921–1941*, Stanford 1961, s. 108.

učitelé byli pečlivě vybíráni. Na druhou stranu ovšem Rezá šáh náboženské smýšlení podporoval, zakládal semináře, konal zbožné pouti.

Bylo založeno několik kulturních organizací jako Kulturní Akademie, Společnost pro kulturní dědictví (ta nechala postavit Národní muzeum a Národní knihovnu), Zeměpisná společnost, časopis Iran-e Bastan (Starověký Írán) a denní tisk podporovaný vládou Ettela'at (Informace) a Journal de Teheran.

Vláda šáha Rezy Pahlavího byla velmi rozporuplná a její hodnocení zahrnuje obrovské množství kladů i záporů. Na jednu stranu získala země nové zákonodárství a soudní systém, v zemi zavládl pořádek a relativní bezpečí a centrální moc sjednotila celou zemi pod svou vládu. Byly zakládány školy, zlepšila se infrastruktura a industrializace země pokročila do té doby nebývalou měrou. Na druhé straně tato modernizace, někdy nazývaná westernizací, země šla ruku v ruce s korupcí, útlakem, vysokými daněmi, omezováním osobní svobody a pauperizací drobných zemědělců, kteří představovali většinu obyvatel Íránu. Zatímco vrstva obchodníků a preferovaných politiků získala velký majetek, zemědělci a kočovné obyvatelstvo strádalo v důsledku daňových reforem a inflace. Opozice, která se utvářela z řad duchovenstva, mladé inteligence a kočovných kmenů, nebyla dostatečně silná. Rezá šáh díky silné a dobře vyzbrojené armádě zavedl pevnou centrální vládu, která v Íránu nikdy předtím neměla takový politický vliv (obzvláště v provinciích). Země se stala bezpečnější, šáh díky moderní armádě zasáhl proti všem kočovným kmenům, které ohrožovaly jeho pozice a napadaly usedlé zemědělské obyvatelstvo či ohrožovaly obchodní cesty. I přes velké proměny, kterými Írán prošel v meziválečné době, zůstávala země stále na rozhraní východu a západu.¹⁷⁴

II/5 Proměny státní hospodářské politiky v zahraničním obchodu Íránu

II/5/1 Zrušení kapitulací a zavedení autonomního íránského celního sazebníku

Íránská meziválečná politika týkající se zahraničního obchodu, měla několik fází.¹⁷⁵ V letech 1919–1927/1928 Írán navázal na předválečnou politiku volného obchodního styku se zahraničím, která byla ukončena vypovězením kapitulací v roce 1927 (s platností od května 1928). V následujícím třiletém období byl obchod regulován pouze výší celního

¹⁷⁴ „To the Westerner who visited Iran for the first time in 1941, it was a land somewhere between the East and a shabby West.“ A. Banani, *The Modernization of Iran 1921–1941*, Stanford 1961, s. 145.

¹⁷⁵ Banani uvádí fáze pouze dvě, v letech 1919–1930 a 1930–1940, ale rozdíl v zahraničním obchodu, resp. v uvalených clech na dovoz ze států, jež neuzavřely obchodní smlouvu s Íránem (viz dále), ukazuje nutnost většího členění 1. období. A. Banani, *The Modernization of Iran 1921–1941*, Stanford 1961, s. 129.

sazebníku (viz dále). Přelomovým opatřením pak bylo zavedení devizové vázanosti v roce 1930 a zavedení monopolu zahraničního obchodu o rok později. Následující regulační opatření státu ve 30. letech pak ještě zpříšňovala regulaci zahraničního obchodu omezeními v podobě kontingentů, vývozních certifikátů a zdlouhavých žádostí o uvolnění deviz.

První velkou změnou íránské vlády v hospodářské politice státu byl zásah do zahraničního obchodu – zrušení kapitulací dne 10. května 1927. Írán jednostranně vypověděl kapitulační smlouvy a ponechal dobu jednoho roku k uzavření nových obchodních a politických smluv. Toto nařízení se týkalo jednak států, které ztrátou kapitulačních práv přišly o výsady soudní i obchodní a jednak států, jako bylo například Československo, kterému jako nástupnickému státu Rakouska-Uherska kapitulační práva nikdy oficiálně přiznána nebyla, ačkoli je, především po stránce obchodní, *de facto* využíval.

Vliv na události, jež následovaly po zrušení kapitulací, měly především Sovětský svaz a Velká Británie. Velká Británie uzavřela již v roce 1920 celní úmluvu s Íránem, která měla u mnoha položek nižší clo než připravovaný nový íránský celní tarif, jenž měl nahradit výsady kapitulační. Sovětský svaz uzavřel s Íránem v roce 1927¹⁷⁶ celou řadu smluv a mezi nimi též celní úmluvu, podle jejíhož celního tarifu chtěla íránská vláda vyclívat zboží všech států. V tomto případě však úmluva narazila na odpor Velké Británie, jejíž tarif z roku 1920 byl nižší a ona se nechtěla vzdát těchto výdobytků bez politicko-hospodářských kompenzací (žádala uznání irácké vlády, povolení letecké linky mezi Egyptem a Kaspickým mořem přes území Íránu a také náhradu všech výloh, které jí vznikly při uzavírání smlouvy s Íránem v roce 1919¹⁷⁷ a zrušení sovětsko-íránské koncese na těžbu petroleje). Tento střet dvou mocností, Sovětského svazu a Velké Británie konzul Schubert výstižně shrnul: „*Ve směrodatných kruzích se vyslovují obavy, že za těchto okolností sovětsko-perské smlouvy jsou ohroženy. Je sice jisto, že politicky SSSR zvítězil na*

¹⁷⁶ Smlouva byla podepsána dne 1. října 1927 a íránským parlamentem ratifikována již 23. října 1927. AMZV, PZ, Írán, č. j. 10/27 pol., Konzulát ČSR v Teheránu, s. d. (na MZV dorazila 28. prosince 1927), III. řádná zpráva politická za listopad 1927. A dále č. j. 3/28 pol., Konzulát ČSR v Teheránu, s. d., I. řádná zpráva politická za leden 1928. K vývoji smluv mezi Íránem a SSSR viz George Lenczowski, *Russia and the West in Iran 1918–1948*, New York 1949, s. 91–97.

¹⁷⁷ Viz E. Abrahamian, *A History of Modern Iran*, Cambridge 2008, s. 34–62. V Íránu se nenašel ministerský předseda, který by byl ochoten takto koncipovanou v podstatě tvrdě „koloniální“ smlouvu podepsat. Text smlouvy viz J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary Record, vol. II 1914–1956*, Princeton 1958, s. 64–66.

*úkor Velké Británie. Ta však je hospodářsky v Persii tak silná, že s ní perská vláda musí počítati.*¹⁷⁸

Jako kompromis padly ze strany iránské vlády též návrhy, aby byl nový tarif platný pouze pro Sovětský svaz (pro ten ovšem předtím platil nižší tarif z roku 1903, kterého se novou úmluvou vzdal) a Velká Británie a ostatní evropské státy (otázkou zůstávalo zacházení např. s USA či s Japonskem) by vyclívaly své zboží dle tarifu z roku 1920. Tento návrh se ovšem nesetkal s přílišným nadšením ze strany Sovětského svazu. Ratifikační listiny celní úmluvy sovětsko-iránské byly nakonec po delších průtazích vyměněny dne 31. ledna 1928. Celní tarif nemohl být z výše zmíněných důvodů uveden ve všeobecnou platnost a měl tedy od 1. března 1928 začít platit pouze pro zboží přicházející ze Sovětského svazu. Z technicko-administrativních důvodů vstoupil tarif v platnost až 22. března 1928 a to pouze pro zboží, jež bylo do Íránu importováno přes sovětskou a tureckou hranici. Organizace celních úřadů nepřipouštěla možnost, aby na stejné hranici platily různé tarify, a ve všeobecnou platnost měl vstoupit ke dni 10. května 1928, tedy k datu, kdy vyprší výpovědní lhůta kapitulačních smluv.

Jednání o uzavření hospodářských smluv se protahovala, smlouvy na základě nejvyšších výhod byly pro Persii nepřijatelné, neboť celní úmluva britsko-iránská z roku 1920 zajišťovala Británii v celé řadě položek nižší cla než nejnižší cla tarifu nového. Pokud by byly přiznány nejvyšší výhody, měly by na tento nízký tarif nárok všechny státy obchodující s Íránem.¹⁷⁹

Než se tedy mohla kamkoliv dále posunout již započatá jednání s jednotlivými státy, bylo pro Írán nezbytně nutné vyřešit své postavení vůči exportérům z Velké Británie. Zdlouhavá jednání byla završena dne 10. května 1928, kdy Velká Británie a Írán podepsaly smlouvu o tarifní autonomii. V této smlouvě se Británie zavázala k souhlasu se zavedením nového celního sazebníku a vzdala se svého práva na smluvní tarif garantovaný celní dohodou z roku 1920. Nový smluvní vztah stanovil vyclívání britského zboží na základě nejnižších sazeb z iránského celního sazebníku po dobu osmi let.¹⁸⁰ Tím Írán sice zamezil ostatním státům, jež s ním uzavřely obchodní smlouvu, aby na základě nejvyšších výhod používaly tarif z roku 1920, ale zároveň jim na osm let zajistil vyclívání zboží na základě nejnižších sazeb tarifu nového.

¹⁷⁸ AMZV, (Politické zprávy dále PZ), Írán, Konzulát ČSR v Teheránu, s. d. (na MZV dorazila 28. prosince 1927, č. j. 10/27 pol., III. řádná zpráva politická za listopad 1927.

¹⁷⁹ AMZV, PZ Írán, č. j. 10/28, s. d. (na MZV dorazila zpráva dne 8. června 1928), Zrušení kapitulací. A dále č. j. 18/28, IV. periodická zpráva politická za II. čtvrtletí 1928, s. d.

¹⁸⁰ Viz pozn. 179.

Dne 3. listopadu 1935 oznámilo íránské ministerstvo zahraničních věcí všem zastupitelským úřadům konec platnosti dosavadního celního sazebníku ke dni 10. května 1936.¹⁸¹ Nový autonomní íránský celní sazebník vešel v platnost dne 22. května 1936. Byl velmi podrobně rozpracován a obsahoval celkem 1260 položek (dříve obsahoval 452 položek). Oproti minulému sazebníku došlo ke dvěma podstatným změnám. Nový sazebník byl postaven především na základě specifických cel¹⁸², pouze 31 položek bylo proclíváno na základě hodnotového cla¹⁸³ (v rozmezí 10–30 %). Položky, jež v sazebníku nebyly výslovně uvedeny, byly proclívány jako 15 % ad valorem. Dalším podstatným rozdílem byla jednotnost celního sazebníku, tedy neobsahoval již minimální a maximální tarif pro státy, jež uzavřely resp. neuzavřely s Íránem obchodní smlouvu s doložkou nejvyšších výhod. Írán měl právo uzavřít speciální smlouvy ohledně výše celního tarifu, ale nesměla být nižší, než výše uvedená v celním sazebníku. Celkově clo u jednotlivých položek stoupl o 25–30 % a íránská vláda si od tohoto sazebníků slibovala nárůst příjmů do státního rozpočtu.¹⁸⁴

II/5/2 Finanční krize a státní zásahy do zahraničního obchodu

Dalším velkým zásahem byla devizová vázanost, která měla vyřešit měnovou krizi. V letech 1929–1930 došlo k prudkému oslabení hodnoty kránu vůči britské libře. Směnný kurz kránu se v důsledku inflace snížil ze 48 na 67 kránů za libru.¹⁸⁵ Hodnota íránské měny tak poklesla o 40 %. Toto znehodnocení bylo důsledkem zmenšených zisků z těžby ropy a hlavně odvodem všech těchto zisků do rezervního fondu uloženého v Londýně – tzn. Írán neměl dostatek deviz na zaplacení dovezeného zboží. Úředník britského velvyslanectví

¹⁸¹ Národní archiv (dále NA), fond Exportní ústav československý (dále EÚČ), k. č. 124, č. j. 408/36. Zpráva vyslanectví RČS v Teheránu ze dne 20. března 1936 pro Exportní ústav československý. Vypovězení celních závazků perskou vládou. Celní tarif z roku 1928 měl omezenou platnost na osm let. Stručný přehled vývoje celních tarifů Íránu viz R. Sadr – Nabawi, *Die Wirtschaft der Iran Während des Zweiten Weltkrieges*, disertační práce, Ruprecht Karl Universität, Heidelberg 1972, s. 160–161.

¹⁸² Specifické clo – clo je vypočítáno dle množství dováženého zboží a je dáno v penězích na jednotku množství, je zcela nezávislé na ceně zboží.

¹⁸³ Hodnotové (valorické) clo, clo ad valorem – celní sazba je určena procentním podílem z ceny zboží.

¹⁸⁴ NA, EÚČ, k. č. 124, č. j. 1664/36. Zpráva vyslanectví RČS v Teheránu ze dne 28. září 1936 pro jednotlivá ministerstva, Exportní ústav československý, Ústřednu obchodních a živnostenských komor, Ústřední svaz československých průmyslníků a Národní banku Československou. J. Wanner, *Hospodářské přeměny v Íránu 1921–1941*, in: J. Haubelt – J. Wanner (eds.), *Studie z obecných dějin, Sborník historických prací k šedesátým narozeninám Prof. Dr. Oldřicha Říhy, DrSc.*, Praha 1972, s. 149. Ve 2. polovině třicátých let tvořil příjem z cel 32 % z celkového příjmu nepřímých daní (27 % tvořily příjmy ze státních monopolů). Nepřímé daně tvořily 64 % (přímé daně 8 %, zisk ze státních podniků 9 %) z příjmů státního rozpočtu.

¹⁸⁵ Viz např. R. Sadr – Nabawi, *Die Wirtschaft der Iran Während des Zweiten Weltkrieges*, disertační práce, Ruprecht Karl Universität, Heidelberg 1972, s. 151–152. Kurs kránu vůči libře se během roku měnil, střední kurs kránu v letech 1924/1925–1936/1937 viz Příloha č. 5: Převod rialů na libry šterlinků a československých korun na libry šterlinků.

v Teheránu k tomu poznamenal: „*For the last three years, however, this royalty [platba za těžbu ropy společností APOC – pozn. AJM], which is paid in sterling in London and which used to be transferred to Persia as required, has been left in London, with the result that some £ 3,000.000 have been withheld from the credit side of the trade balance. Under these conditions, demand for exchange far exceeded the supply.*”¹⁸⁶ Částečné znehodnocení íránské měny pak mělo za následek zdražení importu a v důsledku nejistoty trhu také pokles importu.

Jedním z pokusů o vyřešení finanční krize, vedle různých spekulací s měnou a převzetím vydávání bankovek Íránskou národní bankou (v roce 1930 bylo uzákoněno, že krán bude převeden ze stříbrného na zlatý standard, ale nízká hodnota stříbra a posléze devalvace britské libry tyto plány neumožnily), bylo zavedení vázaného devizového hospodářství dne 25. února 1930. Byl uzákoněn Devizový zákon. Podle tohoto zákona směly provádět transakce se zahraniční měnou pouze přímo k tomu určené banky (Imperial Bank of Persia, National Bank of Persia, Ottoman Bank a Russo-Persian Bank), bylo zavedeno embargo na dovoz a vývoz stříbrných cihel a na vývoz zlata v jakékoliv podobě, dále vznikla komise, jež určovala fixní ceny kupovaných a prodávaných deviz (v roce 1930 byl uměle stanoven kurs 60 kránů za 1 £) a komise, od které museli importéři získat povolení k uzavření obchodu.¹⁸⁷

Zároveň tento zákon zahrnoval i dovozní omezení. Dovoz vozidel, nábytku, a oblečení byl zakázán úplně, dovoz šperků, drahých kamenů, uměleckých a starožitných předmětů, koberců, obilovin, ovoce, mléka, dobytka, hedvábí a bavlněného oblečení byl velmi omezen. Arthur Millspaugh komentoval nastalou situaci slovy: „*Parliament passed laws instituting a public monopoly of foreign exchange and of imports and exports. The government entered into barter arrangements with Germany and Soviet Russia; unable to handle imports and exports directly, except for a few commodities, the Shah and its favorites made extensive grants of monopoly privileges to private Persian companies.*”¹⁸⁸ Všechna tato opatření paralyzovala dovoz do Íránu a přístup komisí k udělování povolení byl natolik zdoluhavý, že se k němu odhodlali jen někteří obchodníci.

¹⁸⁶ Zprávu R. E. Lingemana z roku 1930 (*Economic Conditions in Persia*, London 1930) citována podle G. R. G. Hambly, *The Pahlavi Autocracy: Riza shah, 1921–1941*, s. 342.

¹⁸⁷ G. R. G. Hambly, *The Pahlavi Autocracy: Riza shah, 1921–1941*, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991, s. 344.

¹⁸⁸ Arthur C. Millspaugh, *Americans in Persia*, Washington 1946, s. 30–31, citováno podle G. R. G. Hambly, *The Pahlavi Autocracy: Riza shah, 1921–1941*, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991, s. 344–345.

V červenci 1930 vstoupil v platnost další zákon, který měl dostat pod státní kontrolu devizy, jež byly získány exportem íránského zboží. Supplementary Foreign Exchange Control Law zavedl odvádění 90 % deviz resp. 40 %, pokud exportér dovezl do Íránu zboží, jež nepodléhalo žádnému povolovacímu řízení. Devalvace kránu zpočátku nahrávala rozšíření íránského vývozu, neboť íránské zboží bylo díky své nižší hodnotě na světových trzích mnohem více konkurenceschopné. Nový zákon však vývoz značně omezil, protože za odvedené devizi dostal exportér krány značně nejisté hodnoty. K tomu dodává Majd: „*By such policies, the government was well on its way to decimating Iran's merchant class.*“¹⁸⁹

Československé vyslanectví se k dopadu těchto zákonů vyjadřovalo značně negativně. Podle vyslance Schuberta se povinnost odvádět devizy úplně minula účinkem, neboť se s devizami začalo obchodovat na černém trhu, kde byla libra prodávána za 90–95 kránů. Ceny zboží se tomuto kurzu přizpůsobily a nepomohlo ani zvýšení kursu libry v únoru 1931 na 90 kránů. Pouze se opět přizpůsobila cena na černém trhu, kde kurs libry dosáhl hodnoty 100–105 kránů.¹⁹⁰

V roce 1931 krize dále pokračovala a komentáře britských a amerických diplomatů na hospodářskou situaci v Persii byly v podstatě stejné. Země podle nich potřebovala navýšit státní rozpočet o libry z rezervního fondu a ne devizové zákony, které podlamovaly obchod a snižovaly příjmy z cel. Nedostatek deviz byl stále větší, importované zboží neustále zdražovalo a životní náklady obyvatel rostly (například v roce 1936 o 27 % oproti předchozímu roku, v letech 1937–1941 v průměru o 36 % ročně, ovšem příjmy zůstávaly přibližně na stejné úrovni).¹⁹¹

II/5/3 Monopol zahraničního obchodu 1931

Monopol zahraničního obchodu byl íránským parlamentem schválen dne 25. února 1931 a téhož dne vstoupil v platnost.¹⁹² Prováděcí nařízení k tomuto zákonu vstoupilo

¹⁸⁹ G. R. G. Hambly, *The Pahlavi Autocracy: Riza shah, 1921–1941*, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991, s. 345.

¹⁹⁰ AMZV, sekce IV., k. č. 364, č. j. 13/31 dův. Zpráva vyslanectví RČS v Teheránu pro MZV ze dne 5. března 1931. Persie, státní monopol zahraničního obchodu. Více viz pozn. 185.

¹⁹¹ G. R. G. Hambly, *The Pahlavi Autocracy: Riza shah, 1921–1941*, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991, s. 349.

¹⁹² Zákon připravili ministr dvora Tejmurtaš a ministr spravedlnosti Davar, příprava zákona byla prováděna v naprosté tajnosti a dle dochovaných pramenů vešel ve známost až s úředním vyhlášením. Viz AMZV, sekce IV., k. č. 364, č. j. 464/31. Zpráva vyslanectví RČS v Teheránu pro MZV ze dne 20. dubna 1931. Persie. Zavedení státního monopolu zahraničního obchodu. AMZV, sekce IV., k. č. 671, č. j. 9/32.

v platnost dne 14. března 1931. Íránská vláda si od tohoto zákona slibovala především dosažení rovnováhy zahraničního obchodu. Prostřednictvím monopolu stát omezil dovoz mnoha druhů zboží, byly zaváděny kontingenty na zboží povolené k dovozu do Íránu. Vláda si monopolem vymínila především dovoz cukru a čaje, zboží luxusní a komodity, jež by konkurovaly íránskému zboží (cukrovinky, obuv, oděvy, hudební nástroje, bižuterie, parfumerie, skleněné zboží, křišťálové zboží atd.).¹⁹³

Každý exportér, který chtěl do Íránu zboží dovézt, musel vyvézt zboží ve stejné hodnotě, nebo si opatřit takzvaný exportní certifikát, jehož cena činila 20–25 % ceny dováženého zboží (to ovšem neplatilo na zboží dovážené v rámci monopolu přímo státem). Díky tomuto opatření byl dovoz natolik omezen, že byla postupně zrušena devizová vázanost vztahující se na placení dovezeného zboží. Odvádění deviz získaných exportem íránského zboží však pokračovalo i nadále.¹⁹⁴

Zákon o monopolu zahraničního obchodu byl vypracován v několika variantách, byl držen v tajnosti až do doby, než byl uveden v platnost a způsobil tím velmi mnoho rozruchu. Československé vyslanectví v Teheránu bylo ministerstvem financí v Praze kritizováno, že nepodalo dostatečně s předstihem zprávu o návrhu zákona, aby bylo možné protestovat ještě před uvedením zákona v platnost.¹⁹⁵ Monopol zahraničního obchodu, dle názorů úředníků ministerstev zahraničních věcí a financí v Praze, navíc odporoval sjednané obchodní smlouvě mezi oběma zeměmi. Článek 6 sice stanovil možnost zavedení omezení dovozu či vývozu výrobků, jež budou předmětem monopolu kontrolovaného státem, ale v tomto případě se jednalo o monopol zahraničního obchodu jako celku.¹⁹⁶

I po schválení zákona neexistovalo ještě prováděcí nařízení, takže nebylo jasné, od kdy bude zákon uplatňován v praxi a jaké zboží a v jakém množství bude povolen jeho dovoz. První datum vztahující se k zákazu dovozu byl 25. únor 1931 (později byl termín

Vyslanectví Republiky československé v Teheránu dne 2. ledna 1932. Zpráva – Hospodářská situace Persie v roce 1931.

¹⁹³ AMZV, sekce IV., k. č. 364, č. j. 276/31. Zpráva vyslanectví RČS v Teheránu pro MZV ze dne 3. března 1931. Persie. Zavedení státního monopolu zahraničního obchodu.

¹⁹⁴ Povinnost odvádět devizy získané exportem íránského zboží byla zrušena v roce 1933, po podepsání nové smlouvy s APOC, od které si National Bank of Persia slibovala dostatečné krytí potřebných deviz. R. G. Hambly, *The Pahlavi Autocracy: Riza shah, 1921–1941*, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991, s. 352.

¹⁹⁵ AMZV, sekce IV., k. č. 364, č. j. 35277/31-IVB/12d. Zpráva ministerstva financí pro ministerstvo zahraničních věcí v Praze ze dne 28. března 1931, Persie, zavedení státního monopolu zahraničního obchodu.

¹⁹⁶ Obchodní smlouva viz Kap. IV. – Československý obchod s Íránem v letech 1918–1938. Íránská vláda na dotaz vyslance Schuberta jako vysvětlení uvedla, že se jedná o dovozní omezení a zákazy k ochraně životních zájmů země za výjimečných okolností. Viz AMZV, sekce IV., k. č. 364, č. j. 430/31. Zpráva vyslanectví RČS v Teheránu pro MZV ze dne 14. dubna 1931. Persie, monopol zahraničního obchodu.

prodloužen do července 1931) – na zboží dovezené do íránských celnic do tohoto data se ustanovení zákona neměla vztahovat,¹⁹⁷ zboží expedované před 1. březnem 1931 bylo možné dovézt, ovšem za podmínky, že do čtyř měsíců dovozce vyveze zboží ve stejné hodnotě, dále byl publikován prozatímní seznam povoleného zboží k dovozu na první tři měsíce íránského roku, tedy od 22. března do 22. června 1931, aby bylo možné učinit objednávky, ale opět zde byla podmínka vývozu zboží ve stejné hodnotě do srpna 1931, nebo zakoupení vývozního povolení.¹⁹⁸

Podle československého vyslance v Teheránu žádná cizí země nepodala oficiální protest, ačkoliv se obávaly, že tento zákon zničí íránský zahraniční obchod. K většímu odporu nedošlo zřejmě pouze proto, že většina států měla v roce 1931 s Íránem pouze prozatímní dohodu o nejvyšších výhodách, definitivní obchodní smlouvu měly pouze Německo, Belgie, Československo, Švédsko a Polsko. SSSR a Velká Británie měly úmluvu celní. Jednotlivé státy se alespoň snažily získat úlevu ze zákona na přechodnou dobu.

Tento zákon se československého vývozu do Íránu dotkl mnohem citelněji než oba předchozí zákony. Import zboží byl ztížen, jeho rozmanitost značně omezena a navíc citelně zdražen. Z hlediska československého vývozu se zákon nejvíce dotkl vývozu bižuterie (československý vývoz tvořil polovinu íránského dovozu) a zápalek¹⁹⁹, které byly zakázány respektive kontingenty přenechány SSSR²⁰⁰ a textilu a obuvi (v dovozu obuvi do Íránu bylo Československo na 3. místě), které byly značně omezeny.²⁰¹ Vyslanec Schubert ve zprávě pro ministerstvo zahraničních věcí v Praze k tomu vyjádřil přímo: „... *perská vláda stále ještě neuznává naprosto ztroskotání své finanční politiky a nepodařené finanční*

¹⁹⁷ AMZV, sekce IV., k. č. 364, č. j. 323/31 obch. Zpráva vyslanectví RČS v Teheránu pro MZV ze dne 19. března 1931.

¹⁹⁸ AMZV, sekce IV., k. č. 364, č. j. 357/31. Zpráva vyslanectví RČS v Teheránu pro MZV ze dne 27. března 1931. Persie, státní monopol zahraničního obchodu.

¹⁹⁹ Ve dvacátých letech 20. století byl vývoz v rámci celního sazebníku označený jako zápalné zboží tvořen vývozem zápalek, ve 30. let byl tvořen dalšími komoditami spadajícími pod tuto položku a to zejména náboji, a třaskavinami.

²⁰⁰ Postavení SSSR bylo výjimečné již obchodní smlouvou z roku 1928, kdy se oba státy dohodly na vyrovnané bilanci vzájemného zahraničního obchodu. V srpnu 1935 pak byla uzavřena nová obchodní smlouva, která obsahovala přesně vymezený seznam kontingentů zboží s procentuálním podílem SSSR. Zhoršení vzájemné výměny, jež nastalo ve třicátých letech, bylo řešeno především ústupky ze strany íránské vlády.

²⁰¹ AMZV, sekce IV., k. č. 671, č. j. 9/32. Vyslanectví Republiky československé v Teheránu dne 2. ledna 1932. Zpráva – Hospodářská situace Persie v roce 1931. AMZV, sekce IV., k. č. 364 – Zprávy vyslanectví v Teheránu pro Ministerstvo zahraničních věcí z března až září 1931. AMZV, sekce IV., k. č. 364, č. j. 464/31. Zpráva vyslanectví RČS v Teheránu pro MZV ze dne 20. dubna 1931. Persie. Zavedení státního monopolu zahraničního obchodu.

*zákony doplňuje zákonem o zavedení státního monopolu zahraničního obchodu.*²⁰² Zároveň ovšem zdůrazňoval, že československý obchod s Íránem se primárně nerealizoval v rámci volného obchodu, ale jeho největší objem byl ve státních zakázkách – ve vývozu zbraní a v industrializaci.²⁰³ Státní zakázky nepodléhaly omezením monopolu zahraničního obchodu a byly placeny částečně z íránského rezervního fondu.

Íránská vláda odůvodňovala zavedení monopolu zahraničního obchodu poklesem ceny stříbra na světovém trhu (pokles hodnoty kránu) a následným zvýšením pasivity zahraničního obchodu Íránu a zároveň nutností bránit se důsledkům monopolu zahraničního obchodu zavedeného Sovětským svazem. Jak již bylo uvedeno výše, Írán do své statistiky zahraničního obchodu u vývozu nezapočítával celkové zisky z těžby ropy (ani 16 % z výnosu APOC určených pro íránskou vládu), ale zároveň u dovozu zaznamenával dovoz různého velmi drahého zařízení pro APOC. Sovětský svaz snížil již v roce 1930 svůj import z Íránu, na kterém byly závislé přikaspické provincie. Po zavedení íránského monopolu zahraničního obchodu pak ovšem snížil i svůj vývoz do Íránu, především nízký vývoz cukru se citelně dotkl spotřebitelů. Íránská vláda nakonec nátlaku sovětských obchodních společností ustoupila. Sovětský svaz získal různé ústupky ve formě vysokého podílu na dovozních kvótách, v průměru až 60 % a byl osvobozen od nutnosti opatřovat si exportní certifikáty.²⁰⁴

Monopol zahraničního obchodu byl v následujících letech modifikován, neboť nesplnil kýžená očekávání v podobě vyrovnaného obratu zahraničního obchodu. V únoru 1934 byl zmenšen poměr importní licence, která dříve dosahovala 95 % hodnoty exportního certifikátu na 85 %.²⁰⁵ Navíc hodnota exportních certifikátů klesala z původní ceny 20–25 % na 8–9 %. Pokles zisku z exportních certifikátů a uměle udržovaná hodnota íránské měny podlamovaly íránský export.

²⁰² AMZV, sekce IV., k. č. 364, č. j. 13/31 dův. Zpráva vyslanectví RČS v Teheránu pro MZV ze dne 5. března 1931. Persie, státní monopol zahraničního obchodu.

²⁰³ AMZV, sekce IV., k. č. 364, č. j. 464/31. Zpráva vyslanectví RČS v Teheránu pro MZV ze dne 20. dubna 1931. Persie. Zavedení státního monopolu zahraničního obchodu.

²⁰⁴ National Archives Londýn, FO 416/92, Confidential Print. Further Correspondence Persia 1933, zpráva britského velvyslanectví v Teheránu č. 97. Výtažek z článku uveřejněného v „Iranu“ dne 14. května 1933. Rusko-perský obchod, stanovisko teheránských obchodníků. Vzhledem ke zhoršující se situaci vzájemného íránsko-sovětského obchodu se obchodníci v Teheránu postavili proti úlevám sovětských obchodníků v Íránu, kteří využívali své postavení na trhu a prodávali sovětské zboží velmi drahé. „*Conditions have changed, owing to the unfair methods of trade adopted by Russia. The whole mechanism of trade is controlled by the Soviet Government, and Russian commercial officials, though badly needing Persian produce, withhold from buying until prices fall to a bare minimum. When selling their goods they do the reverse, so as to ruin Persian's trade.*“

²⁰⁵ National Archives Londýn, FO 416/93, Confidential Print. Further Correspondence Persia 1934, E 1943/30/34, Sir Hoare to Sir John Simon, Zpráva z britského velvyslanectví v Teheránu dne 10. března 1934. „*It is fact that the Foreign Trade Monopoly Law has not been effective in securing an approximate balance of trade, which was the main purpose for which it was enacted.*“

Dalším krokem vlády bylo centralizování exportních certifikátů u Customs Administration. Certifikáty byly vykupovány za fixní cenu, marži si ponechávala vláda, která byla oprávněna udělovat exportní prémie na vybrané druhy zboží. Od 26. července 1934 pak vykupovala exportní certifikáty Íránská národní banka. Výkupní cena byla stanovena na 9 % a prodejní na 13,5 %.²⁰⁶

II/5/4 Otázka clearingů

Jednou z možností řešení devizových problémů Íránu bylo uzavření clearingových smluv. Clearingová dohoda německo-íránská, uzavřená v roce 1935,²⁰⁷ tedy v době, kdy Írán trpěl nedostatkem deviz, umožnila rozvinutí německé obchodní výměny s Íránem. Německu se, díky vyřešení platby v rámci clearingů (Írán zavedl v březnu 1936 opět vázané devizové hospodářství)²⁰⁸, podařilo získat státní zakázky, o které se ucházely i československé (například Škodovy závody) či sovětské firmy. Clearingová smlouva však měla ještě další podstatné výhody. Na jejím základě bylo Německo osvobozeno od nutnosti žádat o dovozní povolení a o přidělení deviz a nemuselo též kupovat exportní certifikáty, tudíž se jeho zboží oproti zboží dalších států značně zlevnilo. Ostatní evropské státy samozřejmě ihned protestovaly a žádaly stejné podmínky na základě doložky nejvyšších výhod, jež jim zaručovala stejné zacházení při dovozu zboží jako jakémukoliv jinému státu. Ze strany Íránu se jim dostalo zamítavé odpovědi, „žádosti“ nebylo vyhověno. Jediným výsledkem byl návrh, aby též sjednaly clearingovou smlouvu s Íránem. Úskalím takovéto smlouvy ovšem bylo, že Írán neměl dostatek zboží, kromě ručně tkaných koberců, které by mohl nabídnout k vývozu, aby to pokrylo například státní zakázky, např. v takové výši, jež získalo Československo, respektive Škodovy závody v rámci industrializace Íránu.²⁰⁹

²⁰⁶ National Archives Londýn, FO 416/93, Confidential Print. Further Correspondence Persia 1934, E 4958/30/34, zpráva č. 14, Sir Hoare to Sir John Simon, zpráva z britského konzulátu v Gulhek ze dne 14. července 1934 a E 5450/30/34, Sir Hoare to Sir John Simon, zpráva z britského konzulátu v Gulhek ze dne 11. srpna 1934.

²⁰⁷ National Archives Londýn, FO 416/94, Confidential Print. Further Correspondence Persia 1935, E 6728/146/34, zpráva č. 89, Sir E. Philipps to Sir Samuel Hoare, zpráva z Berlína ze dne 12. listopadu 1935. Clearingová smlouva mezi Německem a Íránem byla podepsána dne 30. října 1935 zástupci obou stran v Berlíně. Ve druhém odstavci byla specifikována platba při vzájemném obchodu: „*Commercial payments must be made either by means of clearing between the German Clearing Office and the Mellie Bank or through private barter accounts.*“

²⁰⁸ Viz dále. Důvodem byla stále se snižující hodnota kránu/riálu vůči britské libře. V roce 1936 byl předpokládán pokles íránské měny až na 120 riálů za 1 britskou libru. Více viz např. G. R. G. Hambly, *The Pahlavi Autocracy: Riza shah, 1921–1941*, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991, s. 353–355.

²⁰⁹ Prostřednictvím Omnipolu, společnosti propojené se Škodovými závody, se navíc dalo téměř 100 % íránského vývozu do Československa a Škodovy závody by tak byly zodpovědné za íránský vývoz v rámci

II/5/5 Kontingenty – SSSR

V rámci íránského zahraničního obchodu měl vždy výjimečné postavení Sovětský svaz resp. Rusko. Jeho poloha předurčovala důležitou roli ve vzájemných obchodních vztazích obou států. Íránská úrodná provincie Mázandarán byla od ostatních částí Íránu oddělena vysokými horami a její export byl odkázán na Sovětský svaz, stejně jako import (ropa dovážená ze SSSR – z Baku – byla pro severní íránské provincie levnější a dostupnější než ropa dovážená z jihu a to hlavně z důvodu chybějící infrastruktury až do roku 1938). V roce 1920 zavedlo Rusko monopol zahraničního obchodu, který upřednostňoval ruské obchodníky a obchodní společnosti při prodeji ruského zboží. Íránští obchodníci však mohli získat povolení k obchodování v Rusku a íránský vývoz stále vzrůstal. Íránský vývoz převyšoval v polovině dvacátých let dovoz a situace se vyostřila natolik, že od února 1926 uvalil SSSR embargo na íránské zboží. Další zhoršení obchodní výměny mezi oběma státy pak vedlo k řešení v rámci obchodní smlouvy uzavřené dne 1. října 1927 (a smluv následných, neboť tato smlouva byla uzavřena jen na dva roky) v Moskvě. Tato smlouva regulovala obchodní výměnu a garantovala vyrovnanou obchodní bilanci.²¹⁰

Sovětský svaz měl velký vliv na íránský obchod též díky svému výjimečnému postavení vývozce a dovozce v severním Íránu. Pokud íránští obchodníci nakoupili zboží od sovětské konkurence, snížili sovětské obchodníci cenu zboží a stejně tak prodávali některé výrobky pod cenou, aby znesnadnili prodej nových íránských průmyslových podniků, jako byla např. továrna na sirky v Tabrízu.²¹¹

Smlouva z roku 1927 vypršela v roce 1929 a další dva roky se íránský obchod potýkal s obchodem sovětským. To byl též jeden z důvodů zavedení íránského monopolu zahraničního obchodu v roce 1931, který měl vyrovnat íránskou obchodní bilanci a který

clearingu. Tomuto tématu bude věnována Kap. V. – Pronikání československých firem do Íránu, rozbor exportu Škodových závodů a dalších významných firem vyvážejících do Íránu. Ke clearingové smlouvě a její vliv na československý obchod s Íránem viz Kap. III. – Zřízení, vývoj a činnost československého zastupitelského úřadu v Íránu v meziválečné době K pramenům viz: Jan Wanner, *Írán a Německý imperialismus*, Praha 1973 a dále archivní prameny z AMZV, k. č. 311, zprávy z vyslanectví RČS v Teheránu pro MZV a pro Exportní ústav československý z let 1936–1938.

²¹⁰ National Archives Londýn, FO 416/85, Confidential Print. Further Correspondence Persia 1930, E 1506/313/34, zpráva č. 76, Department of Overseas Trade pro Foreign Office (dorazilo do Foreign Office 21. března 1930). Report on the Working of the Russo-Persian Trade Agreement. Dále viz G. Lenczowski, *Russia and the West in Iran 1918–1948*, New York 1949, s. 93. Byl zaveden částečně i výměnný obchod. Z celkového íránského vývozu do Sovětského svazu směly 50 % vyvážet íránští obchodníci, ale polovinu musely nabídnout sovětské obchodní reprezentaci v Íránu, druhou polovinu vyvážela sovětská obchodní reprezentace přímo. Sovětský podíl na íránském zahraničním obchodě, který byl v roce 1926/1927 23 %, vzrostl v roce 1928/1929 na 38 %.

²¹¹ G. Lenczowski, *Russia and the West in Iran 1918–1948*, New York 1949, s. 93.

by dokázal čelit monopolu sovětského zahraničního obchodu. V tom samém roce byla podepsána nová obchodní smlouva se Sovětským svazem, která zajišťovala vyrovnanou bilanci zahraničního obchodu (vždy za celý rok, tzn. byla opuštěna praxe vyrovnané bilance v rámci jednotlivých obchodů) a stanovila pevně dané kontingenty na dovoz zboží z druhého smluvního státu.²¹² Smlouva z roku 1935 pak byla postavena na podobných principech, na principu vyrovnané každoroční obchodní bilance a přesně stanovených kontingentů. Írán vyvážel do sovětského svazu bavlnu a rýži a dovážel cukr, zápalky, bavlněné zboží, cement, zemědělské stroje a nářadí, stroje na čištění bavlny, zařízení pro síla atd. Sovětský svaz v rámci této výměny ovšem na rozdíl od ostatních zemí (s výjimkou Německa, jež mělo s Íránem sjednanou clearingovou smlouvu), nepodléhal povinnosti opatřit si exportní certifikáty a dovozní licence, neboť vymezené kvóty v jednotlivých kontingentech zboží platily jako jakási všeobecně platná licence na všechny typy zboží. Sovětský svaz dovážel do Íránu 40 typů zboží spadajícího do omezení kontingenty, z toho měl pro pět položek zajištěno 100 % (benzín, technický benzín, kerosin, topný olej, asfalt), pro sedm položek více jak 60 % (dřevěné desky, porcelán a fajáns, tiskařské šablony, skleněné zboží, dřeváky, šicí nit'), pro osm položek více jak 20 % (např. telefony, radia a jejich příslušenství, klobouky, sazenice a zrna bavlna, voskované plátno, zámky a kování) a pro sedm položek více jak 10 % z dovozní kvóty (např. osobní a nákladní automobily, řemeny, fotografický a filmový materiál, tiskařský papír, vozidla a přístroje). Tato smlouva zajišťovala Sovětskému svazu nejen vysoký procentuální příděl z kontingentů, ale též neomezený vývoz bavlněného zboží, cukru, zápalek a vajíček bource morušového (toto zboží bylo součástí íránského státního nebo soukromého monopolu).²¹³

II/5/6 Devizový zákon 1936

Vzhledem ke stále se zhoršující hodnotě riálu, bylo zákonem z 1. března 1936 opět zavedeno vázané devizové hospodářství. Hodnota riálu byla fixně stanovena vůči britské libře na 80 riálů a vůči dolaru na 16,02 riálů. Tento zákon měl zajistit nejen vyváženost celkového zahraničního obchodu Íránu, ale též vyváženost obchodu s jednotlivými partnery. Na základě tohoto zákona byla ustavena komise, která vydávala povolení

²¹² K íránsko-sovětským smlouvám z let 1931 a 1935 viz J. Wanner, *Hospodářské přeměny v Íránu 1921–1941*, in: J. Haubelt – J. Wanner (eds.), *Studie z obecných dějin*, Sborník historických prací k šedesátým narozeninám Prof. Dr. Oldřicha Říhy, DrSc., Praha 1972, s. 148.

²¹³ National Archives Londýn, FO 416/94, Confidential Print. Further Correspondence Persia 1935, E 6279/146/34, zpráva č. 75, Mr. Knatchbull-Hugessen to Sir Samuel Hoare, zpráva z britského velvyslanectví v Teheránu ze dne 5. října 1935. Příloha č. 2, Notes on Commercial Arrangements embodied in the Irano-Soviet Treaty.

k nákupu deviz, soukromé osoby i firmy byly nuceny učinit prohlášení o výši vlastnictví deviz, nesměl být uzavřen žádný obchod bez souhlasu komise. Každý vývozce měl povinnost prodat státem určené bance své devizy za fixní cenu, jež byla navýšena o 10 % provize. Banka směla prodat bez souhlasu komise pouze 80 britských liber denně, ale ne více než 10 liber pro jednu osobu (většinou se jednalo o studenty, kteří odcházeli studovat do zahraničí a měli velký problém získat cizí měnu). Nový zákon tak přinesl velmi tvrdou kontrolu zahraničního obchodu. V praxi to znamenalo, že se zahraniční obchod dostal kompletně pod kontrolu vlády. Jakákoli oficiální výměna zahraniční měny musela být posvěcena pověřenou komisí a komise měla za úkol zkoumat též obchodní výměnu Íránu s předpokládaným obchodním partnerem. Pokud byla íránská zahraniční výměna s některým státem žádajícím o dovoz zboží do Íránu v deficitu, nebyly devizy přiděleny. Importéři, kterým se podařilo získat dovozní povolení i potřebné devizy, vydělávali značné sumy na nedostatkovém zboží.

Všechny výše zmíněné zákony, jež vznikly za účelem podpory íránského zahraničního obchodu – získání deviz a vyrovnání obchodní bilance, dovozní povolení, nakonec nevedly ke kýženému cíli. Íránský vývoz i dovoz byl hluboce zasažen, nedostatek deviz mařil již dojednané obchody a v důsledku toho panoval na vnitřním trhu naprostý nedostatek zboží, což vedlo k jeho zdražení. Statistické údaje o celních ziscích státu, jež se mi podařilo získat z výše uvedených pramenů a literatury, se vztahují většinou na počátek a konec vlády Rezy šáha. Celní příjmy státu se od roku 1921 do roku 1941 zvýšily třináctkrát²¹⁴, ovšem tato suma je platná opravdu až pro konec třicátých a počátku čtyřicátých let, kdy se íránský zahraniční obchod výrazně navýšil o obchod s Německem, které mělo s Íránem sjednanou clearingovou smlouvu a tudíž se ho výše zmíněné problémy a restrikce netýkaly.

II/6 Orientace íránského zahraničního obchodu v meziválečné době

Orientaci íránského zahraničního obchodu v meziválečné době je možné podrobně sledovat až ve třicátých letech, kdy se objevily první pravidelné statistické přehledy.²¹⁵ Pro

²¹⁴ E. Abrahamian, *A History of Modern Iran*, Cambridge 2010, s. 68.

²¹⁵ National Archives Londýn, oddíl 371. Zprávy britského velvyslanectví v Teheránu pro Foreign Office z let 1920–1938. Výroční zprávy podle jednotlivých let. National Archives Londýn, oddíl 416. Zprávy britského velvyslanectví v Teheránu pro Foreign Office z let 1920–1938. Hospodářské zprávy obsahující přehlednou statistiku se objevují až od roku 1933.

období prvních dvou dekád existují jen kusé údaje. Již před 1. světovou válkou²¹⁶ a také ve dvacátých letech 20. století byly největšími účastníky íránského obchodu Velká Británie a Rusko resp. Sovětský svaz. Zpočátku tato výměna tvořila $\frac{3}{4}$ z celkového obratu íránského zahraničního obchodu s větším podílem Sovětského svazu, později tvořila přibližně 50 %, přičemž se postupně zvyšovala úloha Velké Británie (vývoz i dovoz Velké Británie a Indie ve 20. letech stoupal a Sovětského svazu klesal, i když markantní nárůst britského obchodu s Íránem byl zapříčiněn především vývozem ropy z Íránu.²¹⁷

V dovozu roku 1929/1930 stály na prvních pěti pozicích vedle Velké Británie s Indií a Sovětského svazu ještě USA, Francie a Německo, ve vývozu (pokud počítáme do celkového vývozu i vývoz ropy, byl za Velkou Británií Egypt (přes něj se ropa prodávala do dalších zemí), pak SSSR, Francie, USA (Německo bylo na 6. místě).

Od íránského hospodářského roku 1932–1933 je možné v hospodářských zprávách britského velvyslanectví sledovat v procentech celkový obrat zahraničního obchodu Íránu a dovoz i vývoz podle nejdůležitějších zemí.²¹⁸ Ke stávajícím obchodním partnerům Íránu se v této době přičlenilo ještě Japonsko a zohledníme-li obchod se zbraněmi též Československo. Obchodní výměna Íránu s Velkou Británií a Indií se během 30. let pohybovala v dovozu i vývozu okolo 10 %, k většímu poklesu pak došlo na konci 30. let,

²¹⁶ Statistika pro íránský hospodářský rok 1913–1914 uvádí britské impérium jako celek; tedy hlavně Velká Británie a Indie dovážely z Íránu 12,5 % a Rusko 66,1 % z celkového íránského vývozu a Velká Británie s Indií vyvážely do Íránu 17,5 % a Rusko 55 % z celkového íránského dovozu. Viz Tab. č. 1: Celkový dovoz do Íránu v letech 1925/1926–1937/1938 a Tab. č. 2: Celkový vývoz z Íránu v letech 1925/1926–1937/1938. Příloha zahrnuje především íránský vývoz a dovoz během 20. a 30. let 20. století, pro srovnání s obdobím před 1. sv. válkou zahrnuje též hodnoty íránského hospodářského roku 1913/1914.

²¹⁷ Statistika pro íránský hospodářský rok 1926–1927 uvádí čísla pro vývoz Velké Británie a Indie 50 % respektive 25 % bez vývozu ropy a pro Sovětský svaz 14,8 % respektive 37 % z celkového íránského vývozu a v dovozu tvořil podíl Velké Británie a Indie 49 % a podíl Sovětského svazu 23 % z celkového íránského dovozu. Viz Tab. č. 3: Důvoz do Íránu v procentech podle zemí v letech 1913/1914, 1925/1926–1937/1938. Tab. č. 4: Vývoz Íránu v procentech podle zemí v letech 1913/1914, 1925/1926–1937/1938. Dále viz např. J. Bharier, *Economic Development in Iran 1900–1970*, London 1971, s. 106.

²¹⁸ Toto členění (podle států, v procentech) bylo britskými úřady vytvořeno na základě íránské statistiky. Celkové hodnoty vývozu byly vždy uváděny bez hodnoty vývozu ropy (čímž se íránská obchodní výměna s Velkou Británií dostávala do záporných čísel) a u dovozu se jednalo pouze o dovoz podléhající placení cla a navíc o dovoz bez uvedení hodnoty drahých kovů a zbraní. Tím je tato statistika poněkud zkreslená, neboť Velká Británie dovážela do Íránu velké množství drahých kovů, především ve 2. pol. 30. let a část dovozu strojů atd. byla určena pro APOC, z jejíhož výnosu měla íránská vláda zisk. Stejně tak je podceněn československý dovoz do Íránu, který se skládal hlavně z dovozu zbraní a strojů, jež íránská statistika nezahrnovala. Statistika členění celkového íránského zahraničního obchodu (vytvořená podle každoročních přehledů zasílaných britským velvyslanectvím v Íránu na britské Foreign Office a doplněna podle J. Bharier, *Economic Development in Iran 1900–1970*, London 1971, s. 108 a 113), vývozu i dovozu dle států v procentech je uvedena v tabulce č. 3: Důvoz do Íránu v procentech podle zemí v letech 1913/1914, 1925/1926–1937/1938 a v tabulce č. 4: Vývoz Íránu v procentech podle zemí v letech 1913/1914, 1925/1926–1937/1938. K celkovému obratu íránského zahraničního obchodu v procentech dle zemí viz Rampur Sadr – Nabawi, *Die Wirtschaft der Iran Während des Zweiten Weltkrieges*, disertační práce, Ruprecht Karl Universität, Heidelberg 1972, s. 147–151 a Jan Wanner ve své knize *Írán a Německý imperialismus*, Praha 1973, s. 78 a 127.

od roku 1936–1937, kdy se v důsledku výše zmíněných hospodářských opatření íránské vlády snížil britský vývoz respektive dovoz z/do Íránu. Naopak celková obchodní výměna Sovětského svazu v důsledku vzájemných obchodních smluv, jež preferovaly sovětské výrobky v rámci vládou stanovených kontingentů dováženého zboží, rostla (30–35 % z celkového íránského zahraničního obchodu) až do roku 1937–1938. Zřetelný propad nastal až po vypuknutí druhé světové války (v roce 1939–1940 se celkový obchod Sovětského svazu s Íránem dostal na 0,5 %). V důsledku clearingové dohody rostl ve 2. polovině třicátých let též celkový zahraniční obchod s Německem, které mělo vyvážený dovoz a vývoz z/do Íránu po celá 30. léta (okolo 20 %). Prudký nárůst nastal v roce 1938–1939, kdy se celkový zahraniční obchod Německa s Íránem vyšplhal na 40 %.²¹⁹

V důsledku výše zmíněných protekcionářských hospodářských opatření můžeme během 30. let sledovat pokles obchodu se zeměmi, které sice měly s Íránem uzavřeny obchodní smlouvy na základě nejvyšších výhod, ale vzhledem k nedostatku deviz v Íránu nebyla jejich obchodní výměna s Íránem příliš efektivní. Naopak země, jako byl Sovětský svaz a Německo, profitovaly ze speciálních smluv, jež jim umožňovaly na základě výměny zboží v přesně určené hodnotě či na základě clearingové smlouvy, uzavírat obchody na úkor ostatních států. Od roku 1936–1937 tvořil celkový zahraniční obchod Íránu se Sovětským svazem a Německem v průměru 60 % (v poměru 4:2 nejprve ve prospěch Sovětského svazu, v roce 1938–1939 se tento poměr obrátil ve prospěch Německa). Tato čísla by byla ještě vyšší v případě, kdy by do nich byl zahrnut bezcelní obchod Íránu, který zahrnoval například stroje pro íránský průmysl, a obchod se zbraněmi.

²¹⁹ Přehled průměrného íránského dovozu za pětiletá období (1900–1949) v procentech podle zemí viz J. Bharier, *Economic Development in Iran 1900–1970*, London 1971, s. 108. (přehled průměrného vývozu za pětiletá období viz tamtéž s. 112.

Tab. č. 1: Celkový dovoz do Íránu v letech 1925/1926–1937/1938.

Rok	Dovoz (zaplacené clo) v mil. kránů	Dovoz (osvobozený od cla) v mil. kránů	Zlato a drahé kovy v mil. kránů	Dovoz celkem v mil. kránů	Dovoz celkem v mil. liber
1925-1926			46,2	881	20,3
1926-1927			7,6	786,8	16,2
1927-1928			34	807,4	16,4
1928-1929			61,7	819,9	17
1929-1930			42,5	919,9	15,9
1930-1931				810,5	12,8
1931-1932				669,2	7,4
1932-1933				657,6	6,7
1933-1934	605,5	92,8	143,5	841,7	10,5
1934-1935	604,3	174,8	44,5	823,6	11
1935-1936	802,9	225,6	908,8	1029,4	11,9
1936-1937	865,9	207,5		1073,4	13,3
1937-1938	970	425		1395	17,4

Zdroj: National Archives. FO 416, Further Correspondence Persia 1933–1938, část 92–97, Roční hospodářské zprávy za jednotlivé roky. A dále FO 371/17909, Persia 1934, Annual Reports Persia 1933; FO 371/18995, Persia 1935, Annual Reports Persia 1934; FO 371/20052, Persia 1936, Annual Reports Persia 1935; FO 371/23264, Persia 1939, Annual Reports Persia 1938. J. Bharier, *Economic Development in Iran 1900–1970*, London 1971, s. 105.

Tab. č. 2: Celkový vývoz z Íránu v letech 1925/1926–1937/1938.

Rok	Vývoz (kromě ropy) v mil. kránů	Vývoz ropy v mil. kránů	Vývoz celkem v mil. kránů	Vývoz celkem v mil. liber
1925-1926	514,7	544,7	1059,4	24,4
1926-1927	449,6	654,4	1104	22,7
1927-1928	463,1	597,3	1060,4	21,5
1928-1929	480,1	1037,5	1517,6	31,6
1929-1930	487,4	1087,4	1574,8	27,2
1930-1931	458,9	1004,9	1463,8	23
1931-1932	718	1017,9	1735,9	20,5
1932-1933	535,6	1133,7	1665,3	16,9
1933-1934	466,1	1336,9	1803	22,4
1934-1935	513,7	1396,8	1931,3	25,9
1935-1936	646,6	1296,3	1956	22,5
1936-1937	677,5	1558	2247	27,9
1937-1938	683	1877	2560	32

Zdroj: National Archives. FO 416, Further Correspondence Persia 1933–1938, část 92–97, Roční hospodářské zprávy za jednotlivé roky. A dále FO 371/17909, Persia 1934, Annual Reports Persia 1933; FO 371/18995, Persia 1935, Annual Reports Persia 1934; FO 371/20052, Persia 1936, Annual Reports Persia 1935; FO 371/23264, Persia 1939, Annual Reports Persia 1938. J. Bharier, *Economic Development in Iran 1900–1970*, London 1971, s. 111.

Tab. č. 3: Dovoz do Íránu v procentech podle zemí v letech 1913/1914, 1925/1926–1937/1938.

Rok	Velká Británie	Indie	SSSR	Německo	USA	Japonsko	ČSR
1913-1914	15,1	12,4	55	4	0	0	
1926-1927	23,6	25,4	23	5	4	0	0,5
1927-1928	46 (s Indií)		28	5	4	0	0,3
1928-1929	38,4 (s Indií)		35,5	5,7	4,8	0,5	0,4
1929-1930	38,7 (s Indií)		29,8	6,5	7,9	0,7	0,4
1930-1931	45,5 (s Indií)		28,9	4,4	3,1	1,1	0,8
1931-1932	14	16,4	41	8	7	3,7	1,8
1932-1933	15,8	11,4	31,5	8,5	7	8	1,6
1933-1934	9	7,8	21	9,2	8,3	11,7	4
1934-1935	8	9	30	9,3	10,4	8,6	2,8
1935-1936	10,6	8	30	15	10,3	9,7	1,9
1936-1937	7,6	10,3	32	22	9,4	3,9	1,4
1937-1938	5,6	6	22,5	17,6	6	2,4	

Zdroj: National Archives. FO 416, Further Correspondence Persia 1933–1938, část 92–97, Roční hospodářské zprávy za jednotlivé roky. A dále FO 371/17909, Persia 1934, Annual Reports Persia 1933; FO 371/18995, Persia 1935, Annual Reports Persia 1934; FO 371/20052, Persia 1936, Annual Reports Persia 1935; FO 371/23264, Persia 1939, Annual Reports Persia 1938. AMZV, sekce IV., k. č. 641, č. j. 683/34, Persie, statistika zahraničního obchodu 1932/1933, zpráva vyslanectví RČS v Teheránu ze dne 8. června 1934, pro MZV a č. j. 710/38, Persie, statistika zahraničního obchodu 1936/1937 zpráva vyslanectví RČS v Teheránu ze dne 12. června 1938. Pro uvedený přehled jsem použila převážně statistických údajů britských, modře vyznačená data jsou převzata ze syntézy Bhariera a růžově vyznačená data jsou převzata z prací Wannera a Sadr–Nabawih, československý podíl na íránském vývozu a dovozu (vyznačený zeleně) byl převzat z údajů MZV, založených na íránské statistice zahraničního obchodu. Uváděné údaje jsou pouze orientační, při porovnání československého dovozu s Íránem (podle československé statistiky zahraničního obchodu)

s íránským vývozem do Československa (podle převzatých údajů íránské statistiky zahraničního obchodu) jsem našla značné odchylky způsobené odlišnou datací jednotlivých hospodářských roků a pravděpodobně i špatným označením zboží podle země původu.

Procenta jsou počítána dle celkového íránského dovozu a vývozu (bez ropy).

J. Bharier, *Economic Development in Iran 1900–1970*, London 1971, s. 108. Bharier uvádí průměrný dovoz v procentech dle zemí za pětiletá období. R. Sadr–Nabawi, *Die Wirtschaft der Iran Während des Zweiten Weltkrieges*, disertační práce, Ruprecht Karl Universität, Heidelberg 1972, s. 147–150. Sadr–Nabawi uvádí přehled vývozu a dovozu nejdůležitějších zemí v letech 1933–1945 a v procentech pak uvádí obrat zahraničního obchodu nejdůležitějších zemí s Íránem. J. Wanner, *Írán a německý imperialismus*, Praha 1973.

Wanner uvádí průřezem let 1930–1940 přehled vývozu a dovozu nejdůležitějších zemí a v procentech pak uvádí obrat zahraničního obchodu nejdůležitějších zemí s Íránem (na rozdíl od Bhariera a Sadr–Nabawihho neuvádí Indii a Japonsko).

Tab. č. 4: Vývoz Íránu v procentech podle zemí v letech 1913/1914, 1926/1927–1937/1938.

Rok	Velká Británie	Indie	SSSR	Německo	USA	Japonsko	ČSR
1913-1914	12,5		66,1	1	2	0	
1926-1927	50/25 (BEZ ROPY)		14,8/37 (BEZ ROPY)	1	17	0	0
1927-1928	20(s Indií)		40	1	17	0	0,002
1928-1929	20(s Indií)		40	1	17	0	0,002
1929-1930	20(s Indií)		40	1	17	0	0,006
1930-1931	12	11	27	10	15	2	0,004
1931-1932	9,86	12	37	8,7	15	2	0,02
1932-1933	13,6	12,1	27	9,2	16,6	2	0,13
1933-1934	12,1	10,7	17,3	14,2	16,6	2	0,25
1934-1935	9,8	9,8	41,8	8,8	11,8	2	0,6
1935-1936	12,3	8	30	12,4	8,8	1,2	0,4
1936-1937	5	6	40	19,8	8,6	3	1,1
1937-1938	6		33,5	28	8		

Zdroj: National Archives. FO 416, Further Correspondence Persia 1933–1938, část 92–97, Roční hospodářské zprávy za jednotlivé roky. A dále FO 371/17909, Persia 1934, Annual Reports Persia 1933; FO 371/18995, Persia 1935, Annual Reports Persia 1934; FO 371/20052, Persia 1936, Annual Reports Persia 1935; FO 371/23264, Persia 1939, Annual Reports Persia 1938. AMZV, sekce IV., k. č. 641, č. j. 683/34, Persie, statistika zahraničního obchodu 1932/1933, zpráva vyslanectví RČS v Teheránu ze dne 8. června 1934, pro MZV a č. j. 710/38, Persie, statistika zahraničního obchodu 1936/1937 zpráva vyslanectví RČS v Teheránu ze dne 12. června 1938. Pro uvedený přehled jsem použila převážně statistických údajů britských, modře vyznačená data jsou převzata ze syntézy Bhariera a růžově vyznačená data jsou převzata z prací Wannera a Sadr–Nabawih, československý podíl na íránském vývozu (vyznačený zeleně) a dovozu byl převzat z údajů MZV, založených na íránské statistice zahraničního obchodu. Více viz tab. 3.

KAPITOLA III.

Zřízení, vývoj a činnost československého zastupitelského úřadu v Íránu v meziválečné době

Konec první světové války a rozpad Rakousko – Uherska znamenal přelom pro střední Evropu. Na území bývalé rakousko-uherské monarchie vzniklo několik nástupnických států, které se musely hospodářsky i politicky vymezit vůči ostatním státům. Namísto velkého, vnějšími cly chráněného trhu, vznikla řada malých lokálních trhů zemí, které si vysokými cly chránily své hospodářství. Jejich pronikání na vzdálenější trhy bylo složité jednak díky tomu, že státy neměly zpočátku fungující síť zastupitelských úřadů ani zástupců a zastupitelských firem působících v zahraničí, které by svými znalostmi místních poměrů napomohly československému exportu. Politické elity nástupnických států si ihned po svém vzniku začaly uvědomovat důležitost osobního zastoupení alespoň v hlavních městech zemí, v nichž měly tyto země hospodářské a politické zájmy.

Československo začalo budovat zastupitelské úřady po celém světě postupně během dvacátých a třicátých let. Tyto úřady měly samozřejmě různou důležitost, byly zakládány honorární konzuláty, konzuláty, vyslanectví a velvyslanectví. V zemích Blízkého východu, které hrály zanedbatelnou úlohu pro československou zahraniční politiku, vznikaly ve dvacátých letech 20. století především honorární konzuláty a efektivní konzuláty.²²⁰ Tyto zastupitelské úřady měly za úkol především mapovat trhy těchto zemí a napomáhat československým exportním kruhům v pronikání na tyto trhy. Ve třicátých letech 20. století bylo již Československo etablovaným vývozcem do orientálních zemí (vývoz zbraní a továrních celků především do Turecka a Íránu) a v souvislosti se vzrůstající důležitostí zámořských trhů v době velké hospodářské krize, byla v těchto zemích budována též zastupitelství na úrovni vyslanectví.

III/1 Ustavení íránského zastoupení pro Československo

Írán nezřídil během meziválečné doby zastupitelský úřad v Praze. Vláda se odvolávala na nedostatek financí a možnost řešit íránské zájmy v Československu prostřednictvím nejbližšího zastupitelského úřadu, kterým bylo íránské vyslanectví v Římě. Počátkem června 1925 jednal o této možnosti íránský chargé d'affaires

²²⁰ Honorární konzulát – v čele stál honorární konzul, nebyl zaměstnancem československé vlády, jednalo se o čestnou funkci, byly mu propláceny pouze úkony spjaté s jeho funkcí. Efektivní konzulát – v čele stál konzul placený československou vládou.

v Londýně, princ Naser Mirsa Arasteh, s československým chargé d'affaires ad interim A. Bráfem. Československá vláda udělila agrément íránskému vyslanci v Římě v červnu 1925. Jako nerezidentní vyslanec byl tak M. S. Andul-Gjassem Khan Entezam-ol-Molka uveden v úřad dne 22. června 1925. Tímto dnem byly navázány diplomatické styky mezi Československem a Íránem. V letech 1925 – leden 1938 byly íránské zájmy v Československu zastupovány íránskými vyslanci sídlícími v Římě (M. S. Andul-Gjassem Khan Entezam-ol-Molka 1925–1930, Fatoullah Khan Pakrévan 1930–1932, Anouchiravan Khan Sepahbody 1932–1938), v roce 1938 íránským vyslancem sídlícím v Bukurešti Mohamed Ali Mogaddamem. Íránský vyslanec Entezam-ol-Molka společně s československým vyslancem v Římě Vojtěchem Mastným²²¹ stáli na počátku jednání o československo-íránských smlouvách.²²²

III/2 Zřízení československého konzulátu a vyslanectví v Teheránu

Československo mělo v Íránu²²³ v meziválečné době především zájmy hospodářské, ovšem tyto zájmy bylo nutno realizovat prostřednictvím smluv politického a hospodářského charakteru a veškerá jednání jak politická, tak hospodářská, bylo nutno provádět přímo v dané zemi. Zastupitelský úřad byl důležitým prostředníkem pro tato jednání, neboť dopravní i poštovní spojení s Íránem bylo ve dvacátých a třicátých letech 20. století velmi zdlouhavé.

První návrh na zřízení zastupitelského úřadu v Íránu pochází z roku 1921, kdy byl na ministerstvu zahraničních věcí vypracován návrh na zřízení konzulátu I. třídy v Teheránu. Jednalo se o poměrně finančně náročný projekt, který zahrnoval platy pro šest úředníků a jednu pomocnou sílu. Není známo z jakých důvodů, pravděpodobně zde hrála roli otázka finanční i v tu dobu ještě nízká důležitost tohoto zámořského trhu, byl návrh odsunut na dobu pozdější a další jednání na toto téma se v dokumentech ministerstva zahraničních věcí vyskytuje až v roce 1925, v souvislosti s oficiálním navázáním

²²¹ Vojtěch Mastný (1874–1954) – československý diplomat a právník, v meziválečné době působil jako československý vyslanec v Londýně 1920–1925, Římě 1925–1932 a v Berlíně 1932–1939. Na sklonku života pracovník Archivu Národního muzea.

²²² *Průručka o navázání diplomatických styků a diplomatické zastoupení Československa v cizině a cizích zemích v Československu 1918–1985*, Federální ministerstvo zahraničních věcí, Archivně dokumentační odbor, 1987, s. 64–67. Viz dále podkapitola III/5 Smlouvy uzavřené v meziválečné době mezi Československem a Íránem.

²²³ Írán je nový název užívaný pro území Persie od roku 1935. Ačkoli to nebude chronologicky vždy odpovídat, bude v této práci použito pouze označení Írán (kromě citovaných dokumentů, které budou ponechány v původní verzi včetně odchylek prvorepublikového pravopisu).

diplomatických styků s Íránem.²²⁴ Přístup ministerstva zahraničních věcí byl na počátku dvacátých let 20. století pochopitelný, neboť vytvoření funkční sítě zastupitelských úřadů bylo finančně značně nákladné a prvořadou úlohu zde hrály státy politicky či hospodářsky důležité, tedy především státy evropské a Spojené státy americké.

V roce 1925, poté co ministerstvo zahraničních věcí navrhlo přeměnit československý konzulát v Omaze (USA) na konzulát honorární, padl návrh na použití takto získaných finančních prostředků ke zřízení konzulátu v Teheránu.²²⁵ Írán byl již v době předválečné odbytíštěm rakousko – uherských vývozců²²⁶ a nově vzniklé Československo si uvědomovalo vzrůstající důležitost orientálních trhů. Vzhledem k tomu, že československé zájmy, hospodářské i politické, v Íránu byly po roce 1918 zastupovány britským vyslanectvím v Teheránu,²²⁷ jež ovšem hájilo především své hospodářské zájmy, byl vznesen návrh, aby bylo v co nejkratší době zřízeno vlastní zastoupení. Důležitost zřízení efektivního zastupitelského úřadu v Teheránu vystihuje zpráva ministerstva zahraničních věcí: *„Úkol tento není snadný, takže honorární konsul nebyl by s to mu dostáti. Malá celkem znalost Íránu a nynější postavení Anglie v jejím zahraničním obchodě vedou k tomu, že jak provádění obchodních styků československo-perských, tak případné zahájení jednání o smlouvu vyžadovati budou důkladné průpravy a osvědčených zkušeností konsulárních úředníků z povolání.“*²²⁸

Teherán byl též strategickým místem pro umístění dalšího zastupitelského úřadu, neboť Československo nemělo v polovině dvacátých let 20. století žádný konzulát v rozsáhlé oblasti Asie mezi Istanbulem a Bombají.²²⁹ Ministerská rada schválila zřízení efektivního konzulátu v Teheránu dne 8. července 1925 pod podmínkou, že tímto opatřením nebude finančně zatížena státní pokladna.²³⁰

Zřízení konzulátu a zahájení jeho činnosti bylo nakonec oddáleno o dva roky, zejména z technických důvodů. Vybrat vhodného kandidáta nebylo lehkým úkolem, neboť vedoucí úředník efektivního zastupitelského úřadu měl být osobou znalou poměrů v dané

²²⁴ Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR (dále AMZV), sekce I/1-I/2, k. č. 100, č. j. 12005/1924, v Praze dne 6. května 1921. Rozpočtový návrh na zřízení konzulátu I. třídy v Teheránu.

²²⁵ AMZV, sekce I/1-I/2, k. č. 100, č. j. 76.416/25-I/2c, v Praze dne 13. června 1925. Zřízení konsulátu ČSR v Teheránu a přeměna konzulátu ČSR v Omaze v konzulát honorární.

²²⁶ Viz R. Owen, *The Middle East in the World Economy, 1800–1914*, New York 1993.

²²⁷ Zachované dokumenty britského vyslanectví k tomuto zastoupení, především korespondence s československými krajany, seznamy krajanů atd. viz National Archives, Londýn, fond Foreign Office, sekce 248, k. č. 1287 a 1326.

²²⁸ AMZV, sekce I/1-I/2, k. č. 34, č. j. 43973/1925, v Praze dne 25. května 1925. Zastoupení ČSR v Persii.

²²⁹ V letech 1920–1921 mělo Československo zastupitelský úřad v Batumi.

²³⁰ AMZV, sekce I/1-I/2, k. č. 100, č. j. 16.148/25, v Praze dne 10. července 1925. Zastoupení Československé republiky v Persii.

zemí. Ministerstvo zahraničních věcí se na vhodného kandidáta dotazovalo, vzhledem k československým zájmům v Íránu, jež byly převážně hospodářské, v obchodních kruzích. Nedochovaly se žádné prameny, jež by reflektovaly tuto výzvu k výběru kandidátů a z toho můžeme usuzovat, že jich mnoho nebylo. Zajímavá je zpráva Vývozního spolku pro země republiky československé z března 1927, ve které bylo zdůrazněno, aby dotyčný kandidát na vedoucí post byl obeznámen s poměry Orientu a dokonce aby měl za sebou studia týkající se politických i hospodářských poměrů v Orientu. Doporučovaný kandidát, doktor Klemens²³¹ z Istanbulu, který měl zkušenosti z vedení československého Úřadu delegáta republiky v Istanbulu, a který se vedle své lékařské praxe věnoval též exportu z českých zemí na Blízký východ, vybrán nebyl.²³²

Činnost československého konzulátu v Teheránu byla zahájena dne 1. července 1927. Jeho vedoucím úředníkem se stal konzul Miroslav Schubert²³³. Dnem zahájení činnosti zastupitelského úřadu v Íránu bylo zrušeno zastupování Československa velvyslanectvím Velké Británie.²³⁴ Postavení Miroslava Schuberta v Teheránu bylo poněkud zvláštní. Vzhledem k tomu, že ke dni 10. května 1928 byly vypovězeny kapitulace a v jejich rámci zahrnuté konzulární výhody tak byly zrušeny, bylo jeho postavení značně devalvováno. Navíc jeho exequatur bylo podmíněno uzavřením smlouvy o přátelství, jež byla ještě dále svázána s následným uzavřením smlouvy obchodní. Celá záležitost se protahovala postojem perské vlády k hromadnému uzavření smluv se všemi

²³¹ Petr Pavel Klemens, původním jménem Petr Pavel Kohn, (1882–1946) se stal řádným primářem chirurgického oddělení rakousko-uherské nemocnice v Cařihradu roku 1913. Od roku 1919 do října 1920 (kdy jej nahradil JUDr. Rudolf Světlík, právník) stál v čele Úřadu delegáta Československé republiky v Istanbulu. Do Prahy se vrátil v roce 1928, v letech 1930–1937 působil jako československý konzul v Bombaji.

²³² AMZV, sekce I/1-I/2, k. č. 100, sine, v Praze dne 18. března 1927. Dopis pro MZV. „*Vývozní spolek pro země republiky československé dovoluje si tímto co nejzdvořileji doporučiti , aby při obsazování místa československého konzula neb chargé d'affaires v Persii v Teheráně byl vzat v první řadě zřetel k tomu, aby dotyčný kandidát, jenž by při obsazování dotyčného místa přišel v úvahu, byl již s poměry, mentalitou Orientu dostatečně obeznámen a mohl se vykámati již speciálním studiem, znalostmi jak politických tak hospodářských poměrů Orientu. Vývozní spolek činí tak z důvodu nabyté vlastní praxe a se zřetelem na naši stále vzrůstající exportní stagnaci, jmenovitě do Orientu, kdež produkty naší industrie před válkou nacházely tak značné odbytiště.*“

²³³ Osobní spis Miroslava Schuberta se v archivu MZV nedochoval. Osobní fond Miroslava Schuberta se nalézá v Hoover Institution Archives, Stanford University, Stanford, Kalifornie. Jedná se o česky a anglicky psané dokumenty a korespondenci z let 1936–1937, 0,8 běžných metrů materiálu. Více viz <http://www.oac.cdlib.org/findaid/ark:/13030/kt7t1nf32c/>. Miroslav G. Schubert se narodil v roce 1885, působil jako chargé d'affaires v Brazílii v letech 1921–1925, jako konzul a chargé d'affaires v Íránu v letech 1927–1932, poradce a zástupce vyslance v Německu v letech 1934–1938 a jako generální konzul v Mnichově v letech 1945–1948. Ve své studii se o něm zmiňuje Ivana Koutská v souvislosti s jeho nuceným odchodem z ministerstva zahraničních věcí v roce 1948. Viz Ivana Koutská, Únor 1948 a perzekuce zaměstnanců ministerstva zahraničních věcí, in: Paměť a dějiny, 1, 2008, s. 39–52.

²³⁴ AMZV, sekce I/1-I/2, k. č. 100, č. j 1726/27, v Londýně dne 13. května 1927. Vyslanectví Československé republiky v Londýně, Teherán-zřízení konzulátu, pro MZV. V této zprávě bylo informováno, že bude zrušeno britské zastupování Československa v Teheránu dnem předání tohoto zastoupení konzulovi Miroslavu Schubertovi.

„zajímavými“ státy najednou. V soukromém dopise Miroslava Schuberta z října 1927 pro přednostu presidia stojí: „*Než bude podepsána naše smlouva o přátelství*“²³⁵ *nemohu prý dostati exequatur. Trvalo pak celý měsíc, než jsem zde dostal alespoň provisorní uznání k vykonávání své konsulské funkce. Visím zde tudíž pořád jaksi ve vzduchu. I když ministerstvo zahraničních věcí mi vychází ve všem velmi laskavě vstříc a plně mě uznává jako konsula, přece se mi zdá, že si často se mnou neví rady: jsem zde totiž jediným efektivním konsulem.*“²³⁶

Vzhledem k výše zmíněné problematice začalo ministerstvo zahraničních věcí již v roce 1928 uvažovat o zřízení vyslanectví v Teheránu.²³⁷ V čele úřadu měl stát vyslanec sídlící trvale v Ankaře a po dobu jeho nepřítomnosti měl vyslanectví vést konzul Schubert jako chargé d'affaires ad interim²³⁸ Diplomatičké postavení československého zástupce v Íránu by zjednodušilo jednání s íránskou vládou jak v otázkách politických, tak hlavně hospodářských. Nejen že konzul neměl při jednáních s íránskou vládou taková práva jako vyslanec, ale měl ztížený i přístup k jakémukoliv jednání, neboť se musel nejprve písemně ohlásit, a poté čekat na vyrozumění, zatímco vyslanec vyřídil takovouto žádost telefonicky.²³⁹ Celý návrh byl veden převážně z hlediska československých hospodářských zájmů v Íránu, neboť československý vývoz do této země se neustále zvyšoval a diplomatický charakter zástupce byl nutný jak pro různá hospodářská jednání, tak pro zdárné a rychlé uzavření obchodních i politických smluv mezi oběma státy: „*Teprve tehdy, bude-li československému zástupci v Teheránu sjednáno stejné postavení, jakého požívají zástupci konkurenčních států, bude též možno poskytnouti řádnou ochranu československým obchodním zájmům. Při tom dlužno uvážiti, že rozvoj čsl. zahraničního obchodu v Persii jest dnes nevyhnutelně odkázán na zastupitelský úřad v Persii.*“²⁴⁰

²³⁵ Viz dále k jednání o smlouvě o přátelství podkapitola III/5/3 Smlouva o přátelství a úmluva o usazování.

²³⁶ AMZV, sekce I/1-I/2, k. č. 100, č. j. 127734/1927, v Praze dne 26. září 1927. Vnitřní spis MZV–Diplomatické zastoupení Čsl. v Persii.

²³⁷ AMZV, sekce I/1-I/2, k. č. 34, č. j. 16.139/1928, v Praze dne 3. listopadu 1928. Vnitřní spis MZV–Diplomatické zastoupení Čsl. v Persii. Možnost řídit vyslanectví z Ankary byla diskutována s íránským vyslancem v Římě, který se k ní stavěl velmi skepticky viz AMZV, PZ Řím 1928. č. 65.660/I-I/28 Telegram: Přeměna konzulátu v Teheránu na vyslanectví s pověřeným vyslancem se sídlem v Ankaře (Telegramy odeslané 1928, č. 677 ze dne 10. června 1928).

²³⁸ Chargé d'affaires ad interim – diplomatický pracovník pověřený dočasným vedením zastupitelského úřadu. (chargé d'affaires – diplomat pověřený vedením zastupitelského úřadu, který není řízen mimořádným a zplnomocněným velvyslancem.)

²³⁹ AMZV, sekce I/1-I/2, k. č. 100, č. j. 127734/1927, v Praze dne 26. září 1927. Vnitřní spis MZV–Diplomatické zastoupení Čsl. v Persii. Vložka k č. j. 2167 I/1 ai 1928. Informace pro pana ministra Dra Beneše.

²⁴⁰ AMZV, sekce I/1-I/2, k. č. 100, č. j. 127734/1927, v Praze dne 26. září 1927. Vnitřní spis MZV–Diplomatické zastoupení Čsl. v Persii. Vložka k č. j. 2167 I/1 ai 1928. Informace pro pana ministra Dra Beneše.

Dne 10. května 1928 byla usnesením ministerské rady schválena přeměna československého konzulátu v Teheránu na vyslanectví a zároveň bylo schváleno též pověření československého vyslance v Ankaře i pro Írán.²⁴¹ Provedení tohoto usnesení však za daných politických okolností v Íránu nebylo možné. Írán prošel obrovskou změnou z hlediska jeho politického postavení vůči světovým mocnostem. Vystupoval jako stát na evropských mocnostech nezávislý a tato nezávislost byla proklamována i jednostranným zrušením kapitulací ze strany Íránu. Íránská vláda trvala na rovnoprávném postavení s ostatními státy a z tohoto pohledu považovala československého vyslance sídlícího v Ankaře za podcenění významu Íránu a to nehodlala akceptovat. Československá vláda zvolila takovou variantu v návaznosti na fakt, že íránský vyslanec pro Československo sídlil v Římě. Íránská vláda však argumentovala svým omezeným finančním rozpočtem, který jí neumožňoval založit zastupitelský úřad v Praze, kdežto Československo mělo již v Teheránu konzulát, jež bylo možno bez finančních nákladů přeměnit na vyslanectví.

V říjnu 1928 informoval konzul Schubert o vývoji těchto událostí v tom směru, že jmenování československého vyslance v Ankaře šáh Rezá Pahlaví s konečnou platností odmítl. Íránský vyslanec v Římě pak toto stanovisko, i s omluvou, tlumočil Československé vládě s vysvětlením, že toto jednání nebylo namířeno proti Československu, ale proti možnosti opakovat tento precedens dalšími státy.

Ústně pak bylo s konzulem Schubertem dohodnuto, že by perská vláda souhlasila s přeměnou československého konzulátu na vyslanectví, jež však bude obsazeno pouze *chargé d'affaires ad interim*. Konzul Schubert při jednání se svými nadřízenými v Praze velmi důrazně připomínal slibně se rozvíjející československé hospodářské zájmy v Íránu, kvůli kterým by bylo žádoucí íránské vládě ustoupit.²⁴² Na konci dvacátých a počátku třicátých let 20. století procházel Írán obrovskými změnami. Země se po vzoru Evropy modernizovala, íránský šáh se snažil přiblížit svým evropským konkurentům zakládáním průmyslových podniků, budováním dopravní infrastruktury transíránské železnice a vyzbrojováním armády moderními zbraněmi.

Složitá a poměrně zdlouhavá diplomatická jednání trvala až do roku 1930. Dne 14. března 1930 byl usnesením vlády přeměněn československý konzulát v Teheránu na

²⁴¹ AMZV, sekce I/1-I/2, k. č. 100, č. j. 131.362 I/1 ex 1928. Informace pro pana ministra Dra Beneše. Č. j. 791/28, v Teheránu 27. října 1928. Zpráva konzulátu republiky Československé v Teheránu–Diplomatické zastoupení ČSR v Persii.

²⁴² AMZV, sekce I/1-I/2, k. č. 100, č. j. 795/28, v Teheránu dne 29. října 1928. Zpráva konzulátu v Teheránu–Diplomatické zastoupení ČSR v Persii.

vyslanectví a konzul Schubert byl jmenován chargé d'affaires en pied²⁴³. Íránské vyslanectví v Římě potvrdilo telegraficky souhlas s udělením agrément. Dne 12. dubna 1930 byl Miroslav Schubert přijat ministrem zahraničních věcí v Teheránu, a ačkoliv neměl ještě z Prahy pověřovací listiny, byl tento akt íránskou stranou považován za dostatečný k zahájení činnosti československého vyslanectví v Teheránu.²⁴⁴ To bylo založeno opravdu na v nejvyšší čas, neboť ve třicátých letech 20. století začal československý zájem o vývoz do Íránu rapidně stoupat a to především prostřednictvím státních zakázek, jejichž získání bylo značně usnadněno přímými jednáními zprostředkovanými nejen zástupcem československé firmy, ale hlavně intervencí vyslance u příslušných politických činitelů íránských.

Miroslav Schubert, který se podílel hlavně na jednáních ohledně uzavření politických a hospodářských smluv a stál u zrodu pronikání československého těžkého průmyslu na íránský trh, vedl vyslanectví do 29. ledna 1932, kdy byl nahrazen Dr. Vratislavem Trčkou.²⁴⁵ V. Trčka pokračoval v rozvíjení československého obchodního pronikání především při výstavbě cukrovarů a administrativních a technických budov v Teheránu a dalších pracích na íránské železnici. V. Trčka byl v roce 1933 jmenován nerezidentním chargé d'affaires en pied pro Irák a do jeho kompetence spadal od roku 1933 též dohled nad honorárním konzulátem v Iráku.²⁴⁶ Od 27. února 1934 až do zrušení československého vyslanectví v Teheránu v polovině roku 1939 stál pak v jeho čele JUDr. Vladimír Fric, který byl též jmenován nerezidentním chargé d'affaires en pied pro Irák.²⁴⁷ Jeho činnost, jak je vidět dále na statistikách úředních zpráv, zahrnovala především agendu

²⁴³ Chargé d'affaires en pied – je diplomatický pracovník pověřený stálým vedením zastupitelského úřadu.

²⁴⁴ AMZV, sekce I/1-1/2, k. č. 100, č. j. 37801/I/1, v Praze dne 18. 3. 1930. Vnitřní spis MZV–Teherán, konzulát, přeměna na vyslanectví.

²⁴⁵ Vratislav Trčka (1890–?), vystudoval právnickou fakultu v Praze, během studií pobýval též v Oxfordu na Indian College, kde studoval koloniální vědy. Od září 1918 působil na československém vyslanectví v Paříži, poté na zastupitelských úřadech v Madridu, Bruselu, Haagu, Vídni a v Teheránu. V letech 1934 působil jako vedoucí prodejní organizace Škodových závodů na Blízkém východě, v roce 1935 byl přidělen jako ředitel k Sociétés Iranienne Škoda v Teheránu, v roce 1936 byl přeložen do Bangkoku a po krátkém působení v Exportním oddělení odjel v roce 1938 opět s titulem ředitel do Bogoty. Osobní spis Vratislava Trčky se v archivu MZV nedochoval, životopis byl podchycen v pramenech SOA Plzeň, fond Škodovy závody 1918–1938, GŘ, osobní spis Vratislav Trčka.

²⁴⁶ Viz A. Jůnová Macková – H. Navrátilová – P. Přebinda – H. Havlůjová – L. Storchová, *Vlasta Kálalová Di-Lotti, česká lékařka v Bagdádu (1925–1932). Československé zájmy v Iráku v meziválečné době*, Praha 2011. Nevydaný rukopis.

²⁴⁷ AMZV, Osobní spisy 1918–1945, Vladimír Fric: Vladimír Fric se narodil roku 1891 v Nové Ulici u Olomouce, studoval na Konzulární akademii ve Vídni (Theresianum) a práva na právnické fakultě ve Vídni. Od roku 1914 nebo 1915 pracoval na Ministerstvu zahraničních věcí. Na Blízký východ se dostal po 1. světové válce, kdy byl jmenován vicekonzulem v Aleppu v Sýrii a v roce 1925 začal působit jako konzul v Jeruzalémě (exequatur získal v roce 1926). V roce 1934 byl vyslán do Teheránu, kde působil v hodnosti chargé d'affaires en pied vedl československé vyslanectví, působil současně jako nerezidentní chargé d'affaires en pied v Iráku. V roce 1939 odevzdal vyslanectví Němcům. Působil v Praze na ministerstvu obchodu, po válce však musel diplomatickou službu opustit.

obchodní, tedy převážně činnost Škodových závodů²⁴⁸ v Íránu. V roce 1939 zabralo československé vyslanectví v Teheránu Německo.

III/3 Sídlo konzulátu a vyslanectví

Konzulát i vyslanectví sídlily od svého vzniku ve stejné budově, ve vile, které byla pronajata kontinuálně od roku 1927 do roku 1939. Jednoroční smlouva byla vždy po roce prodloužena a upravena dle výše dohodnutého nájmu.²⁴⁹ Jednopatrová vila²⁵⁰ se nacházela v rozlehlé zahradě v Avenue Bahrami, kde sídlila též vyslanectví Velké Británie, Sovětského svazu, Francie a Itálie (úřad se nacházel asi 3 km od centra města). Tři místnosti sloužily jako kanceláře pro úředníky a vedoucího vyslanectví, dvě byly určeny pro reprezentativní účely – salon a jídelna. Dům byl rozdělen na byt obývaný vedoucím úřadu, který se skládal ze tří místností a dále k němu patřily další místnosti jako kuchyň, komory a koupelna, které byly využívány jak pro soukromé tak pro úřední účely. Jeden pokoj obýval úředník vyslanectví. Podle dochovaných fotografií²⁵¹ byl dům zařízen jednoduše, avšak velmi vkusně a účelně. Část nábytku a doplňků byla objednána ještě v roce 1937 u českého truhláře Vostřáka působícího v Teheránu.²⁵² Budova vyslanectví, její velikost a zařízení, odpovídala možnostem Československé republiky, která po roce 1918 budovala a vybavovala zastupitelské úřady po celém světě. Poloha úřadu v těsné blízkosti britského a sovětského vyslanectví pak zajišťovala informovanost v oblasti politické i hospodářské.

²⁴⁸ Viz Kap. V. – Pronikání československých firem do Íránu.

²⁴⁹ AMZV, sekce I/IV, k. č. 47, budova Teherán, sine. Formulář zahrnující dataci a finanční a provozní podmínky uzavřené smlouvy (smlouva byla uzavřena dne 31. srpna 1927 s panem Mirza Mahmoud Khan Bahrami na dobu od 1. října 1927 do 1. října 1929, poslední prodloužení bylo do 31. března 1939, nájemné se pohybovalo od 1000 kránů pro první období do 2500 riálů od roku 1936) a její prodlužování. Složka obsahuje též popis budovy, umístění, situační plánec parcely a nákras obou podlaží domu.

²⁵⁰ Plán parcely a jednotlivých pater viz Příloha č. 1: Plán pozemku a výkresy jednotlivých pater budovy československého vyslanectví v Teheránu.

²⁵¹ AMZV, sekce I/IV, k. č. 47, budova Teherán, Album s fotografiemi domu a jednotlivých úředních a reprezentačních místností. Viz Příloha č. 2: Fotografie sídla československého vyslanectví v Teheránu.

²⁵² AMZV, sekce I/IV, k. č. 47, budova Teherán, č. j. 1751/37. Zpráva čl. vyslanectví v Teheránu ze dne 5. listopadu 1937 pro MZV. Inventář – doplnění. Seznam koupených inv. předmětů. V této zprávě je zmíněno jméno truhláře Vostřáka, který vyráběl nábytek též pro íránského šáha Rezu Pahlaví.

III/4 Činnost vyslanectví

Československé vyslanectví v Teheránu mělo za úkol především navazovat a rozšiřovat obchodní styky mezi Československem a Íránem a dojednat politické a obchodní smlouvy mezi oběma zeměmi. Vyslanectví tak pomáhalo vytvořit právně hospodářský rámec daný obchodní úmluvou, v jehož hranicích bylo umožněno hospodářské pronikání do Íránu. Smlouva o přátelství vymezila podmínky působení zastupitelských úřadů a smlouva o usazování pak stanovila podmínky přechodného i dlouhodobého pobytu v zemi.

Československo nehrálo žádnou důležitou úlohu v politických jednáních a problémech meziválečného Íránu, jako bylo ustanovení jeho hranic, státní převrat, zrušení kapitulací či zavedení monopolu zahraničního obchodu a s ním spojené dovozní těžkosti. Nemělo vliv na mocenská jednání, jež společně s Íránem vedly především Velká Británie a Svaz sovětských socialistických republik a částečně i Německo. Zastupitelský úřad zásadně vyčkával na stanovisko (především k otázkám hospodářským) „mocných“ a společně s nimi vznášel jménem Československa připomínky či protesty. Hlavním úkolem zastupitelského úřadu tak bylo informovat ministerstvo zahraničních věcí a jeho prostřednictvím pak další ministerstva a obchodní kruhy v Československu o hospodářsko-politické situaci v Íránu. Část těchto zpráv se dochovala jako konvoluty tzv. Politických zpráv v Archivu Ministerstva zahraničních věcí v Praze, ale velká část z nich se nachází v jednotlivých sekcích tohoto archivu podle tématu, k němuž se vztahuje, či přímo ve fondech jednotlivých ministerstev. Ke každému specifickému dění se úředníci vyjadřovali samostatnou zprávou. Přehled všech důležitých zpráv byl pak sumarizován ve čtvrtletních zprávách.²⁵³

Tyto zprávy můžeme rozdělit na **informace obecně politické** – ať již se jednalo o změnu v íránské vládě, velmi častá povstání, šáhovy inspekční cesty po jednotlivých provinciích či o návštěvě delegací zahraničních států a státníků v Íránu – v tomto případě se však jedná o „pouhé“ oznámení o události, na kterou Československo nemělo žádný vliv, ale která mohla mít vliv na československý export (potlačení povstání kmenových vůdců byla finančně nákladná a přes neklidné oblasti nebylo bezpečné provádět transport

²⁵³ Jednotlivé typy zpráv dle četnosti za určitý rok viz Tab. č. 5 Přehled počtu úředníků konzulátu respektive vyslanectví a vyřízených spisů v letech 1928–1938.

zboží); dále na **zprávy hospodářské**²⁵⁴ – tyto materiály se týkají především hlášení o hospodářské situaci, různých byt' velmi zlomkovitých statistických přehledů a vysvětlování specifických nařízení v rámci zahraniční obchodní výměny – např. vliv zrušení kapitulací na československý export, otázku jednotlivých přechodných období a jejich režimu pro již vyvezené výrobky, jež čekaly na celnici či již byly umístěny ve skladech v Íránu, vysvětlení monopolu zahraničního obchodu a s ním spojených kontingentů a obstarávání vývozních certifikátů; na **právní záležitosti** – zprávy osvětlující jednání a připomínkování československo-íránských smluv; a na **problematiku vystěhovaleckou** – informace vztahující se k vystěhovalectví, pobytu a pracovním možnostem v Íránu se dochovaly především ve zprávách, které zastupitelský úřad zasílal na ministerstvo sociální péče.

Dalším typem úředních sdělení byly předtištěné formuláře, které vyplňovaly všechny zastupitelské úřady dvakrát a od třicátých let 20. století jednou za rok. Obsahovaly několik typů informací. Velmi stručné povšechné informace o podnebí, školství, bydlení a stravě, možnosti sportovního a kulturního vyžití atd. Další část zaujímaly statistiky úřední činnosti, od počtu jednotlivých typů zpráv až po počet vydaných pasů či odvedených branců do československé armády²⁵⁵, a přehled úředníků vyslanectví. Poslední oddíl tvořil souhrn kulturních událostí, propagace československého exportu a turistického ruchu – tzn. hlavně lázní a několik zmínek o velikosti československé komunity a jejích kulturních aktivitách.²⁵⁶

Poměrně rozsáhlá agenda konzulátu a posléze vyslanectví byla zvládána velmi malým počtem úředníků, kteří se alespoň částečně museli vyznat v právních záležitostech a být schopní vést korespondenci jak česky tak francouzsky. V roce 1927 a 1928 měl konzulát pouze dva členy, konzula Miroslava Schuberta, který stál v čele úřadu a vykonával agendu politickou a hospodářskou a konzulárního tajemníka Josefa Vrba²⁵⁷, který měl na starosti věci administrativní a dále agendu pasovou, vízovou a vystěhovaleckou. Od roku 1929 pak konzulát zaměstnával ještě íránského úředníka, který působil především jako tlumočník. Po vzniku vyslanectví v roce 1932 k žádným personálním změnám nedošlo. V roce 1932 se změnil pouze vedoucí úředník vyslanectví, Miroslava Schuberta vystřídal Vratislav Trčka, v roce 1934 pak nastoupil Vladimír Fric.

²⁵⁴ Jednotlivé typy hospodářských zpráv za určitý rok viz Tab. č. 6: Přehled typů hospodářských zpráv v letech 1930–1938.

²⁵⁵ Československý občan měl stále brannou povinnost i při pobytu mimo území ČSR, odvody prováděly zastupitelské úřady, které mohly navrhnout prominutí vojenské služby například z důvodů udržení rodinné živnosti.

²⁵⁶ Viz Kap. VI. – Československé vystěhovalectví a kolonie v Íránu v letech 1918–1938.

²⁵⁷ Josef Vrba zúročil své znalosti o poměrech v Íránu v knize *Stará Persie, Nový Írán*, Praha 1939.

Teprve v roce 1935, pod tíhou rostoucího počtu spisů, získalo vyslanectví dalšího úředníka, Viktora Bayera, kterého na konci roku vystřídal Richard Pech. V roce 1935 odešel z vyslanectví Josef Vrba a od roku 1936 jej nahradil Richard Pech a jako úředník nastoupil Josef Chára. V tomto složení plnilo vyslanectví své úkoly až do jeho uzavření v polovině roku 1939.

Díky zprávám, které konzulát a posléze vyslanectví zasílaly na Ministerstvo zahraničních věcí, můžeme sledovat typ prováděné agendy.²⁵⁸ Tato činnost byla rozdělena do tří oddílů, jejichž důležitost se postupně během meziválečného období proměňovala. Agenda administrativní a politická zahrnovala politické zprávy pro ministerstvo zahraničních věcí, vydávání pasů a víz, vnitřní chod konzulátu a vyslanectví jako vedení účetnictví, inventářů, správu budovy, ale i soudní spisy věci notářské a vyřizování pozůstalostí československých krajanů v Persii. Tato činnost tvořila ve sledovaném období 1928–1938 téměř polovinu všech evidovaných spisů a během let vzrostla o 1/3.

Agenda zpravodajská a propagační byla poměrně malá, neboť poměry v zemi nedovolovaly provádět propagaci, jaká byla běžná například v evropských zemích. Žádné zastupitelské úřady v Teheránu neprováděly propagaci v tisku, umělecko-literární, obrazovou či filmovou. Upřednostňovalo se jednání s vybranými osobami, především v rámci společenského styku s perskými politickými a hospodářskými kruhy. Československý konzulát a vyslanectví pak všem Peršanům cestujícím do Evropy při udělení víza dával informační materiály o Československé republice. Zastupitelský úřad též vlastnil fotografie a propagační filmy a k dispozici měl též knihovnu, která se postupně během let rozrostla na několik set titulů.

Komplikované bylo i využití íránského tisku. Ještě v roce 1934 si československý chargé d'affaires v Teheránu stěžoval, že je téměř nemožné v novinách uveřejnit články o cizích zemích. Pokud se do tisku nakonec nějaké články podařilo dosadit, jednalo se převážně o články politické týkající se například znovuzvolení prezidenta T. G. Masaryka, československého státního svátku či v pozdějších letech politicko – hospodářské zprávy a zprávy o státních podnicích, které byly stavěny a částečně i provozovány československými firmami. V roce 1938 se zájem íránského tisku upnul i ke střední Evropě, která procházela obrovskými změnami a v tomto spojení i k Československu,

²⁵⁸ AMZV, sekce I/1-I/2, k. č. 100. Na ministerstvo zahraničních věcí byly zasílány zpočátku pololetní, později roční zprávy. Jednalo se o předtištěné formuláře, které zahrnovaly jak činnost vyslanectví, tak výčet zaměstnanců, zprávy o propagační a zpravodajské činnosti zastupitelského úřadu a zprávy všeobecné týkající se podnebí, prostředí, zázemí, bytové situace či cen potravin a možnosti sportovního vyžití v místě sídla úřadu.

jehož těžký průmysl a zbraně byly pro Írán velmi důležitou komoditou. Zajímavý je i vyslancem zmiňovaný článek týkající se pražských vzorkových veletrhů, který tento hospodářský zájem o Československo jen potvrzuje.

Agenda národohospodářská byla značně rozsáhlá a časově náročná část práce konzulátu respektive vyslanectví v Teheránu. Zahrnovala nejen sledování stále se měnících zákonů a nařízení upravujících a omezujících dovoz a vývoz a s tím související obchod s valutami, ale též zpravodajství o všeobecné hospodářské a finanční situaci Íránu a o státních zakázkách, které pak využívaly československé obchodní kruhy. Zastupitelský úřad vyřizoval nejrůznější dotazy československých obchodních komor a jednotlivých firem týkající se íránských obchodních zástupců a důvěryhodnosti firem. Velmi intenzivně byla též prováděna činnost týkající se vymáhání pohledávek československých firem v Íránu, která vyžadovala intervence písemné i osobní. Jen jako příklad bych uvedla situaci v roce 1930, kdy byly vymáhány pohledávky pro 35 československých firem v 51 případech. Z celkové dlužné částky 1 864 910 bylo získáno 638 100 Kč.

Tato agenda byla koncem dvacátých let přibližně stejně rozsáhlá jako celá agenda administrativní a s nástupem státních zakázek íránské vlády pro Československé firmy ještě stoupla, od roku 1934 o třetinu, v letech 1935 a 1936 o téměř 100 % proti agendě administrativní. Nárůst počtu spisů ze 400 v roce 1928 na 1400 v roce 1935 ukazuje, stejně jako hospodářské statistiky, růst vzájemného obchodu Íránu a Československa, do kterého se velkou měrou promítaly státní zakázky.

Pokud se podrobně podíváme na počty spisů týkající se jednotlivých částí hospodářské agendy, jsou na prvním místě spisy vztahující se k pohledávkám, které tvořily přibližně polovinu celé této agendy v meziválečné době. Ostatní záležitosti byly v podstatě vyrovnané, jen v letech 1935–1937 podstatněji narostly spisy týkající se stavu průmyslu a obchodu, veřejných zakázek a odbytových možností.

Celkový počet spisů, jež byly každý rok vyřízeny, ukazuje neustálý nárůst agendy československého zastupitelského úřadu v Teheránu a jeho poměrně velkou důležitost a řádné zdůvodnění žádostí konzula na přeměnu tohoto úřadu z konzulátu na vyslanectví. Proměna typu spisů je jasnou ukázkou, jakým směrem se ubíraly československé zájmy v Íránu – od všeobecných vnitřně administrativních úkonů, pasových a vízových záležitostí se agenda postupně přesouvala ke stále rostoucí obchodní výměně a státním zakázkám, které vyžadovaly osobní intervence vyslance u vysokých hospodářských i politických kruhů íránských.

Tab. č. 5: Přehled počtu úředníků konzulátu respektive vyslanectví a vyřízených spisů v letech 1928–1938.

Rok	Počet úředníků	Celkový počet spisů	Spisy národohospodářské	Spisy zpravodajské a propagační	Spisy politické	Ostatní administrativní spisy
1928	2	1044	396	41	26	551
1929	3	1173	385	57	73	658
1930	3	1328	504	39	32	722
1931	3	1435	509	42	31	821
1932	3	1311	486	35	28	722
1933	3	1622	645	103	13	852
1934	3	2092	1075	126	60	788
1935	3	2275	1424	193	52	658
1936	3,5	2401	1264	262	64	761
1937	4	2304	1101	213	88	862
1938	4	2034	1029	196	70	809

Zdroj: AMZV, sekce I1-I2, Diplomatický sbor, Teherán, k. č. 100, Zprávy konzulátu a vyslanectví v Teheránu v letech 1928–1938.

Tab. č. 6: Přehled typů hospodářských zpráv v letech 1930–1938.

Rok	Činnost obchodně politická	Stav průmyslu a obchodu	Veřejné dodávky	Odbytové možnosti, obchodní zástupci	Informace o firmách	Pohledávky, osvědčení o původu zboží
1930	21	35	49	80	57	262
1931	10	38	17	63	32	349
1932	7	35	15	72	35	322
1933	11	53	22	105	63	391
1934	32	104	79	262	183	415
1935	40	135	153	385	225	486
1936	21	317	137	183	149	457
1937	24	229	69	201	78	500
1938	20	214	61	175	72	487

Zdroj: AMZV, sekce I1-I2, Diplomatický sbor, Teherán, k. č. 100, Zprávy konzulátu a vyslanectví v Teheránu v letech 1928–1938.

III/5 Smlouvy uzavřené v meziválečné době mezi Československem a Íránem

III/5/1 Počáteční jednání. Uzavření prozatímní smlouvy

Jednání o smlouvě o přátelství a úmluvách o usazování a obchodu mezi Íránem a Československem začala již v listopadu 1925. Jak již bylo řečeno výše, Československo se z hlediska kapitulačních smluv²⁵⁹, a to hlavně v otázce soudnictví, ocitalo v jakémisi právním vzduchoprázdnu. Českoslovenští občané spadali pod íránské soudy²⁶⁰ a v případě nějakého konfliktu neměli v té době ani zastání u vlastního zastupitelského úřadu (postavení Miroslava Schuberta bylo nejisté až do roku 1927), ale pouze u britského velvyslanectví v Íránu. Vzhledem k tomu, že Československo v této době ještě nemělo svůj zastupitelský úřad v Íránu, probíhala jednání na politické úrovni mezi československým vyslancem Vojtěchem Mastným a íránským vyslancem M. S. Andul-Gjassem Khanem Entézam-ol-Molkem v Římě, který byl pověřen zastoupením íránských zájmů v jednáních s Československem. Obchodní vztahy obou zemí též nebyly podloženy žádnou právní úpravou, ale československé výrobky byly v té době vyclívány stejnými celními sazbami jako výrobky států, jež uplatňovaly kapitulační práva. V Římě tak docházelo především k jednání o právní příslušnost československých občanů, neboť panovala oprávněná nedůvěra v íránské soudnictví, které sice bylo sekularizováno a prošlo velkými reformami podle evropských zákonů, ale stále bylo velmi vzdáleno evropskému modelu zákonodárství.²⁶¹ Stav jednání dokládá zpráva z prosince 1926: *„Záležitost případného privilegia for²⁶²i projednal jsem v neoficiálním hovoru a poukázal na potřebu toho, aby českoslovenští příslušníci měli bezpečnost znalosti evropského práva při soudu perském. Perský vyslanec mi na to sdělil, že Persie neuzavřela by vůbec jiné smlouvy než přátelské*

²⁵⁹ Kapitulační smlouvy a mezinárodní jednání po jejich zrušení včetně uzavírání obchodních smluv s ostatními státy viz Kap. II. – Stručný nástin hospodářského a politického vývoje Íránu.

²⁶⁰ K soudnictví a jeho reformám viz kap. Kap. II. – Stručný nástin hospodářského a politického vývoje Íránu. Vezmeme-li v úvahu, jak se cestovatelé na počátku 20. let 20. století vyjadřovali o íránském soudnictví, nemůžeme se naprosto divit, že otázka soudní příslušnosti hrála prim pro většinu československých občanů v Íránu žijících nebo se do Íránu chystajících ať již za účelem usazení se z důvodů obchodních či cestování. Josef Hříbek popsal své zkušenosti z Kermanšáhu: *„Dopadnou-li perští četníci nebo vojáci lupiče nebo zloděje, pak jej předvedou ke guvernérovi jakožto nejvyššímu soudci. Soud bývá velice krátký a rozsudek bývá vyneseno hned bez všelijakých okolků a svědků. V Persii ještě do dnešní doby panují v soudnictví zastaralé zákony. Smrt oběšením nebo stětí hlavy jest za loupež nebo vraždu. Za krádež nebo jiné provinění obyčejným trestem bývá tak zvaný „čibuk felek“, tj. bití prutem na bosá chodidla. [...] Je to neobyčejně krutý trest, neboť často obžalovanému z paty i kůže odletuje. Zdejší guvernér velice nerad někoho odsuzuje do vězení, neboť pak jest nucen vydržovati a živiti vězně ze svých peněz, a to je přece škoda.“* Josef Hříbek, *V zemi lva a slunce. Črty z cest napříč Persií*, II. díl, Praha 1927.

²⁶¹ Viz Ervand Abrahamian, *The History of Modern Iran*, s. 87–89.

²⁶² Zde ve smyslu, aby českoslovenští státní příslušníci nespádali pod íránské soudy a zákony.

smlouvy na základě naprosté rovnosti. [...] Jak již sám v Praze jsem se o tom zmínil, pokládám za nemožné, aby čsl. vláda na požadavku privilegia fori pro své příslušníky trvala.²⁶³

V roce 1927, po vzniku konzulátu v Teheránu, se část jednání přesunula do Íránu, kde mohla být vedena přímo, bez zdlouhavé korespondence či nákladných telegrafních zpráv. Uzavření obchodní úmluvy, smlouvy o přátelství a úmluvy o usazování, jak již bylo řečeno výše, bylo též jednou z podmínek pro udělení exequatur pro konzula Schuberta. Írán nejprve trval na uzavření smlouvy o přátelství, která by ustanovila podmínky působení a výsady československých zastupitelských úředníků v Íránu.²⁶⁴ Konzul Schubert si stěžoval, že ho íránská vláda uznala pouze provizorně za konzula: „*Toto provisorní uznání nedává mi však práva na výhody, jichž konsulové zde požívají, nýbrž při vyřizování jednotlivých žádostí ministerstvo zahraničních věcí výslovně vždy zdůrazňuje, že se tak děje výjimečně. Toto nevyjasněné postavení ztěžuje pochopitelně velmi úřední práci.*“²⁶⁵ Konzul Schubert též zdůrazňoval, že smlouva o přátelství je předpokladem pro uzavření úmluvy obchodní, která by právně upravila československý obchod s Íránem. Írán totiž poskytoval československému zboží nejvyšší výhody, ale jeho výrobky dovážené do Československa tyto výhody neměly. Íránský export do Československa nedosahoval příliš vysokých částek, ani netvořil podstatné procento íránského zahraničního obchodu, ale šlo o nerovnost, kterou Československo uplatňovalo z pozice evropského státu, který se cítil nadřazen státu, u kterého dříve v rámci rakousko-uherské monarchie požíval kapitulační výhody.²⁶⁶

Československý návrh smlouvy o přátelství byl zaslán na československé vyslanectví v Římě, které jej předalo íránské straně, avšak teprve po urgencích konzula Schuberta po jeho příjezdu do Teheránu, se o smlouvě začalo jednat. Vše se však neúnosně protahovalo a plnou moc k jednání o této smlouvě mělo ještě v říjnu 1927 československé vyslanectví v Římě. Konzul Schubert, který neměl ani exequatur, ani plnou moc se tak ocitl v patové situaci. „*Šéf sekce, který se věci ujímal vždy velmi vřele, odpověděl, že*

²⁶³ AMZV, sekce IV., k. č. 223, č. j. 5924/P26. Čsl. vyslanectví v Římě, dne 17. prosince 1926. Jednání čsl. vyslanec v Římě s perským vyslancem ohledně smlouvy o usazování.

²⁶⁴ AMZV, sekce IV., k. č. 890, č. 1693/25, Čsl. vyslanectví v Londýně, dne 4. června 1925. Persie, postavení čsl. příslušníků a jednání o smlouvu. Chargé d'affaires A. Bráf. Jednalo se především o konzulární jurisdikci, československé zboží bylo vylčíváno stejně jako zboží států, jež měly kapitulační výhody. „*Jest nanejvýš pochybné, že by perská vláda byla ochotna přiznati kterémukoli z nových států konsulární jurisdikci.*“ V této otázce byl též osloven perský chargé d'affaires v Londýně, který neoficiálně naznačil, že Československu nebudou kapitulační uznány.

²⁶⁵ AMZV, sekce IV., k. č. 223, č. 186/27, Teherán dne 1. října 1927. Smlouva o přátelství mezi ČSR a Persií.

²⁶⁶ Viz pozn. 265.

vážných překážek není, jenom že je třeba stále věc popoháněti. Za tím účelem radil, abych si vyžádal od čs. vlády plnou moc k jednání o smlouvu, což by mi umožnilo i styk s odborníky studujícími čs. návrh, jichž event. námitky nebo pochyby bych mohl lépe tlumočiti do Prahy, než to bude možno přes Řím. Z těchto důvodů dovoluji si navrhnouti, aby dotyčná plná moc byla mi obratem zaslána a to dle možností nejenom pro jednání o smlouvu o přátelství, ale i úmluvu obchodní.²⁶⁷ V průběhu roku 1928 došlo k připomínkování smlouvy o přátelství na ministerstvu zahraničních věcí a ministerstvu spravedlnosti.²⁶⁸

Československý návrh smlouvy o přátelství však nakonec schválen nebyl a iránská vláda ustavila zvláštní komisi, jež měla vytvořit návrhy nových politických a hospodářských smluv. Důvodem k této změně byla nová politika iránské vlády, která chtěla postavit všechny smlouvy uzavřené mezi Íránem a cizí státy na stejném základě – na základě rovnosti Íránu s těmito státy.²⁶⁹ Prvním krokem bylo vypovězení kapitulačních smluv s roční výpovědní lhůtou a to ke dni 10. května 1928. Íránská vláda očekávala rychlou snahu zainteresovaných států o sepsání nových smluv, ale nedočkala se kýžené odezvy. Evropské mocnosti vyčkávaly, nechtěly, aby se jejich obchodní smlouva stala precedentem pro smluvní vztahy ostatních států. Dalším logickým krokem iránské vlády tedy bylo zavedení prvního iránského autonomního celního sazebníku dne 3. května 1928.²⁷⁰ Státům, jež by neuzavřely nové smlouvy ke dni vypršení kapitulací, mělo být zboží dovážené do Íránu vyclíváno na základě nejvyšších tarifů nového celního sazebníku. Zásadní problém spočíval v tom, že se většina států nehodlala smířit s jiným typem obchodní smlouvy, než se smlouvou zaručující nejvyšší výhody. Také konzul Schubert se snažil zjistit, zda bude možné uzavřít obchodní smlouvu na základě nejvyšších výhod. Od iránského ministra zahraničních věcí se mu dostalo odpovědi, že „perská vláda se vyslovila zásadně proti všeobecnému aplikování nejvyšších výhod.“²⁷¹

V lednu 1928 zaslal československý konzul v Teheránu dopis na ministerstvo zahraničních věcí, ve kterém se dožadoval urychleného uzavření smlouvy o přátelství, jejíž

²⁶⁷ Viz pozn. 265. Šéfem sekce je zde myšlen úředník iránského ministerstva zahraničních věcí.

²⁶⁸ Více viz Národní archiv (dále NA), fond Ministerstvo spravedlnosti (dále MS), k. č. 1739, č. 16116. Zpráva ministerstva zahraničních věcí v Praze ze dne 8. března 1928 pro ministerstvo spravedlnosti a č. 30628/28 Persie, smlouva o přátelství. Zpráva ministerstva spravedlnosti v Praze ze dne 10. září 1928 pro ministerstvo zahraničních věcí.

²⁶⁹ AMZV, sekce IV., k. č. 223, č. j. 338/27 adm., v Teheránu dne 24. listopadu 1927. Smlouva o přátelství mezi ČSR a Persií.

²⁷⁰ K iránským celním tarifům viz Kap. II. – Stručný nástin hospodářského a politického vývoje Íránu.

²⁷¹ Aplikování nejvyšších výhod bylo blokováno celní úmluvou britsko – iránskou z roku 1920, jež měla velmi nízká cla. Byla nahrazena až v roce 1928 smlouvou o tarifní autonomii, více k tomu viz Kap. II. – Stručný nástin hospodářského a politického vývoje Íránu, dále viz pozn. 269.

iránský návrh (ve francouzštině) přiložil. Smlouva byla iránským ministerstvem zahraničních věcí odeslána též iránskému vyslanci v Římě spolu s plnou mocí k jejímu podpisu. Smlouva byla oproti československému návrhu rozšířena o články týkající se konzulárního zastoupení, vojenské služby a ustanovení obchodní smlouvy. Napjatá situace v Íránu okolo uzavírání jednotlivých smluv se též promítla do textu výše zmíněného dopisu, který Miroslav Schubert zaslal do Prahy: „*V případě, že tamní ministerstvo nemá námitek proti znění tohoto perského protinávru, konsulát doporučuje, aby čs. vyslanec v Římě, p. dr. V. Mastný, který má již plnou moc k podpisu smlouvy o přátelství s Persií, byl pověřen podpisem smlouvy. Konsulát upozorňuje, že event. naše námítky proti některým bodům perského protinávru bylo by třeba zde znovu předložiti ministerské radě k schválení. Nelze pak čekati, že by perská vláda při nynější své smluvní politice přistoupila na podstatné změny.*“²⁷²

Začátkem dubna 1928 dorazil na Ministerstvo zahraničních věcí telegram, ve kterém konzul Schubert důrazně upozorňoval, že iránská vláda stále trvá na zavedení maximálního celního tarifu od 10. května 1928 pro ty státy, které s ním nepodepíší alespoň smlouvu o přátelství. Jednáním byl z důvodů časových pověřen československý chargé d'affaires v Teheránu, neboť vzdálenost mezi oběma zeměmi a pomalý poštovní styk neumožňoval pružnou komunikaci a smlouva by nebyla uzavřena v daném termínu. Československý konzul v Íránu se tak podílel na vytvoření velmi důležitých právních mantinelů pro československý export, zastupitelský úřad a osoby s ním spojené.²⁷³

Předkládaná smlouva měla osm článků, ke kterým se postupně vyjadřovala jednotlivá ministerstva²⁷⁴ a již pět dní po obdržení telegramu, dne 18. dubna byl na československý konzulát v Teheránu odeslán dopis s návrhy změn k jednotlivým článkům iránského návrhu smlouvy o přátelství.²⁷⁵ U jednotlivých článků se jednalo jen o drobné úpravy a o to, zda některé z nich nepatří spíše do smlouvy o usazování, jako např. článek 6, který upravoval výkon vojenské služby.

²⁷² AMZV, sekce IV., k. č. 223, č. j. 40/28 adm., Zpráva konzulátu RČS v Teheránu dne 18. ledna 1928. Smlouva o přátelství mezi ČSR a Persií.

²⁷³ AMZV, sekce IV., k. č. 890, č. 52.201, v Teheránu dne 13. dubna 1928. Persie – jednání o obchodní smlouvu.

²⁷⁴ NA, fond MS, k. č. 1739, č. 10452/28. Zpráva Ministerstva spravedlnosti v Praze ze dne 5. dubna 1928 pro ministerstvo zahraničních věcí. Ministerstvo spravedlnosti se vyjadřovalo též k otázce soudnictví a dotazovalo se, pod jaké soudy cizinci v Íránu budou spadat.

²⁷⁵ AMZV, sekce IV., k. č. 223, č. 48.647, v Praze dne 18. dubna 1928. Dopis ministerstva zahraničních věcí pro čsl. konzulát v Teheránu.

V článku 4 byl návrh na budoucí obchodní smlouvu, která měla být založena „sur la base d'une reciprocité et égalité parfaite“²⁷⁶, což ovšem vyvolávalo další otázku do budoucna, bude-li Írán požadovat od Československa nejvyšší výhody pro své výrobky a co za to nabídne, vyjádřil-li se zamítavě k požadavku nejvyšších výhod pro výrobky Československé. Na dotaz konzula Schuberta ministr zahraničních věcí odpověděl, že: „*dle stanoviska vládou zaujatého Persie nemůže dáti nejvyšší výhody otevřeně.*“²⁷⁷ Po uzavření smlouvy o přátelství se již další smlouvy měly uzavřít v Teheránu, pokud by konzul Schubert obdržel plnou moc, o kterou opakovaně žádal.

Vzhledem k tomu, že měla československá strana další připomínky a jednání se protahovalo, bylo nakonec rozhodnuto požádat íránskou stranu o uzavření prozatímní dohody, jakou Írán uzavíral s ostatními státy v podobné situaci, které se, stejně jako Československo, snažily odvrátit hrozbu vyšších cel na své dovážené výrobky. Problém byl v tom, že Československo nepatřilo mezi íránské smluvní, resp. kapitulační státy a íránská vláda zpočátku odmítala povolit uzavření prozatímní dohody s Československem. Díky intervenci československého konzula a íránského ministra zahraničních věcí bylo nakonec Československo zařazeno mezi státy, které začaly vyjednávat o prozatímní dohodu s Íránem. Kapitulační státy touto dohodou uznaly zrušení kapitulací, a i když jim prozatímní dohoda zaručovala minimální celní tarif, byl tento tarif zaručen pouze na přechodnou dobu. O jednotlivých položkách celního tarifu se mělo dále jednat při uzavírání řádných smluv obchodních. Íránská strana však nepřipouštěla žádné větší zásahy do textu prozatímní dohody s odůvodněním, že ostatní státy jsou ochotny ji přijmout, neboť se jedná jen o časově krátkou záležitost. Smlouva měla platit maximálně jeden rok od data uzavření. Íránská strana žádala o možnost uzavřít tuto smlouvu v Teheránu, a pokud by nebylo možné doručit včas plnou moc pro konzula Schuberta, měl prezident Masaryk poslat telegram se zmocněním k podpisu přímo šáhovi, aby nedošlo k dalším zbytečným průtahům.²⁷⁸

Vzhledem k časové prodlevě, se kterou měla zpráva zmíněná výše putovat do Československa²⁷⁹, následoval dne 24. dubna 1928 telegram se stručným závěrem celého jednání. Oznamoval ochotu Íránu uzavřít smlouvu prozatímní na dobu jednoho roku, jež by

²⁷⁶ Na základě reciprocity a naprosté rovnosti.

²⁷⁷ Viz pozn. 272.

²⁷⁸ AMZV, sekce IV., k. č. 223, č. j. 309/28 obch., Teherán dne 23. dubna 1928. Zpráva čsl. konzulátu v Teheránu pro ministerstvo zahraničních věcí. Persie, nový celní tarif.

²⁷⁹ Viz pozn. 278. Zpráva byla napsána dne 23. dubna 1928, ale pošta z Teheránu do Evropy odcházela až 28. dubna. Konzul Schubert poslal zprávu po nejmenovaném zástupci jisté berlínské firmy, který ji dopravil přes Baku do Moskvy, odkud šla již pravděpodobně leteckou poštou do Evropy.

obsahovala ustanovení týkající se zastupitelských úřadů, nakládání s občany druhého státu a klauzuli o poskytnutí minimálních celních sazeb.

Nedlouho před uzavřením prozatímní dohody však stále pokračovala v Římě další československo-iránská jednání o smlouvě o přátelství. Dne 25. dubna navštívil československý vyslanec Vojtěch Mastný iránského vyslance v Římě, aby mu předal upřesňující požadavky československé vlády k textu smlouvy a ujistil jej o její snaze uzavřít tuto smlouvu do 10. května 1928. Zde je jasně patrná dvojkolejnost jednání o tuto smlouvu, která působila spíše zmatky než užitek. Ve své zprávě ze dne 24. května 1928 roze-psal vyslanec Mastný celý postup jednání, kdy ještě počátkem května byl ujištěn z ministerstva zahraničních věcí v Praze, že Írán netrvá na květnovém termínu a jednání pokračují a dne 17. května obdržel navíc nový iránský návrh smlouvy o přátelství i smlouvy obchodní. Z této zprávy vyplývá, že Mastný stále počítal s tím, že obě strany stihnou v co nejkratší době obě smlouvy uzavřít, aniž by se muselo přistoupit k uzavření prozatímní smlouvy. „*Perský vyslanec mi prohlásil, že nynější text, jímž vláda perská snažila se přihlížet k přáním projeveným vládou naší, jest textem „typickým“ a požádal mne, abych tlumočil přání jeho vlády pokud možno brzkého uzavření smlouvy přátelské a po ní pak i smlouvy obchodní.*“²⁸⁰ Ovšem v době, kdy svou zprávu odesílal do Prahy, bylo už téměř měsíc rozhodnuto, že prozatímní smlouva uzavřena bude!

Vzhledem k velmi krátké lhůtě, jež byla ponechána na uzavření nových obchodních smluv, bylo tedy nejprve jednáno o uzavření prozatímní smlouvy, jež měla být v co nejkratší době, nejpozději však do jednoho roku, nahrazena jednotlivými smlouvami a úmluvami o obchodu, přátelství a usazování. V důvodové zprávě pro schvalovací řízení (smlouva byla předložena vládě a Národnímu shromáždění), jež byla přiložena k prozatímní dohodě, odůvodnilo ministerstvo zahraničních věcí důležitost této dohody pro: „*exportními zájmy súčasněných odvětví výrobních, kterým záleží na tom, aby zboží vyvážené jimi do Persie bylo tam vyclíváno co nejdříve dle minimálního tarifu.*“²⁸¹

Prozatímní dohoda mezi Československem a Íránem, sjednaná v Teheránu dne 17. června 1928²⁸², vstoupila v prozatímní platnost s účinností od 1. července 1928.²⁸³ Tato dohoda obsahovala čtyři články²⁸⁴, které se týkaly:

²⁸⁰ AMZV, sekce IV., k. č. 223, č. 1787/P/28. V Římě dne 24. května 1928. Persie. Čsl. vyslanectví v Římě pro ministerstvo zahraničních věcí. Přátelská smlouva.

²⁸¹ NA, fond MS, k. č. 1739, č. 84.231/IV-2/28. V Praze dne 23. června 1928. Ministerstvo zahraničních věcí pro Předsednictvo ministerské rady. Prozatímní dohoda československo-perská.

²⁸² AMZV, sekce IV., k. č. 890, č. 832 32. Telegram došlý 18. června 1928 na Ministerstvo zahraničních věcí.

1. Postavení diplomatických zástupců. Jejich práva a povinnosti se měly řídit všeobecným mezinárodním právem.
2. Postavení občanů. Občané obou států měly povolen pobyt ve druhé zemi, osoby i majetek byly pod ochranou zákonů dané země, ale pokud šlo o právní postavení, byli podrobeni zákonům své země.
3. Obchodních styků. Článek třetí upravoval vzájemné obchodní styky obou zemí a to na základě „svého platného nejnižšího celního tarifu a všech slev z tohoto sazebníku, které by byly přiznány ve prospěch výrobků jakéhokoliv původu.“
4. Ratifikace a platnosti prozatímní dohody. Ta měla zůstat v platnosti až do uzavření smlouvy o přátelství, dohody o usazování, dohody konsulární, obchodní a celní, nejdéle však do 10. května 1929.

Dohoda jasně vymezovala vztah Československa k Íránu jako vztah dvou zemí, jež si jsou navzájem rovny. Oba státy měly právo na politické i obchodní zastoupení v druhé zemi na základě mezinárodního práva a nejnižších celních tarifů, což de facto znamenalo obchodování na základě nejvyšších výhod. Írán tak dosáhl postavení na úrovni ostatních československých obchodních partnerů a Československo vyrovnalo své exportní podmínky s bývalými kapitulačními státy.

Vzhledem k tomu, že se již připravovala řádná obchodní smlouva, ve které se v článku III. hovořilo o tom, že československé výrobky „*nebudou potom v žádném ohledu podrobeny méně příznivému zacházení, než jakému budou podrobeny podobné přírodní nebo průmyslové výrobky kteréhokoliv třetího státu,*“ bylo jasné, že na základě smlouvy s Velkou Británií (viz výše) se i československým výrobkům dostane možnost vyclení podle nejnižších celních sazeb, tzn. dle nejvyšších výhod.²⁸⁵

III/5/2 Obchodní, celní a plavební úmluva

²⁸³ Sb. z. a n. č. 89. Vládní vyhláška ze dne 28. června 1928, kterou se uvádí v prozatímní působnost prozatímní dohoda mezi republikou Československou a Persií. Přehled datace všech podpisů a ratifikací viz též NA, MS, k. č. 1739, č. 10302/28. Zpráva Předsednictva ministerské rady, v Praze dne 3. července 1928, pro ministerstvo spravedlnosti.

²⁸⁴ Celý text smlouvy viz Příloha č. 3: Smlouvy uzavřené mezi Československem a Íránem v meziválečné době.

²⁸⁵ AMZV, sekce IV., k. č. 245, č. 408/36, v Teheránu dne 20. března 1936. Vypovězení celních závazků perskou vládou.

Zároveň s prozatímní dohodou se připravovala i obchodní smlouva, která byla v průběhu roku 1928 připomínkována v jednotlivých ministerstvech.²⁸⁶ Dne 20. září 1928 se konala meziministerská porada²⁸⁷, které se zúčastnili zástupci ministerstva financí, ministerstva národní obrany, ministerstva obchodu, ministerstva pro sjednocení zákonů a organizace správy, ministerstva sociální péče, ministerstva veřejných prací, ministerstva železnic, ministerstva zahraničních věcí a československý konzul v Teheránu, Miroslav Schubert. Úpravy íránského návrhu²⁸⁸ přijaté na této poradě se měly stát podkladem pro definitivní verzi obchodní smlouvy.

Íránský návrh byl jakýmsi spojením všech tří navrhovaných smluv, obchodní, o přátelství a usazování a vlastně jen rozšiřoval prozatímní dohodu do doby, než se uzavřou i ty další výše zmíněné smlouvy. Články I. – VII. se týkaly podmínek pro usazování, otázek právních, nabývání nemovitostí, provozování řemesel, obchodu a zaměstnání. Články VIII. – XII. byly zaměřeny na otázky obchodní, obchodní podmínky, přesně daná omezení vývozu a dovozu, průvozu osob, zavazadel a zboží. Obchodní styky měly být upraveny na základě celní autonomie a výrobky zemědělské a průmyslové měly být vylívány na základě základního celního zákona. Články XIII. a XIV. se týkaly úprav, ratifikace a vypovězení smlouvy.

Hlavní změny oproti původnímu íránskému návrhu smlouvy²⁸⁹ se týkaly ošetření československého povolovacího řízení (hlavně na zemědělské zboží), bylo nutné opatřit předpisy pro získávání nemovitostí v Íránu, podle nichž měl být upraven článek VII. a ministerstvo spravedlnosti bylo pověřeno úpravou stylizace jednotlivých článků.

Upravený návrh obchodní úmluvy byl předán íránské straně a v listopadu 1928 přišlo na MZV vyjádření z Teheránu, že je íránské ministerstvo zahraničních věcí přístupné k navrhovaným úpravám. Konzul Schubert projednával též otázku přímého udělení nejvyšších výhod pro usazování i pro obchodní výměnu: „*V zásadě perská vláda je ochotna poskytnouti nejvyšší výhody jak pro usazování příslušníků, tak pro styky obchodní,*

²⁸⁶ Více viz AMZV, sekce IV., k. č. 890. Např. č. j. 553.722/1928, v Praze dne 27. září 1928. Připomínky Ministerstva vnitra k navrhované obchodní dohodě a k návrhům z následné meziministerské porady. Ministerstvo navrhovalo důsledné přepracování. Dále č. j. 5927, v Praze dne 18. září 1928. Připomínky Presidia ministerstva veřejného zdravotnictví a tělesné výchovy. Ministerstvo souhlasilo s návrhem omezení dovozu a vývozu z různých zdravotních důvodů a zdůraznilo důležitost omezení k výkonu povolání, jež budou vymezena jen pro československé občany, neboť se obávalo např. provozování lékařské praxe cizinců v lázeňských městech.

²⁸⁷ AMZV, k. č. 890, č. 136.126/IV 3, v Praze dne 16. října 1928. Persie – návrh obchodní smlouvy. Zápis o meziministerské poradě, která se konala v národohospodářské sekci ministerstva zahraničních věcí ve čtvrtek, dne 20. září 1928 o 11 hodině, o perském návrhu obchodní úmluvy persko-československé.

²⁸⁸ Tzn. návrhu, který v Římě obdržel vyslanec Mastný a se svou zprávou ze dne 24. května 1928 jej zaslal do Prahy. Více viz pozn. 280.

²⁸⁹ Více viz pozn. č. 287 (v dokumentech je založen i text návrhu této obchodní smlouvy).

protože překážka²⁹⁰, která bránila perské vládě povolití nejvyšší výhody již v dohodách prozatímních, zatím padla.²⁹¹

Na přelomu let 1928 a 1929 pak došlo ještě k dalšímu kolu připomínkování prozatímního návrhu obchodní úmluvy, ale s konečnou verzí se čekalo na uzavření Německo-iránské obchodní smlouvy, která byla vůbec první smlouvou uzavřenou po zrušení kapitulčních výsad. Většina ministerstev již měla pouze stylistické připomínky, jež pouze zdůrazňovaly již daná ustanovení. Větší změny navrhovalo pouze ministerstvo vnitra, které trvalo na již zmíněné klauzuli nejvyšších výhod v člancích I. – IV. týkajících se usazování příslušníků obou států ve druhé zemi.²⁹² Ministerstvo financí pak mělo pozměňovací návrhy zejména ke způsobu vydávání osvědčení o původu zboží a k časové lhůtě pro zpětný vývoz vzorků (pokud byly vzorky opět vyvezeny ze země ve lhůtě smluvně dané, neplatilo se za ně clo).

Důvodová zpráva, kterou ministerstvo zahraničních věcí předložilo československé vládě společně s textem dohody, se týkala převážně osvětlení všech dosavadních jednání s iránskou vládou ohledně jednotlivých připravovaných smluv. Opět (jako u smlouvy prozatímní) byla zdůrazněna důležitost obchodní výměny na základě nejvyšších výhod a vylívání československého zboží podle nejnižšího celního tarifu iránského celního sazebníku.²⁹³

Obchodní, celní a plavební úmluva ze dne 10. května 1929 byla ve své konečné verzi úmluvou ryze obchodní a smlouvy o přátelství a usazování byly znovu odloženy lhůtou jednoho roku od uzavření této úmluvy²⁹⁴. Články I. – VI. se týkaly vývozu a dovozu zemědělského a průmyslového zboží. Nejdůležitější bylo ustanovení článku I., který stanovil: „*Československé výrobky přírodní nebo průmyslové nebudou při svém dovozu do Persie podrobeny jiným nebo vyšším clům, součinitelům, přirážkám nebo dovozním poplatkům jakékoliv povahy než těm, které postihují nebo budou postihovati podobné výrobky státu, požívajícího nejvyšších výhod.*

Československé výrobky přírodní nebo průmyslové nebudou při svém vývozu z Československa do Persie podrobeny jiným nebo vyšším clům, součinitelům, přirážkám

²⁹⁰ Překážkou, která padla, je zde míněna otázka celního tarifu, která byla vyřešena na osm let. Viz výše uvedená celní autonomie britsko-iránská.

²⁹¹ AMZV, sekce IV., k. č. 890, č. j. 878/28, Zpráva Čsl. konzulátu v Teheránu dne 28. listopadu 1928.

²⁹² AMZV, sekce IV., k. č. 890, č. j. 68282/1928, Ministerstvo vnitra v Praze dne 22. ledna 1929.

²⁹³ NA, fond MS, k. č. 1739, č. 56.804/IV-2/29. V Praze dne 2. května 1929. Ministerstvo zahraničních věcí pro Předsednictvo ministerské rady. Obchodní, celní a plavební úmluva československo-perská.

²⁹⁴ Sb. z. a n. č. 66, Obchodní, celní a plavební úmluva mezi republikou Československou a císařstvím Perským. Celý text smlouvy viz Příloha č. 3: Smlouvy uzavřené mezi Československem a Íránem v meziválečné době.

nebo vývozním poplatkům jakékoliv povahy než těm, které se vybírají nebo budou vybírat při vývozu podobných výrobků, určených pro kterýkoliv stát, požívající nejvyšších výhod.“ V tomto článku bylo zakotveno právo vyvážet československé výrobky do Íránu za stejných podmínek, jako vyvážely své výrobky státy, jež požívaly nejvyšší výhody, tzn. jako Velká Británie na základě výše zmíněné celní autonomie.

Tyto výsady ještě více zkonkretizoval článek IV., ve kterém se již přímo hovořilo o poskytnutí nejvyšších výsad přímo. *“Obě smluvní strany se zavazují poskytnouti si vzájemně nejvyšší výhody pro každý postup vztahující se na vybírání cel, jakož i pro záruku i pro každou jinou formálnost při dovozu a vývozu.*“ V článku VI. byly ovšem explicitně vymezeny všechny okolnosti, které omezovaly nebo zakazovaly vývoz ať už z příčin zdravotních, veřejné bezpečnosti, za účelem ochrany národního majetku či obchodu se zbraněmi a válečným materiálem. Zvláštní odstavec zde zaujímá též ochrana výrobků, jejichž výroba nebo obchod budou předmětem státního monopolu.

Ve smlouvě byla zakotvena svoboda průvozu pro zboží, osoby a zavazadla stejně jako poskytování veškerých možných úlev při vzájemné výměně poštovních zásilek a jejich vyclení. Vzhledem k tomu, že Írán byl státem námořním, zahrnovala ustanovení též článek o zacházení s loďmi a s jejich náklady, které se mělo dít *„ne méně příznivě, než s loďmi a s náklady jakékoliv jiné země.*“

Vzájemnému poštovnímu styku byly poskytnuty veškeré možné úlevy dle vnitřních zákonů a nařízení obou smluvních stran, zásilky měly být co nejrychleji vylívány, aby se zabránilo už tak zbytečným průtahům v poštovním styku. Československo se sice značně podrobně a po dlouhá léta zabývalo možností plavby po Dunaji a zřízení přístavního pásma v Rumunsku nebo v Bulharsku, ale nakonec zůstala možnost vlastní dopravy například do Íránu jen na papíře. V úmluvě se však s touto variantou počítalo: *„S československými obchodními loďmi a s jejich náklady v Persii a s perskými obchodními loďmi a s jejich náklady v Československu bude se zacházeti stejně, jako s loďmi domácími a s jejich náklady a nikdy ne méně příznivě, než s loďmi a s náklady jakékoliv jiné země.*“

Úmluva byla uzavřena na dobu pěti let, s tím, že pokud nebude vypovězena šest měsíců před uplynutím této lhůty, bude pokládána za prodlouženou na neurčitou dobu. Po uplynutí pěti let jí bylo možné vypovědět kdykoliv se lhůtou šesti měsíců. V závěrečném protokolu pak byl vložen ještě dodatek, který umožňoval smlouvu vypovědět, pokud by do jednoho roku nebyla uzavřena smlouva o přátelství a úmluva o usazování. Úmluva byla podepsána v Teheránu dne 30. dubna 1929, v prozatímní platnost byla uvedena vládní vyhláškou č. 66 s účinností od 30. května 1929. Po schválení Národním shromážděním a

ratifikaci prezidentem republiky ze dne 26. června 1930 a po výměně ratifikačních listin, nabyla dne 9. prosince 1930 mezinárodní působnost.²⁹⁵

III/5/3 Smlouva o přátelství a úmluva o usazování

III/5/3/1 Smlouva o přátelství

Jak již bylo výše řečeno, prozatímní úmluva byla podepsána na jeden rok a Československo a ostatní státy tak získaly prostor pro doladění rozjednaných smluv. Československo nejprve uzavřelo smlouvu obchodní a zároveň jednalo o smlouvu o přátelství. Tato jednání probíhala na dvou místech, v Římě i v Teheránu, ale iniciativu začal intenzivněji vyvíjet konzul Schubert. Jednal s ostatními vyslanci a sledoval smlouvy uzavírané s dalšími státy. V listopadu 1928 se ve své zprávě pro ministerstvo zahraničních věcí vyjádřil, že Írán trvá na smlouvách založených na rovnoprávnosti obou států: „*Perská vláda je ochotna poskytnouti Československu ve všech smlouvách všechny výhody poskytnuté i jiným státům, ale žádá i stejný postup se strany Československa.*“²⁹⁶ Zároveň ale zdůraznil, že by bylo nejlepší vyčkat na uzavření obdobné smlouvy některým z evropských států, např. s Německem a text smlouvy pak použít pro československo – íránskou smlouvu o přátelství. Íránská vláda byla ochotna odložit jednání, neboť prozatímní smlouva upravovala všechny nutné záležitosti. Zároveň však neumožňovala žádné prodloužení tohoto prozatímního stavu a íránská vláda si tudíž byla jistá, že Československo uzavře alespoň jednu smlouvu v daném termínu. Lhůta pro uzavření smlouvy o přátelství a úmluvy o usazování byla stanovena do 30. dubna, přičemž íránské vládě záleželo především na uzavření smlouvy o přátelství.²⁹⁷

Důležitou otázkou bylo, kdo má mít plnou moc k podpisu jednotlivých smluv. Československý vyslanec v Římě Mastný stál u počátků těchto jednání, ale založením konzulátu v Teheránu se radikálně změnila možnost uzavřít smlouvy přímo na místě. Konzul Schubert v Teheránu se v lednu 1929 ozval s žádostí o vystavení plné moci k následujícím jednáním a to hlavně s poukazem, že bude mít možnost na celou záležitost bez průtahů způsobených doručováním všech připomínek z íránské i československé strany poštou či nákladními telegramy, a že dosavadní íránský vyslanec v Římě se v roce 1929

²⁹⁵ Sb. z. a n. č. 197. Vyhláška ministra zahraničních věcí ze dne 19. prosince 1930 O mezinárodní působnosti obchodní, celní a plavební úmluvy mezi republikou Československou a císařstvím Perským ze dne 30. dubna 1929. K dataci podpisů a ratifikace viz též NA, fond MS, k. č. 1739, č. 7037/30 m. r. Zpráva Předsednictva ministerské rady, v Praze dne 12. května, pro ministerstvo zahraničních věcí.

²⁹⁶ AMZV, sekce IV., k. č. 223, č. j. 765/28, v Teheránu dne 28. listopadu 1928. Persie, smlouva o přátelství.

²⁹⁷ AMZV, sekce IV., k. č. 223, č. j. 780/29, v Teheránu dne 14. září 1929. Persie, smlouva o přátelství.

vracel do Teheránu na ministerstvo zahraničních věcí.²⁹⁸ Po těchto urgencích obdržel dne 12. a 28. března 1929 konzul Schubert plné moci k následným jednáním.²⁹⁹

Nakonec byla jako první uzavřena úmluva obchodní a na doladění smlouvy o přátelství byl vyhrazen další rok jednání. V dubnu 1930 již vše nasvědčovalo, že bude smlouva schválena, byl vynechán článek 4, který byl vyřešen v rámci smlouvy obchodní, ale ještě v červnu si iránská vláda vymínila nečekaně další změnu, jež se týkala přesného územního vymezení, kde se budou smět usadit konzulární zástupci druhé země.³⁰⁰ Celá věc se tedy opět protáhla o další jednání a schvalování především na straně Československa, neboť dle vyjádření konzula Schuberta: *“Perští vyjednávači ujistili současně podepsaného, že znění smlouvy v tomto pozměněném znění je již schváleno ministerskou radou, takže není obavy, že by Persie žádala ještě nějakých dalších změn. Podepsaný byl současně upozorněn, že ministr zahraničních věcí projevil přání, aby smlouva o přátelství byla podepsána týž den současně s úmluvou o usazování.”*³⁰¹ Původně diskutované stanovisko československé strany, aby českoslovenští státní příslušníci spadali pod soud Karguzari, soud iránského ministerstva zahraničních věcí, bylo zamítnuto v souvislosti s rušením kapitulací a všech výsad s nimi spojených a bylo rozhodnuto trvat na zacházení na základě nejvyšších výhod.³⁰²

Zároveň s upraveným textem smlouvy o přátelství byla též na ministerstvo zahraničních věcí odeslána nová verze smlouvy o usazování. Tento rozpracovaný návrh se bohužel nezachoval. Podpisem obou smluv byl pověřen konzul (od března 1930 chargé d'affaires en pied) Schubert, který velmi naléhal na urychlené povolení k jejich podpisu, neboť se obával dalších pozměňovacích návrhů z iránské strany a termín uzavření obou smluv byl překročen již téměř o dva měsíce. O dalších výměnách návrhů mezi Teheránem a Prahou však prameny mlčí.³⁰³ Následná zmínka je až z 29. října 1930, kdy byl z československého vyslanectví v Teheránu zaslán na ministerstvo zahraničních věcí

²⁹⁸ AMZV, sekce IV., k. č. 224, č. j. 27/29. Zpráva z Teheránu ze dne 15. ledna 1929. Persie – Československo, jednání o smlouvy obchodní, přátelskou a o usazování.

²⁹⁹ AMZV, sekce IV., k. č. 223, Plná moc pro Miroslava Schuberta k podpisu Smlouvy o přátelství a Úmluvy o usazování (ze dne 12. a 28. března 1929).

³⁰⁰ AMZV, sekce IV., k. č. 223, č. j. 191/30, v Teheránu dne 4. června 1930. Persie, smlouva o přátelství. Stejně znění článku 3 bylo i ve smlouvě o přátelství iránsko-belgické uzavřené dne 23. května 1929.

³⁰¹ Viz pozn. 300.

³⁰² AMZV, sekce IV., k. č. 223, č. j. 12.313/II.-5/31, Praha, s. d., Příloha k nezachovanému dokumentu ministerstva zahraničních věcí. Smlouva o přátelství mezi republikou Československou s císařstvím Perským.

³⁰³ Z dokumentů ministerstva sociální péče máme dochované rozpracované připomínky k návrhu smlouvy z ministerstva zahraničních věcí. K tomu viz NA, MS, k. č. 1739, č. 32126/30. Zpráva ministerstva zahraničních věcí pro konzulát RČS v Teheránu ze dne 4. března 1930.

v Praze telegram tohoto znění: „*smlouva přátelství úmluva usazování dnes podepsány: Schubert.*“³⁰⁴

O několik dní později, dne 12. listopadu 1930 dorazil na ministerstvo zahraničních věcí dopis, ve kterém chargé d'affaires en pied Schubert ozřejmoval okolnosti, za jakých k podpisu došlo. Ještě na poslední chvíli byl text upravován, ale tyto úpravy již byly pouze stylistického rázu a neměnily význam jednotlivých ustanovení. Den před podpisem íránská strana změnila názor na platnost plných mocí³⁰⁵, ve kterých měl Schubert stále ještě titul konzula a zastupitelský úřad byl na úrovni konzulátu. Schubertovi bylo umožněno, aby smlouvy podepsal, ovšem pouze s podmínkou, že co nejdříve doloží novou plnou moc.³⁰⁶

Důvodová zpráva ministerstva zahraničních věcí zasláná československé vládě spolu se smlouvou o přátelství ke schválení řešila především otázku soudní příslušnosti československých občanů. Obhajovala především vývoj íránského soudnictví (jeho příklon k evropskému zákonodárství a vliv francouzských expertů na íránském ministerstvu spravedlnosti a na právnické fakultě v Teheránu), které mělo v případě sporu československého občana zaručit proces vedený podle západních standardů.³⁰⁷

Smlouva o přátelství byla podepsána v Teheránu dne 29. října 1930 (za československou stranu ji podepsal chargé d'affaires en pied Miroslav Schubert a za íránskou ministr zahraničních věcí Mohamad Ali Khan Foroughi), československá vláda ji schválila dne 13. března 1931, ratifikační listiny byly vyměněny³⁰⁸ v Teheránu dne 25. června a mezinárodní působnost smlouva nabyla dne 9. července 1931. Smlouva se skládá z pěti článků³⁰⁹, které ustanovují přátelské vztahy a pokojné urovnání budoucích sporů mezi oběma zeměmi a podmínky pro působení diplomatických a konzulárních zástupců.

³⁰⁴ AMZV, sekce IV., k. č. 223, telegram z Teheránu dne 29. října 1930.

³⁰⁵ Viz pozn. 299.

³⁰⁶ AMZV, sekce IV., k. č. 223, zpráva z Teheránu ze dne 29. října 1930, č. j. 1014/30 adm. Smlouva o přátelství. Úmluva o usazování.

³⁰⁷ NA, fond MS, k. č. 1739, č. 12.313/31/II-5. V Praze dne 31. ledna 1929. Ministerstvo zahraničních věcí pro Předsednictvo ministerské rady. Persie-smlouva o přátelství. „Československo, zájmy jehož příslušníků v Persii po několik let od vzniku československého státu hájilo britské vyslanectví v Teheránu, uplatňovalo s počátku vůči perské vládě stanovisko, že českoslovenští příslušníci podléhají v Persii soudu Karguzari (perského zahraničního ministerstva) a nikoliv pravomoci obyčejného soudu. Vláda perská však se postavila rozhodně proti tomuto stanovisku. Proto britský vyslanec v Teheráně referoval své vládě, že není naděje, že by republika Československá při smluvním jednání mohla prosadit požadavek kapitulací.“ Zároveň ministerstvo zahraničních věcí sdělovalo, že v Íránu je československých občanů velmi málo a tudíž je nutné přijmout rozhodnutí íránské strany. K soudnictví v Íránu viz Kap. II. – Stručný nástin hospodářského a politického vývoje Íránu.

³⁰⁸ AMZV, sekce IV., k. č. 223, telegram potvrzující ratifikaci ze dne 25. června 1931. Dále č. j. 765/31 adm., zpráva z Teheránu ze dne 26. června 1931. Persie, smlouva o přátelství a úmluva o usazování. Ratifikační exempláře. Írán ratifikoval obě smlouvy dohromady.

³⁰⁹ Sb. z. a n. č. 137, Smlouva o přátelství mezi republikou Československou a císařstvím Perským. Celý text smlouvy viz Příloha č. 3: Smlouvy uzavřené mezi Československem a Íránem v meziválečné době.

Článek druhý stanoví, že: „*diplomatičtí zástupci každé z nich budou požívati na území druhé, pod podmínkou vzájemnosti, zacházení posvěceného zásadami obecného práva mezinárodního, a které v žádném případě a stejně pod podmínkou vzájemnosti nebude moci býti méně příznivé než zacházení poskytované diplomatickým zástupcům státu požívajícího nejvyšších výhod.*“ Nedošlo zde tedy k prosazení přímého uplatnění nejvyšších výhod, ale bylo dosaženo toho samého výsledku opisem této formulace.

V článku třetím bylo dle naprosto stejných zásad upraveno působení konzulárních zástupců, ovšem oblast jejich působení byla přesně vymezena pouze na hlavní město a na důležitá města, kde „*stejní cizí zástupci mají obecně dovoleno sídliti.*“

III/5/3/2 Úmluva o usazování

Jednotlivá jednání o všechny smlouvy probíhala současně a uzavření nejprve prozatímní smlouvy a později obchodní úmluvy oddálilo nutnost rychlého uzavření úmluvy o usazování. V lednu 1929 obdržel konzul Schubert verzi smluv/úmluv o přátelství, usazování a obchodní, které byly předloženy jako základ íránsko-německého jednání, a poslal je ministerstvu zahraničních věcí v Praze, aby na jejich základě a na základě v minulosti již zasláné verzi smlouvy o usazování, jednalo o smlouvách podobného znění s Íránem.³¹⁰

O čtyři měsíce později se smlouvy/úmluvy vrátily zpět do Prahy s připomínkami íránské vlády a obsáhlými komentáři konzula Schuberta, který vysvětloval nejen změny jednotlivých výrazů ve francouzské verzi úmluvy, ale též určitá specifika jednotlivých ustanovení, např. u íránského státního monopolu³¹¹ nebo u koncesí, které íránská vláda v podstatě vůbec neudělovala, popřípadě se nejednalo o výhradní koncesi. Íránská vláda se v nových bilaterálních smlouvách snažila vyhnout všemu, co by se jakýmkoliv způsobem přibližovalo kapitulacím, a tak např. trvala na odstranění odstavce dávajícího konzulům právo výslechu občanů svého státu. Obě strany měly různé názory na předkládaná znění úmluvy a jednání o její definitivní podobě nakonec trvala nejdéle.

Původně měla být ustanovení úmluvy o usazování vtělenu do obchodní smlouvy, ale úředníci ministerstva zahraničních věcí zvolili raději smlouvy dvě: „*Tentokráte vyšli jsme ze stejného principu jako Němci, že je totiž pravděpodobné, že během nějaké doby*

³¹⁰ AMZV, sekce IV., k. č. 224, č. j. 27/29. Zpráva z Teheránu ze dne 15. ledna 1929. Persie – Československo, jednání o smlouvy obchodní, přátelskou a o usazování.

³¹¹ AMZV, sekce IV., k. č. 224, č. j. 327/29, Zpráva z Teheránu dne 9. dubna 1929. Persie, úmluva o usazování. Íránská vláda měla monopolní právo na prodej, obchod a výrobu cukru, čaje, tabáku a opia, ale toto právo přenechávala jednotlivcům za monopolní poplatek. Při dovozu cukru se vedle cla zaplatil ještě monopolní poplatek, tzn., jednalo se o skryté zvýšení cla.

*dojde ke změnám ve smlouvě obchodní, jejímž vypovězením byla by dotčena i ustanovení o právech občanů hl. usazování, provozování obchodu atd. Tím, že se uzavírá smlouva zvláštní, nejsou tato ustanovení spojena s případnou výpovědí smlouvy obchodní.*³¹²

Úmluva o usazování³¹³ byla podepsána v Teheránu ve stejný den jako smlouva o přátelství, 29. října 1930 (za československou stranu ji podepsal chargé d'affaires en pied Miroslav Schubert a za íránskou ministr zahraničních věcí Mohamad Ali Khan Foroughi), ratifikační listiny byly vyměněny³¹⁴ v Teheránu dne 25. června a mezinárodní působnost smlouva nabyla dne 25. července 1931.

Úmluva o usazování se skládá z desíti článků, které se týkají především jurisdikce, práv a povinností občanů obou stran sídlících v druhé zemi a podmínek k nabývání movitého majetku, placení daní, zakládání akciových společností či plnění vojenské služby.

Článek I. a II. se vztahuje na svolení k pobytu občanů na území druhého státu, kde s nimi má být zacházeno podle mezinárodního práva a nesmí s nimi být zacházeno nepříznivěji než s příslušníky státu, který požívá nejvyšších výhod. Co se týče soudnictví, bylo zrušením kapitulací zamezeno též využívání jiných soudů, než soudů íránských: „*Budou tam požívati pro své osoby, majetek, práva a zájmy nejtrvalejší ochrany místních zákonů a úřadů.*“ Občané druhého státu mohli do země volně přijíždět a opouštět ji, či se v jejím rámci stěhovat. Dále jsou uvedeny podmínky pro vyhoštění.³¹⁵

Článek III. a IV. se týkal možnosti provozovat obchod, řemeslo či různá povolání, přičemž občané obou států měli stejná práva jako občané států požívajících nejvyšší výhody. Výjimku tvořily pouze státní monopoly, pro které platila zvláštní nařízení, viz výše. Akciové, obchodní a další společnosti byly uznány a bylo jim povoleno podnikání dle platných zákonů druhé země. Povinnost platit daně a dávky byla zahrnuta v článku V. a byla příslušníky druhého státu plněna stejně jako příslušníky vlastními. Tzn. neopakovala se situace, jež byla například v Egyptě, kde cizinci v meziválečné době daně neplatili. Článek VI. dával právo nabýt, držet a prodat všechny druhy movitých práv a movitého majetku a podle článku VII. nesměla být v takto nabytých obydlích, kancelářích atd. provedena domovní prohlídka či zabaveny obchodní knihy a písemnosti. K tomu mohlo

³¹² AMZV, sekce IV., k. č. 224, č. j. 12.314/II-5/31. Rozklad ministerstva zahraničních věcí k úmluvě o usazování, b. d.

³¹³ Sb. z. a n. č. 138, Úmluva o usazování mezi republikou Československou a císařstvím Perským.

³¹⁴ Viz pozn. 308.

³¹⁵ Celý text smlouvy viz Příloha č. 3: Smlouvy uzavřené mezi Československem a Íránem v meziválečné době.

dojít pouze v případech, kdy se jednalo o záležitosti, které se vztahovaly i na příslušníky státu požívajícího nejvyšších výhod.

Článek VIII. uzákoňoval ochranu osob a majetku: „*S příslušníky z každého z obou smluvních států bude na území druhého státu ve všem, co se dotýká ochrany jejich osob a majetku, soudy a úřady zacházeno stejně jako s příslušníky státu požívajícího nejvyšších výhod.*“

Podle článku IX. byli občané druhého státu vyjmuti z vojenské povinnosti a náhrad za vojenskou službu, ale týkaly se jich například rekvizice ve stejné výši jako občanů vlastního státu.

Jednání o bilaterální smlouvy mezi Íránem a Československem, která započala v roce 1925, tak byla dovedena ke zdárnému konci v roce 1931. Zrušení kapitulací v květnu 1928 zmařilo všechny naděje Československa na využívání kapitulacních výhod i do budoucna, neboť de facto, ačkoli ne de iure, byly československé výrobky vyvážené do Íránu proclívány na základě nejvyšších výhod, tzn. dle nejnižších celních sazeb. Hrozba nového celního tarifu a s ním vysokých celních sazeb pro všechny státy, které by s Íránem neuzavřely obchodní smlouvy, donutila tyto státy, včetně Československa, ve velmi krátké době uzavřít nové obchodní smlouvy založené na principu rovnoprávnosti. Československo získalo pro své exportéry stejné podmínky jako státy, obchodující na základě nejvyšších výhod stejně tak Írán získal tyto výhody pro své výrobky jako kterýkoli jiný rovnoprávný obchodní partner Československa. Nepodařilo se však, stejně jako v případě ostatních států, dosáhnout výhod exteritoriálních, které by pro československé občany byly výhodné především v otázce soudní příslušnosti. Írán, jakožto stát, který se vymanil z kapitulacních smluv, trval na principu rovnosti a považoval svůj soudní systém (ministerstvo spravedlnosti mělo evropské poradce, nové zákony byly vytvářeny podle francouzských a švýcarských zákonů, soudnictví bylo sekularizováno) za záruku spravedlivého rozhodování.

III/5/4 Clearingová smlouva?

Poslední ožehavou otázkou smluvního charakteru pro vzájemnou obchodní výměnu Československa a Íránu se stala clearingová smlouva. Írán uzavřel v říjnu 1935 clearingovou smlouvu s Německem a od tohoto data se odvíjely úvahy o uzavření této smlouvy za stejných podmínek i mezi Československem a Íránem a to obzvláště poté, co Írán zavedl povinný vývoz za dovezené zboží nebo nákup vývozních certifikátů (což zdražilo dovážené výrobky o 17–20 % v platnosti od roku 1931) dovozní licence a vázané

devizové hospodářství³¹⁶ V důsledku těchto opatření byl stát, který obchodoval na základě clearingů (Německo) zvýhodněn oproti svým obchodním rivalům nejen osvobozením od placení a shánění vývozních certifikátů, ale též od zajištění povolení k uvolnění nedostatkových deviz na zaplacení dovezeného zboží po zavedení již zmíněného vázaného devizového hospodářství.³¹⁷

Tato povolení měl za povinnost vyřídít iránský dovozce a pro něj se v tu chvíli stalo nejschůdnějším opatřit si zboží v Německu.³¹⁸ Na státní zakázky se sice nevztahovala nutnost opatření vývozního povolení, ale problematickou se stala platba za dodanou zakázku. Opět bylo pro iránskou vládu jednodušší řešit situaci clearingem. Další možností, o kterou se pokusily jmenovitě Škodovy závody, byly jednotlivé kompenzační smlouvy (díky nim byla jen malá část pohledávek Škodových závodů vůči iránské vládě hrazena devizami), v tomto případě vývoz koberců za určité státní zakázky. V roce 1936/1937 jednaly Škodovy závody o kompenzační smlouvu za přislíbenou státní zakázku na vysoké pece a lokomotivy a vagóny (ty měly dodat Ringhofferovy závody). Kompenzační smlouva však byla, pravděpodobně v důsledku německé intervence na iránském ministerstvu financí (ministr financí Bader byl Německu příznivě nakloněn) zamítnuta, a Československu bylo navrženo řešení v podobě clearingové smlouvy.³¹⁹

Škodovy závody, které se na dovozu (bez zbraní) do a vývozu z Íránu podílely přibližně 90 %, by se tak staly hlavními ručiteli za značný objem zboží a jejich ochota či neochota nést toto riziko společně s československou vládou, která by ručila za 60 % hodnoty této obchodní výměny, byla rozhodující. Z tohoto důvodu se Škodovy závody při následném rozhodování staly rovnocenným partnerem jednajících stran a jejich názor se

³¹⁶ Více k této problematice viz kap. Kap. II. – Stručný nástin hospodářského a politického vývoje Íránu a Kap. IV. – Československý obchod s Íránem v letech 1918–1938.

³¹⁷ AMZV, sekce IV., k. č. 311, č. 1402/36. Zpráva vyslanectví RČS v Teheránu pro MZV ze dne 25. srpna 1936.

³¹⁸ Vyslanectví RČS v Teheránu se k tomu vyjádřilo: „Vyskytly se prý i četné případy, že Departement obchodu odmítl žádosti o dovozní licenci vůbec přijmout, znemožňuje tak předem učinění objednávky a nutě současně žadatele, aby objednali zboží německé. Importéři pak jsou tak přesvědčováni o bezúspěšnosti svých event. žádostí o licence pro dovoz ze zemí ostatních, těchto žádostí ani nepodávají, takže devisová komise nemusí ani přidělit devis odmítati, ježto příslušné žádosti k ní ani nedojdou. Nejde tu ovšem v žádném případě o diskriminaci československého zboží, nýbrž o jednotný postup dovozního režimu vůči všem státům s výjimkou Německa a ovšem i Sovětského svazu, s nímž má Írán zvláštní kompenzační smlouvu ze dne 26. srpna 1935.“ AMZV, sekce IV., k. č. 311, č. 1402/36. Zpráva vyslanectví RČS v Teheránu pro MZV ze dne 25. srpna 1936.

³¹⁹ AMZV, sekce IV., k. č. 311, č. 26883/1937. Přepis telegramu z vyslanectví RČS v Teheránu pro MZV ze dne 24. února 1937. V tomto případě se nejednalo o žádné malé částky, ale o státem zadané a tudíž i státem garantované zakázky v hodnotě 340 000 000 Rls. Podmínka však byla jasně daná: „Vzhledem k naprostému nedostatku devis žádá iránský ministr zahraničních věcí o uzavření clearingové smlouvy analogické se smlouvou s Německem. Bude-li tato smlouva uzavřena, budou ihned u Škodových závodů objednány vagóny a lokomotivy za 80 000 000 Rls. a za 260 000 000 Rls. vysoké pece.“

promítal do závěrů československé strany. Zakázka za přibližně 564 mil. Kč byla velmi lákavá, ale nesla s sebou riziko, a to i do budoucna, že Škodovy závody, resp. Omnipol, budou nuceny zprostředkovat obrovský objem íránského vývozu do třetích států (jednou z prvotních podmínek jednání vůbec bylo povolení reexportovat íránské zboží, jež by v Československu nemohlo najít odbyt, vývoz by se zvýšil z přibližně 5 mil. Rls. – vývoz za rok 1937, na 64 mil. Rls. po dobu pěti let).

Škodovy závody nebyly v postavení, kdy by si mohly dovolit zavedení clearingů odmítnout.³²⁰ Velmi dobře si uvědomovaly jak rizika této smlouvy pro jejich podnikání v Íránu, tak obrovské výhody, které by tím v podobě slibovaných zakázek získaly. Na druhou stranu se ovšem snažily při svých jednáních s ministerstvem zahraničních věcí v Praze vysvětlit, že vzhledem ke kompenzačním obchodům a činnosti Omnipolu není k zavedení clearingů žádný důvod. „*Navrhujeme tudíž, aby vyslanectví v Teheránu se pokusilo vyvrátiti íránské vládě její úmysl a dokázati, že zavedení clearingů je ve skutečnosti zbytečné. Jestliže by se však toto nepodařilo a stanovisko íránské vlády mělo ohroziti projednáváné významné obchody, resp. ochota Československa k jednání je mohla zachrániti, pak nechť vyslanectví ohlásí oficiálně íránské vládě ochotu Československa k okamžitému zahájení příslušných společných zkoumání a jednání, která by snad mohla býti s největším úspěchem pro obě strany vedena v Praze, za kterýmžto účelem by bylo třeba vyzvati íránskou vládu k delegování svého plnomocníka do Prahy.*“³²¹ Jak vyplývá z citovaného textu, Škodovy závody chtěly především oddálením možného jednání získat čas, nebo alespoň nějaký zajímavý ústupek v podobě státních zakázek.

V březnu 1937 se Škodovy závody ještě jednou pokusily oživit kompenzační smlouvu zahrnující pouze koberce, které byly jediným výhodným artiklem pro reexport. Po jejím definitivním zamítnutí začalo československé vyslanectví jednat o clearingové smlouvě. Tato smlouva měla ze strany Československa pouze několik podmínek a to povolení reexportu vyváženého íránského zboží, souhlas s dalšími soukromými kompenzačními obchody, možnost volného a dostatečného nákupu různých druhů zboží a platnost účtování pohledávek na základě bezhotovostních plateb pouze pro obchody uzavřené po datu sjednání smlouvy.³²²

³²⁰ Ztráta státních zakázek v takovémto rozsahu by byla pro Škodovy závody velmi citelná obzvláště v době, kdy začaly vyjednávat o dodávky do Afghánistánu, jež měly být zajišťovány právě přes Sociétés Iraniennes Skoda.

³²¹ AMZV, sekce IV., k. č. 311, č. Exp. FR/6819/384. Vyjádření Škodových závodů ke clearingové smlouvě pro MZV ze dne 26. února 1937.

³²² AMZV, sekce IV., k. č. 311, č. 31 dův./37. Zpráva vyslanectví RČS v Teheránu pro MZV ze dne 21. března 1937. Návrh clearingové dohody íránsko-československé.

Rozklad k návrhu smlouvy, který se v plném znění nedochoval, z dubna 1937 uvádí především rozpory mezi československými požadavky a konečnou verzí smlouvy a zároveň uvádí významné odchylky od smlouvy uzavřené mezi Íránem a Německem. Tyto odlišnosti nebyly nepodstatné: podle článku X. a XI. mělo být zboží vyvážené z Íránu prodáno pouze v Československu, což již samo o sobě bylo neproveditelné; podle článku III. trvala íránská vláda na bezhotovostním zúčtování plateb za zboží vyvezené (tedy i na obchody uzavřené ještě před podepsáním clearingové smlouvy) do Íránu po datu sjednání smlouvy místo plateb za obchody uzavřené po tomto datu. Asi největší nesouhlas ovšem vyvolal chybějící článek, ve smlouvě německo-íránské článek č. 17, který německým exportérům umožňoval vyvážet zboží do Íránu bez nutnosti opatřit si dovozní licence a vývozní certifikáty.³²³

Těmito tvrdými požadavky byla smlouva již od samého počátku odsouzena k zániku. Především neochota k povolení reexportu vyváženého zboží naznačovala, že v tomto případě se jednalo spíše o snahu Německa zbavit se nepohodlného konkurenta za každou cenu. V mezidobí probíhajících jednání byla navíc zakázka na vysoké pece zadána Německu³²⁴ a Škodovy závody jednaly již jen o dovozu lokomotiv (jednání o zakázku na vagóny, jež měly dodat Ringhofferovy závody, Škodovy závody zastavily, aby nemusely nést náklady spojené s případným clearingem). Dokumenty k případnému dalšímu jednání se nedochovaly, jen z dokumentů (mezi vyslanectvím RČS a ministerstvem zahraničních věcí v Praze) z následujícího roku vyplývá, že jednání vyzněla do ztracena a nové nabídky íránské vlády k dalšímu jednání byly hned na počátku zamítnuty.³²⁵

³²³ AMZV, sekce IV., k. č. 311, č. 4148/1937., zpráva MZV „pro domo„ze dne 5. dubna 1937. Ke zprávě vyslanectví ČSR v Teheránu č. 31 dův./37 z 21. března 1937 a k íránskému návrhu clearingové dohody čl.-íránské odd. IV-5.

³²⁴ AMZV, sekce IV., k. č. 311, č. 31 dův./37. Zpráva vyslanectví RČS v Teheránu pro MZV ze dne 21. března 1937. Návrh clearingové dohody íránsko-československé. Viz přípisek rukou na poslední straně dokumentu.

³²⁵ V roce 1938 se situace na íránském trhu proměnila, Německo mělo značné aktivum na svém clearingovém účtu a nezvládalo z Íránu vyvážet zboží v dostatečné protihodnotě. Němečtí vývozci dostávali zaplacen za své zboží s velkým zpožděním a vývoz z Německa vázl. K další proměně došlo v souvislosti se změnou dovozních a devizových předpisů. Pouze 50 % deviz bylo odváděno státu a 50 % mohl exportér volně prodat na bazaru, kde byl ovšem více jak o 100 % vyšší kurs deviz, než byl kurs úřední. Vývozní certifikáty a devizy se tak staly dostupnějšími, ale v některých případech též dražšími. To se promítlo do nákladů zahraničních dovozců, ale pro íránské firmy to znamenalo vyšší zisky a menší snahu obchodovat s Německem. Obchod s Německem podléhal od tohoto roku i nutnosti opatřit si vývozní certifikát, ten se ovšem nedal prodat volně, ale pouze přes Národní banku a platil výlučně pro obchod s Německem. Více viz AMZV, sekce IV, k. č. 311, č. j. 670/38. Zpráva vyslanectví RČS pro Ústřední svaz československých průmyslníků ze dne 23. dubna 1938. Situace íránsko-německého clearingového v důsledku posledních dovozních předpisů.

Na příkladu budování československého zastupitelského úřadu v Íránu můžeme sledovat jakousi vedlejší kolej československých politických jednání se státy, které nehrály v jeho politických a hospodářských cílech prvořadou úlohu. Československá diplomacie důsledně oddělovala svůj postoj ke státům, které nepokládala za důležité. Diplomatické styky byly v první řadě navazovány s vítěznými státy, které měly hrát roli ochránců malých států vzniklých v Evropě po 1. světové válce, dále se státy mocnými, které byly potenciálními budoucími nepřáteli, ale jejichž hospodářská výměna byla pro Československo životně důležitá – Německo, a v neposlední řadě se státy, které tvořily společně s Československem blok menších států se stejným zahraničně – politickým a od druhé poloviny dvacátých let též hospodářským směřováním – státy Malé dohody. Írán patřil do úplně poslední skupiny států, která nehrála ani roli výhodného spojence v případě války v Evropě, ani neměla žádné důležité mocenské postavení.

Írán byl pokládán za stát, který byl po celé meziválečné období svírán zájmy britskými na straně jedné a sovětskými na straně druhé. Československo zpočátku vystupovalo vůči Íránu z pozice evropského státu, tedy země hospodářsky a kulturně vyspělejší a tudíž nadřazené svému „neevropskému“ partnerovi, který pro něj nepředstavoval region hodný většího zájmu. Země na pomezí Blízkého a Středního východu měly velmi špatné a zdlouhavé spojení s Evropou, obzvláště se státy, které neleží na pobřeží Středozemního moře, a zprávy o nich byly kusé a zastaralé. Československá diplomacie neodhadla politický vývoj Íránu, ke kterému zaujímal značně povýšený postoj a ve svých, především hospodářských, vztazích, k Íránu, se snažila získat výhody koloniálních mocností (kapitulace – exteritorialita, jednostranné hospodářské zvýhodnění). Postupem doby se tento postoj alespoň částečně měnil a to jednak díky velkým státním íránským zakázkám, na kterých měly zájem československé zbrojovky a podniky těžkého průmyslu, především Škodovy závody, a jednak pod vlivem změny postoje Íránu ke svým obchodním partnerům. Obě zásadní změny v íránských obchodních vztazích, zrušení kapitulací a zavedení monopolu zahraničního obchodu, byly jeho obchodními partnery nakonec akceptovány bez vyhrocení vzájemných politických a hospodářských vztahů.

V době, kdy se Evropa a Severní Amerika potýkaly s velkou hospodářskou krizí, jež značně zmrazila mezinárodní obchod, putovaly z Československa do Íránu státní zakázky pro rozvíjející se íránský průmysl, dopravní infrastrukturu země a armádu. Ačkoliv se Írán potýkal s krizí své měny a snažil se dostat pod kontrolu obchodní výměnu zavedením monopolu zahraničního obchodu, představoval stále nadějně odbytíště, i když ze strany Československa pouze pro jednotlivé firmy a ne pro celkovou obchodní výměnu.

Právě založení vyslanectví, i když značně opožděné oproti výstavbě zastupitelských úřadů v zemích hlavních československých politických a obchodních partnerů, dokládá, že si československé politické kruhy tyto změny postupně začaly uvědomovat. Vyslanectví se stalo účinným prostředníkem pro dojednávání obchodů, stejně jako pro uzavírání vzájemných hospodářských a politických dohod, které se staly základnou pro další vzájemné rozvíjení společných podniků.

KAPITOLA IV.

Československý obchod s Íránem v letech 1918–1938

Československý obchod s Íránem je v pramenné základně velmi obtížně uchopitelný pro celé sledované období. Československý vývoz do Íránu nelze podchytit od počátku dvacátých let 20. století a to ze dvou hlavních příčin. Československo nemělo zpočátku v této vzdálené a tehdy naprosto neznámé zemi žádné zastoupení, ať již na úrovni politické nebo hospodářské. Konzulát, jenž zasílal pravidelné zprávy o československo – íránských obchodních stycích, byl založen až roku 1927. Dalším problémem jsou statistické údaje, které pro počátek dvacátých let chybí. Teprve od roku 1923, kdy došlo k reformě československé statistiky, můžeme sledovat hodnotu objemu dovozu a vývozu jednotlivých zemí s Československem. Írán se však v této statistice vyskytuje až od roku 1924. Ovšem na údaje z několika ročníků statistiky zahraničního obchodu, na léta 1932–1936, je nutno přihlížet s určitou rezervou, neboť obchod Íránu a Afghánistánu byl spojen v jednu kolonku. Vzhledem k tomu, že počáteční výměna mezi Československem a Íránem nebyla příliš veliká z hlediska příjmu ani rozsáhlá z hlediska jednotlivých vývozních artiklů, sledovala jsem jednotlivé typy vývozu ve statistické hodnotě vyšší než 100 000 Kč. Tím jsem v seznamu zboží vyloučila méně podstatné a bagatelní položky. Pro rozbor celkové obchodní bilance a nejdůležitějších vývozních komodit, byl sledován jen vývoz a dovoz ve statistické hodnotě nad 500 000 Kč. Pro pojmenování jednotlivých položek zboží bylo použito bruselské názvosloví.

Vzhledem ke specifickým podmínkám, které tento obchod obnášel, a které si zaslouží podrobnější analýzu, byla tato část, věnovaná obchodním vztahům, rozdělena do několika menších podkapitol. Ukázalo se jako nezbytně nutné definovat jednotlivé faktory, které určovaly podmínky a možnosti obchodní výměny mezi Československem a Íránem. Nástin právního prostředí, které se stalo základem jak pro obchod samotný, tak pro právní postavení československých občanů v zemi s naprosto odlišným právním systémem, je důležité pro pochopení obtíží a překážek, jež musel exportér překonat či se s nimi vyrovnat. Československá obchodní smlouva s Íránem byla uzavřena v důsledku jednostranného zrušení kapitulačních smluv a její ujednání jsou komparována s dalšími československými obchodními smlouvami uzavřenými v tomto specifickém regionu. Značný vliv na československý obchod s Íránem měla poloha této země. Vzdálenost Íránu

od střední Evropy byla obrovská a v době meziválečné byla cesta komplikovaná i z hlediska technického – na Blízkém východě téměř neexistovala infrastruktura (trasa vedla navíc velmi složitým terénem – rozlehlé pouštní plochy, vysoká pohoří, úzké nerovné silnice). Doprava velmi prodražovala konečnou cenu vyvážených komodit. Nesporně důležitým faktorem byla též otázka odbytu československého zboží, který byl zprostředkován komisionářskými a zastupitelskými firmami. V další části je pak analyzován objem československého obchodu s Íránem a změna struktury vývozu, která je v případě Československa markantní pro třicátá léta 20. století.

IV/1 Československé obchodní smlouvy se státy Blízkého východu

Vzhledem k jednostrannému zrušení kapitulačních smluv mezi Íránem a převážně evropskými státy v roce 1928, byly všechny státy donuceny uzavřít nové obchodní i politické smlouvy. Pokud by k uzavření smluv nedošlo, hrozilo jednotlivým státům, že jejich vývoz do Íránu bude podroben značně vysokým clům. Nejprve bylo uzavření obchodní úmluvy podmíněno i uzavřením úmluvy o usazování a smlouvy o přátelství.³²⁶ Vyjednávání o třech smlouvách bylo velmi složité, po každé úpravě byl text zasílán k nahlédnutí druhé straně, což vzhledem ke geografické poloze Íránu jednání velmi protáhlo. Nakonec byla z časových důvodů uzavřena s jednotlivými státy, včetně Československa, prozatímní dohoda s platností po dobu jednoho roku.³²⁷

Prozatímní dohoda, již Československo s Íránem uzavřelo, nabyla účinnost v červnu 1928. „*President Republiky Československé a Jeho Císařské Veličenstvo Perský Šach stejně prodchnuti upřímným přáním skončiti v době pokud možno nejkratší svá právě konaná jednání směřující k tomu, aby se uzavřely mezi jejich oběma zeměmi smlouva o přátelství a dohody o usazování, konsulární, celní a obchodní, rozhodli se do té doby udržovati své styky na podkladě prozatímní dohody.*“³²⁸ Dohoda byla koncipována velmi široce a poměrně obecně. Zahrnovala otázku konzulárního zastoupení a čestných výsad zastupitelů, možnost usazování příslušníků obou států v druhé zemi. Článek 3 osvětloval vývozní podmínky: „*Upravujice své styky na zásadě celní autonomie, obě smluvní strany se shodují v tom, že plodiny zemské nebo výrobky průmyslové, přicházející z území jedné*

³²⁶ Viz podkapitola III/5 Smlouvy uzavřené v meziválečné době mezi Československem a Íránem.

³²⁷ Průběh jednání probíhající mezi iránskou a československou vládou viz podkapitola III/5 Smlouvy uzavřené v meziválečné době mezi Československem a Íránem.

³²⁸ Sb. z. a n., č. 89, vládní vyhláška ze dne 28. června 1928. Prozatímní dohoda mezi republikou Československou a Persií.

*z nich, budou podrobeny při vstupu na území druhé předpisům základního celního zákona této. Majíce za to, že lze doufati, že lhůta jednoho roku postačí, aby se uzavřely smlouva o přátelství, dohoda o usazování, dohody konsulární, obchodní a celní, o které se právě jedná, shodují se, že si vzájemně poskytnou do 10. 5. 1929 výhody svého platného nejnižšího celního sazebníku a všech slev z tohoto sazebníku, které by byly přiznány ve prospěch výrobků jakéhokoliv původu.*³²⁹

Smlouva zajistila i nadále platnost nejnižšího celního sazebníku³³⁰ pro vývoz československých výrobků do Íránu, i když nesplnila očekávání, aby byla Československu přiznána doložka nejvyšších výhod. Toto označení však bylo v podstatě skryto v ujednání, že československým výrobkům budou poskytnuty všechny slevy ze sazebníku, jež budou poskytnuty obdobným výrobkům jakéhokoliv původu.

Obchodní, celní a plavební úmluva mezi republikou Československou a Íránem byla podepsána v Teheránu dne 30. dubna 1929 a nabyla účinnosti v květnu téhož roku. Po výměně ratifikačních listin nabyla mezinárodní působnosti v prosinci 1930. Úmluva obsahovala články vztahující se k vývozu a průvozu zboží, plavbě, nakládání s loděmi a jejich nákladem a úpravě poštovního styku. V článku 1 a 2 byla rozebrána nejdůležitější část úmluvy, vztah vzájemné obchodní výměny: „Československé výrobky přírodní nebo průmyslové nebudou při svém dovozu do Persie podrobeny jiným nebo vyšším cům, součinitelům, přirážkám nebo dovozním poplatkům jakékoliv povahy než těm, které postihují nebo budou postihovati podobné výrobky státu, požívajícího nejvyšších výhod.“³³¹ Stejný výrok se vztahoval i na íránské výrobky vyvážené do Československa.

Ačkoli tedy československému vývozu nebyly přiznány nejvyšší výhody přímo v textu smlouvy, pozměnil se text oproti prozatímní dohodě do textové podoby tak, že budou československým výrobkům poskytnuty všechny výhody jako na podobné výrobky státu požívajícího nejvyšších výhod.

Pro dovoz a vývoz, stejně jako průvoz, zboží byla samozřejmě stanovena určitá omezení, která ovšem platila pro všechny státy, se kterými smluvní strany obchodovaly. Samozřejmě se nedalo očekávat, že by Československo či Írán ve větší míře využívaly průvoz zboží přes svá území. Článek VII. upravoval svobodu průvozu oběma územími pro

³²⁹ Sb. z. a n., č. 89, vládní vyhláška ze dne 28. června 1928. Prozatímní dohoda mezi republikou Československou a Persií.

³³⁰ Viz dále podkapitola IV/3 Zprostředkování prodeje československého vývozu do Íránu. Zastoupení československých firem v Íránu. Josef Slávek a jeho jednání o celních výhodách pro Československo. Díky jednání J. Slávka byly Československu přiznány stejné výhody jako státům požívajícím kapitulace (ovšem ne de iure).

³³¹ Sb. z. a n., č. 66, vládní vyhláška ze dne 10. května 1929. Obchodní, celní a plavební úmluva mezi republikou Československou a Persií.

osoby, zavazadla, zboží, zásilky či prostředky k dopravě na železnicích i při jiném typu dopravy dle zásady nejvyšších výhod.

Smlouva měla zůstat v účinnosti po dobu pěti let s výpovědní lhůtou šest měsíců a v případě, že by smlouva do šesti měsíců před ukončením platnosti nebyla ukončena, prodlužovala se na dobu neurčitou. Dále však byla podmíněna uzavřením smlouvy o přátelství a úmluvy o usazování do doby jednoho roku, jinak bylo možno obchodní smlouvu vypovědět, nehledě k předchozímu ujednání.

Při porovnání této smlouvy se smlouvami, které Československo uzavřelo v meziválečné době se zeměmi Blízkého východu³³², vidíme důležitost Íránu v podstatě hned vedle Turecka a Egypta. Význam Turecka v rámci československého obchodu na Blízkém východě jednoznačně dokládá rychlost uzavření obchodních smluv a dalších smluv politického charakteru. Již v srpnu 1925 vešla v platnost prozatímní úprava obchodních styků mezi republikou Československou a republikou Tureckou. Touto smlouvou byly obchodní styky mezi oběma zeměmi upraveny na základě vzájemné zásady nejvyšších výhod. Platnost této smlouvy byla průběžně, vždy po šesti měsících, obnovována a to až do roku 1927.

Obchodní úmluva mezi Tureckem a Československem byla podepsána v květnu 1927 a měla šestiměsíční výpovědní lhůtu. Otázka přiznání nejvyšších výhod zde byla zakomponována do prohlášení, které tuto skutečnost v praxi umožňovalo, ale nebylo přesnou citací tohoto výrazu. *„Plodiny a výrobky průmyslové pocházející z jedné ze smluvních stran nebudou podrobeny při dovozu do území strany druhé jiným nebo vyšším claům, koeficientům, dávkám neb jakýmkoli jiným poplatkům, než těm, jež jsou nebo budou vybírány z podobných produktů kterékoli třetí země.“* [...] *„Na vývoz určený do jedné ze smluvních stran nebudou uvaleny druhou stranou cla neb dávky jiné neb vyšší, než jsou vybírány při vývozu stejných předmětů do země požívající v tomto ohledu nejvyšších výhod.“*³³³ Smlouva dále určovala vzájemnou volnost obchodu a plavby, samozřejmě s možností určitých omezení, zajišťovala průvoz zemí pro osoby i zboží, dopravu na základě nejvyšších výhod, i zásady plavební, kdy s loďmi i nákladem bylo zacházeno jako v případě zacházení u státu požívajícího nejvyšších výhod.

³³²Pojem Blízký východ je zde vymezen územními celky, které jsou dohledatelné v československých statistických příručkách a ve sbírce zákonů v dané době – Turecko, Írán (Persie), Arábie (území arabského poloostrova včetně Íráku), Sýrie, Palestina a Egypt – neboť menší územní celky, jež byly pod správou Britů či Francouzů byly po většinu sledovaného období vykazovány jako francouzské/britské državy v Asii.

³³³ Sb. z. a n. č. 40 ze dne 31. března 1928. Obchodní úmluva mezi republikou Československou a republikou Tureckou.

Sýrie, Palestina a Irák patřily v meziválečné době mezi státy, které pro československý obchod nenabývaly větší důležitosti. Politické zájmy Československa v Sýrii a Palestině byly zastoupeny pouze konzulátem,³³⁴ v Iráku byl zpočátku pouze honorární konzulát a od roku 1933 byl vyslanec v Íránu současně i vyslancem pro Irák. Ani jedna z těchto zemí neuzavřela do roku 1938 s Československem žádnou obchodní ani politickou smlouvu.

V Egyptě vznikl československý konzulát v Alexandrii již v roce 1920 a od roku 1923 zahájilo svou činnost československé vyslanectví v Káhiře.³³⁵ Československo se snažilo vydobýt uznání kapitulačních práv, které mělo v Egyptě Rakousko – Uhersko, ale jeho snaha byla marná. Neoficiálně však československý vývoz do Egypta požíval doložky nejvyšších výhod jako státy kapitulační, tedy vylívání na základě nejnižších položek celního sazebníku. Ke změně došlo až s vypovězením obchodních smluv z egyptské strany a podstatné zvýšení celního sazebníku pro všechny státy, které by neuzavřely novou obchodní smlouvu s Egyptem do roku 1928. Nakonec došlo k částečnému uvolnění a prodloužení této lhůty a Československo uzavřelo s Egyptem Dohodu o úpravě obchodních styků s účinností od 17. března 1930. Jedná se o velmi stručný text, který pouze velmi výstižně charakterizuje vzájemnou obchodní výměnu. *„Egyptská vláda souhlasí, aby bylo zacházeno podle zásady nejvyšších výhod se všemi výrobky přírodními a průmyslovými, pocházejícími z Československa, dováženými do Egypta a určenými buď ke spotřebě nebo k opětovnému vývozu nebo k průvozu.“*³³⁶

Pokud srovnáme československou obchodní smlouvu s Íránem se smlouvami s Tureckem a Egyptem, vidíme smlouvy založené na stejném principu. Všechny tři, ať už

³³⁴ Československo zřídilo v obou státech zastupitelský úřad pouze na úrovni konzulátu. Pro území Libanonu a Sýrie, fungoval konzulát v Bejrútu od roku 1926, ale exequatur obdržel konzul František Toušek až v srpnu 1928. V Palestině, v Jeruzalémě, vznikl konzulát ve stejnou dobu. Jeho obvodem byla zpočátku pouze Palestina, ale postupem doby k němu byla přičleňována další území. V roce 1932 bylo československému konzulovi v Jeruzalémě, Vladimíru Fricovi, uděleno iráckým králem exequatur pro Království irácké, v roce 1933 udělil transjordánský emír konzulovi v Jeruzalémě, Josefu Kadlecovi, exequatur pro Transjordánii, v roce 1933 získal Josef Kadlec exequatur pro Království Saudské Arábie. V roce 1936 byl konzulát přeměněn na generální konzulát. Jeho obvod byl ještě dále rozšířen o území britského protektorátu v Adenu a o území arabského státu Jemen.

³³⁵ V Egyptě vznikl konzulát v Alexandrii již v roce 1920, ale počátky tohoto zastupitelského úřadu nebyly právě snadné a jeho vedoucí úředníci ne vždy plnili své úkoly příliš svědomitě. Na počátku 20. let 20. století se jednalo o strategicky (obchodně i politicky) velmi důležitý zastupitelský úřad, neboť se jednalo o jediný konzulát v Africe a po několik let i na Blízkém východě. V roce 1921 bylo v ministerské radě rozhodnuto zřídit v Káhiře další konzulární zastoupení na úrovni generálního konzulátu, ovšem po změně politického postavení Egypta bylo rozhodnuto zřídit po vzoru ostatních evropských států v Egyptě vyslanectví. Vyslanectví zahájilo činnost odevzdáním pověřovacích listin vyslance Cyrila Duška dne 14. dubna 1923. Konzulát v Alexandrii byl v roce 1928 přeměněn na honorární konzulát a v roce 1933 byla jeho činnost ukončena. Konzulát, i když pouze s obchodní agendou, byl v roce 1935 zřízen v Port Saidu.

³³⁶ Sb. z. a n. č. 25. Vládní vyhláška ze dne 17. března 1930.

je to explicitně vyřčeno nebo schováno pod určitou formulací, zajišťovaly pro československé výrobky nejvyšší možné výhody při vývozu do všech těchto zemí. Vzhledem k vyššímu objemu obchodu s Tureckem, které bylo před rokem 1918 významným obchodním partnerem Rakouska – Uherska, je samozřejmá snaha nového nástupnického státu uzavřít s Tureckem co nejdříve obchodní smlouvu. U Íránu a Egypta se hybatelem, který donutil československé politiky k uzavření obchodních smluv, stalo vypovězení kapitulací a hrozba uvalení vysokých cel na československé vývozní zboží. Výhody, které íránská vláda prosadila do obchodní smlouvy s Československem, byly nesporným úspěchem íránské diplomacie.

IV/2 Doprava zboží do Íránu

Doprava zboží do Íránu byla poměrně složitou záležitostí, neboť se jednalo o velmi rozsáhlé území s téměř neexistující infrastrukturou. Jen postupně byly v meziválečné době stavěny silnice a železnice byla teprve v počátcích své výstavby (transíránská železnice byla dokončena až v roce 1938). Zboží se na území Íránu dopravovalo karavanami nebo nákladními automobily z přístavů do místa určení. Právě podle polohy místa, kam měla být zásilka zboží doručena, byla vybírána dálková přeprava, která byla prováděna prostřednictvím různých plavebních společností nebo vlakem přes Sovětský svaz. Rychlé lodní spojení přes jižní přístavy Íránu však mělo nevýhodu v tom, že odbytíště těchto vývozních artiklů se nacházela spíše v severní a západní části země.

V roce 1928, kdy byla uzavřena prozatímní dohoda s Íránem, přijala poslanecká sněmovna Národního shromáždění RČS též usnesení o vhodných opatřeních pro rychlou a levnou dopravu vývozního zboží do Íránu.³³⁷ V tomto roce obeslalo ministerstvo zahraničních věcí konzuláty v důležitých evropských přístavních městech a na Blízkém východě, aby se vyjádřily k možnostem vývozu do Íránu.

Zprávy analyzují rozličné možnosti pro cestu zboží na Blízký východ, respektive do Íránu a nastínily klady i zápory využití těchto cest. Jednalo se o cesty přímé, tedy z Československa do evropských přístavů a dále po moři a o cesty nepřímé, kdy zboží bylo převáženo přes tranzitní území dalšího státu či států.

Jako nejkratší přímá trasa byla označena cesta po Dunaji do přístavů Galac nebo Brail (Rumunsko), odkud by zboží pokračovalo dále do Suezmu a přes Aden do jižních

³³⁷ Archiv Ministerstva zahraničních věcí (dále AMZV), sekce IV, k. č. 890, Důvěrná informace pro Národní shromáždění (od MZV), sine 1928.

perských přístavů. V tomto případě se však předpokládala doprava československými námořními lodmi dále do Íránu, které by dopravovaly jak zboží československé, tak i jiných států. Žádné jiné přímé dopravní spojení tímto směrem neexistovalo. K realizaci tohoto plánu však již nedošlo.³³⁸ K tomuto tématu se vyjádřil též československý konzul v Jeruzalémě Kadlec, který navrhoval využívat jednak výše zmíněnou cestu po Dunaji, jež však byla v zimě zamrzlá a jednak železniční spojení do Konstanty, které se vyplatilo po zavedení železničního svazu Malé dohody od 1. srpna 1935.³³⁹

Rychlejší a nejčastěji používaná byla přímá cesta do jižních perských přístavů, zvláště do Bušíru, kam jezdily německé lodě z Brém nebo z Hamburku³⁴⁰, a odkud bylo zboží dále dopravováno karavanami na velbloudech či nákladními auty, jejichž používání se ve druhé polovině dvacátých let 20. století začínalo rozšiřovat. Doprava přes Perský záliv sloužila hlavně k transportu zboží do míst ležících v jižní polovině země, do středisek jako byly Isfahán a Šíráz. Cesta do Isfahánu trvala tři dny. Touto cestou se vyplatilo přepravovat dále do Teheránu jen skladné respektive hodnotné zboží (např. textilie, cigaretový papír, zápalky) nebo zboží, jež nemělo sovětskou konkurenci ze severu, jako např. obuv či nábytek z ohýbaného dřeva, ale například cukr, sklo nebo porcelán pak vycházely oproti sovětskému exportu příliš draho.³⁴¹ Jako příklad je možné ukázat, jak se cena dopravy promítala do konečné prodejní ceny cukru. Vzhledem k tomu, že tranzit cukru přes území Sovětského svazu z jakéhokoliv státu byl zakázán, dovážel se cukr přes Bušír, což příliš zatěžovalo jeho prodejní cenu. Dopravní výlohy sovětského cukru tvořily při vývozu do Teheránu 12 % v létě a 20 % v zimě. Ovšem ostatní evropské státy měly svůj vývoz kvůli k dopravě zatížen 50 % respektive 100 %. Cukr dovážený z Belgie, Nizozemí a Československa se tedy prodával spíše v jižní části Íránu, zatímco v severních oblastech se prodával cukr sovětský. Tento příklad je typickou ukázkou, nakolik byl obchod v Íránu ovlivněn cenou dopravy a nutností hledat různé dopravní cesty a přizpůsobit jim například i střediska odbytu zboží. Ačkoli byla doprava přes turecký Trapezunt levnější, byla cesta přes Bušír na konci dvacátých let 20. století pokládána za pravidelnější, pohodlnější a spolehlivější.

³³⁸ AMZV, sekce IV., k. č. 529, č. j. 41/dův/29, Konzulát Československé republiky v Galaci, dne 22. března 1929. Zpráva pro MZV – Persie, doprava československého zboží. Svobodné pásmo v Galaci.

³³⁹ AMZV, sekce I/1-I/2, konzulát Jeruzalém, č. 4580/35. Zpráva RČS v Jeruzalémě pro MZV ze dne 20. prosince 1935. Doprava zboží z Československa do Palestiny.

³⁴⁰ Dala se použít i doprava přes Terst do Bombaje a pak do Bušíru, ale na této trase bylo zboží překládáno.

³⁴¹ AMZV, sekce IV., k. č. 529, dokument k č. j. 843/28 obch., Konzulát Československé republiky v Teheránu, roku 1928. Zpráva pro MZV – Dopravní cesty československého zboží do Persie.

Z těchto důvodů se počítalo i s cestou nepřímou, průvozem přes další státy. Zde se naskýtalo několik možností, i když některé z nich byly nevyužitelné z důvodů finančních i časových. Existovaly sice pravidelné spoje do indických přístavů, hlavně do Bombaje a Karáčí, a odtud do přístavů perských. Výhodou bylo, že tuto trasu obstarávalo několik evropských plavebních společností z Terstu, Brém, Rotterdamu a z Antverp, spojení bylo časté a pravidelné, stejně jako pak návazné spojení z Bombaje, které obstarávaly jednou týdně parníky společnosti British India Steam Navigation Company Limited. Díky těmto společnostem bylo evropské obchodní spojení do Íránu přes Bombaj rychlejší než spojení přímé, avšak dražší a zboží křehké či špatně zabalené se mohlo při překládání v Bombaji poškodit.³⁴²

Dále bylo možné dopravit zboží přes irácký přístav Basra do Bagdádu a odtud železnicí a kamiony do Íránu. Podobná byla i trasa z Terstu do Bejrútu (Libanon)³⁴³ a poté kamiony přes Bagdád do Teheránu. Celá cesta trvala jen něco málo přes tři týdny, ale byla dražší než ostatní zmíněné možnosti. Pro tuto trasu se dochoval i konkrétní příklad přepravců a jejich provázanosti se zámořskými lodními společnostmi. V polovině 30. let zajišťovaly spojení mezi Bejrútem a Bagdádem transportní firmy Chaim H. Nathaniel (jezdila až do Teheránu), která vypravovala zásilky každý den, bez ohledu na jejich množství a francouzská akciová společnost Compagnie Auto Routière du Levant, jež vysílala automobily do Bagdádu dvakrát týdně.³⁴⁴ Celá cesta od vylodění zásilky, proclení, naložení a transport na celnici do Bagdádu trvala 4 – 5 dní. Firma Chaim H. Nathaniel vypravovala zásilky do Iráku a Íránu též z Haify (Palestina), kde měla svou kancelář. „*Služba podle obdržených informací je prováděna bezvadně a naprosto spolehlivě. Fa Chaim H. Nathaniel má velmi dobrou finanční bási a těší se nejlepší pověsti.*“³⁴⁵ Z československých firem dopravovala zboží např. pro Baťu nebo pro Škodovy závody. Podle československého konzula Kadlece v Jeruzalémě, bylo možné využít pro dopravu československého zboží ať už z Haify nebo z Bejrútu (cena dopravy do Bagdádu byla

³⁴² AMZV, sekce IV., k. č. 529, č. j. 13/29 res., v roce 1929. Zpráva pro MZV – O možnostech pomořské dopravy československého zboží do Persie.

³⁴³ AMZV, sekce IV., k. č. 529, č. j. 317, Konzulát Československé republiky v Bejrútu, dne 27. března 1929. Zpráva pro MZV – Persie, doprava československého zboží. Po první světové válce začal Angličan Naim provozovat automobilovou dopravu přes Syrskou poušť nejprve z Damašku (Sýrie) do Bagdadu, později z Bejrútu (Libanon), ve 20. letech už existovalo několik společností, které převážely osoby i zboží.

³⁴⁴ AMZV, sekce I/1-I/2, k. č. 180, konzulát Bejrút, č. 1864/35. Zpráva Konzulátu RČS v Bejrútu pro MZV ze dne 2. října 1935. Doprava zboží nákladními automobily z Beyrutu do Bagdadu – tarify. A dále Zpráva Konzulátu RČS z Bejrútu pro MZV ze dne 29. října 1935. Doprava zboží nákladními automobily z Beyrutu do Bagdadu. Firma Chaim H. Nathaniel zajišťovala 80 % dopravy zboží přes Syrskou poušť, pokud neměla dostatek automobilů v Bejrútu, vracela se nákladní auta z Bagdádu prázdná, což navyšovalo ceny této služby.

³⁴⁵ AMZV, sekce I/1-I/2, k. č. 176, konzulát Jeruzalém, č. 5040/35. Zpráva RČS v Jeruzalémě pro MZV ze dne 18. prosince 1935. Doprava zboží Haifa – Bagdad.

stejná, neboť trasa Bejrút – Bagdád byla kratší, ale Palestina podporovala různými úlevami dopravu přes Haifu) pouze firmu Chaim H. Nathaniel, neboť pouze ta měla úmluvu se všemi zámořskými společnostmi pro přímou sazbu z evropských přístavů do Bagdádu.³⁴⁶ Další možností bylo poslat zboží firmě Adolf Wagner do Bejrútu, která zajistila jeho vyložení z lodí a poté co nejrychlejší transport jednou z uvedených společností, u kterých měla zajištěny slevy okolo 15 %. *„Majitel firmy, jakožto zástupce Akc. spol. dř. Škodovy závody, pro které obstarává pravidelně dopravu spěšných zásilek z Beyrutu do Persie, získal vzhledem k četným zásilkám zvláštní důvěrný tarif od obou dopravních firem.“*³⁴⁷

Trasa z Terstu do Batumi (Sovětský svaz), železnicí do Baku a odtamtud lodí po Kaspickém moři do perských přístavů a kamiony dále byla ideální pro dopravu zboží do severního Íránu. Cesta z Batumi do íránského přístavu na pobřeží Kaspického moře Pahlevi a dále do Tabrízu trvala necelý měsíc. Průvoz zboží přes území Sovětského svazu byl však značně problematický. Cesta vlakem trvající 4 týdny byla často ještě prodloužena dlouhým odbavením zásilek i o několik měsíců a podle názorů úředníků zastupitelských úřadů by při zvolení této trasy Sovětský svaz ztěžoval tranzit konkurenčního zboží.

Hned za přímým vývozem přes íránské přístavy, co se množství vyváženého zboží týkalo, byla cesta z Terstu nebo Hamburku přes turecký Trapezunt³⁴⁸, a poté karavanou či auty do Tabrízu. Nevýhodou této cesty bylo, že karavana musela urazit téměř tisíc kilometrů a cesta nebyla právě bezpečná³⁴⁹, na druhou stranu se jednalo o dopravu, jež byla téměř o 1/3 levnější než doprava přes jižní íránské přístavy.

Tato trasa měla své přednosti i v tom, že Turecko na rozdíl od Sovětského svazu mělo zájem na rozvoji obchodu s Československem, i na rozvoji tranzitu přes své území, snažilo se pacifikovat bojovné skupiny, jež průvoz ohrožovaly a vylepšovat stav cest na svém území. *„Turecko i Persie mají naopak na zdokonalení a rozvoji tranzitu Trapezunt – Tabriz pochopitelný zájem a přivítaly by, jak bylo podepsanému vyslanci potvrzeno ústy zahraničního ministra tureckého i perského velvyslance, každý podnět zveňčí v tomto*

³⁴⁶ AMZV, sekce I/1-I/2, k. č. 176, konzulát Jeruzalém, č. 5320/35. Zpráva RČS v Jeruzalémě pro MZV ze dne 28. prosince 1935. Doprava zboží Haifa – Bagdad. Konzul Kadlec doporučoval tento typ přepravy především u dražšího zboží nebo u spěšných zásilek.

³⁴⁷ AMZV, sekce I/1-I/2, k. č. 180, konzulát Bejrút, č. 1864/35. Zpráva Konzulátu RČS v Bejrútu pro MZV ze dne 2. října 1935. Doprava zboží nákladními automobily z Beyrutu do Bagdadu – tarify.

³⁴⁸ AMZV, sekce IV., k. č. 529, č. j. 35/dův/1929. Vyslanectví Republiky československé v Turecku, Ankara dne 28. ledna 1929. Zpráva pro MZV – Dopravování československého zboží do Persie přes Trapezunt. AMZV, sekce IV., k. č. 529, č. j. 83/dův/1929. Vyslanectví Republiky československé v Turecku, Ankara dne 1. dubna 1929. Zpráva pro MZV – Persie, doprava československého zboží, pro MZV.

³⁴⁹ Problematika Kurdské otázky. AMZV, sekce IV., k. č. 529, č. j. 212/pol/28. Vyslanectví Republiky československé v Turecku, Ankara dne 31. října 1928. Zpráva pro MZV – Poměr turecké vlády k Persii, Íráku a SSSR.

*směru. Turecko již proto, že vidí nynější své poslání v tom, aby se stalo mostem mezi západem a východem a prostředníkem mezi průmyslovými státy střední Evropy v jich hospodářské expanzi na východ, Persie pak z toho důvodu, že bude mít příležitost vymknouti se aspoň částečně obepínajícímu vlivu Ruska a to na straně politicky nejméně exponované a tudíž nejméně nebezpečné.*³⁵⁰

Pokud bychom tedy měli shrnout, kudy se zboží nakonec dopravovalo, dominoval vývoz přes přístavy v Perském zálivu a na druhém místě stál průvoz přes Trapezunt do Tabrízu. Ostatní trasy byly použitelné pouze pro určitý typ vývozu ať už kvůli dlouhé době dopravy nebo kvůli velkému finančnímu zatížení, jež by zboží činilo neprodejným.

IV/3 Zprostředkování prodeje československého vývozu do Íránu. Zastoupení československých firem v Íránu

Vývoz československého zboží do Íránu byl od počátku podmíněn nutností mít v Íránu obchodního zástupce nebo sjednanou íránskou komisionářskou firmu (velká část obchodu zvláště ve dvacátých letech se realizovala i přes komisionářské firmy v Hamburku či v Terstu, ovšem potom byl takovýto vývoz v Íránu označen za zboží pocházející z Německa nebo Rakouska), která určovala, jakou trasou je potřeba zboží zaslat, aby se dostalo na místo určení co nejlevněji a co nejrychleji. Íránská komisionářská firma zaplatila při objednávce 15–25 % z celkové ceny zboží předem a zbytek doplatila při obdržení zásilky u banky (jednalo se především o britskou Imperial Bank of Persia a o britsko – francouzskou Banque Ottomane, do které vývozce zaslal potřebné dokumenty. Po zaplacení zbylé části peněz bylo íránské firmě zboží vydáno přímo v přístavu nebo na jeho náklady prostřednictvím banky vycelno a zasláno například do Teheránu. Při dopravě přes Trapezunt to bylo o něco složitější, neboť pevná cena byla stanovena jen pro tuto část cesty a zbytek ceny i doba dopravy zboží pak kolísala dle ročních období a bezpečnostní situaci na trase. Nepříjemná byla i povinnost zaplatit turecké dovozní clo v případě, že bylo zboží během karavanní přepravy odcizeno kurdskými kmeny.³⁵¹

Konzulát a později vyslanectví v Teheránu se snažily zajistit spojení československých vývozních firem s firmami íránskými. Československé firmy zasílaly vyplněné dotazníky na svou obchodní komoru, ta zprostředkovala přes Ministerstvo

³⁵⁰ AMZV, sekce IV., k. č. 529, č. j. 83/dův/1929. Vyslanectví Republiky československé v Turecku, Ankara, dne 1. dubna 1929. Zpráva pro MZV – Persie, doprava československého zboží, pro MZV.

³⁵¹ AMZV, sekce IV., k. č. 529, dokument k č. j. 843/28 obch., Konzulát Československé republiky v Teheránu, roku 1928. Zpráva pro MZV – Dopravní cesty československého zboží do Persie.

zahraničních věcí předání dotazu na příslušný zastupitelský úřad. Jednalo se buď o zastoupení pro určitý typ zboží, což ovšem znamenalo, že komisionářská firma nezastupovala pouze československé vývozce, nebo pro určitou společnost. Íránské firmy, jež měly zájem dovážet československé zboží, se zase obracely na československý konzulát či vyslanectví pro zprostředkování jejich nabídky do Československa. Poptávky íránských obchodníků byly prostřednictvím ministerstva zahraničních věcí předány Ústředně obchodních a živnostenských komor a Ústřednímu svazu průmyslníků, byly též publikovány v časopisech jako Průmyslový věstník a ve věstnicích obchodních komor. Tento systém však nedosahoval příliš úspěšných výsledků, více se osvědčilo přímé předání adres československých firem íránským komisionářským firmám, ale pro takto specifické propojení firem obou států neměl zastupitelský úřad v Teheránu k dispozici vhodné adresáře. Problémem bylo i to, že většina obchodníků pracovala pouze v místě svého bydliště a neměla žádné pobočky v dalších městech, takže nabídka odběru československého zboží byla omezená též geograficky.

Výjimku samozřejmě tvořily státní zakázky, které byly velké svým rozsahem a též dobře a spolehlivě placené, neboť za splácení ručil stát. Po schválení parlamentem byla státní zakázka zadána do veřejného řízení, které však bylo ohraničeno velmi krátkou dobou (1–2 měsíce) pro nabídky zahraničních firem. Pokud firma neměla v Teheránu svého zástupce, byla obvykle odkázána na zprávu zastupitelského úřadu, která však šla poštou přes ministerstvo zahraničních věcí na Ústřednu obchodních a živnostenských komor a byla publikována například v časopise Světový obchod (ovšem někdy trvalo i několik týdnů, než se tato zpráva dostala do tisku). Firma pak musela nejen zpracovat celou zakázku včetně co nejnižšího rozpočtového návrhu, ale pokud to íránská vláda vyžadovala, i zaslat vzorky. Firmy, jež měly v Teheránu svého zástupce, tak měly daleko větší šanci uspět, neboť tím získaly na zpracování zakázky více času (bylo možné poslat telegram) a většinou i více informací o konkurenčních cenových nabídkách. Placení státních dodávek se dalo pravidelně, jednalo se o tři splátky, při podpisu smlouvy, při převzetí zboží a poslední při příchodu zboží do Íránu.³⁵²

První obchodní informace o Íránu, podle dostupných materiálů, pocházejí z roku 1922. Jedná se o korespondenci mezi československým vyslanectvím v Londýně a

³⁵² AMZV, sekce IV., k. č. 671, č. j. 253/28. Konzulát Republiky československé v Teheránu dne 16. května 1928. Zpráva – Hospodářská zpráva o Persii.

ministerstvem zahraničních věcí v Praze. Informace³⁵³ zasílané pro britské vývozní firmy z Department of Overseas Trade byly pak prostřednictvím zastupitelství zasilány do Prahy. Zpráva z května 1922 se například věnuje možnostem vývozu textilního průmyslu, jak se lišily podmínky před a po první světové válce, které výrobky se po válce prodávaly méně a které naopak byly v oblibě a to až do takového detailu jako byla barva nebo typ potisku³⁵⁴. Tyto zprávy byly velmi užitečné pro československé firmy, které se počátkem dvacátých let začaly zajímat o vývoz do Orientu a dotazovaly se na vzory látek či krajek, neboť neznaly vkus obyvatel Blízkého východu.³⁵⁵

Přes londýnské vyslanectví se do Prahy dostalo ještě jedno zajímavé spojení s Íránem v tom samém roce. Vyslanectví obdrželo seznam íránských firem, jež měly zájem obchodovat s Československem. Tento seznam byl zaslán od íránského Department of Agriculture and Commerce současně s velmi podrobným popisem činnosti této instituce.³⁵⁶ Jejím hlavním úkolem byla pomoc při navazování obchodních styků mezi íránskými a zahraničními firmami. Dále nabízelo možnost za poplatek přeložit a publikovat jako inzerát nebo informační brožuru údaje o firmě, o zboží a jeho cenách, které by byly v této instituci k dispozici nebo uveřejněny v jejím časopise (měsíčník psaný persky, ale určité pasáže i francouzsky a anglicky) Agriculture and Commerce a v obchodním tisku. Fungovala zároveň jako informační kancelář pro íránské firmy.

Československé obchodní zastoupení v Íránu bylo v poválečné době budováno téměř na zelené louce. Kromě několika krajanů, kteří v Íránu působili již v předválečné době, jako např. vrchní zahradníci šáhových zahrad V. Protiva a Alois Čumpelík,³⁵⁷ kteří

³⁵³ Jedna z prvních zmínek pochází z roku 1921, kdy Department of Agriculture and Commerce v Teheránu obeslalo Federaci britského průmyslu (Federation of British Industries) ohledně rozvoje zahraničního obchodu Íránu a dalších zemí. Federace se pak dotazovala oddělení pro zámořský obchod, zda by takovéto spojení mohlo přinést rozvoj obchodu obou zemí. Federace britského průmyslu byla k íránskému návrhu poněkud skeptická: „*The political news from Persia does not appear to be very satisfactory at the moment, and I presume business with that country should be conducted along very constructive lines for that moment.*“ National Archives Londýn, Foreign Office oddíl 248, k. č. 1326, No. Pe/31. Zpráva od Federation of British Industries (A. N. Cowe, Near East Section Overseas Organisation) pro Department of Overseas Trade (Captain W. Hough) ze dne 31. května 1921.

³⁵⁴ AMZV, sekce IV., k. č. 528, č. j. 769/38/PG/TC. Department of Overseas Trade, London, 16th May, 1922.

³⁵⁵ AMZV, sekce IV., k. č. 528, č. j. 36.306. Obchodní ústav Obchodní a živnostenské komory v Praze dne 27. května 1922. Oznamuje, že pražská firma Harry Beck na základě nabídek vývozu do Íránu má zájem o vývoz krajek a žádá nejen o spojení s íránskými firmami, ale i o zaslání vzorků, podle kterých by mohla přizpůsobit výrobu.

³⁵⁶ AMZV, sekce IV., k. č. 528, č. j. 10.783/22. Vyslanectví československé republiky v Londýně, dne 28. listopadu 1922. Persie – důvěrná obchodní zpráva. Jako přílohu obsahuje zprávu od Department of Agriculture and Commerce. „*Gentlemen, we beg to call your attention to our Information Bureau, which has been established for the sake of developing commerce between foreign countries and Persia, to bring into contact home merchants with those in foreign lands and to render all help in its power to them.*“

³⁵⁷ Viz Kap. VI. – Československé vystěhovalectví a kolonie v Íránu v letech 1918–1938.

později v Íránu velmi úspěšně ve svém oboru podnikali, neexistovalo v Teheránu žádné obchodní zastoupení, na které by se mohli českoslovenští exportéři obrátit pro radu či zprostředkování vývozu a hlavně prodeje zboží. Tato situace byla řešena jednak na úrovni zpravodajské, ministerstvo obchodu vyslalo již počátkem dvacátých let 20. století svého zpravodaje do Teheránu, a jednak na bázi hospodářské, Exportní ústav československý a hospodářský odbor Orientálního ústavu se zasloužily o podporu komisionářům, kteří se rozhodli podnikat v Orientu a zároveň se zavázali podávat hospodářsky laděné zprávy.

Prvním československým obchodním zpravodajem, který působil v Íránu od počátku dvacátých let, byl Josef Slávek, vyslaný do Teheránu jako „*Obchodní zpravodaj Ministerstva obchodu republiky československé pro Persii.*“ První dochovaná zpráva pochází ze dne 29. dubna 1923. V této zprávě uvedl, že zasílá též statistiku íránského zahraničního obchodu pro přelom let 1921–1922, přílohy se bohužel nedochovaly. Nastínil celkové podmínky íránského zahraničního obchodu včetně dopravních možností, nedostatku železnic a jako jeden z mála zohledňuje i divokost a velkou rozlehlost země, což svádělo k podloudnému obchodování a tudíž mělo vliv na oficiální statistiku. Uvedl, že Československo bylo pro obchodní kruhy v Íránu naprosto neznámou zemí, i když se v tomto roce poprvé objevilo ve statistice zahraničního obchodu. Československý dovoz považoval za velmi nízký (uvedl cifru 240 000 Kč), ovšem zároveň konstatoval, že se na teheránském bazaru nacházelo velké množství zboží s vyznačeným původem Made in Czechoslovakia. Z toho plyne, že pravděpodobně ještě větší objem zboží než cestou přímou se do Íránu dovážel jako reexport z třetích zemí, z Německa, ale i z Turecka či Egypta.³⁵⁸

Dochovalo se jen několik zpráv, jež dokumentují činnost Josefa Slávka, ale je z nich jasně patrný jeho velký zájem o podporu československé propagace a československého vývozu, což dokládá v pořadí druhá zpráva. „*Zpozorovav, že celní úřady v Persii nevědí kterým celním sazbám podrobiti dovezené v Persii zboží čsl. původu, počal jsem v tom směru pracovati a trval jsem na práva, která měla dřívější rak. – uherská říše, když již bylo mne tady stále tvrzeno, že práva ta zachována jsou též rakouské republice. Aby byla v tom směru učiněna jasnost a odstraněno v čas každé nedorozumění, dovolil jsem si, po předchozím ústním jednání, podati ministerstvu obchodu v Teheráně jednu žádost. Toto poslední by také rádo vidělo otázku tuto vyřešenou a postoupilo s největší ochotou moji žádost ministerstvu věcí zahraničních. Svolaná poradní komise*

³⁵⁸AMZV, sekce IV., k. č. 528, č. 250, Bagdád 29. dubna 1923. Zpráva obchodního zpravodaje Ministerstva obchodu republiky československé pro Persii.

*zainteresovaných ministerstev usnesla, zařaditi náš stát mezi těmi, jimž poskytuje Persie největší výhody.*³⁵⁹ Na tomto příkladu a příkladu pohledávek československých firem v Íránu ukazoval nutnost založení zastupitelského úřadu a uzavření politických a hospodářských smluv, což by napomohlo rozšíření a zabezpečení (pohledávek, právního postavení československých příslušníků) československých občanů a československého vývozu v Íránu. On sám byl v Teheránu považován za exponenta československého ministerstva obchodu. Založil společně s dalšími československými krajany česko-iránskou obchodní společnost se základním jměním 750 000 Kč, jež měla sloužit jako opora pro československé exportní kruhy.³⁶⁰ O její činnosti stejně jako o další činnosti Josefa slávka po roce 1923 nejsou zachovány žádné úřední dokumenty.

Velice zajímavá byla i snaha československých občanů uchytit se na Blízkém východě a působit tam jako komisionáři pro československé vývozní firmy. Ekonomická sekce Orientálního ústavu³⁶¹ vydávala nemalý obnos na podporu těchto lidí.³⁶² Šlo většinou o jakousi delší cestu do jedné či více zemí, obhlédnutí tamních obchodních podmínek a navázání důležitých kontaktů. Ve třicátých letech se pak k tomuto průzkumu trhů přidal i Exportní ústav československý³⁶³, který se snažil nalézt nové cesty na zahraniční trhy. Podporoval zpravodaje, kteří se usídlili v zahraničí a pro Exportní ústav československý pak zasílali pravidelné obchodní zprávy, jež byly alespoň částečně publikovány v časopise Světový obchod.³⁶⁴ Další institucí zabývající se podporou československých občanů usedlých v zahraničí byl Národohospodářský ústav České akademie věd a umění³⁶⁵ a

³⁵⁹ AMZV, sekce IV., k. č. 528, č. 282, Bagdád 30. dubna 1923. Zpráva obchodního zpravodaje Ministerstva obchodu republiky československé pro Persii. (zpráva je psaná bez háčeků a čárek a pravděpodobně v důsledku toho je občas použit jiný pád nebo nevhodné spojení)

³⁶⁰ Viz Kap. VI. – Československé vystěhovalectví a kolonie v Íránu v letech 1918–1938.

³⁶¹ Orientální ústav byl založen v roce 1922, kdy byl přijat zákon o jeho založení, fungovat však začal až v roce 1928, kdy se konalo ustavující valné shromáždění, avšak teprve v roce 1930 získal své vlastní sídlo v Lobkovicím paláci. Jeho přínos je tedy možné sledovat spíše pro 30. léta 20. století. V roce 1929 se ústav rozdělil na dva odbory, hospodářský a kulturní. Hlavním úkolem hospodářského odboru bylo pěstovat a šířit styky se zeměmi Orientu.

³⁶² Seznam udělených stipendií viz AAVČR, fond Orientální ústav 1928–1952, k. č. 12, sine.

³⁶³ Exportní ústav československý byl založen v roce 1935 a jeho hlavním úkolem bylo podávat informace o nových trzích a obstarávat kontakty se zahraničními firmami. Od roku 1935 vydával též časopis Světový obchod, ve kterém byly nové informace zveřejňovány včetně toho, že tam byly publikovány vyhlášené státní zakázky. Viz T. Jiránek, Exportní ústav československý (1934–1944), *Hospodářské dějiny – Economic History*, XX., 1992, 209–258.

³⁶⁴ Exportní ústav československý též informoval o možnostech vývozu – o trasách exportu a napojení na ně prostřednictvím sběrné služby na železničních stanicích v Československu. Viz Světový obchod, roč. II., 1936, č. 10, s. 7. *Co může znamenati sběrná dopravní služba pro vývoz*. Exportní ústav československý zde upozorňoval vývozní kruhy na výhodnou dopravu malých zásilek do ciziny prostřednictvím sběrné služby spedičních firem. Jednalo se o síť sběrných stanic rozmístěných po celé republice, ze kterých se pak zboží zasílalo společně do přístavů a odtud do místa určení. Přeprava se tak pro menší vývozce nejen zlevnila, ale i zjednodušila. Zboží bylo možné do sběrné stanice i poslat poštou.

³⁶⁵ Národohospodářský ústav České akademie věd a umění byl založen v roce 1907.

Československý ústav zahraniční³⁶⁶. Z této doby se nezachovaly žádné souvislejší přehledy ani zprávy o těchto lidech a jejich cestách a většinou se nedochovaly ani zprávy od nich do Prahy zasílané. Torzovitě zachované dokumenty umožňují jen velmi omezenou sondu do této problematiky.

V roce 1932 poskytl Orientální ústav 20 000 Kč Františku Sedláčkovi jako podporu na usazení se v Persii. Zajímavá je smlouva, kterou při převzetí peněz podpisoval a která dokládá jeho povinnosti vůči Orientálnímu ústavu. Jeho úkolem bylo podávat zprávy o své práci a periodicky informovat o hospodářských i jiných poměrech v Persii. Zavazoval se, že vyjde vstříc československým zastupitelským úřadům a osobám doporučeným Orientálním ústavem, radou i pomocí. Pokud by se mu dařilo po finanční stránce, měl vrátit poskytnutou částku a stát se příznivcem Orientálního ústavu.³⁶⁷

František Sedláček již dříve v Orientě pracoval pro různé československé firmy a Persii si vybral po zralém uvážení. „*Za své činnosti v Přední Asii došel jsem k poznání, že Blízký východ patří k zemím, které dosud poměrně nejméně trpí nynější světovou hospodářskou krizí. Od té doby studoval jsem bedlivě možnosti vzájemných obchodních styků mezi ČSR a státy blízkého Východu. Porovnával jsem statistické zprávy o exportu a importu oněch zemí, své informace jsem doplňoval zprávami od našich zastupitelských úřadů, od osob, které jsem za svého pobytu v Orientě poznal a konečně vlastními zkušenostmi, jež jsem tam nabyl. To všechno mne přivedlo k poznatku, že nejdůležitějšími státy, které po stránce hospodářské přijdou pro nás v úvahu, jest Persie a Iraq. Oba státy dovážejí ve velkém množství výrobky, které se u nás zhotovují a jež s úspěchem soutěží na světovém trhu.*“ [„...], „*Seznáv vzájemné obchodní možnosti snažil jsem se vyšetřiti stanoviska firem a našel jsem doposud nejen porozumění, nýbrž i snahu vstoupiti s oněmi zeměmi v pravidelný styk. Uvádím zase příkladem: Báňskou a hutní společnost, Českomor. Kolben, spolek textilních průmyslníků a jiné. Rozhodnul jsem se proto, že odjedu do Persie a usadím se tam. Budu zastupovati Báňskou a Hutní společnost a Vítkovické železářny. Spolek textilních průmyslníků mně dá závazné nabídky firem pro textilní zboží, které se tam vyváží. Budu dále zastupovati firmu Chmel a firmu Zapotil, která vyváží řepné semeno. Jednám o zastoupení plzeňského piva a jsem již ve styku s několika firmami s jabloneckým zbožím v Železném Brodě a v Jablonci.*“³⁶⁸

³⁶⁶ Československý ústav zahraniční byl založen v roce 1928, měl za úkol mapovat zahraniční kraje, navazovat styky s jednotlivci i se spolky. Vydával časopis Krajan, ve kterém vycházely různé rady a informace pro kraje a vystěhovalce.

³⁶⁷ AAVČR, fond Orientální ústav 1928–1952, k. č. 13, sine.

³⁶⁸ Archiv Akademie věd ČR (dále A AVČR), fond Orientální ústav 1928–1952, k. č. 13, sine.

Z uvedené citace je zřejmé, že podporu Orientálního ústavu nedostal každý, ale pouze ten, kdo mohl něco nabídnout. Musel se orientovat v dané problematice a sám se angažovat například v jednání s československými firmami, jež měly zájem vyvážet své výrobky na Blízký východ. Informace o osudu Františka Sedláčka, ani jeho zprávy z Teheránu se nedochovaly, takže můžeme jen těžko říci, jak dlouho se v Íránu udržel. Jedna z mála zmínek o něm pochází z roku 1933, kdy Anglo-československá a Pražská úvěrní banka dojednávala značný prodej cukru do Íránu. Po počátečním působení ředitele cukerního oddělení Reska, byl dalším vyjednáváním pověřen František Sedláček.³⁶⁹ V tomto případě tak můžeme říci, že podpora Orientálního ústavu umožnila Františku Sedláčkovi získat cenné zkušenosti přímo na místě, zorientovat se nejprve v obchodních kruzích a teprve pak začít podnikat, tzn. zprostředkovávat nákup československého zboží v Íránu, čímž přispěl k vytvoření příznivých podmínek pro československé hospodářské pronikání do Íránu.

Jako zástupce československých firem působil v Teheránu i František Toman. Do Íránu přijel v květnu 1935 a vystupoval tam jako korespondent Exportního ústavu československého a obchodní zástupce velkofirem Báňská a hutní společnost, Waldes a spol. a dalších menších firem, např. Vitrea. Doklad o jeho působení máme díky korespondenci mezi Vyslanectvím Československé republiky v Teheránu a Exportním ústavem československým v Praze, který byl dotazován na výše jmenovaného.³⁷⁰ Exportní ústav československý odpověděl počátkem července 1935, že František Toman přišel nabídnout své služby, aniž by od Exportního ústavu požadoval nějaké intervence, naopak již měl zajištěné zastupování několika československých firem pro vývoz do Íránu. Exportní ústav československý mu nabídl honorování zpravodajských služeb a již 10. června 1935 od Františka Tomana obdržel zprávy ohledně dopravních obchodních cest do Orientu. O týden později si přes Exportní ústav československý vyžádal nabídky na další dovozní artikly do Íránu a podotkl, že do té doby uzavřené obchody zastoupených firem

³⁶⁹ AMZV, sekce IV, k. č. 529, č. j. 291/33. Zpráva Čsl. vyslanectví v Teheránu pro MZV ze dne 14. března 1933. Výměnné obchody s Persií; č. j. 564/33 obch. Zpráva Čsl. vyslanectví v Teheránu pro Banku pro obchod a průmysl, dříve Länderbanku, Praha. Více k tomuto obchodu viz pozn. č. 385.

³⁷⁰ Národní archiv (dále NA), fond Exportní ústav československý (dále EÚČ), k. č. 124, č. j. 884/35. Vyslanectví Československé republiky v Teheránu, dne 10. června 1935, pro Exportní ústav československý. František Toman, informace.

dosáhly přibližně 400 000 Kč.³⁷¹ Ani v tomto případě není bohužel známo, jak dlouho a s jakým výsledkem se František Toman v Teheránu jako komisionář udržel.³⁷²

Můžeme se jen domnívat, že československých komisionářů pracujících pro československé firmy či pro určitý vývozní artikl zastupující firmy různých států, bylo v Íránu více. Dokumentovat jejich činnost je však téměř nemožné a jedním z mála pramenů jsou žádosti o udělení podpory pro jejich podnikání, či téměř náhodné uvedení jejich jména v nějakém případě, který řešilo např. ministerstvo zahraničních věcí. Zprávy, jejichž výčet máme zmiňován v případě Orientálního ústavu ve výročních zprávách hospodářského odboru, byly s největší pravděpodobností v průběhu let skartovány.

Československé zboží bylo v Íránu distribuováno jak íránskými komisionářskými firmami, tak československými komisionáři a zastupitelskými firmami provázanými s československými firmami vzájemnými smlouvami a majetkem. Íránské komisionářské společnosti získávaly exportní zboží z Československa nejen přímo od československých firem, ale též zprostředkovaně reexportem například od firem německých. Větší československé firmy, jako Baťa, ČKD, Zbrojovka Brno nebo Škodovy závody, měly v Íránu svého vlastního zástupce či přímo zastupitelskou firmu. O těchto firmách bude pojednáno zvlášť v následující kapitole³⁷³, především na příkladu Škodových závodů, které měly v rámci československého exportu/importu do/z Íránu vedoucí roli.

IV/4 Vývoj vzájemného obchodu a jeho bilance

Íránský trh nebyl na počátku dvacátých let v Československu podrobněji zmapován a podle československého konzula v Teheránu skýtal velké možnosti mnoha výrobkům, jež se prozatím do Íránu dovážely jen v omezeném množství, jako například textilie všeho druhu.³⁷⁴ Na íránský trh českoslovenští exportéři pronikali postupně. Vývoz do Íránu stoupal pravidelně po celá dvacátá léta. Kdybychom srovnali počáteční a konečný rok období konjunktury ve dvacátých letech, pak v roce 1924 dosahoval československý vývoz do Íránu přibližně 6 mil. Kč, kdežto v roce 1929 se jednalo již o více jak dvojnásobek, téměř 14 mil. Kč. K mírnému poklesu došlo pouze roku 1926 (vývoz klesl o 1 mil. Kč

³⁷¹ NA, fond EÚČ, k. č. 124, č. j. 884/5. Exportní ústav československý, v Praze dne 4. července 1935, pro Vyslanectví Československé republiky v Teheránu.

³⁷² Podle seznamu spolupracovníků Exportního ústavu československého je spolupráce Františka Tomana doložena pouze pro rok 1935 v oddílu neplacený zástupce. Viz NA, fond EÚČ, k. č. 41, sine. Seznam neplacených exponentů EÚČ v cizině 1935.

³⁷³ Viz Kap. V. – Pronikání československých firem do Íránu.

³⁷⁴ AMZV, sekce IV., k. č. 671, č. j. 253/28. Konzulát Republiky československé v Teheránu dne 16. května 1928. Zpráva – Hospodářská zpráva o Persii.

oproti vývozu roku 1927 a vrátil se na výchozí stav 6 mil. Kč), kdy se (nejen) českoslovenští vývozci museli začít vyrovnávat se značným přílivem německého zboží na evropské i světové trhy.³⁷⁵

Hodnotit ekonomický význam íránského vývozu do Československa je velmi obtížné, neboť během první poloviny dvacátých let, respektive až do roku 1927 nedosáhla jeho celková hodnota v československé statistice zahraničního obchodu stanovený limit 0,5 mil. Kč (vývoz se pohyboval v rozmezí 0,2 mil. Kč v roce 1924 až 0,3 mil. Kč v roce 1927). Ovšem tato čísla jsou dosti nepřesná, neboť velký objem íránského vývozu do střední Evropy šel přes německé a rakouské exportní firmy, které pak íránské zboží, hlavně ručně tkané koberce, dovážely do Československa. Díky působení československého konzulátu, který zprostředkoval potřebné kontakty mezi oběma zeměmi a částečně omezil reexport³⁷⁶, se v roce 1928 hodnota íránského vývozu zvedla dvanáctkrát oproti předešlému roku – a to na 3,5 mil. Kč. V roce 1929 už vývoz činil téměř 5 mil. Kč. Írán byl ve dvacátých letech zemí agrární, kde teprve postupně docházelo k procesu industrializace, zpočátku spíše ve formě větších dílen na výrobu koberců, obuvi či brašnářského zboží. Jen několik textilních továren v okolí Teheránu a továrna na sirky v Tabrízu, měly charakter větších evropských podniků.³⁷⁷

Během 30. let se českoslovenští exportéři snažili udržet vývoz, který byl hluboce zasažen světovou hospodářskou krizí. Zámořské trhy, především trhy průmyslově méně vyspělých států, nabývaly na důležitosti. Československo-íránská výměna nabyla v tomto období na významu. Světová hospodářská krize zasáhla Československo s určitým zpožděním, které můžeme pozorovat i na vývozu do Íránu, který v roce 1930 dokonce stoupl oproti roku 1929 na trojnásobek, na téměř 45 mil. Kč a v roce 1931 ještě na dvojnásobek, 92 mil. Kč ve srovnání s rokem 1930. Jen v roce 1932 došlo k viditelnému poklesu československého vývozu a to skoro na 1/6, 15 mil. Kč proti roku předchozímu. V roce 1933 se vývoz začal opět zvyšovat, dosáhl 26 mil. Kč, aby v roce následujícím vzrostl ještě markantněji. Vývoz se v roce 1934 vyšplhal na 132 mil. Kč, v roce 1935 sice poklesl na 80 mil. Kč, ale rok nato se zvýšil skoro o 1/5 a v roce 1937 dosáhl 198 mil. Kč, tedy nejvyšší úroveň vůbec. Na těchto číslech je jasně vidět, že markantní nárůst ve

³⁷⁵ Viz tab. a graf č. 7. Porovnání vzájemného vývozu Československa a Íránu v letech 1924–1938.

³⁷⁶ Íránské zboží bylo do Československa zpočátku dováženo prostřednictvím vídeňských a německých exportních firem.

³⁷⁷ Ervand Abrahamian, *A History of Modern Iran*, Cambridge 2008, s. 72–91. Více viz kap. Kap. II. – Stručný nástin hospodářského a politického vývoje Íránu.

třicátých letech nebyl tvořen pravidelným vývozem určitých komodit, ale nepravidelným, leč častým udílením státních zakázek³⁷⁸ a vývozem zbraní. Ačkoliv tedy situace československého obchodu v letech krize nebyla úplně příznivá, přece můžeme sledovat pronikání československého exportu do Íránu – budování dopravní infrastruktury, zejména železnice, zařízení pro cukrovar v Keredži a pro dalších šest cukrovarů, jež dodaly Českomoravská–Kolben–Daněk a Škodovy závody, dodávka pušek, kulometů, děl a obrněných vozidel od Zbrojovky Brno, Škodovky a ČKD či zřízení zastupitelské firmy provázané se Škodovými závody v Teheránu v roce 1932, která hned v tomto roce započala se stavbou mostů a dovozem nákladních automobilů.³⁷⁹

Íránský vývoz do ČSR během krizových let 1930–1933 poklesl zhruba na polovinu, tedy na 2,5 mil. Kč svého objemu oproti konjunkturálnímu roku 1929, což bylo způsobeno především zákazem dovozu ručně tkaných koberců – přepychového zboží. Od roku 1934 íránský vývoz do Československa opět pravidelně rostl, neboť Írán svůj dovoz podmiňoval i možnostmi vývozu a Československo, závislé na jeho státních zakázkách, se mu snažilo v co největší míře vyhovět, obzvláště při vývozu koberců. Škodovy závody měly v Teheránu pobočku své společnosti Omnipol, jež se starala o vývoz íránského zboží do Československa, který byl v podstatě chápán jako soukromá kompenzace státních zakázek íránské vlády udělených Škodovým závodům. Od roku 1934 se íránský vývoz do Československa pohyboval právě díky obchodům Omnipolu okolo 7 mil. Kč, jen v roce 1935 se dostal na hodnotu o zhruba 1/3 vyšší.

Závěrem je tedy možné shrnout, že československý vývoz až na jednu výjimku rostl od roku 1924 do roku 1929 a skokově dál do roku 1931 a po krátké krizi jednoho roku rapidně narůstal, i když s určitými výkyvy až do roku 1937, kdy se dostal těsně pod hranici 200 mil. Kč, což byl patnáctinásobek oproti roku 1929. Můžeme říci, že tento vysoký růst byl ovlivněn dosti neobvyklým množstvím státních zakázek, které Československo

³⁷⁸ Potíže se získáním státních zakázek se dostavily hlavně poté, co Německo uzavřelo v říjnu 1935 s Íránem clearingovou dohodu. Tato dohoda, sjednaná v době, kdy Írán trpěl nedostatkem deviz, umožnila rozvinutí německé obchodní výměny s Íránem. Německu se, díky vyřešení platby v rámci clearingů (Írán zavedl v březnu 1936 vázané devizové hospodářství), podařilo získat státní zakázky, o které se ucházely i československé (například Škodovy závody) či sovětské firmy. K problematice clearingové smlouvy mezi Íránem a Československem viz Kap. III. – Zřízení, vývoj a činnost československého zastupitelského úřadu v Íránu v meziválečné době a Kap. V. – Pronikání československých firem do Íránu, jež se věnuje důsledkům hospodářské politiky Íránu na příkladu rozboru exportu Škodových závodů a dalších významných firem vyvážejících do Íránu. K pramenům viz: Jan Wanner, Írán a Německý imperialismus, Praha 1973 a dále archivní prameny z AMZV, k. č. 311, zprávy z vyslanectví v Teheránu pro MZV a pro Exportní ústav československý z let 1936–1938.

³⁷⁹ AMZV, sekce IV., k. č. 671, č. j. 56/32. Vyslanectví Republiky československé v Teheránu dne 31. prosince 1932. Zpráva – Hospodářská situace Persie v roce 1932.

v průběhu třicátých let získalo, a které podstatným způsobem zvýšily československý vývoz do Íránu. Tyto zakázky byly tvořeny jednak vývozem cukrovarnických celků a dalších zakázek především Škodových závodů a jednak vývozem zbraní (ČKD, Škodovy závody, Zbrojovka Brno), který ve třicátých letech vrcholil. Pokud by Československo tyto zakázky nezískalo, byly by hodnoty jeho obchodní výměny ve třicátých letech v důsledku íránského monopolu zahraničního obchodu daleko nižší.

Stejně pravidelně stoupal ve dvacátých (ovšem jednalo se jen o malé hodnoty pod sledovanou hranicí 0,5 mil. Kč) i ve třicátých letech íránský vývoz do Československa, přestál značný pokles v letech 1930–1933, kdy se dostal na polovinu ve srovnání s rokem 1929, aby se v roce 1938 dostal téměř na dvojnásobek konjunkturálního roku 1929. Íránský vývoz si razil svou cestu na zahraniční trhy postupně a díky nařízení, které nutilo íránské dovozce též vyvážet zboží ze země, stoupal ve třicátých letech rychleji než v letech dvacátých.

Po celé meziválečné období byla bilance československo – íránského obchodu pro Československo aktivní.³⁸⁰ Ve dvacátých letech dosahovalo toto aktivum částky 6–9 milionů Kč, ale ve třicátých letech se toto číslo mnohonásobně zvýšilo. Ačkoli se íránský vývoz mezi léty 1929 až 1938 téměř zdvojnásobil, nemohl se měřit se státními zakázkami, které navyšovaly vývoz československý. Díky velkým státním zakázkám vzrostl vývoz obzvláště v letech 1931, 1934, 1936 a 1937 (v roce 1937 dosáhl československý vývoz čtrnáctinásobné hodnoty oproti roku 1929 a aktivum jeho zahraničního obchodu s Íránem bylo 190 mil. Kč).

IV/5 Struktura československého vývozu do Íránu

Aby bylo možné snáze sledovat strukturu československého vývozu do Íránu mezi 1. a 2. světovou válkou, byly jednotlivé položky vývozu sloučeny do pěti hlavních skupin, které zastupují nejčastěji obchodované výrobky lehkého respektive těžkého průmyslu.³⁸¹

- I. **Výrobky potravinářského průmyslu** – především cukr.
- II. **Výrobky textilního průmyslu**³⁸² – bavlněné zboží, vlněné zboží a konfekční zboží.

³⁸⁰ Viz tab. č. 8: **Bilance Československého zahraničního obchodu s Íránem v letech 1924–1938.**

³⁸¹ Československo vyváželo do Íránu ještě suroviny chemické látky a instrumenty a hodiny, ale tyto položky většinou nepřesáhly stanovenou hranici 0,5 mil. Kč a byly velmi nepravidelné. V případě surovin se jednalo hlavně o reexport kaučuku, pravděpodobně pro využití při realizování zakázek československých firem.

³⁸² Textilní průmysl patřil mezi nejdůležitější zboží dovážené do Íránu, proto je vyčleněn zvláště mimo ostatní výrobky lehkého průmyslu.

- III. **Ostatní spotřební zboží** – vydělaná kůže a kožené zboží, sklo a skleněné zboží, papír a papírové zboží a hliněné zboží.
- IV. Dále skupiny zastupující těžký průmysl, **stroje, přístroje a jejich součásti ze dřeva, železa neb obecných kovů, elektrické stroje, přístroje a elektrotechnické pomůcky a vozidla.**
- V. **Obecné kovy a zboží z nich a železo a železné zboží zápalné zboží** (náboje a třaskaviny).

Vývoz československých výrobků potravinářského průmyslu do Íránu byl zastoupen především vývozem cukru.³⁸³ Hlavními konkurenty tohoto zboží byli obchodníci ze Sovětského svazu, Belgie a Nizozemí. Obzvláště vývoz cukru ze Sovětského svazu po zavedení monopolu zahraničního obchodu a po uzavření kompenzační smlouvy (dovoz cukru byl z velké míry vyhrazen Sovětskému svazu)³⁸⁴ ovlivnil československý vývoz. Hodnota cukru ve statistice československého obchodu rostla, s malým výkyvem v roce 1926 a 1927, během dvacátých let až do roku 1929, kdy dosáhla dvojnásobku hodnoty oproti roku 1924. Pak ovšem opět klesla na polovinu a v roce 1932 na čtvrtinu oproti roku 1929 a výraznější vývoz se v třicátých letech vyjma roku 1934 již nezdařil.³⁸⁵ Československý vývoz cukru tvořil ve dvacátých letech nejvyšší položku celkového československého vývozu do Íránu. Vývoz cukru představoval v roce 1924 dokonce 2/3 (později tvořil 1/3 až 1/2) celkového československého vývozu do Íránu.

Ve třicátých letech byl vývoz cukru tvořen spíše jednotlivými zakázkami, nešlo o kontinuální odběr během delšího časového úseku, který by dlouhodobě ovlivňoval celkový

³⁸³ Viz tab.a graf č. 9.: Československý vývoz cukru do Íránu v letech 1924–1938.

³⁸⁴ V hospodářských zprávách britského vyslance v Teheránu pro britskou Foreign Office (National Archives, Londýn, FO 416/92 – FO 416/96, Further Correspondence Persia, 1933–1938) můžeme sledovat od íránského hospodářského roku 1932–1933 do roku 1936–1937 přehled vývoje dovozu cukru do Íránu. Dovoz sovětského cukru, kromě poklesu v íránském hospodářském roce 1933–1934, tvořil více než 2/3 celkového dovozu cukru, v roce 1935–1936 již tvořil 92 % a v roce 1936–1937 dokonce 98 %. Viz tab. a graf č. 10: Dovoz cukru do Íránu dle zemí. V této tabulce je dovoz československého cukru značně nadsazen oproti údajům v československé statistice zahraničního obchodu, pravděpodobně zde došlo k špatnému určení země původu.

³⁸⁵ AMZV, sekce IV., k. č. 529, č. j. 291/33. Zpráva Čsl. vyslanectví v Teheránu pro MZV ze dne 14. března 1933. Výměnné obchody s Persií. V roce 1933 se do Teheránu vypravil ředitel cukerního oddělení Anglo-československé banky Resek, aby dojednal větší prodej cukru. Jeho nabídky byly velmi drahé oproti cukru belgickému, ale po jednání s největší dovozní a vývozní firmou Iran Trading Corporation mu byla nabídnuta výhodná nabídka: „*Tam mu bylo řečeno, že tato společnost, která nakupuje skoro všechn cukr z ciziny pro zdejší potřebu, je ochotna krýti téměř celou potřebu zahraničního cukru z ČSR a zaplatit i požadovanou vyšší cenu, než za jakou nabízejí cukr Belgičané pod podmínkou, že bude za tentýž obnos nakoupeno v Persii zdejších produktů, tj. především bavlna, ryže, vlna, nezpracované kožešiny.*“ Vzhledem k tomu, že Írán pěstoval kvalitní bavlnu (odřůdu dovezenou z Ameriky) a že byla velmi levná, bylo by možné za prodej cukru nakoupit surovinu pro československý textilní průmysl. Další materiály již o této nabídce nevyprávějí a vzhledem k tomu, že v roce 1933 byl československý vývoz cukru do Persie pod sledovanou hranicí a v roce následujícím jen něco málo přes 1 mil. Kč, nedošlo k zdárné dohodě.

československý vývoz. Např. v roce 1931 se Československo ocitlo v íránské statistice na druhém místě v dovozu cukru, dovezlo 12 % z celkového dovozu cukru do Íránu.³⁸⁶ Československý vývoz cukru byl závislý i na ceně dopravy a možnosti rychle uspokojit poptávku (často vysokoobjemovou), na což československé firmy nebyly schopné pružně reagovat. Tento stav je též nutno přičítat i na vrub industrializace v Íránu, jehož cukrovary byly vybavovány a stavěny československými firmami ČKD a Škodovými závody (cukrovary vyrobily ve třicátých letech 15–20 % celkové spotřeby cukru v Íránu). Ve třicátých letech byla v Íránu propagována ochranná politika nově zaváděných průmyslových odvětví a dovoz cukru byl téměř výhradně přenechán sovětským obchodníkům. Kromě výrobků zemědělského průmyslu se sporadicky, ve dvacátých i třicátých letech, a jen v malém množství nad 100 000 Kč, vyvážely i zemědělské produkty rostlinné výroby – obilí, ovoce a zelenina.

Výrobky textilního průmyslu³⁸⁷ nacházely v Íránu dobré odbytí hlavně ve druhé polovině 20. let, ale je možné konstatovat, že se s nimi, i když s jistými výkyvy, obchodovalo po celé meziválečné období. Íránské textilní podniky byly zpočátku tvořeny jen většími dílnami, ve třicátých letech vznikaly i první továrny, jež však nemohly evropskému a americkému či japonskému zboží konkurovat.³⁸⁸ K omezení přílivu zahraničního zboží tak došlo až zavedením monopolu zahraničního obchodu, který dovoz textilního zboží omezil velikostí povoleného dovozního kontingentu, což však ve svém důsledku způsobilo především nedostatek bavlněného zboží na íránském trhu. Tento stav však na druhou stranu umožnil firmám s kvalitnějším a tudíž dražším zbožím, jež pro své výrobky získaly dovozní povolení i přidělené devizy, prodat i zboží dražší, než nabízela konkurence.

Československý vývoz bavlněného zboží, který můžeme sledovat od roku 1925, byl tvořen finančně značně rozdílnými zakázkami. Největší dovoz do Íránu byl realizován v roce 1927 za 2,2 mil. Kč, ale v roce 1929 dosáhl jen třetiny této částky, za hospodářské krize v letech 1930–1932 klesl ještě dále, v roce 1931 dokonce až pod sledovanou hranici. Celkově největší položky dosáhl v roce 1933, kdy překročil hranici 3 mil. Kč, ale v roce následujícím to nebylo ani 800 000 Kč. V dalších třech letech se držel mezi 1 a 2 mil. Kč a opět poklesl v roce 1938. Tento pokles byl způsoben především zákazem dovozu bavlněného zboží do Íránu od 21. června 1934 (začátek hospodářského roku v Íránu) a

³⁸⁶ Josef Vrba, *Stará Persie – Nový Írán*, Praha 1939, s. 43.

³⁸⁷ Viz tabulka a graf č. 11: Československý vývoz textilního zboží do Íránu 1924–1938.

³⁸⁸ Viz Kap. II. – Stručný nástin hospodářského a politického vývoje Íránu.

přechodnými ustanoveními pro vytvoření nových podmínek jeho dovozu. Nakonec byla dne 8. listopadu 1934 za spoluúčasti Národní banky zřízena společnost Sociétés des Cotonnades, jež měla výhradní právo na dovoz bavlněného zboží. Tato monopolní společnost prováděla nákupy přímo od zahraničních exportérů, a poté zboží prodávala íránským obchodníkům. Jedinou podmínkou bylo vyvést ve stejné hodnotě zboží íránské. Pro československého vývozce to tedy znamenalo navázat konkrétní spojení, a zajistit si dostatek íránského zboží pro vývoz, ale na druhou stranu monopolní společnost měla na rozdíl od soukromých firem přidělované devizy v dostatečném množství a snadno získávala dovozní povolení.³⁸⁹

Vývoz vlněného zboží byl poněkud pravidelnější než vývoz bavlněného zboží, dosahoval částky od 0,5 do 1 mil. Kč. Nejvyšší hodnoty v meziválečné době vůbec dosáhl v roce 1928 za 0,94 mil. Kč, v době krize poklesl k 0,5 mil. Kč a zvedat se začal až v roce 1935, avšak od roku 1937 byl pod určenou hranicí. I v tomto případě záleželo velmi značně na povolených dovozních kontingentech (navíc byl dovoz vlněných látek z velké míry monopolem zahraničního obchodu zakázán), se kterými se museli vypořádat všichni vývozci sotva našli řádné spojení s íránským trhem. Hlavní problém spočíval v časovém omezení objednané zakázky, neboť než íránský dovozce opatřil vývozní certifikáty a zajistil povolení k vydání deviz na určitý obchod, mohly již být kontingenty pro příslušný rok vyčerpány.

Českoslovenští exportéři se opakovaně pokoušeli vyvézt do Íránu hedvábné a konfekční zboží, ojedinělé obchody ve dvacátých letech nepřekročily částku 0,5 mil. Kč, ve třicátých letech se těsně nad ní dostalo jen konfekční zboží a to pouze v roce 1936 (jeho dovoz byl jako mnoho jiných vývozních položek velmi silně omezen po zavedení monopolu zahraničního obchodu).

Cestu na íránský trh našly též výrobky ostatního lehkého průmyslu. Kožené zboží³⁹⁰, reprezentované především firmou Baťa, se na íránském trhu udrželo ve větší míře v letech 1926–1931. V letech třicátých byl tento obchod ztížen díky opatřením prováděným po zavedení monopolu zahraničního obchodu. Dovozní kontingenty a kompenzační smlouvy tento obchod v podstatě zničily (jako dovoz cukru byl i dovoz

³⁸⁹ AMZV, sekce IV., k. č. 529, č. j. 1717/34. Zpráva vyslanectví RČS v Teheránu ze dne 20. listopadu 1934 určená pro různá ministerstva, Ústřední svaz čsl. průmyslníků a Exportnímu ústavu obchodních a živnostenských komor. Monopol zahraničního obchodu Íránu viz Kap. II. – Stručný nástin hospodářského a politického vývoje Íránu.

³⁹⁰ Tab. a graf č. 12: Československý vývoz koženého zboží do Íránu v letech 1924–1938.

koženého zboží z velké části vyhrazen Sovětskému svazu)³⁹¹. Sporadický byl i vývoz hliněného zboží (šamotových cihel), do Íránu se dováželo od roku 1931, ale sledovanou hranici překročilo jen v letech 1935–1937.³⁹² Vývoz skleněného a papírového zboží byl sice pravidelný ve dvacátých i ve třicátých letech, ale jednalo se většinou o velmi malé zakázky. Skleněné zboží, které se vyváželo hlavně ve formě jablonecké bižuterie, se na íránském trhu nedokázalo významněji uchytit (po většinu sledovaného období nepřesáhl vývoz hranici půl mil. Kč) a navíc byl tento typ vývozu v roce 1931 monopolem státního obchodu zakázán. Vývozy skleněného zboží – tabulového skla – realizované v letech 1936 a 1937 se pohybovaly okolo 1 mil. Kč a jednalo se spíše o nárazové obchody.³⁹³

Československý vývoz lehkého průmyslu do Íránu byl zastoupen především vývozem cukru. Zatímco ostatní komodity prorážely na íránský trh velmi pomalu a hodnota jejich vývozu jen v několika případech přesáhla 1 mil. Kč, hodnota vývozu cukru se pohybovala mezi 3 až 5 mil. Kč. Při srovnání hodnoty vývozu cukru s celkovým československým vývozem do Íránu ve dvacátých letech (především v 1. polovině dvacátých let), vyvstane důležitost této komodity v rámci vývozu zboží lehkého průmyslu.³⁹⁴ V roce 1924 pouze vývoz koženého zboží a cukru přesáhl sledovanou hodnotu 0,5 mil. Kč, v roce 1925 pak pouze cukr, který tak tvořil 2/3 resp. ½ celkového československého vývozu do Íránu. V roce 1927, kdy se již na íránském trhu objevila větší rozmanitost československých výrobků (vývoz bavlněného zboží tvořil 1/3 hodnoty vývozu cukru), představoval vývoz cukru 1/3 celkového československého vývozu. Tento podíl se zvýšil v roce 1929, kdy došlo k nebyvale velké zakázce vývozu cukru v hodnotě 8 mil. Kč (59 % celkového československého vývozu). Díky obrovskému nárůstu vývozu jedné komodity pak československý vývoz do Íránu u dosáhl svého vrcholu právě v tomto roce.

Vývoz strojů a vozidel do Íránu můžeme sledovat až od třicátých let, tedy od doby, kdy šáh Rezá Pahlaví započal s rozsáhlým industrializačním programem,³⁹⁵ a kdy československé firmy získaly své první státní zakázky. Velké zakázky na výstavbu cukrovarnického průmyslu v Íránu, ať už to byl cukrovar v Keredži, jehož realizaci získala

³⁹¹ Dovozy mnoha druhů zboží do Íránu byl blokován obchodní smlouvou, kterou Írán uzavřel se Sovětským svazem dne 26. srpna 1935 a ve které byly přesně stanoveny podíly z kontingentů jednotlivých druhů zboží.

³⁹² V roce 1936 a 1937 byly šamotové cihly vyváženy pro práce Škodových závodů a to jednak pro kotle a vápenky cukrovarů a jednak pro topeniště severní části transíránské dráhy.

³⁹³ Viz Tab. a graf č. 13: Československý vývoz nejdůležitějších položek lehkého průmyslu do Íránu v letech 1924–1938.

³⁹⁴ Viz Tab. a graf č. 14: Porovnání celkového československého vývozu do Íránu s vývozem cukru v letech 1924–1938.

³⁹⁵ Viz Kap. II. – Stručný nástin hospodářského a politického vývoje Íránu.

ČKD v roce 1931, nebo zařízení a částečně i stavba dalších šesti cukrovarů zadaných Škodovým závodům v roce 1933, obsahovaly především velké objednávky na kompletní strojní zařízení, které představovalo svou kvalitou světovou špičku. Vývoz se pohyboval v letech 1931, 1933 a 1934 okolo 10 mil. Kč, v roce 1935 se ještě o polovinu zvýšil. Již v roce 1936 však díky velké konkurenci německých exportních firem klesl na 12 mil. Kč, ale hlavně pro léta 1937 a 1938 můžeme pozorovat úbytek státních zakázek. Hodnoty vývozu strojů kopírují dvě výše zmíněné velké zakázky a po jejich skončení klesají. Kromě cukrovarnických strojů, parních strojů, kotlů, sušárenských strojů atd. vyváželi českoslovenští exportéři spalovací a výbušné motory, vodní turbíny, šicí a pletací stroje či stroje na výrobu knoflíků. Vývoz těchto typů strojů se však pohyboval jen okolo několika set tisíc korun československých za rok a byl nepravidelný.³⁹⁶

Československý vývoz vozidel byl samozřejmě značně závislý na konkurenci z Evropy (Velké Británie a Německo, částečně i Švýcarsko, Francie a Švédsko) a v případě Íránu obzvláště z USA, ale přesto se ve třicátých letech v Íránu uchytil. Výraznějších objednávek bylo dosaženo jen ve třech letech, v roce 1933 za 5,5 mil. Kč a v letech 1936 a 1937 pak daleko vyšších částek 23,5 a 17,5 mil. Kč.³⁹⁷ Zde se kromě nákladních automobilů používaných pro převoz materiálu při stavbě cukrovarů jednalo též o speciálních (např. kropicí vozy) automobily a jejich náhradní součásti vyvezené Škodovými závody. Vývoz vozidel z Československa do Íránu se vyvíjel velmi nepravidelně a závisel především na objednávkách íránských měst.³⁹⁸

Elektrické stroje a přístroje našly své vývozní místo při výstavbě nových průmyslových podniků ve třicátých letech a při státních zakázkách, v jejichž rámci se vybavovaly nové elektrárny (např. elektrárnu v Teheránu včetně rozvodů) a podniky. Vyváženy byly elektrické motory a přístroje, elektrotechnická zařízení a kabely. Od roku

³⁹⁶ V hospodářských zprávách britského vyslance v Teheránu pro britskou Foreign Office (National Archives, Londýn, FO 416/92 – FO 416/96, Further Correspondence Persia, 1933–1938) můžeme sledovat od íránského hospodářského roku 1932–1933 do roku 1936–1937 přehled vývoje dovozu strojů a strojního zařízení do Íránu. Tato čísla jsou ovšem poněkud zkrácená, neboť neobsahují bezcolní dovoz strojů, jenž byl povolen pro některé typy strojů pro rozvoj íránského průmyslu. Viz tab. a graf č. 15: Československý vývoz strojů do Íránu v letech 1924–1938 a tab. č. 16 Důvoz strojů do Íránu.

³⁹⁷ V íránské statistice zahraničního obchodu zaznamenané v britských hospodářských zprávách se ve druhé polovině 30. let vyskytuje dovoz nákladních automobilů z Československa do Íránu jen v roce 1935/1936 a to pouze v hodnotě 0,5 mil. Rls. Pravděpodobně se jedná o části vojenských zakázek, které v íránské statistice nebyly uváděny, nebo o špatné označení země původu na íránských hranicích.

³⁹⁸ Íránská města objednávala hlavně speciální vozy, hasičské a kropicí, viz SOA Plzeň, Škodovy závody a. s., 1918–1938, Írán smlouvy 1933–1943, k. označený čísla 101–200, 690 63. V hospodářských zprávách britského vyslance v Teheránu pro britskou Foreign Office (National Archives, Londýn, FO 416/92 – FO 416/96, Further Correspondence Persia, 1933–1938) můžeme sledovat od íránského hospodářského roku 1932–1933 do roku 1936–1937 přehled vývoje dovozu nákladních vozidel a autobusů do Íránu. Vývoz z let 1936 a 1937 se v íránské statistice téměř neobjevil. Viz tab. č. 17: Československý vývoz vozidel do Íránu v letech 1924–1938 a tab. č. 18: Důvoz vozidel do Íránu.

1934 tento vývoz narůstal z necelých 2 mil. Kč na téměř 4 mil. Kč hned následující rok a na 6 mil. Kč v roce 1936. V dalších dvou letech je opět vidět velký vliv německé clearingové smlouvy, díky níž na sebe Německo strhávalo značnou část íránského dovozu.

Velmi zajímavou a celkově největší položkou československého zahraničního obchodu byl vývoz zboží z obecných kovů a ze železa do Íránu. Zboží z obecných kovů tvořilo jen jeho nepatrnou část (jednalo se o vývoz drátů z mědi a měděných sloučenin), hodnoty nad sledovanou hranici 0,5 mil. Kč dosáhly pouze v roce 1936 (1 mil. Kč) a 1937 (0,8 mil. Kč), ačkoli byl jejich vývoz v průběhu dvacátých i třicátých let vcelku pravidelný.

Pod třídou XXXVIII. celního sazebníku se pod názvem Železo a železné zboží skrývaly především zbraně pro íránskou armádu, jež byly dodávány Škodovými závody, ČKD a Zbrojovkou Brno. Šlo o státní zakázky sjednávané šáhovými prostředníky z řad íránské generality přímo v Evropě.³⁹⁹ Zatímco kulometry a děla měly ve statistice československého zahraničního obchodu svou kolonku, obrněná vojenská vozidla – lehké tanky a tančíky (vyvezené v letech 1936–1937 v hodnotě 235 745 GBP,⁴⁰⁰ 31 mil. Kč – včetně výstroje), které v rámci státní zakázky exportovala do Íránu ČKD (s vybavením ze Škodových závodů a Brněnské Zbrojovky), se ve statistických údajích nevyskytovala.⁴⁰¹ Ve statistických údajích se však objevuje položka 1413 (kola pro automobily, ložiska) a 1414 (hřebíky, závlačky), která zahrnovala „železné zboží spojené s obyčejnými resp. jemnými hmotami“. Položka 1413 se objevila pouze v letech 1937 a 1938 v hodnotě 36,3 mil. Kč respektive 13,5 mil. Kč, položka 1414 v roce 1936 a 1937 (v hodnotě 13,5 a 71,4 mil. Kč). I kdybychom připustili možnost dovozu náhradních kol na nákladní automobily vyvážené do Íránu ve 30. letech Škodovými závody a o něco méně pravděpodobnější možnost nákupu náhradních kol v Československu pro automobily dovezené do Íránu především z USA a část položek zahrnujících materiál použitý pro výstavbu cukrovarů a pro další stavby prováděné Škodovými závody, jsou částky, jež představují obě výše zmíněné položky, přinejmenším zarážející. Hodnota těchto položek za tři roky, 134, 7 mil. Kč představuje především splátky za státní zakázku na obrněná vojenská vozidla – tanky a tančíky a za polní houfnice dovážené do Íránu Škodovými závody.⁴⁰²

Neméně důležitou vývozní komoditou se staly železné a ocelové konstrukce, kotlářské zboží, železo a ocel v tyčích (využité převážně na stavbu mostů železničních a

³⁹⁹ Více viz Kap. V. – Pronikání československých firem do Íránu.

⁴⁰⁰ Převod na koruny dle kursu z roku 1935, tedy podle kursu platného při uzavření kupní smlouvy, 119 Kč/1 GBP. Viz W.Fisher, J. A. van Houtte, H. Kellenbenz, I. Mieck, F.Vittinghoff (eds.), *Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, Stuttgart 1987, s. 1059.

⁴⁰¹ Viz Kap. V. – Pronikání československých firem do Íránu.

⁴⁰² Detailní rozbor viz podkapitola V/3 Československo a budování moderní armády v Íránu.

silničních, konstrukcí cukrovarů a dalších budov).⁴⁰³ Na stavbu transiránské železnice byly v omezeném množství v roce 1936 vyvezeny kolejnice a v roce 1938 výhybková zařízení. Důležitost vývozu železného zboží ve třicátých letech je markantní ve srovnání s jeho podílem na celkovém československém vývozu.⁴⁰⁴ Vývoz železného zboží dosáhl v roce 1930 hodnoty 37 mil. Kč, celkový vývoz byl v hodnotě 45 mil. Kč. Vývoz železného zboží, který byl tvořen z 95 % vývozem zbraní,⁴⁰⁵ tak tvořil 82 % celkového československého vývozu do Íránu. V roce 1931 bylo vyvezeno železné zboží ve výši 71,5 mil. Kč, z toho 70,5 mil. Kč představoval vývoz zbraní a náhradních dílů. Celkový československý vývoz činil 92 mil. Kč. Vývoz železného zboží (tvořeného z 98,6 % vývozem zbraní) tak představoval více než $\frac{3}{4}$ vývozu. V roce 1932 hodnota vývozu zbraní poklesla na 3,5 mil. Kč, vývoz železného zboží tvořil 5,5 mil. Kč z celkového vývozu do Íránu. Část této sumy tvořila splátka za stavbu železné konstrukce cukrovaru v Keredži, který stavěla ČKD. Stále však důležitost vývozu železného zboží (celková hodnota byla z 62 % tvořena vývozem zbraní) ukazuje poměr k celkovému vývozu, jenž činil více jak 1/3.

V roce 1933 se pravděpodobně neuskutečnil žádný větší vývoz zbraní, respektive nebyl zaznamenán v československé statistice zahraničního obchodu resp. Vývoz „železného zboží“ v hodnotě 5,8 mil. tvořil 1/5 celkového československého vývozu do Íránu. Větší položky zahrnovaly zboží vyvážené Škodovými závody pro stavbu cukrovarů v Íránu, především železné konstrukce (3,3 mil. Kč). V roce 1934 vývoz „železného zboží“ vystoupil na 113 mil. Kč, vývoz zbraní a jejich součástí se pohyboval v hodnotě 101 mil. Kč a tvořil téměř 90 % celkového československého vývozu do Íránu. Dále probíhaly splátky za železné a ocelové konstrukce (8,3 mil. Kč) pro cukrovary stavěné Škodovými závody. V roce 1935 poklesl československý vývoz „železného zboží“ na 36,7 mil. Kč, z čehož 28 mil. Kč tvořil vývoz zbraní a 7,5 mil. vývoz ocelových konstrukcí. Hodnota vývozu „železného zboží“ opět v celkovém propočtu činila $\frac{1}{2}$ z celkového československého vývozu do Íránu. V roce 1936 tvořil vývoz zbraní v hodnotě 25,7 mil.

⁴⁰³ Viz Kap. V. – Pronikání československých firem do Íránu. Dále např. O. Franěk, *Dějiny koncernu brněnské Zbrojovky. Zbraně pro celý svět*, 2. díl, Brno 1970; M. Šáda et al., *Umlčené zbraně: československá zbrojní výroba 1918–1939*, Praha 1966. J. Wanner, *Írán a Německý imperialismus*, Praha 1973. V. Karlický, *Československé dělostřelecké zbraně*, Praha 1975. V. Francev, *Exportní tančíky Praga*, Praha 2004. V. Francev – Ch. Kliment, *Československá obrněná vozidla 1918–1948*, Praha 2004.

⁴⁰⁴ Viz tab. č. 19: Československý vývoz železného zboží do Íránu ve srovnání s celkovým československým vývozem 1924–1938.

⁴⁰⁵ Viz tab. č. 20: Rozbor československého vývozu železného zboží dle nejdůležitějších položek v letech 1930–1938. Přehled vývozu zbraní podle let viz podkapitola V/3 Československo a budování moderní armády v Íránu.

Kč 70 % a vývoz železných konstrukcí v hodnotě 5 mil. Kč 13,5 % vývozu „železného zboží“ (37 mil. Kč), které představovalo 1/3 celkového československého vývozu do Íránu.⁴⁰⁶

V roce 1937, kdy bylo vyvezeno „železného zboží“ za 159 mil. Kč; opět představoval vývoz zbraní – 152,5 mil. Kč, tedy 96 %. Celkový československý vývoz do Íránu činil 199 mil. Kč, vývoz „železného zboží“ pak představoval více jak ¾. Zde je důležité podotknout, že druhá polovina třicátých let byla díky německo – íránské clearingové dohodě (podepsané v říjnu 1935) obdobím, kdy většina československého vývozu (mimo zbraně) klesla na úkor státních zakázek, jež získalo Německo, ale československý vývoz zbraní si své postavení udržel. Poslední předválečný rok pak vývoz „železného zboží“ klesl na 27 mil. Kč (z toho téměř 6 mil. tvořily železné a ocelové konstrukce a 5 mil. Kč zbraně + 13,5 mil. Kč skrytá platba za zbraně), což však stále byly 2/3 celkového československého vývozu do Íránu.

Vývoz zápalného zboží⁴⁰⁷ byl značně nepravidelný a to jak finančním objemem, tak četností zakázek. Podle statistiky československého zahraničního obchodu zahrnovala tato položka v celním sazebníku pro dvacátá léta zápalky a pro třicátá léta pak především náboje a tzv. jiné zápalné zboží (rozbušky, třaskaviny, stěpivo). Většina ročních vývozů se pohybovala pod hodnotou 0,5 mil. Kč, v roce 1935 se však podařilo získat zakázku v hodnotě 14,5 mil. Kč a v roce 1936 za 13 mil. Kč (k většímu vývozu pak došlo ještě v roce 1937 a 1938 za 5,6 a 2,3 mil. Kč). Tento vývoz byl spjat s vývozem československých zbrojovek, jednalo se o vývoz nábojů pro polní houfnice dodané do Íránu Škodovými závody a vývoz nábojů pro různé typy kulometů, které od roku 1930 do Íránu vyvážela Zbrojovka Brno.⁴⁰⁸

IV/6 Struktura íránského vývozu do Československa

Struktura íránského vývozu v meziválečné době do Československa sice nebyla příliš rozmanitá, ale na druhou stranu nebyla tak jednostranná, jako například struktura

⁴⁰⁶ Z celkové hodnoty všech položek statistiky, podle kterých byly vyvezeny československé zbraně, musíme v letech 1936–1938 odečíst položku v přibližné hodnotě 27,5 mil. Kč, která zahrnuje platbu za československé cukrovary (minimálně 22 mil. Kč tvoří platba za cukrovary, zbytek mohou být neidentifikované zakázky zbraní či další neidentifikované platby za cukrovary atd.), která byla, stejně jako zbraně, vyplacena z rezervního íránského fondu v Londýně. Platbu/platby není možné přesně identifikovat, její možná budoucí identifikace by mohla změnit procentuální podíl vývozu zbraní do Íránu na celkovém československém vývozu.

⁴⁰⁷ Tab. a graf č. 21: Československý vývoz zápalného zboží do Íránu v letech 1924–1938.

⁴⁰⁸ Viz podkapitola V/3 Československo a budování moderní armády v Íránu.

Tab. a graf č. 7.: Porovnání vzájemného vývozu Československa a Íránu v letech 1924–1938.

Rok	Čsl. vývoz do Íránu v 1000 Kč	Íránský vývoz do ČSR v 1000 Kč
1924	6 143	196
1925	7 946	220
1926	6 995	256
1927	9 068	305
1928	10 944	3 687
1929	13 770	4 987
1930	44 882	2 942
1931	92 370	2 677
1932	14 890	2 498
1933	26 750	4 148
1934	132 542	7 376
1935	80 655	9 153
1936	102 879	6 942
1937	198 670	7 104
1938	41 077	7 970

Zdroj: Čsl. statistika, řada III., Zahraniční obchod republiky Československé v letech 1924–1938.

Tab. č. 8: Bilance československého zahraničního obchodu s Íránem v letech 1924–1938.

Rok	Čsl. vývoz do Íránu v 1000 Kč	Íránský vývoz do ČSR v 1000 Kč	Bilance československého zahraničního obchodu s Íránem v 1000 Kč
1924	6 143	196	5 947
1925	7 946	220	7 727
1926	6 995	256	6 739
1927	9 068	305	8 763
1928	10 944	3 687	7 257
1929	13 770	4 987	8 783
1930	44 882	2 942	41 940
1931	92 370	2 677	89 693
1932	14 890	2 498	12 392
1933	26 750	4 148	22 602
1934	132 542	7 376	125 166
1935	80 655	9 153	71 502
1936	102 879	6 942	95 937
1937	198 670	7 104	191 566
1938	41 077	7 970	33 107

Zdroj: Čsl. statistika, řada III., Zahraniční obchod republiky Československé v letech 1924–1938.

Tab.a graf č. 9.: Československý vývoz cukru do Íránu v letech 1924–1938.

Rok	Čsl. vývoz cukru do Íránu v 1000 Kč
1924	4 003
1925	4 062
1926	2 835
1927	3 217
1928	5 712
1929	8 069
1930	4 119
1931	5 019
1932	2 201
1933	0
1934	1 117
1935	0
1936	0
1937	738
1938	0

Zdroj: Čsl. statistika, řada III., Zahraníční obchod republiky Československé v letech 1924–1938.

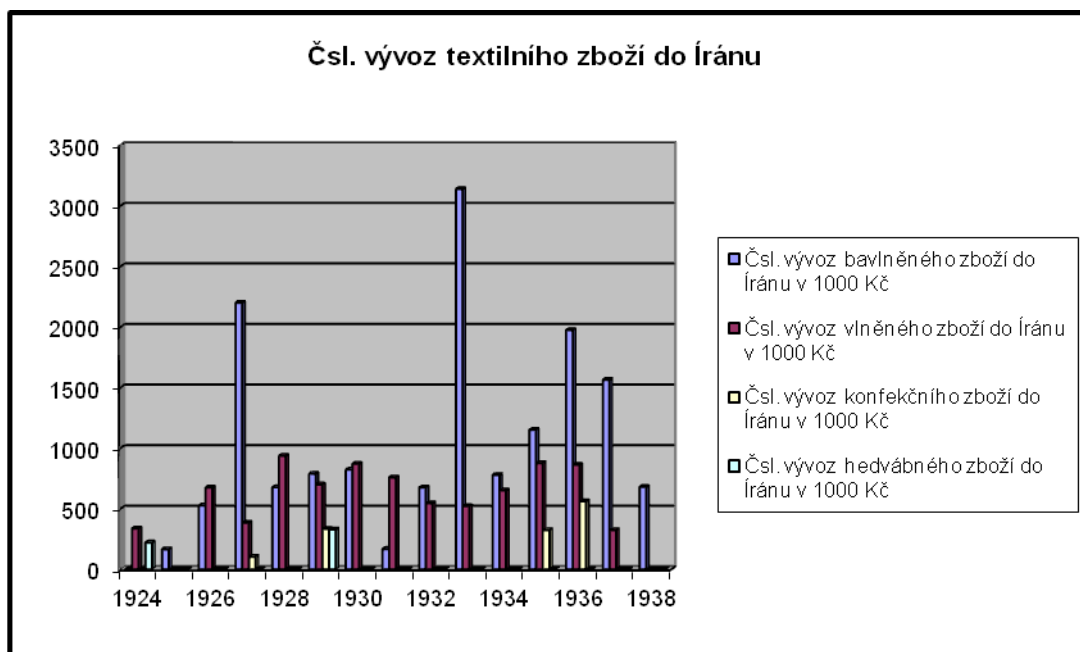
Tab. a graf č. 10: Dovoz cukru do Íránu dle zemí v letech 1932–1937.

Dle států	1932-1933 v mil. Rls	1933-1934 v mil. Rls	1934-1935 v mil. Rls	1935-1936 v mil. Rls	1936-1937 v mil. Rls
SSSR	44,4	16,5	29,2	57,7	82,6
Belgie	8,6	21,4	13,6	1,7	0,8
Hol. Vých. Indie	1,2	4,5	3,6	0,3	0,1
Československo	3,7	4,2	0,5		
Nizozemí	0,4	2,2	1,9	0,1	
Egypt	0,7	2,7	3,2	3,1	0,8
Ostatní	4,2	1,6	0,1	0,2	0,1
Celkem	61,3	53	52	63	84,5

Zdroj: National Archives. FO 416, Further Correspondence Persia 1933–1938, část 92–97, Roční hospodářské zprávy za jednotlivé roky. A dále FO 371/17909, Persia 1934, Annual Reports Persia 1933; FO 371/18995, Persia 1935, Annual Reports Persia 1934; FO 371/20052, Persia 1936, Annual Reports Persia 1935; FO 371/23264, Persia 1939, Annual Reports Persia 1938.

Tab. a graf č. 11: Československý vývoz textilního zboží do Íránu 1924–1938.

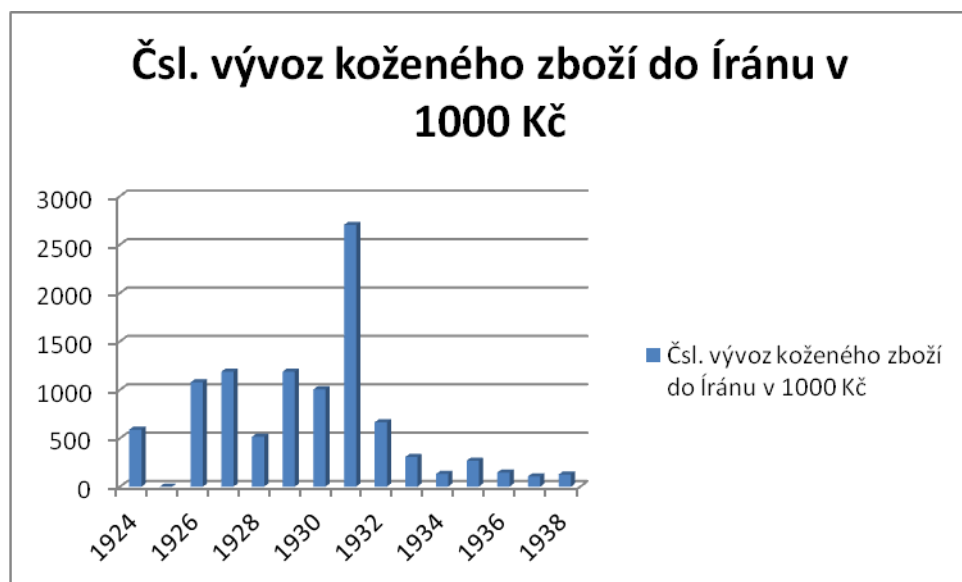
Rok	Čsl. vývoz bavlněného zboží do Íránu v 1000 Kč	Čsl. vývoz vlněného zboží do Íránu v 1000 Kč	Čsl. vývoz konfekčního zboží do Íránu v 1000 Kč	Čsl. vývoz hedvábného zboží do Íránu v 1000 Kč
1924	0	336,6	0	221
1925	165	0	0	0
1926	526	675	0	0
1927	2 200	384	104	0
1928	677	936	0	0
1929	788	700	334	328
1930	822	870	0	0
1931	168	758	0	0
1932	675	545	0	0
1933	3 139	522	0	0
1934	778	650	0	0
1935	1 151	877	324	0
1936	1 975	863	561	0
1937	1 564	324	0	0
1938	680	0	0	0

Zdroj: Čsl. statistika, řada III., Zahraníční obchod republiky Československé v letech 1924–1938.

Tab. a graf č. 12: Československý vývoz koženého zboží do Íránu v letech 1924–1938.

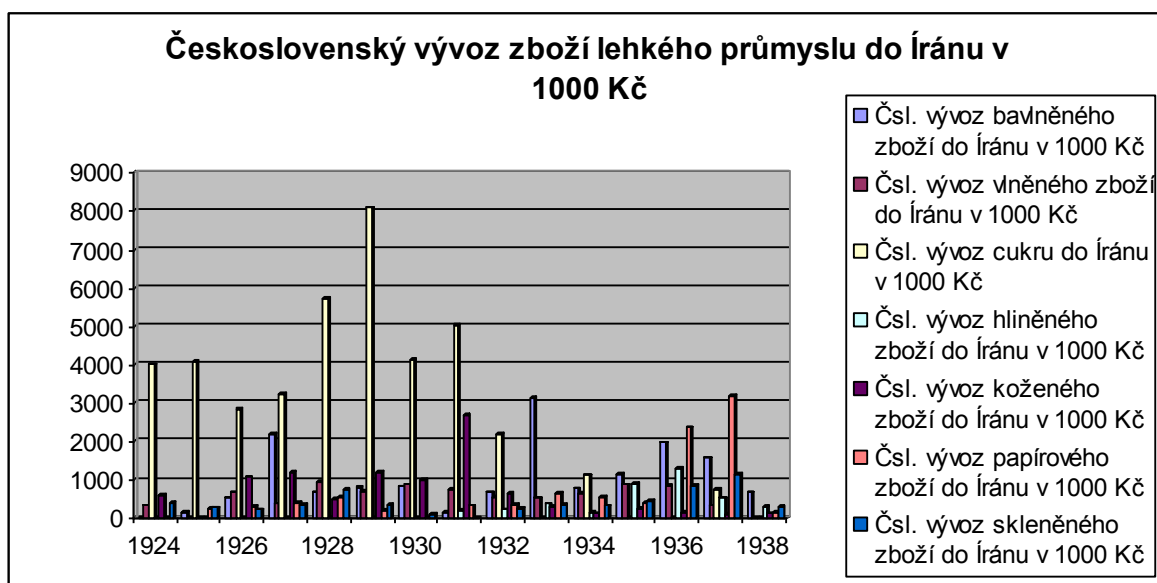
Rok	Čsl. vývoz koženého zboží do Íránu v 1000 Kč
1924	589
1925	0
1926	1 078
1927	1 186
1928	514
1929	1 187
1930	1 004
1931	2 702
1932	664
1933	306
1934	131
1935	268
1936	146
1937	106
1938	126

Zdroj: Čsl. statistika, řada III., Zahraniční obchod republiky Československé v letech 1924–1938.

Tab. a graf č. 13: Československý vývoz nejdůležitějších položek lehkého průmyslu do Íránu.

Rok	Čsl. vývoz bavlněného zboží do Íránu v 1000 Kč	Čsl. vývoz vlněného zboží do Íránu v 1000 Kč	Čsl. vývoz cukru do Íránu v 1000 Kč	Čsl. vývoz hliněného zboží do Íránu v 1000 Kč	Čsl. vývoz koženého zboží do Íránu v 1000 Kč	Čsl. vývoz papírového zboží do Íránu v 1000 Kč	Čsl. vývoz skleněného zboží do Íránu v 1000 Kč
1924	0	336,6	4 003	0	589	0	395
1925	165	0	4 062	0	0	251	281
1926	526	675	2 835	0	1 078	291	234
1927	2 200	384	3 217	0	1 186	395	340
1928	677	936	5 712	0	514	566	765
1929	788	700	8 069	0	1 187	194	351
1930	822	870	4 119	0	1 004	0	110
1931	168	758	5 019	221	2 702	329	0
1932	675	545	2 201	228	664	357	253
1933	3 139	522	0	385	306	641	345
1934	778	650	1 117	161	131	542	330
1935	1 151	877	0	895	268	398	452
1936	1 975	863	0	1 285	146	2 364	841
1937	1 564	324	738	531	106	3 193	1 134
1938	680	0	0	314	126	158	314

Zdroj: Československá statistika, řada III., Zahraniční obchod republiky Československé v letech 1924–1938.

Tab. a graf č. 14: Porovnání celkového československého vývozu do Íránu s vývozem cukru.

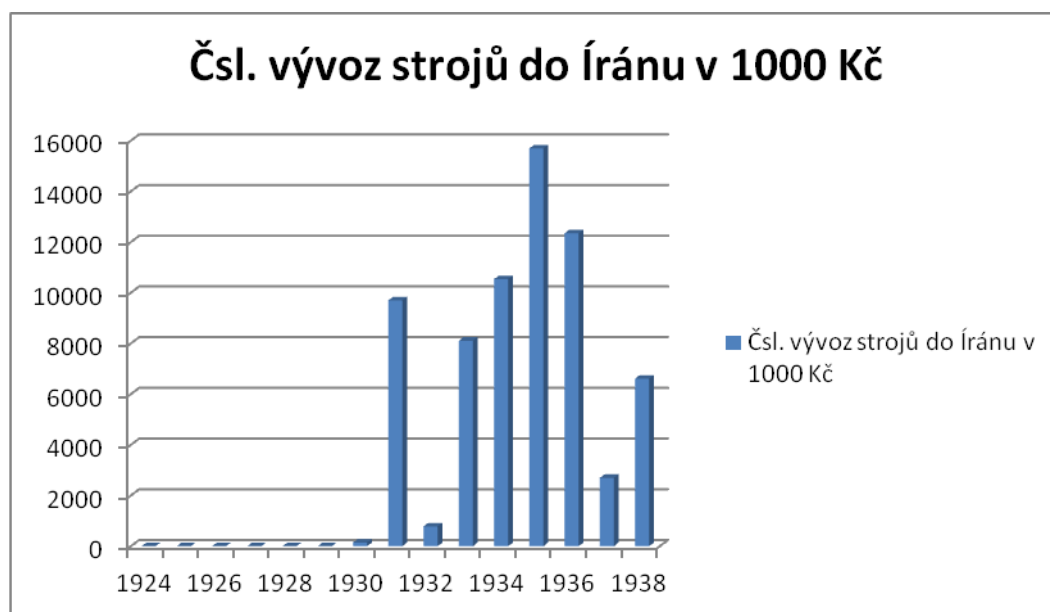
Rok	Čsl. vývoz cukru do Íránu v 1000 Kč	Čsl. vývoz do Íránu v 1000 Kč
1924	4 003	6 143
1925	4 062	7 946
1926	2 835	6 995
1927	3 217	9 068
1928	5 712	10 944
1929	8 069	13 770
1930	4 119	44 882
1931	5 019	92 370
1932	2 201	14 890
1933	0	26 750
1934	1 117	132 542
1935	0	80 655
1936	0	102 879
1937	738	198 670
1938	0	41 077

Zdroj: Československá statistika, řada III., Zahraniční obchod republiky Československé v letech 1924–1938.

Tab. č. 15: Československý vývoz strojů do Íránu 1924–1938.

Rok	Čsl. vývoz strojů do Íránu v 1000 Kč
1924	0
1925	0
1926	0
1927	0
1928	0
1929	0
1930	143
1931	9 699
1932	780
1933	8 107
1934	10 536
1935	15 690
1936	12 344
1937	2 696
1938	6 607

Zdroj: Čsl. statistika, řada III., Zahraniční obchod republiky Československé v letech 1924–1938.

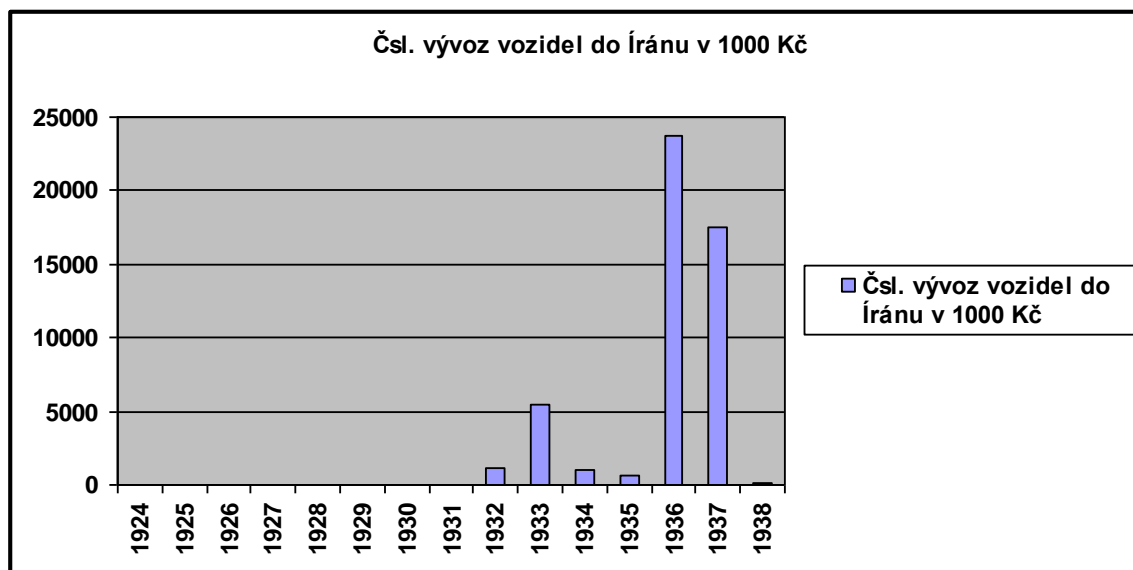
Tab. č. 16: Dovoz strojů a jejich součástí do Íránu v letech 1932–1937.

Dle států	1932-1933 v mil. Rls	1933-1934 v mil. Rls	1934-1935 v mil.Rls	1935-1936 v mil. Rls6	1936-1937 v mil. Rls
Německo	11,6	17	13,3	30,6	42,7
Československo	0,8	11,3	14,7	11,2	2,1
Velká Británie	7,3	5,5	4,8	17	6
Švédsko	12,9	4,7	0,9		
SSSR			1,2	4,2	3,4
Francie			1,9	4	2
Celkem	50,4	45,9	46,1	81,2	66,3

Zdroj: National Archives. FO 416, Further Correspondence Persia 1933–1938, část 92–97, Roční hospodářské zprávy za jednotlivé roky. A dále FO 371/17909, Persia 1934, Annual Reports Persia 1933; FO 371/18995, Persia 1935, Annual Reports Persia 1934; FO 371/20052, Persia 1936, Annual Reports Persia 1935; FO 371/23264, Persia 1939, Annual Reports Persia 1938.

Tab. č. 17: Československý vývoz vozidel do Íránu 1924–1938.

Rok	Čsl. vývoz vozidel do Íránu v 1000 Kč
1924	0
1925	0
1926	0
1927	0
1928	0
1929	0
1930	0
1931	0
1932	1 164
1933	5 427
1934	1 022
1935	599
1936	23 698
1937	17 532
1938	178

Zdroj: Čsl. statistika, řada III., Zahraniční obchod republiky Československé v letech 1924–1938.

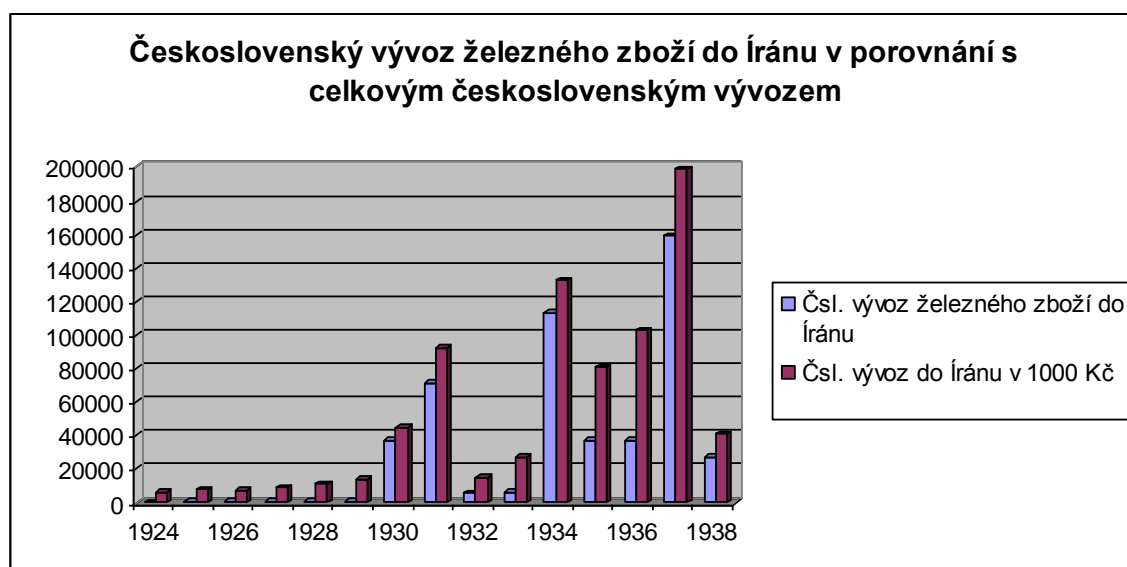
Tab. č. 18: Dovoz vozidel do Íránu v letech 1932–1937.

Dle států	1932-1933 mil. Rls/ks	1933-1934 mil. Rls/ks	1934-1935 mil. Rls/ks	1935-1936 mil. Rls/ks	1936-1937 mil. Rls/ks
USA	20,3/502	27,6/1288	22,5/1208	28,5/1629	34/1632
Německo	0,7/5	2,5/51	0,5/5	0,5/6	0,7/12
Velká Británie	2,7/99	1,7/67	2,9/75	9,2/137	0,9/46
Československo	1,6/20	1,9/26		0,5/6	
Švýcarsko	0,3/2	0,1/1			
Sovětský Svaz			3,5/122	0,5/28	4,6/248
Francie			0,1/8	0,3/10	
Švédsko			0,1/6	0,1/4	
Celkem	25,5/628	33,1/1435	29,7/1425	36,6/1820	40,2/1938

Zdroj: National Archives. FO 416, Further Correspondence Persia 1933–1938, část 92–97, Roční hospodářské zprávy za jednotlivé roky. A dále FO 371/17909, Persia 1934, Annual Reports Persia 1933; FO 371/18995, Persia 1935, Annual Reports Persia 1934; FO 371/20052, Persia 1936, Annual Reports Persia 1935; FO 371/23264, Persia 1939, Annual Reports Persia 1938.

Tab. č. 19: Československý vývoz železného zboží do Íránu ve srovnání s celkovým československým vývozem 1924–1938.

Rok	Čsl. vývoz železného zboží do Íránu v 1000 Kč	Čsl. vývoz do Íránu v 1000 Kč
1924	141	6 143
1925	650	7 946
1926	413	6 995
1927	419	9 068
1928	466	10 944
1929	488	13 770
1930	36 971	44 882
1931	71 449	92 370
1932	5 663	14 890
1933	5 820	26 750
1934	113 347	132 542
1935	36 699	80 655
1936	36 947	102 879
1937	159 257	198 670
1938	27 170	41 077

Zdroj: Čsl. statistika, řada III., Zahraníční obchod republiky Československé v letech 1924–1938.

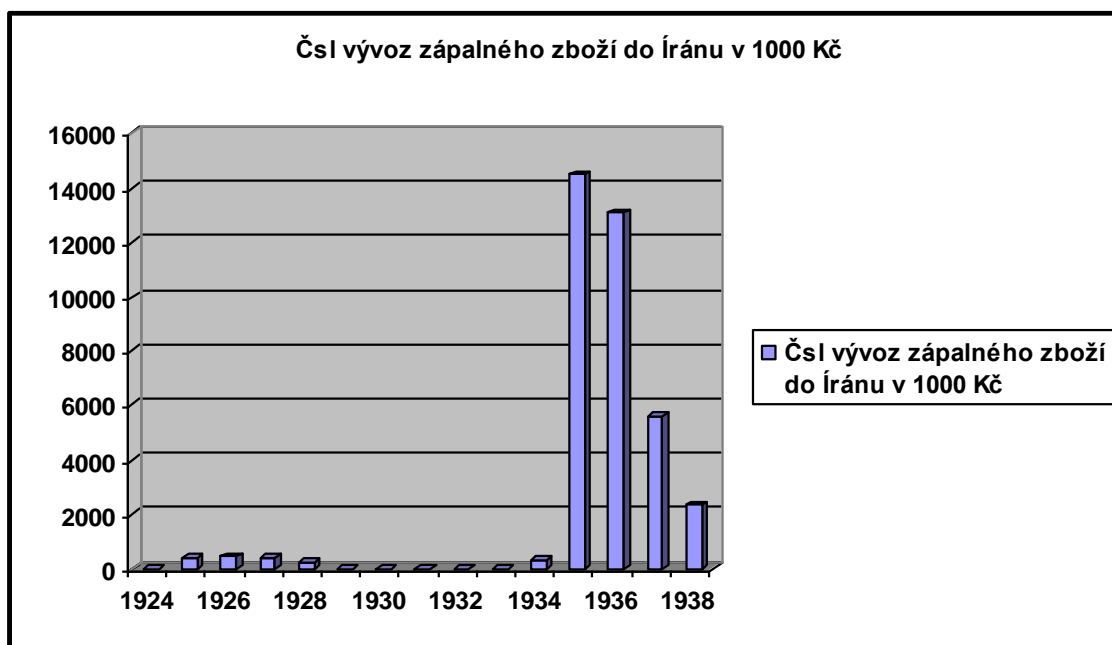
Tab. č. 20: Rozbor československého vývozu železného zboží dle nejdůležitějších položek v letech 1930 - 1938.

Rok	Celkem	Železo a ocel v tyčích 1220 a 1221	Trouby, různě opracované a široké 1256-1266	Železné konstrukce 1270	Kotlářské zboží 1273	Plechové zboží neopracované 1275	Želízka do hoblíků, dláta, teslíky, nebozezy 1312	Ocelové perly, přezky, knoflíky, sponky 1349	Zbraně sečné, ručnice, děla, automatické pušky, součástky 1372-1378	Děla a jeho části 1373	Jiné hotové střelné zbraně ruční (mimo ručnic) 1375	Součástky střelných zbraní 1377-1378	Ocelářské skořepy různě opracované 1390-1396	Zboží z kujného železa různě opracované 1405-1412	Železné zboží spojené s obyčejnými hmotami (kola pro automobily, ložiska 1413	Železné zboží spojené s jemnými hmotami (hřebíky, závlačky) 1414
1930	36 971						400	254			35 285	220	568			
1931	71 449		145	322							69 927	569		170		
1932	5 663	189	111	1 356				119			3 476			135		
1933	5 820			3 341	587		335	328								
1934	113 347	129	913	8 264	1 340	315	126	149			100 364	717				
1935	36 699			7 488	1 688	690	242	101		16 842	10 872	561		352		
1936	36 947	1 677	794	5 063	886	302			12 222				189	403	104	13 517
1937	159 257	424	119	2 259					44 783				545	933	36 341	71 416
1938	27 166	498	1 356	5 755					4 737					165	13 547	

Zdroj: Čsl. statistika, řada III., Zahraniční obchod republiky Československé v letech 1924 - 1938.

Tab. a graf č. 21: Československý vývoz zápalného zboží do Íránu 1924–1938.

Rok	Čsl vývoz zápalného zboží do Íránu v 1000 Kč
1924	0
1925	374
1926	428
1927	419
1928	213
1929	0
1930	0
1931	0
1932	0
1933	0
1934	303
1935	14 496
1936	13 082
1937	5 602
1938	2 332

Zdroj: Čsl. statistika, řada III., Zahraniční obchod republiky Československé v letech 1924–1938.

vývozu egyptského, který tvořila v podstatě jen bavlna. Jednotlivé položky íránského vývozu jsem sloučila do 2 hlavních skupin a 2 dalších, ve kterých byl splněn limit vývozu nad 500.000 Kč alespoň v jednom ze sledovaných roků. Írán vyvážel hlavně výrobky **textilního průmyslu** – vlna, vlněná příze a zboží z ní, zde se jednalo výhradně o kvalitní ručně tkané koberce, bavlna, příze a zboží z ní, **zemědělské výrobky**, převážně živočišné výrobky – velmi kvalitní skopová střívka, dále bylo exportováno obilí, slad, luštěniny, mouka a mlýnské výrobky, rýže a ovoce, zelenina, rostliny a části rostlin. Další dvě skupiny jsou tvořeny zbožím, které bylo vyváženo jen velmi sporadicky, ze surovin vyvážel Írán klovatiny a pryskyřice a ojediněle se ve statistice vyskytl i vývoz železa a železného zboží.

Nejdůležitější vývozní komoditou Íránu byly vlněné, ručně tkané koberce.⁴⁰⁹ Toto zboží bylo velmi oblíbené a tudíž na evropských i amerických trzích žádané. Mělo však jednu velkou nevýhodu, jednalo se totiž o zboží luxusní, které bylo v době velké světové krize těžko prodejné, a byly na něj uvalovány dovozní zákazy. Pokud se podíváme na statistický přehled vývozu koberců do Československa, na první pohled překvapí poměrně vysoké hodnoty v letech 1928 až 1938 oproti velmi nízkým údajům pro léta dvacátá. Jasně se zde projevuje úloha reexportu rakouských a německých firem, které tvořily prostředníky pro vývoz íránského zboží do Československa ve dvacátých letech a naopak přímé obchodní spojení ve třicátých letech 20. století. Od doby vzniku československého konzulátu v Teheránu začalo fungovat přímé spojení mezi vývozními firmami těchto dvou zemí a íránští obchodníci se usazovali též v Československu. Ačkoli došlo k určitému menšímu poklesu vývozu koberců v letech 1930–1932, pak po celá třicátá léta tento vývoz rostl. Hlavním důvodem tohoto vysokého nárůstu byla činnost československé obchodní společnosti Omnipol, jež byla svázána se Škodovými závody a prováděla v podstatě soukromé kompenzace vývozu koberců za značné státní zakázky, jež Škodovy závody od roku 1933 v Íránu realizovaly.

Úloha koberců v íránském vývozu do Československa se výrazně projevila v roce 1932. V lednu tohoto roku byla vydána vyhláška československého ministerstva financí, podle které byly Národní bankou přidělovány devizy na dovoz některých druhů zboží jen po schválení komisí při ministerstvu financí. Mezi toto zboží byly zahrnuty i veškeré koberce. Íránská vláda se ihned ohradila a žádala nápravu. Informace o této zajímavé kauze se dochovaly díky korespondenci československého vyslance v Teheránu a

⁴⁰⁹ Tab. a graf. č. 22 Íránský vývoz vlněného zboží do Československa v letech 1924–1938.

ministerstvem zahraničních věcí v Praze. Záležitost byla postupně řešena až do roku 1934. Československá strana se ohrazovala, že íránský zákon o monopolu zahraničního obchodu postihl československé zboží mnohem silněji než omezení dovozu koberců.⁴¹⁰ Navíc se nejednalo o úplný zákaz a pro perské koberce byly činěny výjimky. Koberce bylo možno dovézt, ale muselo za ně být vyvezeno československé zboží. Ovšem ani tato podmínka se íránské vládě nezamlouvala a tvrdě trvala na uvolnění dovozu íránských koberců do Československa pod hrozbou zastavení státních zakázek.⁴¹¹ To byl velmi pádný argument a v roce 1934 byl přímý dovoz perských koberců úplně uvolněn.⁴¹²

Další část íránského obchodu směřujícího do Československa tvořily zemědělské výrobky. Ačkoli rostlinné výrobky byly dováženy jen ve velmi malé míře a téměř nepřekročily hranici 500 000 Kč, je důležitou ukázkou toho, jak se českoslovenští obchodníci v rámci nucených vývozu, aby nemuseli nakupovat vývozní certifikáty, snažili vyvézt cokoli. Po vzoru Německa, jež ve snaze vyrovnat clearingové závazky provádělo značné nákupy zemědělských produktů, hlavně obilí, ale například i slámy⁴¹³, usilovaly též československé exportní kruhy o snížení aktivní bilance v československo – íránském obchodě, aby si udržely náklonnost íránské vlády při zadávání státních zakázek. Vývoz ovoce a zeleniny, tedy převážně datlí se nad 100 000 Kč uskutečnil ve třech letech, nad 500 000 jen v roce 1936, k vývozu obilí a luštěnin došlo pouze v letech 1934 a 1935, i když v hodnotě 0,5 respektive 1,5 mil. Kč.

Vývozní položka živočišné výrobky znamenala vývoz skopových střívek a částečně i kůží.⁴¹⁴ Ve dvacátých letech byla skopová střívka do Československa dovážena zejména prostřednictvím zahraničních exportérů, do československé statistiky zahraničního obchodu se dostala až v roce 1928, ovšem hodnotu 500 000 Kč tato položka překonala až v roce 1932 a dále jen v letech 1934 a 1935. V tomto případě je ovšem oficiální statistika

⁴¹⁰ AMZV, sekce IV., k. č. 528, č. j. 206/32. Vyslanectví československé republiky v Teheránu, dne 9. března 1932. Zpráva – dovoz perských koberců do Československa. „*Na druhé straně je však velmi zajímavé, že perská vláda se odvažuje vznést podobný požadavek, když sama většinu čs. zboží úplně zakázala, ostatek pak velmi omezila kontingenty a povinností vývozu perských produktů v protihodnotě dovezeného zboží.*“

⁴¹¹ AMZV, sekce IV., k. č. 528, č. j. 848/34. Vyslanectví československé republiky v Teheránu, dne 17. června 1934. Zpráva – dovoz perských koberců do ČSR.

⁴¹² AMZV, sekce IV., k. č. 528, č. j. 79.842/IV-5/34. Ministerstvo zahraničních věcí pro Vyslanectví československé republiky v Teheránu, Praha dne 23. června 1934. Věc – dovoz perských koberců. „*V odpověď na tamní zprávu č. j. 269/34 z 12. května t. r. ministerstvo zahraničních věcí sděluje po dohodě s příslušnými úřady, že se vyhovuje perskému požadavku a že napříště dovoz koberců dovážených přímo z Persie bude povolován volně bez jakýchkoliv kompenzací.*“ Ovšem položka orientální koberce zůstala na seznamu zboží podléhajícího devizovému osvědčení, Írán tak získal významnou výjimku. Ústupek učiněný íránské vládě je plně pochopitelný, neboť v roce 1934 byly jednak Škodovými závody budovány cukrovary a jednak Zbrojovka Brno dojednala vývoz 4200 kulometů a celkový vývoz zbraní do Íránu činil 101 mil. Kč.

⁴¹³ O Německém pronikání do Íránu viz J. Wanner, *Írán a Německý imperialismus*, Praha 1973.

⁴¹⁴ Tab. a graf č. 23 Íránský vývoz živočišných výrobků do Československa v letech 1924–1938.

Tab. a graf č. 22: Íránský vývoz vlněného zboží do Československa 1924–1938.

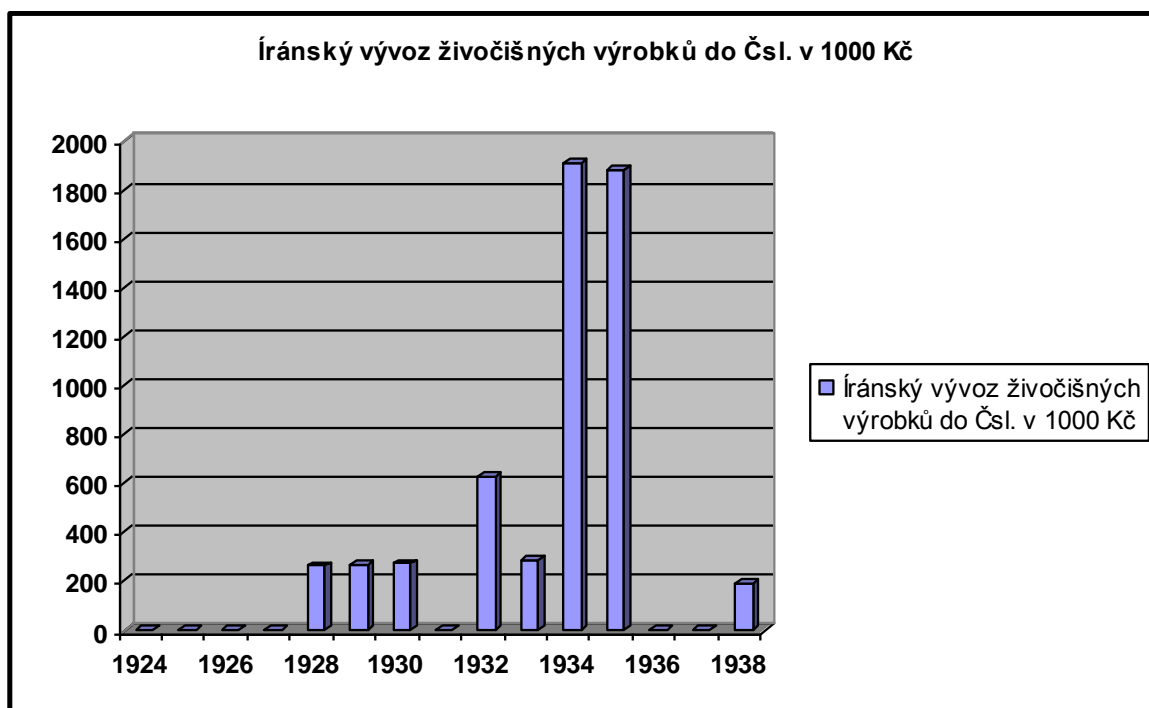
Rok	Íránský vývoz vlněného zboží do Čsl. v 1000 Kč
1924	194
1925	164
1926	0
1927	164
1928	3 075
1929	4 002
1930	2 255
1931	2 247
1932	1 165
1933	2 640
1934	3 192
1935	4 026
1936	5 257
1937	6 302
1938	6 752

Zdroj: Čsl. statistika, řada III., Zahraniční obchod republiky Československé v letech 1924–1938.

Tab. a graf č. 23: Íránský vývoz živočišných výrobků do Československa v letech 1924–1938.

Rok	Íránský vývoz živočišných výrobků do Čsl. v 1000 Kč
1924	0
1925	0
1926	0
1927	0
1928	263
1929	264
1930	272
1931	0
1932	632
1933	290
1934	1 917
1935	1 888
1936	0
1937	0
1938	189

Zdroj: Čsl. statistika, řada III., Zahraniční obchod republiky Československé v letech 1924–1938.

značně zavádějící. Střívek se ve třicátých letech dováželo velké množství, ale stále prostřednictvím zahraničních exportérů, neboť jejich nákup se dál nepravdělně a vyžadoval značnou znalost nakupujícího, tedy stálého zástupce v Íránu nebo spolehlivou komisionářskou firmu. I když se vyslanectví v Teheránu intenzivně snažilo zprostředkovat více přímých obchodů mezi československými a íránskými firmami obchodujícími se střívkem, nebylo úspěšné.⁴¹⁵

Jen pro ukázkou občasné rozmanitosti íránského vývozu do Československa bych chtěla ukázat několik položek, které překročily stanovenou hranici. Vývoz klovatin a pryskyřic se tomuto číslu přiblížil v roce 1937 a překročil jej následující rok, vývoz železa a železného zboží (podle celního sazebníku se jednalo o položku 1212, železo a ocel, obojí staré, ve zlomcích a odpadcích určené k tavení a sváření) se uskutečnil pouze jednou, a to v roce 1929 za částku 0,5 mil. Kč. Naprosto sporadicky byly nad částku 100 000 Kč vyváženy minerální oleje a dehet, nerosty, hedvábí či kožešnické zboží.

IV/7 Proměna struktury československo – íránského obchodu

Pro porovnání struktury československo – íránského obchodu v průběhu dvacátých a třicátých let 20. století jsem si zvolila čtyři uzlové body, které jsou pro sledování vývoje československého zahraničního obchodu směrodatné. Za první bod považuji rok 1924, který byl počátkem československé hospodářské konjunktury. Konjunktura československého zahraničního obchodu kulminovala, z hlediska vývozu, v roce 1928⁴¹⁶, který byl zvolen jako druhý sledovaný bod. Dalším předělem pro danou problematiku je rok 1932, kdy se bilance československého zahraničního obchodu dostala do záporných čísel a exportéři se potýkali s konkurencí ze zemí librového bloku⁴¹⁷ poté, co došlo k devalvaci britské libry (září 1931). Čtvrtým bodem je rok 1937, neboť v tomto roce se

⁴¹⁵ AMZV, sekce IV, k. č. 528, č. j. 380/32 obch. Vyslanectví československé republiky v Teheránu, dne 27. dubna 1932. Zpráva – Přímý nákup skopových střívek. Vyslanectví jednalo o přímém nákupu skopových střívek například s firmou Société Economique Persane. Tato firma zastupovala celou řadu čl. firem včetně firmy Baťa. Z důvodů dovozních potíží navrhoval jeden z jejích společníků, pan Bernardi, aby se spojil dovoz textilu z Československa a vývoz skopových střívek z Persie pod jednu firmu, která by tak měla dostatečné množství vývozních certifikátů a za ně by pak mohla dovést textil. Hlavní nevýhodou v tomto návrhu byla nutnost platit za skopová střívka hotově hned při nákupu a tudíž by musely mít čl. dovozní firmy stálý otevřený účet u některé íránské banky. To byl pravděpodobně jeden z důvodů, proč nakonec k žádným větším transakcím nedošlo.

⁴¹⁶ Hodnota československého vývozu do Íránu byla vyšší v roce 1929, ale toto zvýšení bylo způsobeno nebývalou vysokou dodávkou cukru (8 mil. Kč, průměrná hodnota vývozu cukru se pohybovala ve dvacátých letech kolem 4 mil. Kč).

⁴¹⁷ Librový blok – v roce 1931 byla zrušena směnitelnost britské libry za zlato, což vedlo k poklesu kurzu libry téměř o 40 %. Po vzoru Velké Británie opustilo zlatý standard svých měn 16 států, které vytvořily tzv. librový blok (země udržovaly stabilní kurz svých měn vůči libře).

některé státy (např. USA) dostaly již na předkrizovou úroveň roku 1929 a Československo se této úrovni postupně přibližovalo, export dosáhl přibližně 60 % oproti roku 1929 (index vývoje průmyslové výroby, kdy rok 1929 = 100, dosáhl hodnoty 96, 3; index vývoje reálného národního důchodu 91, 7).

IV/7/1 Proměna struktury československého vývozu do Íránu

Při porovnání jednotlivých skupin československého zboží, jež byly vyvezeny do Íránu v roce 1924, vyplývá velká úloha jednoho z hlavních československých vývozních artiklů dvacátých let, cukru. Zboží zemědělského průmyslu, jež bylo zastoupeno v podstatě pouze cukrem, tvořilo 66,6 % celkového vývozu. Na druhém místě se umístilo spotřební zboží – 16,6 %, pak následovalo textilní zboží – 10 % a železné kovové a zápalné zboží – 3,3 %. Stroje a vozidla nebyly v tomto roce ve vývozu zastoupeny.⁴¹⁸

V roce 1928 podíl zboží zemědělského průmyslu poklesl na 45,5 % a naopak se zvýšil podíl jak spotřebního zboží – 18,2 %, tak textilního zboží – 14,5 %. Zdvojnásobil se vývoz železného, kovového a zápalného zboží (na 7,3 %, ale stroje a vozidla stále ještě nepatřily mezi československé vývozní artikly do Íránu). V roce 1928 dosáhlo Československo nejvyššího vývozu do Íránu (pro íránský vývoz do Československa to byl až rok následující) pro dvacátá léta.

Po celá dvacátá léta můžeme sledovat převahu vývozu zboží lehkého průmyslu nad zbožím těžkého průmyslu. Ke změně československé vývozní struktury došlo ve třicátých letech, a to především díky velkým íránským státním zakázkám na vyzbrojení armády a v důsledku industrializace Íránu. Podíl Československa na modernizaci íránské armády a strojním vybavení jeho průmyslových podniků vyústil v prudký růst vývozu zboží těžkého průmyslu. Vzhledem ke státní hospodářské politice Íránu a jejím opatřením pak ve sledovaném roce 1932 naopak poklesl vývoz zemědělského zboží na – 13,3 %, spotřebního zboží – 10 % i textilního zboží – 9,3 %. Díky státním zbrojním zakázkám a vývozu továrních celků byla třicátá léta obdobím rozkvětu československého obchodu s Íránem. V roce 1932 tvořil podíl železného zboží 38,6 % - z toho 2/3 tvořil dovoz střelných zbraní (pokud bychom se podívali na rok 1931, byl tento podíl ještě mnohem vyšší, neboť v tomto roce se realizovala velká dodávka z Brněnské zbrojovky 100 000 pušek, které byly zaplacený v roce 1930 a 1931). Teprve ve třicátých letech umožnily státní zakázky vývoz strojů a vozidel (hlavně nákladních automobilů a speciálních aut jako byly hasičské či

⁴¹⁸ Viz tab. č. 24: Proměny struktury československého vývozu do Íránu v mil. Kč a tab. č. 25: Proměny struktury československého vývozu do Íránu v %.

kropicí vozy Škodových závodů). V roce 1932 dosáhl vývoz stojů a vozidel do Íránu 16,6 % z celkového československého vývozu do Íránu.

V roce 1937 je již přesun od vývozu zboží lehkého průmyslu ke zboží průmyslu těžkého naprosto zřejmý. Zboží zemědělského průmyslu tvořilo pouze 0,4 %, textilní zboží 0,9 % a spotřební zboží pouze 2,5 % z celkového československého vývozu do Íránu. Mezi výrobky těžkého průmyslu v tomto roce jasně převážilo železné, kovové a zápalné zboží (státní zakázka zbraní, splátka za obrněná vozidla – tanky a tančíky ČKD, munice a stavební práce a stroje Škodových závodů), které tvořilo 83 % z celkového československého vývozu. Stroje, vozidla a elektrické výrobky tvořily jen 11,8 %, což bylo způsobeno velkým německým vlivem v souvislosti s uzavřenou clearingovou smlouvou (o rok dříve dosahovaly hodnoty tohoto zboží dvojnásobek).

Na tomto rozboru je zřetelně vidět, že československý vývoz do Íránu byl závislý na velmi mnoha faktorech, které ovlivnily změnu struktury vyváženého zboží. Vývoz kopíroval všeobecný trend československého zahraničního obchodu, tedy počáteční vzestup lehkého průmyslu ve dvacátých letech (vývoz cukru a spotřebního zboží) a poté obrat za krize a po ní a nástup těžkého průmyslu, kterému v případě Íránu dominovaly zbraně a tovární celky. Proměna struktury íránského vývozu do Československa.

IV/7/2 Proměna struktury íránského vývozu do Československa

Pro meziválečné období můžeme u íránského vývozu do Československa sledovat pouze vlnu, vlněnou přízi a vlněné zboží a živočišné výrobky, tedy vlněné ručně tkané koberce a skopová střívka a kůže.⁴¹⁹ Ostatní položky vývozu nedosáhly sledované hranice 500 tisíc Kč. V roce 1924 tvořil vývoz koberců podle oficiální československé statistiky téměř 100 %, v roce 1928 stále představoval velkou část vývozu. Ten byl tvořen koberci z 81 % a živočišnými výrobky z 8 %. K jistému poklesu vývozu koberců došlo v době velké hospodářské krize, kdy byly jako luxusní zboží umístěny na seznam dovozních artiklů, pro které bylo nutné mít povolený přiděl deviz. Jejich vývoz tak klesl na 48 % a živočišné výrobky naopak stouply na 24 %. Íránská vláda však činila na všechny země, s nimiž měla pasivní obchodní bilanci a jimž zadávala státní zakázky, značný nátlak na uvolnění dovozních omezení pro vlněné koberce. Vzhledem k velkým dodávkám zbraní z Československa bylo íránské vládě vyhověno a v roce 1937 byl již viditelný výsledek

⁴¹⁹ Tab. a graf č. 26: Porovnání íránského vývozu vlněného zboží a živočišných výrobků do Československa v letech 1924–1938.

Tab. č. 24: Proměny struktury československého vývozu do Íránu v mil. Kč.

Rok	Čsl. vývoz do Íránu celkem v mil. Kč	Zeměděl. zb. v mil. Kč	Textil. zb. v mil. Kč	Spotřeb. zb. v mil. Kč	Želez. zb., kovové zb. a zápalné zb. v mil. Kč	Stroje a vozidla v mil. Kč
1924	6	4	0,6	1	0,2	0
1928	11	5	1,6	2	0,8	0
1932	15	2	1,4	1,5	5,8	2,5
1937	199	0,7	1,9	5	165,4	23,5

Zdroj: Čsl. statistika, řada III., Zahraniční obchod republiky Československé v letech 1924–1938.

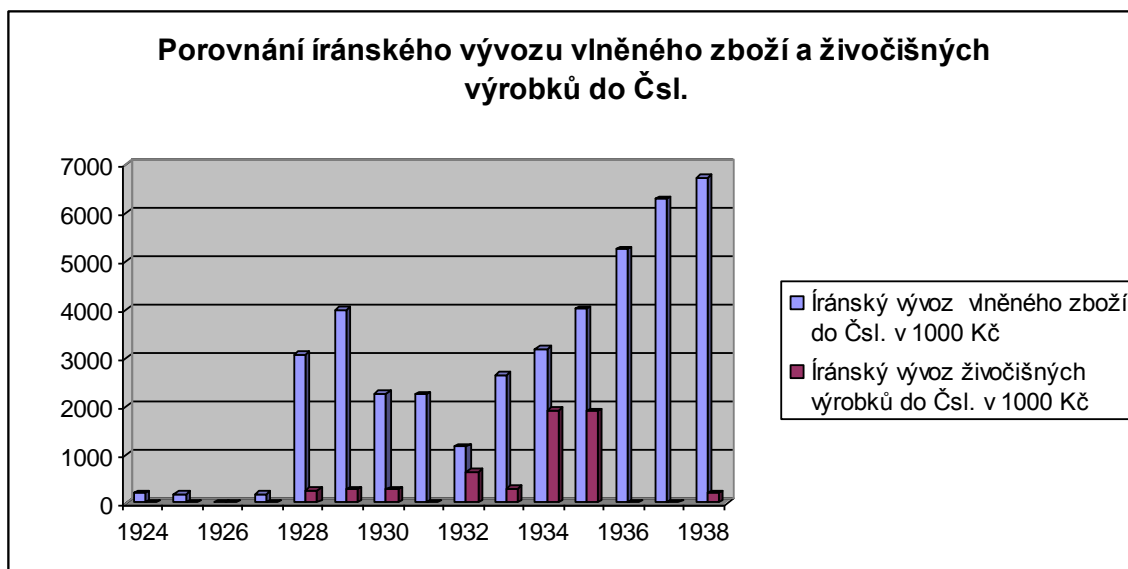
Tab. č. 25: Proměny struktury československého vývozu do Íránu v %.

Rok	Čsl. vývoz do Íránu celkem v %	Zeměděl. zb. v %	Textil. zb. v %	Spotřeb. zb. v %	Želez. zb. v %	Stroje a vozidla v %
1924	100	66,6	10	16,6	3,3	0
1928	100	45,5	14,5	18,2	7,3	0
1932	100	13,3	9,3	10	38,6	16,6
1937	100	0,4	0,9	2,5	83	11,8

Zdroj: Čsl. statistika, řada III., Zahraniční obchod republiky Československé v letech 1924–1938.

Tab. a graf č. 26: Porovnání íránského vývozu vlněného zboží a živočišných výrobků do Československa v letech 1924–1938.

Rok	Íránský vývoz vlněného zboží do Čsl. v 1000 Kč	Íránský vývoz živočišných výrobků do Čsl. v 1000 Kč
1924	194	0
1925	164	0
1926	0	0
1927	164	0
1928	3 075	263
1929	4 002	264
1930	2 255	272
1931	2 247	0
1932	1 165	632
1933	2 640	290
1934	3 192	1 917
1935	4 026	1 888
1936	5 257	0
1937	6 302	0
1938	6 752	189

Zdroj: Čsl. statistika, řada III., Zahraniční obchod republiky Československé v letech 1924–1938.

této snahy. Vývoz koberců tvořil 88,7 % celkového íránského vývozu do Československa, živočišné výrobky v tomto roce nebyly vyváženy nad sledovanou hranicí.

Íránská struktura vývozu se změnila jen v důsledku velké hospodářské krize, která zapříčinila menší zájem o luxusní zboží. Po všechna zbylá sledovaná období se vývoz koberců pohyboval mezi 80–100 % a jeho jediným „konkurentem“ se stal vývoz skopových střívek a kůží, který však většího vývozu dosáhl jen díky své vysoké kvalitě a zákazu dovozu luxusního zboží v době krize.

Na struktuře vývozu zboží v československo – íránské obchodní výměně můžeme sledovat, jakou důležitost měly jednotlivé komodity v průběhu dvacátých a třicátých let. Íránský vývoz koberců a skopových střívek byl vývozem spíše vynuceným okolnostmi – kompenzace za státní zakázky (které Írán nebyl schopen platit devizami v důsledku jejich nedostatku a jen část byla hrazena z tzv. rezervního národního fondu v Londýně)⁴²⁰ – a byl plně nahraditelný zbožím z jiných zemí. Naopak československý vývoz do Íránu v podobě státem garantovaných zakázek měl velký význam pro rozvoj exportu klíčových československých zbrojních podniků, především pro Škodovy závody, ČKD a Zbrojovku Brno. Írán získal moderní vybavení pro armádu a pro různá průmyslová odvětví, především pro cukrovarnický průmysl. Jako obchodní partner byl však Írán pro Československo důležitý výhradně jako dovozní země.

IV/8 Postavení Československa v íránském zahraničním obchodě

Pro posouzení postavení Československa v íránském zahraničním obchodě, pro který nejsou dostupné oficiální íránské statistiky, je možné použít jako pramen statistiky převzaté. Použila jsem statistiky z hospodářských zpráv úředníků československého vyslanectví v Teheránu a ze zpráv úředníků britského velvyslanectví v Teheránu.⁴²¹ Zprávy dochované ve fondech britského Foreign Office byly vytvářeny podle přesně daných vzorů, jež se v průběhu dvacátých a třicátých let odlišovaly svou strukturou i využitelnými informacemi. Údaje v nich obsažené byly udávány v íránské měně, kránech, od roku 1932

⁴²⁰ Viz Kap. II. – Stručný nástin hospodářského a politického vývoje Íránu.

⁴²¹ National Archives. FO 416, Further Correspondence Persia 1933–1938, část 92–97, Roční hospodářské zprávy za jednotlivé roky. A dále FO 371/17909, Persia 1934, Annual Reports Persia 1933; FO 371/18995, Persia 1935, Annual Reports Persia 1934; FO 371/20052, Persia 1936, Annual Reports Persia 1935; FO 371/23264, Persia 1939, Annual Reports Persia 1938.

v riálech a pro třicátá léta byly tyto údaje převáděny na britské libry. Přehledné statistiky dovozu a vývozu obsahují pouze zprávy z třicátých let.⁴²²

Zprávy uložené ve fondech Ministerstva zahraničních věcí v Praze (Politické zprávy a IV. sekce) se vztahují k období 1928/1929–1936/1937. Obsahují statistiku dovozu a vývozu se zřetelem na československý obchod s Íránem. Vytvořit statistiku zachycující postavení Československa v Íránském zahraničním obchodě je téměř nemožné, neboť údaje by byly krajně nepřesné. Hodnocení československých zastupitelských úředníků, konzulů a vyslanců, v hospodářských zprávách zasílaných na ministerstvo zahraničních věcí ukazuje složitost zařazení československého obchodu s Íránem v oficiálních statistikách. V těchto statistikách se totiž neobjevilo jednak bezcelně dovážené zboží, tedy (některé) stroje dovážené do íránských cukrovarů zařízených ČKD a Škodovými závody, do elektráren budovaných společně Konstruktivou a Škodovými závody atd., a jednak zbraně, jež tvořily podstatnou část československého vývozu.⁴²³ Při srovnání československého vývozu (viz dále) do Íránu s celkovým íránským dovozem dle hodnot uváděných v íránské statistice je pomínuta nejdůležitější část československého vývozu do Íránu. Pokud bychom srovnávali československý vývoz do Íránu podle údajů československé statistiky zahraničního obchodu, tedy vývoz včetně zbraní, nemáme srovnání pro celkový íránský dovoz, jenž by zahrnoval rovněž zbraně.⁴²⁴

První zachovaná zpráva z československého konzulátu v Teheránu, jež obsahovala podrobnější údaje o československém obchodu s Íránem, pochází z roku 1931 a zahrnuje období 1929/1930, kdy Československo zaujímal 12. místo v dovozu do Íránu a 21. místo v íránském vývozu. V tomto roce (a podle československé statistiky i ve dvacátých letech) je tudíž na první pohled patrné, že Československo ještě nemělo pro celkový íránský zahraniční obchod větší význam. V dovozu roku 1929/1930 stály na prvních pěti pozicích Velká Británie, Sovětský svaz, USA, Francie a Německo, ve vývozu byl za Velkou

⁴²² AMZV, sekce IV, k. č. 641. Zprávy ze zastupitelského úřadu v Teheránu z let 1931–1937. National Archives Londýn, FO 416/92 – FO 416/96 Zprávy britského vyslanectví v Teheránu pro Foreign Office z let 1920–1938. Velmi podrobně vypracované statistické přehledy viz též J. Bharier, *Economic Development in Iran 1900–1970*, London 1971.

⁴²³ Viz následující podkapitola V/3 Československo a budování moderní armády v Íránu.

⁴²⁴ Ve zprávách z československého vyslanectví v Teheránu z let 1934 a 1938 jsou uvedeny údaje pro československý dovoz do Íránu a vývoz z Íránu dle íránské statistiky (v mil. riálů) pro období 1926/1927 až 1936/1937 (AMZV, sekce IV., k. č. 641, Írán, č. j. 683/34, Zpráva vyslanectví RČS v Teheránu ze dne 8. června 1934. Persie: statistika zahraničního obchodu za rok 1932/1933 a č. j. 710/38, Persie, statistika zahraničního obchodu 1936/1937 zpráva vyslanectví RČS v Teheránu ze dne 12. června 1938.), které můžeme srovnat s dovozem nejdůležitějších obchodních partnerů (z hlediska dovozu) Íránu.

Británií Egypt (který byl ovšem pouze tranzitní zemí pro íránskou ropu), pak SSSR, Francie, USA (Německo bylo na 6. místě).⁴²⁵

Již v roce následujícím 1930/1931 se projevil význam nástupu dovozu zbraní, který posunul Československo v íránském dovozu na 4. místo (pokud bychom nebrali tuto zakázku v úvahu, neboť íránská statistika neobsahovala zboží dovážené bezcelně – zbraně, stálo Československo v oficiálním íránské statistice na místě 10.) v dovozu hned za Velkou Británií, SSSR a Německem. Francie a USA se ocitly až na 5., respektive 6. místě (v důsledku poklesu dovozu stříbrných mincí a automobilů). Podobnou pozici pak zaujímal československý vývoz do Íránu po celá třicátá léta. Podle oficiální statistiky se československý vývoz držel na 7–10. místě (v některých letech byl předstižen Belgií, Japonskem a Írákem).

Ve zprávách z československého vyslanectví v Teheránu z let 1934 a 1938 jsou uvedeny údaje pro československý dovoz do Íránu a vývoz z Íránu dle íránské statistiky (v mil. riálů) pro období 1926/1927 až 1936/1938 které můžeme srovnat s dovozem nejdůležitějších obchodních partnerů (z hlediska dovozu) Íránu. Pro celkový íránský dovoz a vývoz jsem použila údaje z výše zmíněných pramenů britského velvyslanectví v Teheránu. Bez zohlednění dovozu zbraní tvořil československý vývoz do Íránu ve druhé polovině dvacátých let necelé 0,5 % z celkového íránského dovozu. Ve třicátých letech se tento podíl zvětšil v souvislosti s vývozem továrních celků, v období 1930/31 tvořil 0,8 %, 1931/1932 to bylo již 1,8 %, o rok později 1,6 %. Nejvyššího podílu vývozu (bez zohlednění hodnoty vývozu zbraní), dosáhl československý export v roce 1933/1934, kdy dosáhl 4 % (doplatek za cukrovar v Keredži a platby a zálohy na cukrovarny stavěné Škodovými závody). Do roku 1937 se pak československý vývoz do Íránu pohyboval mezi 1,4–2,8 %.⁴²⁶

Íránský vývoz do Československa byl ve výše zmíněném období, obzvláště ve dvacátých letech svým finančním objemem naprosto nepodstatný, v íránském hospodářském roce 1927/1928 tvořil vývoz do Československa 0,002 % z celkového íránského vývozu, ve třicátých letech se pak vyšplhal díky dovozu Škodových závodů na 0,02 % respektive 0,25 % v období 1932/1933 a 1933/1934. Nejvyššího podílu dosáhl

⁴²⁵ Celkový obchod nejdůležitějších zemí s Íránem viz Tab. č. 3. Důvoz do Íránu v procentech podle zemí v letech 1913/1914–1937/1938.

⁴²⁶ AMZV, sekce IV., k. č. 641, Írán, č. j. 683/34, Zpráva vyslanectví RČS v Teheránu ze dne 8. června 1934. Persie: statistika zahraničního obchodu za rok 1932/1933 a č. j. 710/38, Persie, statistika zahraničního obchodu 1936/1937 zpráva vyslanectví RČS v Teheránu ze dne 12. června 1938.

iránský vývoz do Československa v roce 1936/1937, kdy se vyšplhal na 1,1 % z celkového iránského vývozu.⁴²⁷

IV/9 Postavení Íránu v československém zahraničním obchodě

Československý zahraniční obchod byl primárně utvářen vzájemným obchodem s jeho nejbližšími sousedy, Německem, Rakouskem a dalšími nástupnickými státy bývalého Rakouska-Uherska. Tento obchod se proměňoval během dvacátých a třicátých let, kdy se českoslovenští exportéři obraceli se zvýšeným zájmem i na trhy méně rozvinutých zámořských zemí. S asijskými zeměmi obchodovalo Československo již ve dvacátých letech, ale sledování jejich podílu na československém zahraničním obchodě je značně problematické, neboť se jeho velká část realizovala přes reexport. Podle oficiálních čísel československé statistiky zahraničního obchodu byl československý obchod s asijskými zeměmi velmi nízký. V roce 1924 byl podíl asijských zemí na obratu československého zahraničního obchodu 1,69 %, během dvacátých let vzrostl na 3,14 % (tato čísla byla pravděpodobně několikanásobně vyšší).⁴²⁸ V průběhu třicátých let se podíl Evropy na obratu československého zahraničního obchodu postupně snižoval a zvyšoval se podíl zámořských zemí, z toho asijské země tvořily až 7,98 % v roce 1937.

Při porovnání československého dovozu z Íránu s celkovým československým dovozem ve dvacátých a ve třicátých letech, byl tento podíl naprosto mizivý. Ve dvacátých letech se pohyboval od 0,001 do 0,025% a v letech třicátých od 0,025 po 0,13 %.⁴²⁹

Srovnáme-li československý vývoz do Íránu s celkovým československým vývozem ve dvacátých letech, pak v roce 1924 činil 0,04 % (celkový obrat československého obchodu s Íránem byl 0,041 ve srovnání s podílem celkového obratu československého obchodu s asijskými zeměmi 1,69 %) a v roce 1929 0,07 (celkový obrat československého obchodu s Íránem byl 0,095 ve srovnání s podílem celkového obratu československého obchodu s asijskými zeměmi 3,1 %). Z uvedených čísel vyplývá, že ve

⁴²⁷ AMZV, sekce IV., k. č. 641, Írán, č. j. 683/34, Zpráva vyslanectví RČS v Teheránu ze dne 8. června 1934. Persie: statistika zahraničního obchodu za rok 1932/1933 a č. j. 710/38, Persie, statistika zahraničního obchodu 1936/1937 zpráva vyslanectví RČS v Teheránu ze dne 12. června 1938.

⁴²⁸ Kubů, E. – Jakubec, I., *Hamburk a jeho úloha v československém zahraničním obchodu meziválečného období (Přístavní pásmo, doprava po Labi a hamburský reexport)*, Hospodářské dějiny, sv. 20, Praha, 1992, s. 127–166. Ve třicátých letech pak podíl reexportu klesal a stoupal podíl přímého obchodu, neboť byla jednak vytvářena síť československých zastupitelských úřadů v asijských státech a jednak byla navazována přímá obchodní spojení prostřednictvím Exportního ústavu československého.

⁴²⁹ Viz tab. č. 27: Podíl Íránu na celkovém československém dovozu a vývozu v mil. Kč a v % v letech 1924–1938.

dvacátých letech nenabyl íránský trh v rámci celkového československého vývozu větší důležitosti. Postavení íránského trhu se změnilo až ve třicátých letech, kdy se československý vývoz zvýšil především díky vývozu zbraní do této země a dosáhl podílu 1,82 % v roce 1934 (celkový obrat československého obchodu s Íránem byl 1,93 % ve srovnání s podílem celkového obratu československého obchodu s asijskými zeměmi 6,2 %, z čehož 2,7 % tvořil celkový obrat československého obchodu s Indií). Írán se tak v tomto roce v rámci Asie stal druhým nejdůležitějším státem pro československý obchod, především však pro československé exportéry. V roce 1937 dosáhl podíl československého vývozu do Íránu 1,66 % (celkový obrat československého obchodu s Íránem byl 1,72% ve srovnání s podílem celkového obratu československého obchodu s asijskými zeměmi 7,98 %, z čehož 2,8 % tvořil celkový obrat československého obchodu s Indií). Údaje pro oba dva roky jsou však velmi specifické, neboť československý vývoz byl extrémně vysoký díky platbám za dodávky zbraní včetně obrněných vozidel – tanků a tančíků a jejich vybavení. Pouze ve čtyřech letech zaznamenal československý vývoz do Íránu větší vývoz než 1 % z celkového československého vývozu a to v letech 1934–1937, v průměru se hodnota vývozu ve třicátých letech pohybovala těsně pod jedním procentem.⁴³⁰

Na základě výše uvedených skutečností je možné konstatovat, že část československého vývozu do Íránu byla nenahraditelná jak svou cenou, tak vysokou kvalitou. Především vývoz zbraní a obrněných vozidel se díky své kvalitě a ceně udržel na vysokých hodnotách i v době, kdy byl vývoz ostatních vozidel a strojů postupně zatlačován německým zbožím, jež bylo zvýhodněno německo – íránskou clearingovou smlouvou. Díky vývozu zbraní a materiálu a strojů na výstavbu nově vznikajících průmyslových podniků v Íránu se Československo ve třicátých letech drželo na předních pozicích v íránském dovozu (při zohlednění hodnoty vývozu zbraní), ačkoli se nikdy nemohlo vyrovnat Velké Británii, Sovětskému svazu a Německu. V rámci celkového československého vývozu nehrál československý vývoz do Íránu podstatnější úlohu (kromě vývozu v roce 1934, jehož podíl – 4 % – byl výjimečný). Můžeme však sledovat profilování vývozu tří velkých československých firem. Škodovy závody, ČKD a Zbrojovka Brno se velkou měrou podílely na moderním vyzbrojení íránské armády a nemenším podílem na industrializaci Íránu a rozvoji dopravní infrastruktury – silnic i železnice.

⁴³⁰ Údaje byly převzaty z Československé statistiky zahraničního obchodu 1924–1937 a ze studie V. Laciny, *Zahraníční obchod v letech první Československé republiky*, in: ČČH, 95, 1997. Viz tab. č. 28 Celkový obrat československého obchodu – přehled podle světadílů v letech 1924–1938 (v %).

Tab. č. 27: Podíl Íránu na celkovém československém dovozu a vývozu v mil. Kč a v % v letech 1924–1938.

Rok	Celkový čl. vývoz v mil. Kč	Čsl. vývoz do Íránu v mil. Kč	v %	Celkový čl. dovoz v mil. Kč	Čsl. dovoz z Íránu v mil. Kč	v%
1924	16 981	6,15	0,04	15 855	0,2	0,001
1925	18 788	8	0,04	17615	0,22	0,001
1926	17 755	7	0,04	15 277	0,26	0,001
1927	20 133	9	0,045	17960	0,3	0,001
1928	21 205	11	0,05	19 191	3,77	0,02
1929	20 497	13,8	0,07	19 962	5	0,025
1930	17 472	44,9	0,26	15 712	3	0,02
1931	13 119	92,4	0,7	11 764	3	0,025
1932	7 343	15	0,2	7 487	3	0,04
1933	5 855	26,75	0,44	5 831	4	0,05
1934	7 280	132,5	1,82	6 382	7	0,11
1935	7 418	80,7	1,09	6 739	9	0,133
1936	8 008	102,9	1,3	7 909	7	0,09
1937	11 972	198,7	1,66	10 980	7	0,064

Zdroj: Čsl. statistika, řada III., Zahraniční obchod republiky Československé v letech 1924–1938.

Tab. č. 28: Celkový obrat československého obchodu – přehled podle světadílů v letech 1924–1938 (v %).

Rok	Evropa	Amerika	Asie	Afrika	Austrálie
1924	91,61	5,97	1,69	0,65	0,08
1925	90,57	6,42	2,05	0,83	0,13
1926	90,11	6,48	2,26	1	0,15
1927	87,75	7,98	2,48	1,53	0,26
1928	86	8,76	3,03	1,73	0,48
1929	85,37	9,21	3,14	1,87	0,41
1930	87,26	7,67	2,85	1,87	0,35
1931	87,12	7,34	3,16	2,01	0,37
1932	81,94	12,13	3,15	2,35	0,43
1933	79,95	11,88	4,63	2,78	0,76
1934	77,93	11,61	6,16	3,3	1
1935	77,31	11,7	6,5	3,78	0,71
1936	75,91	12,46	6,57	4,15	0,91
1937	71,73	14,75	7,98	4,43	1,11
1938	72,52	14,37	7,84	3,95	1,32

Zdroj: Údaje byly převzaty z Československé statistiky zahraničního obchodu 1924–1937 a ze studie V. Laciny, *Zahraniční obchod v letech první Československé republiky*, in: ČČH, 95, 1997.

KAPITOLA V.

Pronikání československých firem do Íránu

V/1 Československé firmy v Íránu

Československé firmy se v Íránu angažovaly především při vytváření infrastruktury (dopravní, elektrifikace) této rozlehlé hornaté země, jejíž vnitrozemí bylo hlavně během 30. let 20. století spojeno železnicí s přímořskými přístavy a protkáno sítí nových silnic. Dalším velkým přínosem byly dodávky strojního zařízení a stavba budov moderních průmyslových podniků a s tím spojená elektrifikace země, jež byla podporována stejně jako vznik dalších nových průmyslových odvětví. Československé zbrojovky se podílely na modernizaci íránské armády. Objednávky její výzbroje výrazně posilovaly československý vývoz do Íránu.⁴³¹

Československé firmy participovaly především na stavbě transíránské železnice, kde prováděly hlavně různé speciální úkoly. Československý inženýr A. Langer se podílel jako vedoucí fotoleteckého oddělení německo-amerického syndikátu⁴³² na leteckém vytyčování trasy transíránské železnice. Za dvacet měsíců byly vypracovány podrobné plány na 1 000 km z celé trasy.⁴³³ Jednotlivé firmy se budování železnice účastnily až pod vedením švédsko-dánského konsorcia Kampsax, které trasu železnice rozdělilo na několik úseků a na vybudování jejich částí vypsaló výběrové řízení formou státních zakázek. Stavbu tunelu dlouhého 2 880 m (180 km severně od Teheránu) získaly společně dvě československé firmy, pražská firma Zdeňka Kruliše⁴³⁴ a brněnská firma Huberta Redlicha. Jednalo se o stavbu technicky náročnou, tunel byl nejdelší na celé trati a zároveň ležel v nejnvýše položeném místě, ve výšce 2 300 m. Toto umístění ovšem znamenalo poměrně

⁴³¹ Viz O. Franěk, *Dějiny koncernu brněnské zbrojovky*. Zbraně pro celý svět, 2. díl, Brno 1970; M. Šáda et al., *Umlčené zbraně: československá zbrojní výroba 1918–1939*, Praha 1966. V. Karlický, *Československé dělostřelecké zbraně*, Praha 1975. V. Francev, *Exportní tančíky Praga*, Praha 2004; V. Jíša, A. Vaněk, *Škodovy závody 1918–1938*, Praha 1962; V. Francev, Ch. Kliment, *Československá obrněná vozidla 1918–1948*, Praha 2004; O. Mesároš, *Výroba a obchod se zbraněmi v ČSR mezi dvěma světovými válkami*, in: Průcha, V. (ed.), *Acta oeconomica pragensia*. Vědecký sborník vysoké školy ekonomické v Praze. Z hospodářských a sociálních dějin Československa 1919–1992. K 80. výročí vzniku ČR, Praha 1998, s. 50–65; J. Janoušek, *Československé dělostřelectvo 1918–1939*, Praha 2007; Státní oblastní archiv (dále SOA) Plzeň, Škodovy závody 1918–1938, fond Karlický (ve zpracování) a Generální ředitelství (dále GR) zbrojní.

⁴³² K výstavbě transíránské železnice Viz podkapitola II/4/5 Dopravní infrastruktura.

⁴³³ Josef Vrba, *Stará Persie – Nový Írán*, Praha 1939, s. 35–36. Za dvacet měsíců proběhlo 150 letů, bylo nalétáno přes 300 hodin a dohromady 45 000 km.

⁴³⁴ Zde pravděpodobně miněna Kress, akciová společnost, podnikatelství staveb v Praze, (členové správní rady v roce 1935 byli: JUDr. Otakar Petřík, Jan Sudík, Ing. Karel Kress, JUDr. Eduard Kaigl, Ing. Gustav Kruliš, Ing. Ferdinand Macalík a Miroslav Beznoska), zdroj: Compass, Finanzielles Jahrbuch, roč. 68, Praha 1935.

zdravé ovzduší a čistou vodu. Práce byly pod vedením Ing. Ukleina, šesti dozorců a deseti tunelářů z Československa prováděny v roce 1933 včetně instalace ventilačních zařízení a stavby dílen, vodovodu a provizorního zdravotnického zařízení na obou stranách tunelu. Tunel byl zprovozněn v srpnu 1934, dva měsíce před původním plánovaným termínem.⁴³⁵

Část mostů této trati, která překonávala od severu k jihu velká převýšení a strmá údolí, postavily Škodovy závody, respektive Société Iranienne Skoda, S. I. S. (viz dále), které se podílely též na vybavení železničních stanic mechanickým zařízením (jeřáby, výhybky atd.). Podíl na vybudování hlavního nádraží v Teheránu měly Vítkovické železářny⁴³⁶, které dodaly kompletně materiál včetně ocelových částí z Československa a postavily ocelovou konstrukci nádražní haly a čtyři osvětlovací stožáry pro seřadovací nádraží v Teheránu. Montáž provedli montéři Vítkovických železáren v roce 1937.⁴³⁷

Další firmou, která se angažovala při budování iránského moderního průmyslu⁴³⁸, byla firma Lanna. V květnu 1937 dokončila S. I. S. společně s firmou Lanna stavbu tabákové továrny v Teheránu za 26 mil. Rls. V září 1936 obdržela firma Lanna (samostatně) stavbu železobetonových sil na obilí (byla největší ze všech iránských obilních skladišť⁴³⁹, celá zakázka obsahovala též výstavbu elektrárny, mlýna a různých skladů a budov pro celý komplex) za 24 mil. Rls a tato zakázka probíhala až do roku

⁴³⁵ J. Vrba, *Stará Persie – Nový Írán*, s. 37–38. Na stavbě tunelu se podílely i Škodovy závody, které dodaly některé stroje a pro nedostatečný výkon iránských cementáren byl cement dodáván ze Švédska, Ruska a Japonska.

⁴³⁶ Viz Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR (dále AMZV), Politické zprávy (dálePZ) Tehrán, č. j. 52 dův./ 1936. Dále AMZV, sekce IV., k. č. 5529, č. j. 16/všeob. V archivu ministerstva zahraničních věcí ve IV. sekci se dochovalo několik zmínek k získání této zakázky. V listopadu 1935 totiž Německo uzavřelo clearingovou dohodu s Íránem, podle níž nemuselo Německo při dovozu do Íránu platit tzv. vývozní osvědčení, či vyvézt zboží ve stejné ceně. Německé zboží se tak stávalo o 17 % levnější než zboží dovážené z ostatních států a Vítkovické horní a hutní těžířstvo se obávalo, že se tak jejich nabídka stane příliš drahou. Československé vyslanectví v Teheránu však firmu ujistilo, že státních zakázek se vývozní osvědčení netýká a navíc že společnost Kampsax jejich nabídku na ministerstvu dopravy podpořila.

⁴³⁷ Vrba, *Stará Persie – Nový Írán*, Praha 1939, s. 38–39. Půdorys haly byl 150 x 37 m a nejvyšší bod sahal do výše 9,7m. Vítkovické železářny kromě ocelové konstrukce dodaly též střechu ze železobetonových desek, zinkové žlaby, odpadní roury a speciální sklo s drátěným vnitřkem. Stožáry byly vysoké 30 m, dvě stěny byly vždy svařeny a připraveny v Československu, další dvě byly montovány na místě, neboť nebylo možné dopravit do Íránu tolik dlouhých kusů.

⁴³⁸ V meziválečné době byly v Íránu zakládány velké průmyslové podniky (se státním kapitálem), většina firem však byla zakládána s pomocí soukromého kapitálu a byla spíše na úrovni malých manufaktur. Viz podkapitola II/4/4 Industrializace.

⁴³⁹ Velikost této obrovské zakázky popsal Josef Vrba: „*Jeho [sila – pozn. AJM] 206 komor pojme 65.000 tun obilí. V elevátorové věži, vysoké od základů 55 m, která sama o sobě je pozoruhodnou stavbou, je soustředěna veškerá manipulace s obilím – automatické vážení, třídění a vysoušení. Horizontální doprava obilí z věže do komor síla a z přijímacích bunkrů do věže provádějí pásové transportéry o hodinové výkonnosti až 150 tun. V přijímací budově pro obilí, dovezené nákladními auty nebo povozy, je možno vykládat současně 9 aut, v přijímací budově pro vagony, 4 vagony.*“ Josef Vrba, *Stará Persie – Nový Írán*, Praha 1939, s. 39.

1939⁴⁴⁰. Elektrárnu pro doly v Zírábu postavila ČKD. Největší mírovou zakázkou československých firem bylo vybudování iránského cukrovarnického průmyslu, na kterém se podílely ČKD a Škodovy závody. Tyto firmy dodaly strojní zařízení pro sedm cukrovarů a podílely se též na stavbě či různých přestavbách několika z nich. V Íránu bylo v meziválečné době provozováno osm cukrovarů a do všech osmi bylo dosazeno československé vedení.⁴⁴¹

V/2 Škodovy závody v Íránu. Případová studie o působení československé firmy v Íránu ve třicátých letech 20. století

Škodovy závody se v Íránu prosazovaly od třicátých let 20. století, kdy iránský šáh Rezá Pahlaví začal budovat nezávislý národní iránský průmysl a společně s ním i dopravní infrastrukturu, která této rozlehlé zemi velmi chyběla. Velkým úspěchem, který pravděpodobně rozhodl o značné angažovanosti Škodových závodů v této zemi, byl získání státní zakázky na strojní zařízení (a částečně i na výstavbu) šesti cukrovarů v roce 1933.

Tento počáteční úspěch byl jedním z důvodů k rychlému vytvoření zastoupení Škodových závodů v Íránu. V říjnu 1933 se v dokumentech Škodových závodů objevily zmínky o nutnosti založit v Teheránu obchodní společnost, jejímž prostřednictvím by Škodovy závody provozovaly a organizovaly své obchody v Íránu. Klíčovou otázkou, která byla v této souvislosti na prvním místě, byla forma nově zakládané společnosti. Škodovy závody se od počátku snažily eliminovat finanční zatížení, jež by s sebou neslo zřízení filiálky. „*Představujeme si, že postačí založení obchodní společnosti ve formě společnosti akciové, se kterou uzavřeme řádnou zastupitelskou smlouvu.*“⁴⁴² Daně by pak společnost platila pouze z provize za uzavřený obchod. Dále byl diskutován rozsah obchodů, jež měla nová společnost pro Škodovy závody a jejich koncernové podniky realizovat. Založení společnosti bylo plánováno ve spojení s iránskými obchodníky a s jejich kapitálem. Jména, ani žádné další podrobnosti se v pramenech nezachovaly, pouze ustanovení, že jejich podíl měl být co nejmenší a vložený kapitál by byl ihned po založení firmy odkoupen Škodovými závody.⁴⁴³ Název společnosti, nápadně podobný názvu české

⁴⁴⁰ AMZV, sekce IV., k. č. 482, č. j. 47429/1937. Lanna, akciová stavební společnost v Praze, dne 8. dubna 1937 pro MZV. Zpráva o podnikání firmy v Íránu a o finančním zisku ze státních zakázek.

⁴⁴¹ Viz podkapitola V/2/2 Československé cukrovary v Íránu.

⁴⁴² SOA Plzeň, fond Škodovy závody 1918–1938, S. I. S. Teherán, k. č. 106, sl. 53, v Teheránu dne 21. října 1933. Registrace firmy v Persii.

⁴⁴³ SOA Plzeň, fond Škodovy závody 1918–1938, S. I. S. Teherán, k. č. 106, sl. 53, v Teheránu dne 21. října 1933. Registrace firmy v Persii. „*Prohlášení, že tato účast bude převedena, dáte si od přizvaných tamních*

firmy, nebyl jistě vybrán náhodně. Původně byl navrhován anglický název Persian Skoda Company nebo francouzský Sociétés Skoda de Perse.⁴⁴⁴ Nakonec byl schválen název Sociétés Persane Skoda, respektive Sociétés Iranienne Skoda (po změně úředního názvu země na Írán).

Pod svou zkratkou známá S. I. S. byla založena jako akciová společnost (s akciovým kapitálem 2 mil. Rls) dne 1. prosince 1933.⁴⁴⁵ Pro posouzení vztahu S. I. S. vůči Škodovým závodům je k dispozici pouze koncept zastupitelského ujednání⁴⁴⁶, dokumenty z roku 1938⁴⁴⁷, jež upřesňují postavení íránské společnosti a likvidační zpráva S. I. S. z roku 1958⁴⁴⁸. Sociétés Iranienne Skoda v Teheránu pracovala pro Škodovy závody v Plzni jako zastupitelská firma, obchody byly uzavírány převážně⁴⁴⁹ jménem S. I. S., ovšem s dodatkem, že se tak děje na základě plné moci od Škodových závodů (ručily za správné a včasné provedení kontraktu), a na účet Škodových závodů.⁴⁵⁰ S. I. S. získala výhradní zastoupení pro prodej výrobků Škodových závodů a jejich koncernových závodů a spřátelených firem pro území Íránu. Nesměla však bez svolení Škodových závodů zastupovat konkurenční firmy. Její provize byla stanovena na 2 % z každé objednávky do 1 mil. Kč, 1 % z objednávky 1–10 mil. Kč a ½ % z objednávky nad 10 mil. Kč. U státních zakázek, obchodů s úřady a městy měla být výše provize dohodnuta vždy samostatně, nezávisle na výši uvedené částky. Platnost tohoto ujednání byla stanovena do 31. prosince 1934, a pokud by nebylo ani jednou stranou vypovězeno, byla jeho platnost prodloužena o

činitelů vyhotoviti již napřed od advokáta, jemuž věc k provedení svěříte. Veškerí pánové, přizvani do správní rady, anebo jako revisoři účtů, musí kvůli pořádku – jak jest to obvyklé ve všech našich společnostech – již při svém jmenování dáti nám k dispozici resignační dopisy.“

⁴⁴⁴ SOA Plzeň, fond Škodovy závody 1918–1938, S. I. S. Teherán, k. č. 106, sl. 53, v Teheránu dne 21. října 1933. Registrace firmy v Persii.

⁴⁴⁵ Společnost byla založena již na začátku prosince 1933, ale ještě 27. prosince si vedení S. I. S. stěžovalo, že stále nemá splnomocnění k zastupování pro společnost jako celek ani pro jednotlivé úředníky od Škodových závodů. SOA Plzeň, Škodovy závody 1918–1938, S. I. S. Teherán, k. č. 106, sl. 52, Zpráva č. 1733, v Teheránu dne 27. prosince 1933. Sociétés Persane Skoda.

⁴⁴⁶ SOA Plzeň, fond Škodovy závody 1918–1938, S. I. S. Teherán, k. č. 106, sl. 53, Koncept zastupitelského ujednání.

⁴⁴⁷ SOA Plzeň, fond Škodovy závody 1918–1938, S. I. S. Teherán, k. č. 106, sl. 52, v Teheránu dne 27. ledna 1938, Věci správní. Dokument týkající se právního rozkladu, zda by se měly Škodovy závody registrovat v Íránu, když obchodovaly pouze přes zastupitelskou firmu, jež byla ovšem provázána se Škodovými závody.

⁴⁴⁸ SOA Plzeň, fond Škodovy závody 1918–1938, GŘ 864/4426, VOŘ expositura Írán. Zpráva delegáta škodových záležitostí o likvidaci majetkové podstaty závodů V. I. Lenina Plzeň, národního podniku v Íránu, dr. J. Palackého z 25. listopadu 1954.

⁴⁴⁹ V zastupitelských ujednáních vedoucích představitelů S. I. S. se Škodovými závody, dochovaných v osobních spisech, bylo k vyplacení odměn uvedeno, že se vyplácejí z uzavřených obchodů (kromě zbraní a střeliva) „bez rozdílu, zda obchody tyto jsou uzavřeny naším jménem a na náš účet nebo jménem S. P. S. a na její účet nebo konečně jménem S. P. S. a na náš účet.“

⁴⁵⁰ SOA Plzeň, fond Škodovy závody 1918–1938, GŘ 864/4426, VOŘ expositura Írán. Zpráva delegáta škodových záležitostí o likvidaci majetkové podstaty závodů V. I. Lenina Plzeň, národního podniku v Íránu, dr. J. Palackého z 25. listopadu 1954.

jeden rok. Navenek tedy S. I. S. vystupovala jako zastupitelská společnost, která však byla prostřednictvím svých vedoucích zaměstnanců řízena Škodovými závody a fungovala de facto (i když ne de iure) jako dceřiná společnost.

V čele společnosti stála správní rada, která se skládala z předsedy, dvou členů a dvou náhradníků. Podpisové právo měla správní rada a prokurista, přičemž smlouvy a další listiny společnosti musely být vždy podepsány dvěma členy správní rady nebo jedním členem správní rady a prokuristou. Dále vzniklo v rámci S. I. S. jakési vnitřní správní čtyřčlenné direktorium, jež bylo ustanoveno pro zachování jednotnosti v rozhodování sporných záležitostí. Členové tohoto direktoria užívali při jednáních a společenských příležitostech v Íránu titul ředitel, ovšem tento titul neodpovídal jejich postavení ve Škodových závodech.⁴⁵¹ Přesná rekonstrukce správních rad není na základě dochovaných pramenů možná. Likvidační zpráva uváděla jako vedoucí osobnost pro období 1934–1941 Josefa Žandu.⁴⁵² Z dochovaných osobních spisů však vyplývá, že předsedou správní rady v letech 1934 a 1935 byl československý chargé d'affaires v Teheránu Vratislav Trčka⁴⁵³, poté J. Žanda do roku 1941 (kromě několika měsíců 1937/1938, kdy byl předsedou správní rady ing. Polzer), během druhé světové války Ing. Petr a Ing. Martinásek, od roku 1945

⁴⁵¹ AMZV, sekce IV., k. č. 482, č. j. 419/35, Zpráva Čsl. vyslanectví v Teheránu pro Škodovy závody ze dne 8. března 1935. Société Persane Skoda, organisace. Vyslanec Fric se dotazoval na generálním ředitelství škodových závodů v Praze, jaké jsou tituly jednotlivých úředníků S. I. S., neboť si je stále měnili a žádal o informace ohledně organizace vedení a rozdělení pravomocí. Z odpovědi (SOA, Škodovy závody a. s. 1918–1938, komerční ředitelství, Plzeň dne 10. dubna 1935, Exp. FR 8120/865) se dozvídáme jména členů vedení z roku 1935. Předsedou správní rady byl Dr. Vratislav Trčka, členy byli Ing. Stanislav Demel a F. Jícha a jako náhradníci byli ustanoveni Ing. Jaroslav Turek a Ing. A. Bolotin. Prokuristou byl J. Žanda, který měl po valné hromadě nahradit F. Jíchu. V tabulce, jež následuje po tomto přípisu, jsou uvedena jména některých výše zmíněných úředníků a jména několika dalších s uvedením jejich titulů ve Škodových závodech a v S. I. S. a s jejich zaměřením. Viz Tab. č. 29: Vedení Société Iranienne Skoda v roce 1935.

⁴⁵² SOA Plzeň, fond Škodovy závody 1918–1938, GR – osobní spis Josef Žanda. Josef Žanda (1893–?), Pracoval ve Škodových závodech od roku 1926 jako úředník finančního a hospodářského oddělení. Od konce roku 1934 byl přidělen jako vedoucí administrativy S. I. S. (s titulem Directeur Adjoint), měl na starosti administrativní a finanční záležitosti. „*Ve Vaší funkci jsou Vám svěřeny všechny administrativní a finanční záležitosti S. P. S. a jste zodpovědným za správné, účelné a hospodárné vedení všech prací k docílení nejlepších finančních výsledků námi prováděných obchodů v Persii.*“ V roce 1935 byl jmenován členem správní rady. V korespondenci se Škodovými závody byl ještě v tomto roce označován jako tajemník, v roce 1936 již jako ředitel. Od září 1936 byl Žanda pověřen též zastupováním Ompolpu pro Írán. Od října 1937 do července 1938 působil Žanda v Praze v exportním oddělení Škodových závodů. Poté se opět vrátil do Teheránu jako ředitel S. I. S. Služba mu byla ukončena 31. ledna 1941, resp. 26. listopadu 1941, kdy obdržel písemnou výpověď. Později se vrátil ke své práci ve Škodových závodech v Praze a v letech 1945/1946 opět působil v Teheránu, ze služeb Škodových závodů odešel na vlastní žádost k 31. říjnu 1949.

⁴⁵³ Vratislav Trčka – životopisné údaje viz kap. Kap. III. – Zřízení, vývoj a činnost československého zastupitelského úřadu v Íránu v meziválečné době a pozn. **Chyba! Záložka není definována.** Pracoval od 1. ledna 1934 pro Škodovy závody. Jeho úkolem bylo: „*Vedení naší organisace v oblasti Blízkého východu zahrnující tyto státy: Afganistan, Persie, Irak, Syrie, Palestina, Egypt.*“ Používal titul General Manager of the Skodaworks Near East Service. Původně neměl přidělené místo výkonu práce, ale podle služebního ujednání z roku 1935 působil jako delegovaný ředitel, předseda správní rady S. I. S. v Teheránu. V této funkci byl podřízen exportnímu ředitelství Škodových závodů v Praze. V roce 1936 byl převeden jako delegovaný ředitel Škodových závodů do Bangkoku. Viz SOA Plzeň, fond Škodovy závody 1918–1938, GR, osobní spis Vratislav Trčka, služební ujednání z 8. listopadu 1933 a 26. dubna 1935.

přibližně rok J. Žanda, v letech 1946–1949 Ing. Zapletal, od roku 1949 Suchochleb později společně s Ing. Pipou a od roku 1950 Dr. Palacký ve funkci likvidátora.⁴⁵⁴

Úředníci a další zaměstnanci k S. I. S. ze Škodových závodů přidělení, uzavřeli kromě služební smlouvy se Škodovými závody též služební smlouvu přímo s íránskou firmou. Z dochovaných osobních spisů vyplývá, že vedoucí zaměstnanci S. I. S. byli podřízeni předsedovi správní rady S. I. S. a Exportnímu oddělení Škodových závodů v Praze. Jejich úkolem bylo dojednávat obchody mezi íránskou stranou (státní zakázky uzavírané ministerstvy, představiteli městské samosprávy, či soukromníky) a Škodovými závody. Placeni byli jednak pevným ročním platem navýšeným o přídatky za pobyt mimo Československo a o výdaje na reprezentaci, cestování atd a jednak jim byly dvakrát do roka vypláceny odměny za uzavřené (a zaplacené) kontrakty. Výše těchto odměn se lišila u jednotlivých osob, např. Josef Žanda měl zpočátku ve funkci tajemníka zaručen příjem ve výši ¼ % z dojednaných obchodů, ve funkci ředitele pak byla výše jeho odměn stanovena Škodovými závody dle jeho účasti na daném obchodě. Stejně tak Vratislav Trčka dostal jako vedoucí obchodní organizace Škodových závodů na Blízkém východě odměny ve výši 1 % z uzavřených obchodů a jako ředitel S. I. S. dostával podíl z obchodu dle uvážení Škodových závodů, ovšem se zárukou, že nejnižší částka bude činit 120 000 Kč.

S. I. S. měla kromě obchodního ještě dopravní oddělení, které zpočátku organizovalo pouze dopravu vlastních dodávek na stavby Škodových závodů v Íránu, později přebíralo i zakázky cizí. V souvislosti s provozem automobilů bylo nutno zřídit též opravárenské dílny a garáže.⁴⁵⁵ Vzhledem k tomu, že některé zakázky byly dělány „na klíč“, tedy stavbou počínaje a vybavením strojním zařízením konče, včetně obstarání profesionálního personálu z Československa, bylo k S. I. S. připojeno stavební oddělení Konstruktivy, domácí koncernové firmy Škodových závodů. Smlouvy na stavební práce byly uzavírány jménem S. I. S. na účet Konstruktivy.⁴⁵⁶ V roce 1935 začala v Íránu pracovat též pobočka Omnipolu, neboť Škodovy závody část svých dodávek kompenzovaly dovozem íránského zboží.⁴⁵⁷

⁴⁵⁴ SOA Plzeň, fond Škodovy závody 1918–1938, GŘ 864/4426, VOŘ-expositura, Írán, Pražská kancelář finanční úsek (likvidace).

⁴⁵⁵ SOA Plzeň, fond Škodovy závody 1918–1938, GŘ k. č. 864/4426, VOŘ-expositura Írán. Složka PAŠZ Praha, Pražská kancelář – finanční úsek (likvidace) složka Írán II., Prvních 7 stran ze 107 stránkové zprávy Dr. J. Palackého z 25. listopadu 1954.

⁴⁵⁶ Viz pozn. 455.

⁴⁵⁷ AMZV, sekce IV., k. č. 482, sine.

V roce 1935 bylo na ředitelství Škodových závodů rozhodnuto o založení prodejny sériových výrobků. V jejím čele stál iránský obchodník Ibrahim Moatamed⁴⁵⁸, který navázal styky se S. I. S. i s ústředím v Plzni, kam se v polovině roku 1935 vypravil. Dohodl podmínky prodeje, který zahrnoval jednak sériové zboží Škodových závodů a jejich koncernových podniků, ale též další výrobky československých firem, se kterými I. Moatamed jednal během svého pobytu v Československu. Ředitel J. Žanda byl pověřen, aby byl I. Moatamedovi nápomocen s výběrem vhodných skladových prostor a prodejních místností.⁴⁵⁹

V srpnu 1935 přišlo vyjádření z Teheránu od ředitele Žandy o dalším postupu. S. I. S. připravila organizaci nové prodejny jako samostatné společnosti, která dostala název Société Commerciale Irano-Tchécoslovaque, se zkratkou Irano-Tchèque. Postupně se vžila zkratka Irtechèque (Irček). Společnost byla pod dohledem a kontrolou S. I. S., všechny důležité písemnosti podepisoval nejen I. Moatamed, ale i ředitel J. Žanda.⁴⁶⁰ Základní kapitál Société Commerciale Irano-Tchécoslovaque činil 500 tis. Rls, 50 kusů akcií po 10.000 Rls., které vlastnili ředitel a prokurista této společnosti Ibrahim Moatamed 1 kus, ředitel Josef Žanda 1 kus, Ing. Jaroslav Turek⁴⁶¹ 1 kus, Ing. Stanislav Demel⁴⁶² 1 kus, Ing. Václav Hála⁴⁶³ 1 kus a Société Iranienne Skoda 45 kusů. Z rozložení akcií je vidět

⁴⁵⁸ SOA Plzeň, fond Škodovy závody 1918–1938, GŘ – osobní spis Ibrahim Moatamed. Moatamed byl ředitelem Irčeku až do roku 1940, kdy odešel na vlastní žádost a založil si vlastní obchodní společnost nazvanou Etablissement Moatamed. Na jeho místo nastoupil Ing. Alexandre Marty.

⁴⁵⁹ SOA Plzeň, fond Škodovy závody 1918–1938, karton bez čísla, Eigene Auslandsorg Irtechèque, sl. č. 52., Exp. Z 13.468. Zřízení prodejny sériových materiálů, Praha, dne 25. června 1935.

⁴⁶⁰ SOA Plzeň, fond Škodovy závody 1918–1938, GŘ k. č. 864/4426, VOŘ-expozitura Írán. Složka PAŠZ Praha, Pražská kancelář – finanční úsek (likvidace) složka Írán II. Société Iranienne Skoda, Teheran (S. I. S.) a Société Commerciale Irano-Tchécoslovaque (Irček). Činnost Irčeku byla zastavena v roce 1949. Dále též pozn. 459.

⁴⁶¹ SOA Plzeň, fond Škodovy závody 1918–1938, GŘ – osobní spis Jaroslav Turek. Inženýr Jaroslav Turek (1899–?) Do Škodových závodů nastoupil v roce 1928 do cukerního oddělení v Praze, poté byl přeložen do oddělení exportního. „Po přeložení do Exportu byl jsem vyslán Škodovými Závody do Iranu [v roce 1934 pozn. AJM] k vyřízení objednávky 6ti iránských cukrovarů. Později jsem byl jmenován ředitelem cukerného oddělení Société Iranienne Skoda.“ V Íránu působil ve funkci ředitele cukerného oddělení. Od 1. ledna 1937 mu byla udělena dvouletá dovolená, během které pracoval pro iránskou vládu jako dohlížitel nad cukrovary. Turek byl podřízen Obchodnímu ředitelství v Praze.

⁴⁶² SOA Plzeň, fond Škodovy závody 1918–1938, GŘ – osobní spis Stanislav Demel. Inženýr Stanislav Demel (1886–?) Od 1. dubna 1912 byl zaměstnán ve Škodových závodech, v lednu 1934 byl přidělen do Írán u jako ředitel S. I. S. Jeho úkolem bylo získávat soukromé i státní zakázky pro Škodovy závody, vést obchodní jednání a řešit technické otázky u dodávek pro Írán. Byl pověřen vrchním komerčně technickým dozorem nad montážemi Škodových závodů a s nimi spojených podniků jako byla Konstruktiva, i nad obchody, na něž dohlíželi další odborníci S. I. S., jako bylo zařízení pro cukrovary, lihovary, prodej automobilů atd. Demel byl přímo podřízen Obchodnímu ředitelství Škodových závodů v Praze a dále Vratislavu Trčkoví, předsedovi správní rady S. I. S.

⁴⁶³ SOA Plzeň, fond Škodovy závody 1918–1938, GŘ – osobní spis Václav Hála. Inženýr Václav Hála (1892–?) Ve Škodových závodech pracoval od roku 1921 do roku 1924 a od roku 1930 byl zaměstnán u Konstruktivy. V září 1932 odjel z blíže neujasněných důvodů do Íránu, kde pracoval na stavbách Škodových závodů. Teprve v listopadu 1934 uzavřel služební smlouvu se S. I. S. jako technicko-komerční poradce pro

nesporný vliv S. I. S. respektive Škodových závodů v tomto podniku, který de facto pracoval pro Škodovy závody, ale de iure se jednalo o samostatnou firmu ovšem s vysokým akciovým podílem S. I. S.⁴⁶⁴

Činnost Irčeku a Omnipolu byla vymezena, ale během doby působení se jejich práce začala protínat. V roce 1938 bylo rozhodnuto, že Omnipol začne ve větší míře využívat Irček jako prostředníka pro své nákupy v Íránu kromě speciálních obchodů, jež by vyžadovaly odborníky. Odborníci byli vysláni do Teheránu jako delegáti Omnipolu pro Irček, ale placeni byli pouze Omnipolem. Irček byl též využíván pro vývoz Omnipolu do Íránu (využití skladových prostor a prodejní sítě Irčeku).⁴⁶⁵

V/2/1 Škodovy závody a budování íránského průmyslu a dopravní infrastruktury

Škodovy závody vyvážely v meziválečné době (resp. v letech 1930–1938) do Íránu především zboží těžkého průmyslu a podílely se na významných průmyslových a zbrojních zakázkách. Vyvážely strojní celky pro továrny (především strojní zařízení pro šest cukrovarů, strojní zařízení pro různé továrny), kdy v rámci zakázky často též získaly stavbu tovární budovy. Jako další je nutno uvést významné zakázky zbrojní,⁴⁶⁶ jež jsou zahrnuty do následující části této kapitoly. V neposlední řadě se Škodovy závody zasloužily spolu s dalšími československými firmami o vybudování dopravní infrastruktury Íránu.⁴⁶⁷

Mezi nejvýznamnější zakázky patřila stavba budov pro tři cukrovary, zajištění dodávky a montáže strojního zařízení a stavba elektrárny v Teheránu s kabelovou sítí vysokého napětí a městskou sítí pro veřejné i soukromé účely. Z dalších staveb můžeme jmenovat státní tabákovou továrnu⁴⁶⁸ (stavbu provedla Konstruktiva společně s firmou

stavební dozor, podřízen byl předsedovi správní rady. Nejpozději od ledna 1936 působil jako vedoucí úředník S. I. S. podřízený pražskému ředitelství.

⁴⁶⁴ Viz pozn. 459. Demel, Turek, Žanda a Hála tvořili též správní radu a jedním z revizorů účtů byl Josef Tureček ze S. I. S. Ve složce jsou též francouzsky psané stanovy. Správní rada měla neomezenou plnou moc jednat jménem společnosti. Jednou do roka se scházela valná hromada, hlasy byly rozděleny podle akcií, 1 akcie = 1 hlas.

⁴⁶⁵ SOA Plzeň, fond Škodovy závody 1918–1938, karton bez čísla, Eigene Auslandsorg Irtcheque, sl. č. 52, Škodovy závody, Praha, dne 3. června 1938 pro ředitele J. Žandu, S. I. S. Teherán. Irtchèque. Pro Irček byla dohodnuta provize 2 % a při obratu vyšším než 5 mil. Rls. 1 %, další provizi měl mít ředitel Moatamed a při importech do Íránu si Irček zvyšoval cenu zboží o svou provizi.

⁴⁶⁶ Viz V. Karlický, *Dělostřelecké zbraně*, Praha 1975; V. Jiša, A. Vaněk, *Škodovy závody 1918–1938*, Praha 1962; SOA Plzeň, fond Karlický (ve zpracování), a další fondy týkající se jednotlivých typů zbrojní výroby.

⁴⁶⁷ Rozpis zakázek Škodových závodů do Íránu viz M. Kupa., *Příručka pro zahraniční obchod*, Praha 1948; Josef Vrba, *Stará Persie – Nový Írán, Praha 1939 a AMZV, sekce IV., k. č. 482, sine, ze dne 13. dubna 1938.*

⁴⁶⁸ Viz AMZV, *PZ Tehrán*, č. j. 24 dův./ 1936. Zpráva běžná č. 2 čsl. vyslanectví v Teheránu ze dne 20. února 1936. Stavba tabákové továrny byla započata Škodovými závody v roce 1936, ale v souvislosti s úplatkovou aférou při zadávání státních zakázek byla přerušena a následně byla vypsána nová soutěž, kterou vyhrály

Lanna) v Teheránu, kterou Škodovy závody vybavily balicími stroji a dalším zařízením, strojní zařízení dodaly též pro pivovar Argo v Teheránu, postavily budovu státního tabákového monopolu v Reštu, cementárnu v Šachabdulazimu, železárnou v Ganiabadu šáhovu textilní továrnu a elektrickou centrálu v Šahi a kompletní mosazárnu (včetně slévárny, válcovny, lisovny tažírny, mořírny atd.) v Saltanabádu. Nemocnici, hotel, kasino a sírné lázně v Ramsaru vybudovaly na pozemcích íránského šáha. Společně s firmou Lanna postavily obilní silo v Tabrízu. Podílely se též na výstavbě významných teheránských budov, jako bylo divadlo (železná konstrukce střechy, zařízení scény a technické vybavení) a budova Ministerstva spravedlnosti⁴⁶⁹, dodaly železnou konstrukci střechy a ústřední topení v důstojnickém klubu v Teheránu, postavily jízďárnu pro důstojnické kasino a jízďárnu pro ministerstvo války.⁴⁷⁰ Za zmínku stojí též stavba 75 vzorových selských domů v Mázándaránu na šáhových statcích.

Škodovy závody vybudovaly v Íránu několik velkých a kolem osmdesáti menších železných a železobetonových mostů silničních a železničních. Třicet železničních stanic jižního úseku transíránské dráhy zařídily mechanickým vybavením – dodaly a sestavily točnice, výhybky, osvětlení. Postavili železobetonovou ochranu proti lavinám na nově vybudované silnici mezi Teheránem a Kaspickým mořem. Dále jim byla svěřena zakázka na stavbu dvou leteckých hangárů v Mešedu. Dodaly materiál a vystavěly železnou budovu pro letecké dílny v Teheránu.

Škodovy závody společně s firmou Lanna. Ministr dopravy Ali Mansour a někteří vedoucí úředníci ministerstva byli obviněni z braní úplatků. Zpráva parlamentní komise o vyšetřování úplatků ve státní správě byla otištěna v novinách. Škodovy závody nebyly zmíněny v seznamu firem podezřelých z uplácení. Komise naopak zveřejnila případy, kdy Škodovy závody pro odmítnutí úplatku státní zakázku neobdržely. „V souvislosti s aférou byla arci také vyšetřována, její ředitelé také přiznali, že snad úplatky také placeny byly, ale prohlašovali, že o nich ví pouze nepřítomný vrch. ředitel inž. Demel.“ Viz AMZV, PZ Tehrán, č. j. 52 dův./ 1936. Zpráva čsl. vyslanectví v Teheránu ze dne 6. května 1936. Ing. Demel se již do Íránu nevrátil a místo něj byl jmenován bývalý zástupce ČKD v Íránu Walter Hauck.

⁴⁶⁹ Tuto budovu navrhl český architekt Stanislav Súva (1912–1987), pracoval pro Konstruktivu, která ho v roce 1936 vyslala do Teheránu, kde působil v rámci S. I. S.

⁴⁷⁰ Viz AMZV, PZ Tehrán, č. j. 52 dův./ 1936. Zpráva vyslanectví v Teheránu ze dne 6. května 1936. Zakázku na stavbu jízďárny pro ministerstvo války a tři větších mostů získaly Škodovy závody ve druhém čtvrtletí roku 1936. Škodovy závody byly vystaveny tvrdé konkurenci německých firem. „*Société Iranienne Skoda měla sice lepší situaci, ježto nabídla částečnou kompensaci, přes to však bylo nutno několikrát v její prospěch zakročiti.*“

V/2/2 Československé cukrovary v Íránu⁴⁷¹

Jako praktická ukázka, jak vypadalo jednání a následná realizace zadané zakázky, i když v tomto případě zakázky státní, tedy specifické co se týče rozsahu (ale též záruky zaplacení sjednaných položek), slouží dobře realizace výstavby, dodání zařízení a následného provozu šesti cukrovarů, které Škodovy závody v Íránu realizovaly během třicátých let 20. století. Jednalo se o zakázku, kterou Škodovy závody vyhrály ve veřejné soutěži a to dokonce v posledním kole proti další československé firmě, ČKD. Prameny, které se vztahují k tomuto tématu, se nalézají především v Archivu Ministerstva zahraničních věcí v Praze a v archivních dokumentech Škodových závodů, jež byly v roce 2011 přemístěny do SOA Plzeň. Vzhledem k tomu, že značná část pramenů není uspořádána, není možné podchytit všechny detaily. Velká část relevantních informací pochází z přehledových zpráv zpracovaných různými odděleními Škodových závodů a to jak v době meziválečné, tak během druhé světové války. Můžeme tedy sledovat dopravu materiálu z Plzně do Íránu a dále na staveniště a podmínky při vlastní montáži včetně zajištění specializovaných pracovních sil z Československa.

První státní zakázku na budování cukrovarnického průmyslu v Íránu získala ČKD v roce 1931 (z československých firem se do konkursu přihlásily Škodovy závody, ale jejich nabídka nebyla tak finančně výhodná jako nabídka ČKD). Inženýr Mladějovský podepsal kontrakt na stavbu cukrovaru v Keredži v červnu 1931 v Paříži.⁴⁷² Během podzimu byl do Íránu dopraven potřebný materiál a v roce 1932 pod vedením Ing.

⁴⁷¹ V Íránu se nejprve používal pouze cukr třtinový, s nárůstem obchodu se západem se začal dovážet cukr z cukrové řepy, který svou kvalitou velmi dobře konkuroval cukru domácímu. Cukr se postupně stal jednou z hlavních komodit dovážených do Íránu. Teprve na konci 19. století začal Írán budovat vlastní cukrovarnický průmysl. Syndicat des sucreries Belges získal koncesi na výrobu cukru, vystavěl cukrovar v Kahrízku (doprava z přístavu Trapezuntu probíhala na velbloudech, proto mohly být přepraveny jen malé kusy, cukrovar pak byl na místě montován dva roky) a v roce 1895 začal vyrábět cukr. Cukrovar byl závislý na spodní vodě, zásobování uhlím bylo nepravidelné a uhlí mělo často špatnou jakost, nebyl dostatek kvalitní cukrové řepy. Cukrovar byl nakonec uzavřen po dvou kampaních a znovu zprovozněn až roku 1931. Ředitelem cukrovaru byl jmenován Ing. Mladějovský, ředitel cukrovaru v Keredži, postavený ČKD. Viz podkapitola V/2/2 Československé cukrovary v Íránu.

⁴⁷² Státní oblastní archiv Praha (dále SOA Praha), fond ČKD, k. č. 278, inv. č. 1361, Cestovní zpráva Ing. B. Mladějovského ze dne 18. června 1931, sine. „*Ofertní řízení 6. VI. na perské legaci v Paříži rozhodlo v náš prospěch.*“ (Pro srovnání nabídka Škodových závodů činila za cukrovar v Keredži 440.000 \$, nabídka ČKD 391.984 \$ tzn. 13.229.460 Kč). „Podmínky a úskalí celého jednání, stejně jako strach z konkurence, v tomto případě Škodových závodů, jsou vylíčeny ve zprávě pro vrchního ředitele ČKD, Ing. J. Karáska: „*Na váš ctěný dotaz ohledně různých garančních podmínek v objednávce perského cukrovaru v Karadji sdělujeme, že v původním vypsání byly dosti tuhé, ale na naše písemné ohrazení a při ústním jednání Ing. Mladějovského s p. Fatehem (zástupce iránského ministerstva průmyslu – pozn. AJM), zástupcem perské vlády, podařilo se je tak upravit, že nelíší se valně od normálních našich podmínek a strojní zařízení jest úplně dle našeho rozpočtu, takže nemáme žádných obav, že by nám z nich vzešla škoda.*“ SOA Praha, fond ČKD, k. č. 279, inv. č. 1361. Nepodepsaná zpráva ze dne 1. července 1931 pro vrchního ředitele ČKD Ing. J. Karáska. Jméno města Keredž bylo v citacích ponecháno v původní podobě.

Mladějovského byla zahájena první kampaň.⁴⁷³ Tato kampaň nedopadla tak úspěšně, jak by si íránská vláda přála a otázka úprav cukrovaru a dopltek poslední finanční splátky se po dlouhém dohadování⁴⁷⁴ dostaly v roce 1934 k arbitrážnímu soudu⁴⁷⁵, který nakonec dopadl úspěšně pro ČKD.⁴⁷⁶ V říjnu pak dále vyjednávala íránská vláda s ČKD o cenu a rozsah přestavby⁴⁷⁷, dozorování další, v pořadí třetí kampaň, a vyslání československých odborníků pro provoz cukrovaru. Vzhledem k tomu, že ČKD nakonec vyšla íránské vládě vstříc ve věci cen za nutné úpravy (ty nakonec podle rozhodnutí arbitrážního soudu hradila íránská strana), získala v následujících letech státní zakázky na značný počet tanků a vojenské výzbroje do Íránu.⁴⁷⁸

V roce 1933, kdy probíhal spor mezi íránskou vládou a ČKD, byla vyhlášena další státní zakázka na strojní zařízení šesti cukrovarů. ČKD se ji nejprve snažila získat bez výběrového řízení výměnou za přestavbu cukrovaru v Keredži, ale v únoru 1933 bylo na tuto státní zakázku výběrové řízení vypsané. Oznámení bylo ohlášeno dne 27. února

⁴⁷³ Zároveň byl Perskou Národní bankou (jež měla ve vedení německé odborníky) uveden do provozu cukrovar v Kahrizku a banka též dohlížela na stavbu cukrovaru v Keredži. Československý konzul Schubert si stěžoval u íránského ministerstva zahraničních věcí na špatný německý dohled a nevhodné vedení stavby. Oba cukrovary byly spuštěny v roce 1932 a v tomto roce bylo vedení obou cukrovarů odňato Perské Národní bance svěřeno Ing. Mladějovskému, který podléhal přímo íránskému ministerstvu národního hospodářství. „*K zahájení prací dostavil se sám šach, jehož pozornosti neušla spousta Němců v cukrovaru zaměstnaných, takže dal ihned příkaz, aby nejen správa cukrovaru v Kahrizku, ale i cukrovar v Keredži a přádelny v Aliabadu byla okamžitě vzata Perské Národní bance.*“ Viz AMZV, PZ Teherán, č. j. 25/32 dův. Zpráva běžná číslo 9 ze dne 13. dubna 1932.

⁴⁷⁴ K problému prvotních neshod a odvolání Ing. Mladějovského z postu ředitele cukrovaru v Keredži viz. AMZV, sekce IV., k. č. 482, č. j. 164/33 adm. Zpráva z vyslanectví v Teheránu pro MZV ze dne 28. února 1933. Cukrovary v Persii. Počáteční jednání ČKD, kdy uznala svou vinu, pravděpodobně v důsledku snahy získat další zakázky (tzn. zakázku na dalších šest cukrovarů), velmi ovlivnilo postavení zahraničních firem na íránském trhu. Podle chargé d'affaires Trčky to ohrozilo řešení dalších případných sporů, týkajících se provedení státních zakázek, mezi zahraničními firmami a íránskou vládou.

⁴⁷⁵ AMZV, sekce IV., Čsl. vyslanectví v Teheránu, č. j. 409/34 obch. Zpráva pro ČKD ze dne 27. března 1934. Československé vyslanectví v Teheránu se ještě v březnu 1934 snažilo ČKD od arbitrážního soudu odradit a řešit vše smířící cestou. „*Rozhodnutí o tom, zda budete celou otázku řešiti smírně či ji předáte rozhodčímu soudu, musí vyslanectví ovšem přenechati výhradně Vám, žádá jen, aby o Vašem rozhodnutí bylo zpraveno, a upozorňuje znovu, že předáním rozhodčímu soudu si ovšem uzavřete pro dohlednou budoucnost vyhlídky na státní dodávky v Persii úplně.*“

⁴⁷⁶ AMZV, sekce IV., k. č. 482, č. j. 149.812. Zpráva ČKD pro MZV ze dne 28. listopadu. Rozhodnutí arbitráže ze dne 22. září 1934 a č. j. 123581/1934 ze dne 6. října 1934, telegram Ing. Růžičky z Exportního oddělení ČKD, který byl poslán přes MZV do filiálky ČKD v Teheránu. ČKD byla zbavena jakýchkoliv dalších závazků a garancí za chod cukrovaru, obdržela část poslední zadržované splátky ve výši 97 242 \$. Zavázala se vyslat do Keredže 3 montéry a 7 specialistů, na třetí kampaň měl dohlédnout Ing. Bloch a to zejména na zacházení se strojním vybavením. (ovšem ještě v listopadu platbu íránské vlády za cukrovar ČKD uergovala přes MZV viz AMZV, sekce IV., k. č. 482, č. j. 149812/1934, v Praze dne 28. listopadu 1934. Intervence v záležitosti Keredže v Persii) Zprávu o tomto sporu můžeme nalézt například i v Britských pramenech viz National Archives Londýn, fond Foreign Office 416/92, Further Correspondence respecting Persia, Parts 34 to 37 1933-1934 (E 6478/6478/34) Sir R. Hoare to Sir John Simon, Tehran, October 6, 1934.

⁴⁷⁷ AMZV, sekce IV., k. č. 482, č. 122102/1934. Telegram z Čsl. vyslanectví v Teheránu ze dne 4. října 1934 (poslán přes MZV) pro ČKD. Vyslanec Fric zhodnotil situaci: „*Prosím důtklivě vyjítí vstříc v ceně přestavby [...] Vyjdete-li vstříc, budoucnost dobrá a situace Škodovky nepříznivá.*“

⁴⁷⁸ Viz více k tomuto tématu SOA Praha, fond ČKD, k. č. 278, inv. č. 1356 a 1352. Prodej tanků do Íránu.

v iránském a 13. března ve francouzském tisku v Teheránu, přičemž lhůta na podání kompletní nabídky byla stanovena na 10. duben 1933. Jednalo se o velmi krátký časový interval, který znemožnil, aby se do výběrového řízení zapojilo více zájemců. Přihlásily se pouze čtyři firmy, dvě německé⁴⁷⁹ a dvě československé.⁴⁸⁰ Německé firmy nakonec ze soutěže odstoupily, neboť nebyly schopny splnit podmínky technické, totiž aby byl cukrovar po technické stránce stejný jako cukrovar postavený ČKD v Keredži. Toto ustanovení představovalo problém i pro Škodovy závody, neboť některé strojní součástky měla ČKD patentované. Škodovy závody to vyřešily tím, že se zaručily za stejnou výkonnost cukrovaru a zpočátku počítaly i s odkoupením licencí od ČKD, ale k tomu nakonec nedošlo.⁴⁸¹ Zakázku získaly Škodovy závody, které se jí zavázaly realizovat přibližně za 10 mil. Kč za jeden cukrovar, což ostatní zúčastněné firmy pokládaly za finančně nepřijatelné.⁴⁸²

Smlouvu na strojní zařízení pro šest cukrovarů – v Šahi (v Mázándaránu), Varamin (50 km jižně od Teheránu), Marvdašt (u Širázu), Šahabad (u Kermánšáhu), Miandoab (jižně od Tabrízu), Abkúh (u Mašhadu) – podepsaly Škodovy závody v dubnu 1933 a ještě v tom samém roce získaly zakázku na stavbu budov v Šahi (za strojní zařízení a stavbu budov již dostaly nabídku 15 mil. Kč). Postupně získaly další objednávky na stavbu budov cukrovarů v Šahabad a v Abkúh (každá tato stavba vyšla přibližně na 10 mil Kč) a menší zakázky v hodnotě několika milionů Korun československých na stavby skladišť atd.

⁴⁷⁹ Wolff, Magdeburg a Hallesche Maschinenfabrik.

⁴⁸⁰ Viz pozn. 474. Chargé d'affaires Trčka informoval o napjatém vztahu mezi ČKD a Škodovkou: „*Tak už dnes je jisté, že zdejší zástupce Škodových závodů, který chtěl se dohodnouti s ředitelem Pokorným, aby aspoň 2 cukrovary mohly býti postaveny Škodovkou, a to za takových konkurenčních podmínek, aby obě továrny si neublížovaly, bude nyní postupovat bezohledně proti konkurentovi, který chce všechno na sebe strhnouti. Ceny, cukrovarů, i kdyby je Českomoravská obdržela, budou na základě této konkurence tak nízké, že o nějakém větším zisku se nedá už mluvit. Jak tento boj dopadne, nelze dnes ještě říci, poněvadž Škodovka sem vysílá nyní své dva ředitele, kteří zajisté se budou snažiti urvatí Českomoravské slušnou část perské objednávky.*“

⁴⁸¹ K soutěži o iránské cukrovary viz více AMZV, sekce IV., k. č. 482; Národní archiv (dále NA), fond (Ministerstvo zahraničních věcí – výstřižkový archiv (dále MZV-VA), k. č. 1602, Československo a Orient; SOA Plzeň, fond Škodovy závody, k. č. 2826, GŘ 385, cukrovary 1933. Archiv České národní banky (dále AČNB), fond Živnostenská banka (dále ŽB), S VIII/d-11/3, českomoravská-Kolben-Daněk, a. s., Praha. Zprávy pro ředitelství 1920–1937. Zpráva o presidiální schůzi ČKD ze dne 6. června 1933.

⁴⁸² V československých novinách se rozpoutal ostrý boj mezi ČKD a Škodovými závody, které byly obviněny z dumpingu a bránily se tvrzením, že vzhledem k tomu, že cukrovary nebudou mít tak rozsáhlé zařízení jako cukrovar v Keredži, mohou být dodány levněji. Viz novinové výstřižky z československého tisku v SOA Plzeň, Írán, k. č. 2826, GŘ 385, cukrovary 1933. „*Firma Wolff žádala za jeden cukrovar 453.500 dolarů, tj. asi 15.400.000 Kč, při 6 cukrovarech cenu 92 milionů Kč, firma Hallesche Maschinenfabrik žádala za jeden cukrovar 442.000 dolarů, tj. asi 14.900.000 Kč, při 6 cukrovarech 90 milionů Kč. ČKD za jeden cukrovar 342.802 dolarů, tj. 11.300.000 Kč, za 6 cukrovarů 70 milionů Kč. Škodovka 6 cukrovarů za 1.734.000 dolarů, tj. 58.300.000 Kč. Ačkoliv byla Škodovka nejlevnější, slibil ještě její ředitel dalších 34.000 dolarů, tj. 1.100.000 Kč slevy, čímž se snížila celková částka za 6 cukrovarů na 57.200.000 Kč.*“ Právo Lidu ze dne 8. června 1933.

V roce 1937 pak ještě Škodovy závody přemístily zařízení cukrovaru v Šahi (pro nedostatek kvalitní řepy v okolí) do Šazandu u Araghu.⁴⁸³

V srpnu 1933 se na ředitelství Škodových závodů konala porada ohledně výroby, rozsahu dodávky a termínů pro výstavbu prvních dvou cukrovarů. Celá objednávka představovala přibližně 500 vagónů materiálu. Byla rozdělena do třech částí výroby a expedice, přičemž celková váha materiálu byla odhadována na více než pět tun. Dle dohody měla být celá objednávka vyhotovena do šesti měsíců a expedice do Íránu do sedmi měsíců od dohody, ke které došlo v květnu 1933.⁴⁸⁴

Škodovy závody organizovaly dopravu⁴⁸⁵ vyrobených strojních celků do Íránu, stavbu budov, smontování strojů a uvedení cukrovarů do provozu. Složitou otázkou zůstávalo, jak celé zařízení a stavební celky dopravit do Íránu. Nejprve se uvažovalo o možnosti převést vše přes přístavy v Palestině nebo v Sýrii, kdy bylo počítáno s velkou propagační jízdou konvoje automobilů místních dopravních společností a automobilů Škodových závodů.⁴⁸⁶ Nakonec byla zvolena o něco jednodušší varianta. Zásilky zařízení byly během října a listopadu poslány přes Hamburk a Antverpy do íránského přístavu Bandar Šápúr, odkud bylo zboží přeloženo na vlak⁴⁸⁷ do Dezfülu, kde bylo uloženo ve velkých skladech. Vzhledem k tomu, že dále bylo vše převáženo na automobilech, bylo již během výroby přesně určeno, kolik mohou jednotlivé kusy konstrukcí měřit a vážit. I tak bylo rozhodnuto upravit deset vozidel pro větší kusy konstrukce.⁴⁸⁸

⁴⁸³ K úvěrování těchto zakázek viz AČNB, fond ŽB, SI/C-1, přílohy k protokolu výkonného výboru Živnobanky v 30. letech 20. st.

⁴⁸⁴ SOA Plzeň, fond Škodovy závody 1918–1938, GŘ k. č. 864/4423, VOŘ – korespondence cukrovary. Zápis autokonference o exportu do Orientu, konané dne 31. 8. 1933 v Praze na V. T. Ř.

⁴⁸⁵ Původně měla obstarat dopravu íránská vláda, ale Škodovy závody měly obavu ze zpoždění transportů a nabídli íránské vládě dopravu vlastní. Byly diskutovány tři trasy a to: 1. lodí do Batumi, dále po železnici do Baku, lodí do Pahlavi a 450 km po silnici, 2. lodí do Bejrútu a dále přes Sýrii do Iráku a Íránu asi 800 km a nebo 3. lodí do jednoho z přístavů v jižním Íránu a po silnici 900 – 1200 km. Viz pozn. 484.

⁴⁸⁶ AMZV, sekce IV., k. č. 482, č. j. 1710/33. Zpráva československého konzulátu v Bejrútu ze dne 6. září 1933. Akciová společnost dř. Škodovy závody; doprava materiálu pro perské cukrovary. Konzulát se u francouzského vysokého komisaře zasadil o povolení dopravy 15000 tun materiálu pro výstavbu šesti cukrovarů v Íránu a osvobození nákladních kamionů, pneumatik a náhradních dílů od cla po dobu 18 měsíců. Toto povolení by získaly všechny společnosti, které by zaručily přepravu minimálně 12 tun zboží. Dále č. j. 1840/33, zpráva československého konzulátu v Bejrútu ze dne 29. září 1933. Akciová společnost dř. Škodovy závody; doprava materiálu pro perské cukrovary. Celní zvýhodnění vešlo v platnost dne 27. září 1933 pod č. 138/LR. Výhody byly ustanoveny pro všechny společnosti, které by se do 31. prosince 1933 zavázaly, že přes Libanon dopraví minimálně 12000 tun nákladu do 18 měsíců. Od cla by byly osvobozeny automobily, náhradní součástky i pohonné hmoty a oleje. Z této zprávy se dozvídáme též o plánu Škodových závodů svěřit část dopravy francouzské firmě Auto routière du Levant, ovšem za podmínky, že potřebné automobily (50–60) zakoupí u Škodových závodů

⁴⁸⁷ Transíránská železnice byla během 30. let postupně budována, ale v době realizace této zakázky byly hotové pouze první dva úseky a jihu a severu Íránu.

⁴⁸⁸ SOA Plzeň, fond Škodovy závody 1918–1938, GŘ 864, č. 4423, cukrovary – korespondence, Zápis o schůzi v obchodním ředitelství v Praze dne 26. října 1933 v záležitosti organizace vyřízení objednávky perských cukrovarů. A dále Záписy z konferencí o dodávkách do Persie ze dne 1. srpna 1933 a o exportu do

Nákladní automobily byly do Íránu dopraveny ze Škodových závodů přes Terst do Bejrútu (Libanon) a dále pokračovaly po vlastní ose. Nákladní automobily zároveň převážely náhradní díly, pohonné hmoty na cestu, náhradní železnou konstrukci pro most v Sefid Roud, železné konstrukce pro kotle cukrovaru v Šahi a také několik osobních vozů, které pak sloužily pro vedoucí inženýry v cukrovarech a pro ředitele S. I. S. Auta však nevezla jen náklad pro zakázky Škodových závodů, ale též zásilky pro další československé firmy podnikající v Íránu, např. kompresor pro pražskou firmu Zdeňka Kruliše. Podle původního plánu odjelo 20 vozů značky Škoda 506 dne 16. listopadu z Terstu (odjezd dalších 18 vozů byl naplánován na 29. listopad též z Terstu, ale kvůli zdržení jejich výroby byl odjezd opožděn), během týdne se měly dostat do Bejrútu a odtud bylo počítáno s cestou asi šestnácti denní do Teheránu a poté dále na jih do Dezfúlu, kam se během prosince dostaly lodní zásilky materiálu.⁴⁸⁹

Průběh celé cesty ve své zprávě velmi barvitě vylíčil Vladimír Jahn⁴⁹⁰, zaměstnanec Škodových závodů, který byl pověřen dohledem nad tímto transportem: „28. 11. (1933) odpoledne vyjel jsem z Beyrouthu a byl jsem o 10 hod. večer v Damašku. Při této jízdě jsem velmi citelně pohřešoval dostatečné zaběhnutí strojů a bylo skutečným kouzlem, dostat stroje přes Libanon bez zdržení, neboť to jsou dvě stoupání 2000 m a 1600 m [...] Cesty dosud, podotýkám dosud, nejsou tak nejhorsí při velmi opatrné jízdě, ovšem nesmí žádný konstruktér je ani z části porovnávat s našimi silnicemi.“⁴⁹¹ Z Damašku dále museli překonat velkou Syrskou poušť, přes kterou kvůli bezpečnosti jezdily konvoje s vedoucím vozidlem. Automobilisté, kteří minuli studny, často nedojeli.⁴⁹² Silnicí zde byla pouhá pista v písku, v cestě stály písečné závěje i kamenitý terén, který ničil pneumatiky vozidel. Trasa do Íránu byla velmi těžce sjízdná, automobily překonávaly horské průsmyky vysoké

Orientu konané dne 31. srpna 1933 v Praze. „Pan řed. Chalupa upozorňuje na nízké a velké zákruty silnic, velmi obtížný transport, který bude vyžadovati značného nákladu a času. Sděluje, že doprava v Persii bude obnášeti asi tolik jako materiál na jeden cukrovar. Upozorněno, že dlouhé kusy nebude možno transportovati. Pan řed. Rezler sděluje, že dlouhé kusy bylo by jedině možno transportovati úpravou vozů – přívěsek s rejdatelnou nápravou.“

⁴⁸⁹ Viz pozn. 488.

⁴⁹⁰ Vladimír Jahn (1907–?), strojní inženýr, praxe u Austro Daimler ve Vídni a v ČKD, konstruktér v automobilce Praga, ve Škodových závodech, od roku 1933 vedoucí zkušebny Dieselových motorů ve Škodových závodech na Smíchově a ještě v tom samém roce vedoucí opravy automobilů v Plzni. V roce 1933 a 1934 pracoval v Íránu při transportu zařízení cukrovarů, organizoval prodej automobilů Škodových závodů a síť garáží. Poté působil v Mladé Boleslavi jako šéf revize a reklamace. Účastnil se automobilových závodů. Více viz Adolf Tůma, Postavy našeho motorismu, Praha 1941.

⁴⁹¹ O této cestě více viz SOA Plzeň, fond Škodovy závody 1918–1938, GŘ 11/121, různé. Dopis Vladimíra Jahna (vedoucí dopravy automobilů do Íránu), Kermanschah 19. prosince 1933 o přepravě nákladních automobilů do Íránu.

⁴⁹² Popisu cest v Íránu se ve svých cestopisech věnují následující autoři J. B. Procházka, Automobilem kolem světa, Praha 1938; J. B. Procházka, Írán, Praha 1941 a též, Inšallah. Jízda Modrého vozu třemi světadily, Praha 1944.

3000–4000 m, musely zvládnout ostré zatáčky a prudké úseky, stejně jako přebrodit řeku v místech, kde stál jen dřevěný most. Na této cestě se nákladní automobily Škodových závodů a jejich řidiči se plně osvědčili, narozdíl od řidičů, jež Vladimír Jahn na část cesty najal v Bejrútu.

Po dopravení vozů do Dezfúlu je čekala postupná doprava materiálu na místo určení. V Íránu bylo dohromady 42 nákladních automobilů Škodových závodů (čtyři vozy již v Íránu byly). Dále se počítalo s nutností pronájmu místních vozů a to především z garáží, které si zakoupily automobily Škodových závodů. Průměrná trasa na staveniště byla 2000 km tam a zpět, počítalo se, že automobil ujede v průměru 200 km, tedy vykoná tuto cestu třikrát za měsíc a pokaždé odveze asi 6 tun materiálu. Celkem tedy bylo možné převést 42 automobilů asi 750 tun za měsíc. Organizaci přepravy mělo na starosti několik úředníků, kteří dohlíželi na průběh celé akce, v Dezfúlu to byl Štusák, který působil též jako prostředník v jednáních mezi dopravou a montáží, v Bandar Šápúru úředník S. I. S., inženýr Šulc a na řidiče dohlížel již zmíněný Vladimír Jahn.⁴⁹³

Cukrovarny byly stavěny a uváděny do provozu ve třech cyklech po dvou objektech. První byly budovány cukrovarny ve Varamin a Šahi. Díky zápisům ze schůzí ředitelství Škodových závodů můžeme proniknout do organizace celé výstavby a zároveň můžeme sledovat proměnu československé komunity v Íránu. Vedením montáže obou cukrovarů byli pověřeni inženýři Janák a Vychodil (k nim byl ještě přechodně připojen Ing. Sládek, který dohlížel na montáže mostů), kterým bylo přiděleno dohromady 24 montérů (původně se počítalo s více než třiceti osobami) a několik chemiků, kteří pracovali jak na montáži⁴⁹⁴, tak následně zůstávali jako personál cukrovarů placený již perskou vládou. Zaměstnanci byli vybíráni podle kvalifikace, mnozí ovládali několik specializací. *„Protože vysílání personálu pro značně dalekou a drahou cestu vyžaduje velkého nákladu, jest nutno, aby do ciziny byl dirigován personál jen skutečně prvotřídní, který možno doplňovati zaměstnanci místními, se kterými není nutno prováděti jakékoliv úmluvy a neosvědčí-li se možno je*

⁴⁹³ Více Viz pozn. 488.

⁴⁹⁴ Byli vybráni 2 mostaři, 4–5 kotlářů, 6 cukrovarníků, 3 mědikovci, 3 plechaři-svářeči, 3 turbináři, 2 montéři pro dílny, 3 elektromontéři tak: *„aby v nich byli již vhodní montéři, kteří by mohli býti převzati do personálu, který máme opatřiti perské vládě pro provoz cukrovarů (strojník, elektrotechnik atd.). [...] V rámci personál, který máme opatřiti pro perskou vládu, a pokud možno též v rámci personálu vyslaného námi na montáž, uvažujeme angaž ovati p. Vejtrubu (až se uvolní z Ušaku), který rozumí jak turbinám tak i Diesellovým motorům a dílnám. Z tohoto montážního personálu mají přijíti v úvahu, pokud to bude možno, montéři, kteří se osvědčili v Indii, poněvadž předpokládáme, že do té doby budou volní.“* SOA Plzeň, fond Škodovy závody 1918–1938, GŘ 864/4423, cukrovarny – korespondence, Zápis o schůzi v obchodním ředitelství v Praze dne 26. října 1933 v záležitosti organizace vyřízení objednávky perských cukrovarů.

*ihned propustiti, což znamená pro firmu mnohem menší risiko a náklad.*⁴⁹⁵ Často byli vysíláni lidé, kteří se osvědčili již na zahraničních montážích na Balkáně či v Indii.⁴⁹⁶

Před zahájením prací na místě vyvstala otázka ubytování a stravování zaměstnanců Škodových závodů. Z dochovaných fotografických alb⁴⁹⁷ máme ukázkou domků, které pro ně byly na staveništi vybudovány. Ve zprávě z listopadu 1933 bylo přímo uvedeno: „*Jest nutno, aby personál dirigovaný na stavbu byl ihned náležitě ubytován a přiměřeně stravován, neboť nedostatkem tohoto opatření vznikají zdravotní poruchy a personál, upoutaný nemocí na lůžko, zavíní větší škody než náklad, který by vyžadovalo předchozí řádné opatření.*“⁴⁹⁸ Strava představovala v těchto zemích vždy velký problém, neboť nižší hygienické normy pro přípravu pokrmů a silně maštěná jídla způsobovaly žaludeční a střevní obtíže. Často proto byla pro větší skupinu najímána kuchařská síla z Československa.⁴⁹⁹

Další podrobnosti se dochovaly ke spuštění kampaně cukrovarů v Marvdaštu a Šahabadu v roce 1936. Zprávy Škodových závodů, které uvádějí počet, jména a platy dělníků a inženýrů, jsou jedinečným pramenem pro sledování celého procesu výstavby cukrovarů a jejich uvedení do provozu a zároveň důležitým svědectvím o československých krajanech v Íránu. Část specializovaných dělníků a chemiků byla po předání prvních dvou cukrovarů převedena na nové pracoviště a část přijela z Československa. Smlouva íránské vlády a S. I. S. o úhradě nákladů spojených s vysláním a angažováním cukrovarských specialistů byla podepsána dne 29. ledna 1936. Náklady nesměly přesáhnout částku 54 700 Rls. měsíčně (69 469 Kč), přičemž náklady na dopravu, vízum a očkování se pohybovaly mezi 2 500 až 3 500 Kč. V tomto případě se nám dochovala též tabulka se jmény jednotlivých pracovníků i s jejich měsíčním finančním ohodnocením, které se pohybovalo od 3 175 do 3 810 Kč měsíčně pro specializovaného dělníka a od 4 445 po 5 518 Kč pro inženýra.⁵⁰⁰

⁴⁹⁵ SOA Plzeň, fond Škodovy závody 1918–1938, GŘ-práv. 1107/1096, Referát pro p. ved. řed. Ing. Schuberta, v Praze dne 6. listopadu 1933 (podpis nečitelný). Zaměstnanci Škodových závodů se též měli povinně učit perštinu a pro účetní byly dokonce opatřeny německo-perské slovníky.

⁴⁹⁶ SOA Plzeň, fond Škodovy závody 1918–1938, GŘ 864/4423, cukrovary – korespondence, Zápis o schůzi v obchodním ředitelství v Praze dne 26. října 1933 v záležitosti organizace vyřízení objednávky perských cukrovarů.

⁴⁹⁷ SOA Plzeň, fond Škodovy závody 1918–1938, číslovaná alba z Íránu.

⁴⁹⁸ SOA Plzeň, fond Škodovy závody 1918–1938, GŘ-práv. 1107/1096, Referát pro p. ved. řed. Ing. Schuberta, v Praze dne 6. listopadu 1933 (podpis nečitelný).

⁴⁹⁹ Např. i sklárna podnikatele Yassima u Káhiry si společně s československými skláři, kteří měli pro sebe svůj vlastní velký dům, najala i kuchařku.

⁵⁰⁰ SOA Plzeň, fond Škodovy závody 1918–1938, GŘ k. č. 863/4422, zahr. odd. č. j. 3515/Čr. BK. Kontrakt s íránskou vládou o úhradě nákladů angažování cukrovarnického personálu. Další podrobnosti viz tab. 31 c) Rozpis počátečních nákladů na zaměstnance v cukrovarech v Íránu 1936.

Československo vybudovalo v Íránu sedm cukrovarů z osmi a všechny byly řízeny československými občany. Také první kampaně byly vedeny výhradně odborníky z Československa. Garantované výkonnosti však podle dostupných údajů nebylo do roku 1938 dosaženo. V tomto roce pracovaly cukrovarny na 50,5 % své výkonnosti. Stejně tak nebyly cukrovarny schopné zajistit soběstačnost Íránu v produkci cukru a Írán byl i nadále nucen nakupovat většinu cukru ze zahraničí. Postupně byly dány do provozu československé cukrovarny a v souvislosti s tím se zvyšoval podíl domácí íránské výroby cukru na jeho celkové spotřebě. Výroba cukru se v roce 1935 zvýšila o polovinu (dokončení cukrovarů ve Varaminu a v Šahi), v roce 1937 o čtvrtinu (dokončení cukrovarů v Šahabádu a Marvdaštu) a 1939 o pětinu (kdy již byl cukr vyráběn i v cukrovarech v Miandoabu a Mešedu). Podíl domácí výroby cukru kryl celkovou spotřebu cukru z 15–20 %.⁵⁰¹

Československé komunitě je věnována následující kapitola, na tomto místě je ovšem důležité zdůraznit, že díky činnosti S. I. S., stavbám cukrovarů, úředních budov, budování železnice atd. vzrostla ve 30. letech 20. století i československá komunita a postupně se vytvářelo krajské zázemí v této zemi. Škodovy závody se staly centrem pro československé krajany i cestovatele a v roce 1938 vznikl dokonce i soukromý československý klub.⁵⁰² Zaměstnance Škodových závodů není možné označit přímo za rezidenty, i když někteří z nich v zemi pobývali poměrně dlouhou dobu a tvořili tak součást československé komunity v Íránu. Stejně jako o členech této komunity, máme i o zaměstnancích Škodových závodů jen velmi malé povědomí. Pokud se zachovaly seznamy osob přidělených k určitým stavbám a provozům, jsou na nich uvedena pouze jména, funkce a místo a doba pobytu v Íránu.⁵⁰³

Na příkladu pronikání Škodových závodů do Íránu můžeme vidět roli československého podniku při pronikání exportu ze zemí střední Evropy do vzdáleného a mnohdy jen málo známého Orientu. Škodovy závody se v Íránu dokázaly uchytit a úspěšně

⁵⁰¹ Viz tab. č. 30: Přehled íránské produkce cukru v závislosti na celkové spotřebě v letech 1932–1940. Problematice budování íránské cukrovarnického průmyslu se dosavadní česká i světová literatura dotkla spíše okrajově – pouhým konstatováním o účasti Škodových závodů (většinou není ani zmíněna ČKD). Viz např. National Archives Londýn, FO 371/20052, *Persie 1936*, *Annual Report Persia 1935*, s. 64. Rabizade sestavil data týkající se výroby cukru v Íránu a jeho podílu celkové spotřebě cukru. Ani on nemá správné datování založení všech cukrovarů, např. cukrovar v Šahi uvádí k roku 1938, kdy však došlo k přesunu na nové místo. Rabizade, M. M., *Razvitije kapitaličeskogo predprinimatelstva v promyšlennosti Irana v 30-ch godov 20 veka*, Baku 1970, s. 68–71.

⁵⁰² Viz Kap. VI. – Československé vystěhovalectví a kolonie v Íránu v letech 1918–1938.

⁵⁰³ Viz tab. č. 31 Českoslovenští zaměstnanci cukrovarů v Íránu, a) Vedoucí zaměstnanci cukrovarů, b) Zaměstnanci v cukrovarech v Íránu. Seznam byl vytvořen sloučením seznamu mgr. Ladislavy Nohovcové (SOA Plzeň, dříve vedoucí Archivu Škoda) a seznamů uvedených v pramenech fondu Škodovy závody (personální záležitosti). Osoby jsou uvedeny v abecedním pořadí.

Tab. č. 29: Vedení Sociétés Iranienne Skoda v roce 1935.

Příjmení	Jméno	Pracovní zařazení a titul v ŠZ	Pracovní zařazení a titul v S.I.S.	Hlavní obor činnosti
Demel	Stanislav	technický úředník, Ing.	ředitel (člen správní rady)	mosty, strojn. obor všeobecný
Hála	Václav	technický úředník, Ing., Konstruktiva A. S.	víceředitel	veškeré stavební práce
Pečírka	Jaromír	víceředitel, technický úředník	žádný	tabák. továrny
Petr	Jan	technický úředník, Ing.	žádný	Elektrárny
Turek	Jaroslav	technický úředník, Ing.	víceředitel (člen správní rady)	cukrovary apod. strojn. objekty
Žanda	Josef	Disponent	náměstek ředitele, prokurista	administrativní a finanční

Zdroj: SOA Plzeň, Škodovy závody a. s. 1918–1938, komerční ředitelství, Plzeň dne 10. dubna 1935, Exp. FR 8120/865.

Tab. č. 30: Přehled íránské produkce cukru v závislosti na celkové spotřebě v letech 1932–1940.

Rok	Celková spotřeba cukru v Íránu v tunách	Roční výrobní kapacita cukrovarů v tunách	Roční výroba v tunách	Podíl roční výroby cukrovarů na roční spotřebě cukru v Íránu v %	Využití výrobní kapacity cukrovarů v %	Import cukru v tunách
1932	48 133	7 113	2 419	5	34	45 714
1933	40 257	7 113	1 061	2,6	14,3	39 196
1934	51 934	19 722	8 116	15,6	41,1	43 881
1935	71 300	37 427	11 368	15,9	30,4	59 932
1936	98 948	37 427	17 077	17,2	45,6	81 871
1937	107 382	47 354	16 716	16,5	37,4	89 666
1938	116 508	47 854	23 932	20,5	50,5	92 576
1939	119 561	54 329	25 448	21,3	46,8	94 113
1940	122 061	54 329	35 640	29,2	65,6	86 424

Zdroj: M. M. Rabizade, *Razvitije kapitaličeskogo predprinimatelstva v promyšlennosti Irana v 30-ch godov 20 veka*, Baku 1970, s. 71.

Tab. č. 31: Českoslovenští zaměstnanci cukrovarů v Íránu.

a) Vedoucí zaměstnanci cukrovarů

Příjmení	Jméno	Titul	Pracovní zařazení	Rok	Cukrovar
Arazín	Viktor	Ing.	adjunkt	1936	
Brožek	Jaroslav	Ing.	chemik	1935	
Cejnar	A.	Ing.	chemik	1936	
Čapek	Karel	Ing.	chemik	1935, 1936	
Feiman	Rudolf	Ing.	adjunkt	1936	
Janák		Dr. Ing.	ředitel cukrovaru	1934	Šahi
Kolínský		Ing.	ředitel cukrovaru	1935	Abkúh
Knapp	František	Ing.	chemik	1936	
Kraus	Pavel	Ing.	chemik	1935, 1936	
Mička	Václav	Ing.	chemik, technický vedoucí	1934-1942	Varamin, Šahi, Keredž, Marvdašt
Novák	František	Ing.	adjunkt	1934-1937	Šahi, Miandoab, Marvdašt
Pecháček		Ing.	ředitel cukrovaru	1934	Varamin
Poppe	Bohumil	Ing.	ředitel cukrovaru	1935	
Přib	Josef	Ing.	chemik	b. d.	
Witkowski	Petr	Ing.	chemik	1937-1939	Abkúh

Zdroj: Seznam byl vytvořen sloučením seznamu mgr. Ladislavy Nohovcové, (SOA Plzeň, dříve vedoucí Archivu Škoda) a seznamů uvedených v pramenech fondu Škodovy závody (personální záležitosti). Osoby jsou uvedeny v abecedním pořadí.

b) Zaměstnanci v cukrovarech v Íránu.

Příjmení	Jméno	Pracovní zařazení	Rok	Cukrovar
Boháček	Viktor	Difundant	1935, 1937, 1938	
Bujáček	Klement	Difundant	1934, 1935	Šahi
Černý	Václav	Vaříč	1936	
Funda	Josef	difundant, manipulační dozorce	1934, 1935	Varamin
Jírový	Miroslav	Vaříč	1935	
Karpašovský	Antonín	Manipulant	1936	
Kolář	Jan		1936	
Kníchal	František		1936	
Koch	Alois	Vápenkář	1936	
Kolanda	Josef	Difundant	1936	
Kulač	Antonín		1936	
Kulač	Josef	Vaříč	1934	Šahi
Lukeš	Rudolf		1936	
Malý	Josef	přední dělník	1934	Šahi
Müller	Stanislav	Difundant	1936	
Novák	Josef	Difundant	1935,1936	
Nykodým	František	Vaříč	1935,1936,1938	
Pěňčík	Bohuslav	Difundant	1935,1936,1938	
Pospíšil	Jaroslav	Vaříč	1936,1938	Abkúh
Roháček	Viktor		1936	
Růžička	Jaroslav		1936	
Schwartz	Rudolf	Vaříč	1936	
Skopal	Josef	Difundant	1936,1939	Abkúh
Sochůrek	Josef	dozorce na homolkárně	b. d.	
Strachota	František	přední dělník	1934-1936	Šahi
Svoboda	Alois	Manipulant	1936	
Šedina	Jan		1936	
Šenfeld	Karel	přední dělník, difundant, vápenkář	1934-1937	Varamin
Šenfeld	Karel ml.		1937-1939	
Šilhart	Karel	Vaříč	1934	Varamin
Šiška	Vojtěch	Vaříč	1934-1939	Varamin
Vejtruba	Karel	Strojmistr	1934-1939	Šahi
Vejtruba	Vojtěch	Strojmistr	1936-1946	
Vykoupil	Karel		1936	
Višata	Václav	provozní úředník	1939	Marvdašt

Zdroj: Seznam byl vytvořen sloučením seznamu mgr. Ladislavy Nohovcové, (SOA Plzeň, dříve vedoucí Archivu Škoda) a seznamů uvedených v pramenech fondu Škodovy závody (personální záležitosti). Osoby jsou uvedeny v abecedním pořadí.

c) Rozpis počátečních nákladů na zaměstnance v cukrovarech v Íránu 1936.

Příjmení	Jméno	Jízdné do Íránu v Kč	Celoroční prémie, životní pojištění v Kč	Pas, víza, cestovné ČSR a očkování v Kč	Různá vydání při cestě do Íránu v Kč
Knapp	Karel	1696	757	400	700
Míčka	Václav	2098	757	400	700
Čapek	Karel	1689	785	400	700
Kraus	Pavel	1696	694	400	700
Vejtruba	Karel	1793	634	400	700
Lukeš	Rudolf	0	0	400	700
Kulač	Josef	1334	706	400	700
Nykodým	František	1334	436	400	700
Růžička	Jaroslav	1330	368	400	700
Šenfeld	Karel	1334	580	400	700
Novák	Josef	1334	452	400	700
Kolář	Jan	1334	508	400	700
Šedina	Jan	1664	528	400	700
Kníchal	František	1664	452	400	700
Kolanda	Josef	1334	528	400	700
Roháček	Viktor	1330	348	400	700
Vejtruba	Vojtěch	1667	634	400	700
Vykoupil	Karel	2100	478	400	700

Zdroj: SOA Plzeň, fond Škodovy závody 1918–1938, GŘ k. č. 863/4422, zahr. odd. č. j. 3515/Čr. BK. Kontrakt s íránskou vládou o úhradě nákladů angažování cukrovarnického personálu.

získaly jak zakázky spojené s industrializací země, tak státní zakázky určené pro vyzbrojení íránské armády. Československý vývoz, především vývoz těžkého průmyslu, prokázal konkurenceschopnost v rámci íránského trhu i ve druhé polovině 30. let, kdy díky nedostatku deviz a celkové státní regulaci zahraničního obchodu získávalo většinu státních zakázek Německo.

Hodnota vývozu zboží a práce Škodových závodů do Íránu v letech 1933–1938⁵⁰⁴ byla markantní především ve srovnání s celkovým obratem Škodových závodů. V průměru za šest let tvořily íránské zakázky 9,4 % z celkového obratu Škodových závodů a 22 % z celkového obratu obchodu se zahraničím. Vývoz zbraní do Íránu tvořil v průměru 8 % z celkového obratu obchodu (s cizími zeměmi) se zbraněmi Škodových závodů (v roce 1935 to bylo dokonce 36 % a v roce 1937 12 %).⁵⁰⁵

Na závěr je nezbytné zmínit, jak velkou roli hrály Škodovy závody v rámci celkové Československo-íránské obchodní výměny v letech 1932 – květen 1938.⁵⁰⁶ Československý dovoz z Íránu byl realizován především prostřednictvím Škodových závodů, respektive Omnipolu a Irčeku. Škodovy závody vyvážely íránské zboží (koberce určené na reexport) jako částečnou (přibližně 15 %) kompenzaci za svůj dovoz (bez zbraní) do této země. Československý vývoz do Íránu je nutné striktně rozdělit na vývoz (bez zbraní) a zbrojní vývoz, kterému je věnována následující podkapitola. V rámci vývozu (bez zbraní) se podíl Škodových závodů na tomto celkovém vývozu pohyboval okolo 90 % (a na československém dovozu z Íránu skoro 100 %). Od roku 1932 do poloviny roku 1938 vyvezly Škodovy závody do Íránu zboží za přibližně 200 mil. Kč⁵⁰⁷, pro srovnání celkový československý vývoz do této země v letech 1932–1938 činil 597,5 milionů Kč, z čehož ovšem přibližně 300 mil. Kč představoval vývoz zbraní. Škodovy závody však realizovaly též zakázky ve službách a práci prováděných ve spojení se stavbami cukrovarů a vedení několika jejich prvních kampaní, prací spjatých s elektrifikací, s tabákovým monopolem

⁵⁰⁴ Období 1933–1938 pokrývalo nejdůležitější zakázky mírové (smlouva na cukrovary byla podepsána v roce 1933) i zbrojní (od roku 1934).

⁵⁰⁵ Tabulka obratu Škodových závodů dělená podle domácího a zahraničního (a dále na mírové a zbrojní zakázky) obratu viz Karlický, Vladimír a kol., *Svět okřídleného šípů. Koncern Škoda Plzeň 1918–1945*, Plzeň 1999, s. 598–599. Celkový obrat za léta 1933–1938 činil 7 150 mil. Kč (z toho byl 3 071 mil. Kč obrat s cizinou a z toho 1 868 mil. Kč tvořil vývoz zbraní). Obrat s Íránem dosáhl částky 521, 5 mil. Kč (mírový vývoz) a 149 mil. Kč (vývoz zbraní). Viz dále pozn. 508.

⁵⁰⁶ Časové vymezení se shoduje s počátkem působení Škodových závodů v Íránu a je ohraničeno rokem 1937, neboť k roku 1938 máme shrnující údaje pro Škodovy závody jen do května 1938.

⁵⁰⁷ Toto číslo vychází ze zprávy Škodových závodů, ve které se uvádí, že československý vývoz (bez zbraní, jež v té zprávě nejsou zahrnuty) do Íránu realizovaly z 90 % Škodovy závody.

atd., stavbou železnice a nových silnic (mosty).⁵⁰⁸ Tyto další zakázky se svou hodnotou, přibližně 300 mil. Kč, rovnaly téměř celkové hodnotě československého vývozu zbraní do Íránu.

V/3 Československo a budování moderní armády v Íránu

Při pokusu o vymezení zbrojního dovozu z celkové statistiky československého zahraničního obchodu jsem narazila na dva zásadní problémy. Předně na složitost identifikace jednotlivých obchodů v československé statistice (viz dále) a na problém při sledování plnění plateb za jednotlivé smluvní zakázky a to hlavně z důvodu převodu měny (převod britské libry na korunu se v průběhu třicátých let značně odlišoval). Většina zbrojních zakázek Škodových závodů do Íránu byla udávána v britských librách a cena zboží byla garantována po dva až tři roky, podle velikosti zakázky. Přehledné tabulky, které byly vypracovány ředitelstvem Škodových závodů ve 40. letech, podávají přehled o dodaném zboží. Při porovnání s uzavřenými smlouvami byly zakázky dodány v časovém limitu, tudíž nedošlo k penalizaci za zpoždění, a měly být tedy vyplaceny podle úmluvy, tzn. 25 % při podpisu smlouvy a zbytek při dodání zboží. Íránský dovozce byl zároveň pojištěn bankovní zárukou ve výši 25 % ceny zakázky pro případ, kdyby zboží nebylo dodáno či neodpovídalo smluvně daným technickým parametrům.⁵⁰⁹ Některé platby však byly opožděny a v tomto případě jsem při výpočtech zvolila stejný kurs měn jako při podpisu smlouvy, neboť zakázka byla dodána včas. Platby vyplývající ze smluv jsem rozdělila na platby za zbraně a munici, 25 % z obou cen jsem započítala do období podpisu smlouvy a zbytek podle roku, kdy bylo zboží dodáno.

Obchod se zbraněmi byl obchodem specifickým, neboť se všeobecně vymykal pravidlům nastoleným pro zahraniční obchod. V případě československého vývozu zbraní do Íránu je tato exkluzivita jasně zachytitelná. Československé zbrojní obchody

⁵⁰⁸ SOA Plzeň, fond Škodovy závody, GŘ, k. č. 4422/863. Aktová noticka. Írán 1932–1938. Škodovy závody vyvezly do Íránu v letech 1932–1938 zboží a práci za 521,5 mil. Kč. Z toho 112 mil. Kč za cukrovary (stroje, kampaňový materiál, rezervní části atd.), 90 mil. Kč mosty (stavba a materiál), 33 mil. Kč elektrárna v Teheránu (stavba, strojní zařízení, síť), 9,4 mil. Kč železné konstrukce, 7,2 mil. železnice (zařízení stanic, jeřáby), 30 mil. Kč tabákový monopol (stavba továrny v Teheránu, strojní zařízení, sanitní zařízení, kanalizace), 26 mil. Kč válcovna v Saltanat Abádu, 8,15 mil. Kč divadlo v Teheránu (stavba a strojní zařízení), 7,5 mil. Kč nákladní a speciální automobily, 12,5 mil. Kč sériové výrobky, 132,5 mil. Kč stavby (cukrovary, dvě textilní továrny, skladiště, palác ministerstva spravedlnosti atd.), 53,5 mil. Kč různé práce a montáž. Soupis byl s velkou pravděpodobností vytvořen podle uzavřených smluv, takže se dá předpokládat, že některé tyto položky nemusely být proplaceny do roku 1938.

⁵⁰⁹ Přehled bankovních záruk za ČKD a Škodovy závody viz AČNB, ŽB, S I/c-1. Přílohy k protokolům výkonného výboru Živnostenské banky v letech 1934–1938.

zaznamenaly období svého rozkvětu ve třicátých letech, tedy v době, kdy byly zahraničnímu obchodu kladeny ze strany Íránu nejrůznější překážky (kontingenty, dovozní povolení, exportní certifikáty, devizové povolovací řízení). Obchod se zbraněmi nebyl těmito opatřeními omezován, ale byl částečně regulován platebními podmínkami, jež si íránská vláda kladla. Část dodávek zbraní měla být kompenzována vývozem íránského zboží, tedy hlavně íránskými ručně tkanými koberci. Tato opatření nebyla zahrnuta do smluv, byla pouze ústně dohodnuta při jednáních o zbrojní dodávce.⁵¹⁰ Jaký díl z celkové platby tato kompenzace tvořila, není možné určit. Podstatná část plateb za československé zbraně však pocházela z íránského rezervního fondu v Londýně, který obsahoval platby APOC za podíl íránské vlády na těžbě ropy v Íránu.⁵¹¹ Zbrojní zakázky tak nebyly ovlivněny nedostatkem deviz, který podstatně omezoval zahraniční obchod Íránu.

Československo se významně podílelo na výstavbě moderní íránské armády, kterou začal systematicky budovat šáh Rezá Pahlaví. Vysílal vojenské mise do Evropy, kde jí byly předváděny moderní typy zbraní od tanků a obrněných vozidel po pěchotní pušky. Československo v letech 1931–1941 dodalo do Íránu přes 200 000 pušek⁵¹², 4 200 lehkých a asi 200 těžkých kulometů, včetně leteckých kulometů a přibližně 350 tankových, protitankových, polních a těžkých děl.⁵¹³ Od roku 1930 byl Írán vyzbrojován kulometry Zbrojovky Brno. Dvě velké zakázky byly uzavřeny v roce 1930 a 1934, kdy bylo pro íránskou armádu objednáno dvakrát 100 000 pušek.⁵¹⁴ Tyto nákupy odstartovaly další společná jednání mezi Íránem a československými zbrojovkami. Škodovy závody dodávaly do Íránu děla a to jak kanony, tak polní houfnice různé ráže (především však ráže 105 mm). V krátkém výčtu, který je založen na datech podle uzavření smluv na dodávku⁵¹⁵: pět baterií polních houfnic (po čtyřech kusech) ráže 105 mm v roce 1934, sedm baterií v roce 1935 a dalších 50 baterií koncem roku 1935, dále 3 lodní kanony ráže

⁵¹⁰ Viz O. Franěk, *Dějiny koncernu brněnské zbrojovky. Zbraně pro celý svět*, 2. díl, Brno 1970, s. 96.

⁵¹¹ Srov. Kap. II. – Stručný nástin hospodářského a politického vývoje Íránu.

⁵¹² Pušky a kulometry dodávala do Íránu Zbrojovka Brno. Tato čísla je nutné brát s určitou rezervou, dle použité statistiky. O. Franěk ve své knize *Zbraně pro celý svět* uvádí přehled vývozu zbraní ve dvou přílohách na s. 167–169 a 173 (první zahrnuje údaje dle typů zbraní a druhá podle jednotlivých států) odlišné údaje. V první tabulce, kde rozebírá jednotlivé typy zbraní vyvážených do Íránu, uvádí téměř o 100 000 ks pušek více, než v tabulce následující, jež zahrnuje vývoz zbraní Zbrojovky Brno do Íránu. Stejně odlišné číslo dostaneme i pro počet lehkých kulometů, kterých je v první tabulce uvedeno 6 000 ks, ve druhé jen 4 200. Tabulka dělená dle jednotlivých států byla založena na statistice vytvořené v červnu 1939 a je pravděpodobné, že tato statistika zahrnovala opravdu dodané zboží. Hodnoty používané v této studii se opírají o tuto statistiku, neboť se shodují s platbami uvedenými ve statistice zahraničního obchodu (včetně skrytých položek za zbraně).

⁵¹³ V. Francev, Ch. Kliment, *Československá obrněná vozidla 1918–1948*, 2004, s. 128.

⁵¹⁴ Obchody Brněnské zbrojovky v Íránu byly zpracovány, proto nejsou v této studii rozebírány do detailů. Viz O. Franěk, *Dějiny koncernu brněnské zbrojovky. Zbraně pro celý svět*, 2. díl, Brno 1970, s. 94–97.

⁵¹⁵ Rozpis viz tab. č. 32: Přehled uzavřených smluv na zbrojní zakázky mezi Škodovými závody a Íránem v letech 1934–1938.

47 mm v roce 1934, 50 tankových kanonů ráže 37 mm v roce 1935 a 50 protitankových kanonů ráže 37,2 mm v roce 1937, dvě baterie po třech kanonech ráže 150 mm v roce 1937, v následujícím roce uzavřely smlouvu na sedm spojovacích vozů s kompletním vybavením a jednání o zakázku na pět baterií po čtyřech kusech polních houfnic ráže 150 mm bylo nakonec odloženo na leden 1939.⁵¹⁶

Významnou zakázkou byl nákup obrněných vozidel v roce 1935, na kterém se podílely tři československé zbrojovky, ČKD, Škodovy závody a Zbrojovka Brno.⁵¹⁷ O státní zakázku na dodávku tanků pro íránskou armádu se ucházely Škodovy závody se svým tankem typu Š-I a ČKD, která uvedla tančík typ AH-IV a lehký tank TNH. Ve stejnou dobu dostal šáh Rezá Pahlaví od ČKD darem prototyp tančíku P-I. Kvalita výrobků (ve spojení s tímto diplomatickým tahem) zajistila ČKD úspěšné jednání mezi íránskou nákupní komisí, kterou vedl generál Ismail Khan, a obchodním agentem ČKD Emilem Oplatkou. Ten již o rok dříve zprostředkoval prodej polních kuchyní pro íránskou armádu. Dne 14. května 1935 podepsala ČKD v Plzni prozatímní smlouvu na dodávku 30 tančíků Praga AH-IV vyzbrojených lehkým a těžkým kulometem a na 26 lehkých tanků Praga TNH opatřených dvěma těžkými kulometry a tankovým dělem ráže 37 mm. Výzbroj tanků nakonec získaly Škodovy závody (tankové kanony) a Československá zbrojovka a. s. Brno (kulometry).⁵¹⁸

V září 1935 přijela íránská komise opět do Československa a po zhlédnutí prototypů zvýšila objednávku na dvakrát padesát kusů.⁵¹⁹ Smlouva mezi generálem Ismailem Khanem za íránskou stranu a řediteli Růžičkou a Karáskem za ČKD byla podepsána dne 10. září 1935.⁵²⁰ Tanky byly průběžně dodávány do roku 1937.⁵²¹ Platba za

⁵¹⁶ SOA Plzeň, fond Škodovy závody, GŘ-zbrojní, k. č. 4040, Iran – zbrojní smlouvy s dokumentací 1934–1939; fond Škodovy závody, Karlický, sl. 117, Exportní dodávky ŠZ v meziválečném období. Zakázka dalších pěti baterií po čtyřech polních houfnicích ráže 150 mm byla z roku 1938 přesunuta až na rok 1939.

⁵¹⁷ K tomuto obchodu více viz. V. Francev, *Exportní tančíky Praga*, Praha 2004. V. Francev, Ch. Kliment, *Československá obrněná vozidla 1918–1948*, 2004. V. Francev, *První exportní úspěch ČKD – Praga AH-IV*, I. část, in: Bústán, 8, 2005, s. 35–36 a též, *První exportní úspěch ČKD – Praga AH-IV*, II. část, in: Bústán, 8, 2005, s. 58.

⁵¹⁸ Všechny dodávky zbraní do Íránu uskutečněné po roce 1936 musely mít dobrozdání od československého ministerstva národní obrany, že cenová nabídka odpovídá nejnižší ceně výrobku. Viz Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv (dále VÚA-VHA), fond Ministerstvo národní obrany-Prezidium (dále MNO-Prezidium), k. č. 11497, inv. č. 15881, sl. 89 13/1 26, č. j. 4531 dův., 1. odd. 1936, korespondence mezi Zbrojovkou Brno a MNO červenec – srpen 1936. Věc: Zbrojovka Brno, zbrojní materiál do Íránu – potvrzování cen vojenskou správou.

⁵¹⁹ Tančík Praga AH-IV s náhradními díly a nářadím, bez výzbroje, byl prodán za 1629 GBP a tank Praga TNH za 3570 GBP, tzn. 81 450 GBP za 50 tančíků a 178 500 GBP za 50 tanků (dohromady 251 950 GBP).

⁵²⁰ Ze Zbrojovky Brno byly objednány kulometry ZB vz. 26 a ZB vz. 35 a Škodovy závody zajistily též nákup optických zaměřovačů. Viz V. Francev, Ch. Kliment, *Československá obrněná vozidla 1918–1948*, 2004, s. 129. Viz O. Franěk, *Dějiny koncernu brněnské zbrojovky. Zbraně pro celý svět*, 2. díl, Brno 1970, s. 94–97. SOA Plzeň, Škodovy závody, GŘ-zbrojní, k. č. 4040, Iran – zbrojní smlouvy s dokumentací 1934–1939.

tyto dodávky byla rozdělena do několika splátek a poslední z nich dorazila až po konečném převzetí bojových vozidel.⁵²² Dne 14. prosince 1935 byla podepsána smlouva mezi Škodovými závody a Íránem na dodávku 50 kanonů ráže 37 mm pro tanky ČKD.⁵²³ Kanony byly do Íránu dodány v roce 1936 (23 kusů) a 1937 (27 kusů).⁵²⁴ Nedílnou součástí vojenských nákupů se stal též nákup munice. Dodávka tanků a jejich výzbroje zahrnovala též náležitě odzkoušení tanků a zacvičení íránských mechaniků a vojáků přímo v Íránu. Ing. Jean Wasgestian, zaměstnanec ČKD, byl íránským ministerstvem války pověřen dozorem nad opravami a úpravami nakoupených tanků.⁵²⁵ Jako zástupce ČKD v Íránu pak dojednával již neuskutečněné dodávky tanků na konci třicátých a začátku čtyřicátých let 20. století.⁵²⁶ Velký zájem na íránském ministerstvu války vyvolala též

⁵²¹ Tanky byly transportovány v dřevěných bednách vlakem do Brém nebo Hamburku a lodí do íránského Saleabadu, kde byly opět přeloženy na železnici. Viz V. Francev, *První exportní úspěch ČKD – Praga AH-IV*, II. část, in: Bústán, 8, 2005, s. 58. Podle údajů Ivo Pejčocha bylo 48 tanků Praga TNH dodáno od srpna do listopadu 1936 a od listopadu do prosince 1936 bylo dodáno 23 tanků Praga AH-IV. –zbytek dodávky pak dorazil do Íránu do května 1937. Viz I. Pejčoch, *Tanky Praga. Historie obrněných vozidel ČKD 1918–1956*, Cheb 2007, s. 139–140.

Do Íránu dorazily až ve druhé polovině roku 1936 a v průběhu roku 1937, s čímž pak souvisí platba právě až v roce 1937 (íránský hospodářský rok byl od června do června)

⁵²² ČKD měla sjednanu bankovní záruku na tento obchod u Živnostenské banky. První pochází z května 1935 na částku 41 025 Lstg (s časově neomezenou platností), druhá z ledna 1936 na částku 23 968 Lstg (s časově neomezenou platností) a třetí ze srpna 1936 na částku 878 650 Kč (s časově neomezenou platností), všechny záruky byly určeny pro íránskou armádu. AČNB, ŽB, S I/c-1. Příloha č. 39 k protokolu výkonného výboru Živnobanky ze dne 28. května 1935 a příloha č. 2 k protokolu výkonného výboru Živnobanky ze dne 7. ledna 1936.

⁵²³ Zbrojní obchody byly prováděny s povolením ministerstva národní obrany. Škodovy závody nejprve žádaly o povolení k vytvoření nabídky k prodeji tankových kanonů ráže 37 mm, a poté žádaly o povolení k uzavření prodejní smlouvy. Viz SOA Plzeň, fond Škodovy závody, GŘ, děla ráže 37,2 – Írán, neuspořádáno, Ministerstvo národní obrany, generál Čížek pro obchodní ředitelství Škodových závodů, v Praze dne 1. července 1937, Škodovy závody, dodávka děl 37,2 mm do Iranu. „*Ministerstvo národní obrany nemá námitek proti tomu, abyste s íránskou vojenskou správou uzavřeli smlouvu na dodávku 50 děl 37,2 mm „PÚV“, jež Vám bylo povoleno nabízet do Iranu výnosem č. j. 1139, Div. gen. sekr. 1937.*“ Smlouva, jež musela být uzavřena přímo mezi Škodovými závody a íránskou armádou, musela být následně ministerstvem národní obrany schválena. Zakázka nesměla ohrozit dodací lhůty Škodových závodů pro československou vojenskou správu.

⁵²⁴ SOA Plzeň, fond Škodovy závody, Karlický, sl. 117, Exportní dodávky ŠZ v meziválečném období. Výroba, soupisy jednotlivých zásilek a korespondence mezi S. I. S. a Škodovými závody viz SOA Plzeň, fond Škodovy závody, GŘ, děla ráže 37,2 – Írán, neuspořádáno.

⁵²⁵ K odzkoušení a předvedení tanků a tančíků a jejich výzbroje viz zprávy zasílané přímo z Íránu pro ředitelství ČKD a Škodových závodů z roku 1937 viz SOA Praha, fond ČKD, k. č. 278, inv. č. 1356 a SOA Plzeň, fond Škodovy závody, GŘ, děla ráže 37,2 – Írán, neuspořádáno. Téměř všechna íránská pásová obrněná vozidla tak pocházela z Československa a totéž platí o jejich výzbroji.

⁵²⁶ AČNB, fond ŽB, S VIII/d-11/3, ČKD, a. s. Praha, Zprávy pro ředitelství 1920–1949. Presidiální schůze ČKD konaná dne 11. srpna 1937. Generální ředitel Růžička informoval o svém jednání s íránským ministrem války v Curychu, kde mu bylo přislíbeno jednání o dodávce tanků v hodnotě 40 mil. Kč během podzimu 1937. Z dalších materiálů je zřejmé, že se tato jednání protáhla. SOA Praha, fond ČKD, k. č. 278, inv. č. 1356, Zpráva Ing. Wasgestiana z Teheráně, ze dne 8. dubna 1938, pro ČKD Praha EXP-ředitelství, č. 67/38/1068. Tanky-bojová vozidla. Wasgestian byl vyzván íránským ministrem války k podání nabídky na různé typy tanků ČKD. Zmiňuje, že nabídky již dříve podávané íránské zbrojní komisi do Bernu, zůstaly bez odezvy a některé ani nebyly sděleny na íránské ministerstvo války. Takováto nabídka na různé typy tanků viz SOA Praha, fond ČKD, k. č. 278, inv. č. 1356, v Libni dne 23. února 1938, Oddělení speciálních strojů ČKD pro Exp. oddělení ČKD.

nabídka ČKD na prodej plovoucího tanku F-IV HE v roce 1939.⁵²⁷ Obchody, jež byly na konci třicátých let rozjednány, přerušila až druhá světová válka.

V/3/1 Vývoz munice

Československý vývoz munice do Íránu, především pro zbraně dodávané československými zbrojovkami, byl svázán s jednotlivými zbrojními zakázkami a to především s prodejem polních houfnic ráže 105 mm a kanonů ze Škodových závodů. Podle rozboru smluv a statistických přehledů s daty dodání zboží, je možné získat údaje k hodnotě vývozu nábojů ze Škodových závodů.⁵²⁸ Společně s dodávkou polních houfnic ráže 105 mm bylo do Íránu v letech 1934–1936 dodáno i střelivo. Další munice byla součástí nákupu lodních kanonů v roce 1934 a byla objednána též při zbrojní zakázce na tanková a protitanková děla v letech 1935–1938. Srovnáme-li vývoz střeliva Škodových závodů s údaji v československé statistice zahraničního obchodu, dostaneme velmi podobné údaje.⁵²⁹ Vývoz munice ze Škodových závodů v roce 1934 činil 3,7 mil. Kč a celkový zaznamenaný vývoz v československé statistice jen 0,3 mil. Kč. Stejně jako se pro tento rok opozdila platba za zbraně, opozdila se též platba za střelivo ve smlouvě zahrnuté. Nejvyšší vývoz munice ze Škodových závodů se uskutečnil v roce 1935 a 1936 za 14,6 respektive 11,1 mil. Kč, celkový československý vývoz byl 14,5 respektive 13 mil. Kč. Následující rok se celkový československý vývoz munice snížil na méně než polovinu oproti oběma předcházejícím rokům, 5,6 mil. Kč. Část z této hodnoty tvořily opožděné splátky pro Škodovy závody, část byla pravděpodobně tvořena platbou za střelivo do kulometů Zbrojovky Brno. V roce 1938 pak prodej střeliva klesl na 2,3 mil. Kč, z čehož zakázka Škodových závodů představovala necelou polovinu (Zbrojovka Brno vyvezla v tomto roce municí ráže 15 mm pro těžké kulometry za 1,6 mil. Kč)⁵³⁰. V letech 1934–

⁵²⁷ SOA Praha, fond ČKD, k. č. 278, inv. č. 1352. Nabídka ČKD ze dne 30. prosince 1939, adresováno Ing. J. Wasgestianovi. Odpověď ze dne 18. února 1940, projednal záležitost na ministerstvu války, které o tento typ tanku projevilo zájem.

⁵²⁸ SOA Plzeň, fond Škodovy závody, GŘ-zbrojní, k. č. 4040, Iran – zbrojní smlouvy s dokumentací 1934–1939; fond Škodovy závody, Karlický, sl. 117, Exportní dodávky ŠZ v meziválečném období.

⁵²⁹ Viz tab. č. 33: Vývoz střeliva ze Škodových závodů do Íránu, srovnání s celkovým vývozem zápalného zboží z Československa do Íránu.

⁵³⁰ O. Franěk, *Dějiny koncernu brněnské zbrojovky Zbraně pro celý svět*, 2. díl, Brno 1970, s. 173. Tabulka č. 2, Seznam válečného materiálu dodaného v letech 1930-15. březen 1939 do jednotlivých států. Seznamy byly sestaveny 15. a 16. června 1939. Podle tohoto seznamu dodala Zbrojovka Brno do Íránu též 2 500 000 ks nábojů ráže 7,7mm jako cvičnou municí v roce 1931. Československá statistika zahraničního obchodu tuto zakázku nezaznamenala v oddíle zápalné zboží, ale pravděpodobně byla zahrnuta do celkové ceny za pušky dodávané do Íránu v letech 1930–1931.

1938 vyvezly Škodovy závody do Íránu munici v hodnotě minimálně 30,7 mil. Kč⁵³¹ a celkový československý vývoz tohoto zboží činil 35,7 mil. Kč. Vývoz Škodových závodů tak činil více než 85 % z celkového československého vývozu munice do Íránu.

V/3/2 Podíl československého vývozu zbraní na vývozu „železného zboží“

Íránské státní zakázky u československých zbrojních podniků tvořily ve třicátých letech podstatnou část hodnoty československého vývozu do Íránu. Význam těchto zakázek je zřejmý ve chvíli, kdy srovnáme celkový československý vývoz do Íránu s vývozem „železného zboží“ a s podílem hodnoty vývozu zbraní na této položce. Hodnoty vývozu zbraní podle let byly srovnávány jednak s údaji v sekundárních pramenech⁵³² a v případě vývozu Škodových závodů byly založeny na kupních smlouvách a přehledu dodaného zboží podle jednotlivých kusů.⁵³³

První velká zakázka československého zbrojního průmyslu šla do Íránu v roce 1930, v hodnotě 35,3 mil. Kč. Jednalo se o pušky ze Zbrojovky Brno za 101 mil. Kč, které byly zaplacený během dvou po sobě jdoucích let. Vývoz „železného zboží“ dosáhl hodnoty 37 mil. Kč a celkový vývoz byl v hodnotě 45 mil. Kč. Vývoz „železného zboží“ (který byl tvořen z 95 % vývozem zbraní), tak tvořil 82 % celkového československého vývozu do Íránu. Velmi podobné srovnání je i pro rok následující, ovšem s ještě markantnějším podílem zbraní.

V roce 1931 bylo vyvezeno „železného zboží“ ve výši 71,5 mil. Kč, z toho 70,5 mil. Kč představoval vývoz zbraní a náhradních dílů (doplatek zakázky pušek z Brněnské zbrojovky). Celkový vývoz činil 92 mil. Kč. Vývoz „železného zboží“ (tvořeného z 98,6 % vývozem zbraní) tak představoval více než ¾ vývozu.⁵³⁴

V roce 1932 hodnota vývozu zbraní poklesla na 3,5 mil. Kč (dodávka 200 lehkých kulometů Zbrojovky Brno), vývoz železného zboží tvořil 5,5 mil. Kč z celkového vývozu do Íránu. Stále však důležitost vývozu „železného zboží“ (celková hodnota byla z 62 %

⁵³¹ Tato položka byla ještě o něco vyšší, neboť k lodním dělům byly též dodány náboje, jejichž hodnotu bohužel v důsledku neexistence kupní smlouvy není možné určit.

⁵³² O. Franěk, *Dějiny koncernu brněnské zbrojovky. Zbraně pro celý svět*, 2. díl, Brno 1970; M. Šáda et al., *Umlčené zbraně: československá zbrojní výroba 1918–1939*, Praha 1966. V. Karlický, *Československé dělostřelecké zbraně*, Praha 1975. V. Francev, *Exportní tančíky Praga*, Praha 2004. V. Francev, Ch. Kliment, *Československá obrněná vozidla 1918–1948*, Praha 2004.

⁵³³ Všechny hodnoty jsou počítány podle převodů měn k roku uzavření smlouvy. V tomto roce bylo též íránskou stranou zaplacen 25 % hodnoty zboží a v letech následujících jsou hodnoty počítány jako podíl kusů na 75 % hodnotě dodaného zboží. U všech zakázek byla odečtena hodnota munice, která je v československé statistice zahraničního obchodu vedena pod kolonkou zápalné zboží.

⁵³⁴ Tab. č. 34: Podíl československého vývozu zbraní na vývozu železného zboží respektive celkového československého vývozu do Íránu.

tvořena vývozem zbraní) ukazuje poměr k celkovému vývozu, jenž činil více jak 1/3. V roce 1933 se pravděpodobně neuskutečnil žádný větší vývoz zbraní, respektive nebyl zaznamenán v československé statistice zahraničního obchodu resp. Vývoz „železného zboží“ tvořil 1/5 celkového československého vývozu do Íránu.

V roce 1934 vývoz „železného zboží“ vystoupil na 113 mil. Kč, vývoz zbraní a jejich součástí se pohyboval v hodnotě 101 mil. Kč a tvořil téměř 90 % celkového československého vývozu do Íránu. V tomto roce se do této sumy promítly zakázky dvou československých zbrojovek. Velké zakázky Zbrojovky Brno na vývoz 100 000 ks pušek a 4 000 ks kulometu ZB vz. 26 tomuto vývozu ještě v tomto roce dominovaly. V roce 1934 uzavřely svou první zakázku zbraní do Íránu i Škodovy závody (12 ks polních houfnic a zálohy na 20 ks polních houfnic 105 mm a lodní kanony 47 mm dohromady v hodnotě 8,5 mil. Kč). Není jisté, jak dalece můžeme důvěřovat dodržování plateb íránskou stranou, neboť pro rok 1934 se v československé statistice zahraničního obchodu objevuje pouze platba za střelné ruční zbraně a jejich součásti.

V roce 1935 poklesl československý vývoz „železného zboží“ na 36,7 mil. Kč, z čehož 28 mil. Kč tvořil vývoz zbraní. Hodnota vývozu „železného zboží“ opět v celkovém propočtu činila 1/2 z celkového československého vývozu do Íránu. Opět jsou zarážející hodnoty v československé statistice, neboť hodnota vývozu střelných zbraní dosáhla výše 11,4 mil. Kč, pravděpodobně platba za 160 těžkých kulometů (2,8 mil. Kč) a doplatek za pušky dodané íránské armádě ze Zbrojovky Brno. Z ostatních údajů se ke zbraním vztahuje již jen položka děla a jejich součástí, která dosáhla hodnoty 16,8 mil. Kč. Tato položka by měla pokrýt vývoz zbraní Škodových závodů, ale zdaleka nedosahuje skutečné hodnoty, jež měla být v tomto roce zaplacená, 38,5 mil. Kč. Škodovy závody dodaly v tomto roce 16 ks polních houfnic 105 mm a tři kusy lodních kanonů 47 mm. Kromě toho měly být též zaplacené zálohy za 228 kusů polních houfnic 105 mm a 50 kusů tankových kanonů.

Pro následující rok jsou v československé statistice zahraničního obchodu spojeny položky sečné zbraně, střelné ruční zbraně, děla, automatické pušky a součásti pušek do jedné položky. Kromě toho se ve statistice obchodu s Íránem objevují dvě nové položky, železné zboží spojené s obyčejnými hmotami a železné zboží spojené s jemnými hmotami. Zaznamenaný vývoz zbraní společně s těmito položkami činil 25,8 mil. Kč. V roce 1936 byly zaplacené dodávky Škodových závodů, 32 kusů polních houfnic 105 mm a 23 kusů tankových kanonů 37 mm v hodnotě 15 mil. Kč. Vývoz zbraní v tomto roce tvořil 70 %

vývozu „železného zboží“, které představovalo 1/3 celkového československého vývozu do Íránu.⁵³⁵

Nejvyšší hodnoty bylo u tohoto typu zboží dosaženo v roce 1937, kdy bylo vyvezeno „železného zboží“ za 159 mil. Kč; opět zde můžeme vidět, jak důležitou část tvořil vývoz zbraní – 152,5 mil. Kč, tedy 96 %. V tomto roce bylo íránské armádě dodáno 100 tanků a tančíků ČKD, 176 polních houfnic 105 mm a 27 kusů tankových děl ze Škodových závodů. Podle uzavřených smluv měla být též zaplacená záloha 25 % z nákupu 50 kusů protitankových kanonů 37,2 mm a 6 kanonů 150 mm. Zbrojovka Brno dodala 25 kusů kulometů ráže 15 mm (3,3 mil. Kč). Celkový československý vývoz do Íránu činil 199 mil. Kč, vývoz „železného zboží“ pak představoval více jak 3/4.

V roce 1938 činil vývoz „železného zboží“ do Íránu 27 mil. Kč, z toho 18,5 mil. Kč představoval zbrojní vývoz. Škodovy závody dodaly do Íránu 50 kusů protitankových kanonů 37,2 mm a 12 kusů polních houfnic 105 mm. Zároveň byla zaplacená záloha na dodávku 7 spojovacích automobilů. Podíl „železného zboží“ na celkovém vývozu do Íránu byl 66 %.

Zbraně vyvážené do Íránu se v československé statistice zahraničního obchodu vyskytovaly pod několika položkami. V letech 1930–1934, kdy byly placeny zakázky Brněnské zbrojovky, šly platby jako střelné ruční zbraně a jejich součástky. Kromě menšího doplatku v hodnotě 10 mil Kč v roce 1935 a 3 mil. Kč v roce 1937, proběhly všechny platby Zbrojovky Brno v hodnotě 225 mil. Kč do roku 1934.

Platby Škodovým závodům probíhaly ve srovnání s podmínkami ve smlouvách s určitým zpožděním.⁵³⁶ První platba v hodnotě 16,8 mil. Kč je identifikovatelná v položce děla a jejich součásti v roce 1935 (ale již v roce 1934 měly být zaplacené zálohy za 20 polních houfnic 105 mm a provedena platba za dodaných 12 kusů). Od roku 1936 není možné rozlišit jednotlivé položky, neboť došlo ke sloučení všech plateb za zbraně do položky zahrnující zbraně sečné, ruční střelné zbraně a jejich součásti a děla a jejich součásti. V rámci této sloučené položky byly vyvezeny zbraně v hodnotě 61,7 mil. Kč.

⁵³⁵ Z celkové hodnoty všech položek statistiky, podle kterých byly vyvezeny československé zbraně, musíme v letech 1936–1938 odečíst položku v přibližné hodnotě 27,5 mil. Kč, která zahrnuje platbu za československé cukrovary (minimálně 22 mil. Kč tvoří platba za cukrovary, zbytek mohou být neidentifikované zakázky zbraní či další neidentifikované platby za cukrovary atd.), která byla, stejně jako zbraně, vyplacena z rezervního íránského fondu v Londýně. Platbu/platby není možné přesně identifikovat, její možná budoucí identifikace by mohla změnit procentuální podíl vývozu zbraní do Íránu na celkovém československém vývozu.

⁵³⁶ Viz tab. č. 32: Přehled uzavřených smluv mezi Škodovými závody a Íránem v letech 1934–1938, tab. č. 35: Realizované dodávky zbraní Škodových závodů do Íránu, tab. č. 36: Realizované dodávky zbraní a střeliva ze Zbrojovky Brno do Íránu a tab. č. 37: Přehled vývozu československých zbraní do Íránu podle vývozu jednotlivých zbrojovek v komparaci s došlými platbami.

Dohromady s platbou v položce děla se ve statistice vyskytla celková suma 78,5 mil. Kč do roku 1938. Ovšem vývoz Škodových závodů činil dohromady 149 mil. Kč a ČKD 31 mil. Kč.

Při podrobnějším rozboru všech vývozních položek československé statistiky zahraničního obchodu do Íránu se vyskytly dvě položky, jež výrazně převyšovaly ty ostatní. Položky železné zboží spojené s obyčejnými respektive jemnými hmotami se poprvé vyskytly v roce 1936 a pravidelně se objevovaly v československé statistice do roku 1938. Vývoz obou těchto položek činil v letech 1936–1938 téměř 135 mil. Kč. Tato suma zahrnovala platbu za část polních houfnic a tanků s výzbrojí dodaných Škodovými závody a ČKD. Podle známých realizovaných smluvních závazků a z nich vyplývajících plateb bylo v letech 1936–1938 za zbraně ze Škodových závodů a ČKD íránskou stranou zapláceno 132 mil. Kč (po odečtení platby 17 mil. Kč vyplacené Škodovým závodům za dodávku polních houfnic již v roce 1935) respektive 31 mil. Kč. Po připočtení platby pro Brněnskou Zbrojovku (3 mil. Kč v roce 1937), dosáhla suma vyplacená za zbraně 166 mil. Kč v letech 1936–1938. Po započtení všech výše jmenovaných položek – plateb za zbraně v československé statistice zahraničního obchodu – dosáhla sledovaná celková suma výše 196,5 mil. Kč. Můžeme jen předpokládat, že zbylých 30,5 mil. Kč tvořilo část splátky za cukrovary Škodových závodů (dohromady za ně bylo vyplaceno z rezervního íránského fondu 520 000 GBP, tedy přibližně 62 mil. Kč, z toho bylo v roce 1933 zapláceno 360 000 GBP, tedy přibližně 40 mil. Kč, zbylých 160 000 GBP, tedy přibližně 22 mil. Kč bylo vyplaceno později – tato položka se již nedá přesně identifikovat, byla vyplacena někde v průběhu let 1936–1938 pravděpodobně v rámci plateb za železné zboží spojené s jemnými hmotami respektive s obyčejnými hmotami), který byl, stejně jako zbraně určené pro íránskou armádu, vyplacen z íránského rezervního fondu v Londýně.⁵³⁷

V letech 1930–1938 vyvezly československé zbrojovky do Íránu zbraně v hodnotě přibližně 405 mil. Kč, což bylo 55 % celkového československého vývozu do Íránu. Na vývozu zbraní ve 30. letech participovaly Zbrojovka Brno 225 mil. Kč (55,5 %) Škodovy závody 149 mil. Kč (37 %) a ČKD 31 mil. Kč (7,5 %). Pokud bychom provedli srovnání pro období 1935–1938, kdy se již v Íránu prosadily Škodovy závody (v letech 1930–1933 vyvážela zbraně do Íránu pouze Zbrojovka Brno a do roku 1934 pro ni proběhla většina identifikovaných plateb – 211 mil. Kč), pak vývoz zbraní činil 194 mil.

⁵³⁷ Viz M. G. Majd, *Great Britain and Reza Shah. The Plunder of Iran 1921–1941*, Gainesville 2001, s. 281 a 283. Přepočet na libru je proveden pouze odhadem, u částky 360 000 dle průměrného kurzu v roce 1933 a u částky zbylé dle předpokládané realizace platby v roce 1936 či 1937 podle průměru těchto let, který byl obdobný, okolo 140 Kč za 1 GBP.

Kč, což bylo 46 % z celkového československého vývozu (423,3 mil. Kč). Z toho vývoz Škodových závodů představoval 77 %.

Československý vývoz zbraní do Íránu v meziválečné době není dnes, především u zahraničních autorů, doceněn v celé své šíři. Mohammad Gholi Majd se ve své práci *Great Britain and Reza Shah*⁵³⁸ pokusil vypočítat výdaje a příjmy íránské vlády v letech 1921–1941⁵³⁹ a vyčlenit podíl určený pro vyzbrojení íránské armády. Podle jeho výzkumu byly zbraně placeny z rezervního fondu v Londýně vytvářeného v letech 1928–1941. Podle těchto propočtů bylo na vyzbrojení íránských pozemních, leteckých a námořních sil vyčleněno 18 mil. GBP, z nichž bylo vydáno přibližně 4,5 milionu GBP.⁵⁴⁰ K tomuto číslu došel na základě zpráv amerických vyslanců v Íránu, obzvláště ze zpráv o vyzbrojení armády při vojenských přehlídkách konaných u příležitosti každoročních oslav íránského převratu. Jediná položka z československého vývozu, která byla do celkové sumy vydané za zbraně započítána, byly tanky a jejich výzbroj, odhadované přibližně na 350 000 GBP. Podle výše uvedených statistik a přehledů o československém zbrojním vývozu do Íránu jsem dospěla k závěru, že československý vývoz zbraní představoval minimálně 3,3 mil. GBP (bez munice a po odečtení nerealizovaných zakázek, nebyly dodány spojovací automobily a 6 kanonů ráže 150 mm, v těchto případech byla započítána jen záloha).⁵⁴¹ Podle Majda byla podstatná část z celkové sumy 18 mil. GBP vyčleněné na vyzbrojení íránské armády převedena na šáhova soukromá konta v Evropě. Z výše nastíněných údajů je možné předpokládat, že z této sumy bylo na zbraně vydáno podstatně více finančních prostředků, než připouští Majd, a že podíl československých zbrojovek na vyzbrojení Íránské armády v meziválečné době byl obrovský.

⁵³⁸ M. G. Majd, *Great Britain and Reza Shah. The Plunder of Iran 1921–1941*, Gainesville 2001, s. 285–303.

⁵³⁹ M. G. Majd, *Great Britain and Reza Shah. The Plunder of Iran 1921–1941*, Gainesville 2001, s. 267–284.

⁵⁴⁰ M. G. Majd, *Great Britain and Reza Shah. The Plunder of Iran 1921–1941*, Gainesville 2001, s. 303.

⁵⁴¹ Jednotlivé položky jsou počítány podle zbrojovek, u Škodových závodů (1 235 708 GBP) dle údajů v librách uvedených ve smlouvách, u ostatních dle údajů ze sekundární literatury a statistiky – zakázka ČKD (259 950 GBP) je uvedena v librách viz V. Francev, Ch. Kliment, *Československá obrněná vozidla 1918–1948*, 2004 a u Zbrojovky Brno (1 818 285 GBP) jsou sumy uváděné v korunách převáděny na libry podle průměrného kursu v jednotlivých letech.

Tab. č. 32: Přehled uzavřených smluv na zbrojní zakázky mezi Škodovými závody a Íránem v letech 1934–1938.

Smlouva	Objednávka	Cena (GBP/KČ)
12.2.1934	5 baterií po 4 ks polních houfnic 105 mm, 14/580 + 15 000 Ks dělostřelecký nárazový granát, 5 000 Ks průbojný granát	3 397 773 švýc. Fr/ 26 308 100 Kč (náboje 1 895 350 švýc. Fr / 14 677 076 Kč)
1934	3 lodní kanony 47 mm + 16 000 ks náboje	10 000/ 1 180 000
9.4.1935	7 baterií po 4 ks polních houfnic 14,1/560 + 14 000 ks střel, 9 000 Ks průbojný granát a 5 000 Ks nárazový granát	216 835/ 25 803 365 (náboje 88 228/ 10 499 132)
14.12.1935	50 baterií po 4 ks polních houfnic 105 mm 14,1/560	849 022/ 101 033 618
14.12.1935	50 ks tankový kanon 37 mm + 20 000 nábojů	95 561/ 11 370 569 (náboje 35 635/ 4 240 565)
27.8.1937	50 ks protitankový kanon 37,2 mm, 0,85/750 + 50 ks kolesen s výstrojí	55 219/ 7 854 902
30.8.1937	2 baterie po 3 kanonech 150 mm, 50/820	131 354/ 18 685 106 (zaplacená jen záloha)
7.3.1938	7 000 ks nárazový granát a 13 000 ks průbojný granát (37,2 mm)	36 301/ 4 927 860
30.6.1938	7 ks spojovací vůz s vybavením	6 000/ 814 500 (zaplacená jen záloha)

Zdroj: SOA Plzeň, fond Škodovy závody, GŘ-zbrojní, k. č. 4040, Iran – zbrojní smlouvy s dokumentací 1934–1939; fond Škodovy závody, Karlický, sl. 117, Exportní dodávky ŠZ v meziválečném období.

Tab. č. 33: Vývoz střeliva ze Škodových závodů do Íránu, srovnání s celkovým vývozem zápalného zboží z Československa do Íránu.

Rok	Čsl vývoz zápalného zboží do Íránu v 1000 Kč	Vývoz munice Škodových závodů v 1000 Kč
1934	303	3 700
1935	14 496	14 600
1936	13 082	11 100
1937	5 602	0
1938	2 332	1 300
Celkem	30,7	35,7

Zdroj: SOA Plzeň, fond Škodovy závody, GŘ-zbrojní, k. č. 4040, Iran – zbrojní smlouvy s dokumentací 1934–1939; fond Škodovy závody, Karlický, sl. 117, Exportní dodávky ŠZ v meziválečném období. Čsl. statistika, řada III., Zahraniční obchod republiky Československé v letech 1924–1938. Podle údajů Fraňka byla ze Zbrojovky Brno vyvezena munice do Íránu v roce 1931 (2,5 mil. Kč) a v roce 1938 (1,6 mil. Kč). O. Franěk, *Dějiny koncernu brněnské zbrojovky. Zbraně pro celý svět*, 2. díl, Brno 1970, s. 173. Tabulka č. 2 (v tabulce jsou využita data ze soupisu k červnu 1939).

Tab. č. 34: Podíl československého vývozu zbraní na vývozu železného zboží respektive celkového československého vývozu do Íránu.

Rok	Čsl. vývoz zbraní do Íránu v 1000 Kč	Čsl. vývoz železného zboží neurčeného	"Identifikované" zbrojní zakázky	Čsl. vývoz železného zboží do Íránu v 1000 Kč	Celkový čsl. vývoz do Íránu v 1000 Kč
1930	35 505	0	ZB 100 000 ks pušek	36 971	44 882
1931	70 496	0	ZB doplatek pušky	71 449	92 370
1932	3 476	0	ZB 200 ks lehkých kulometů (vz. ZB 26, ráže 7,92 mm)	5 663	14 890
1933	0	0		5 820	26 750
1934	101 081	0	ZB 100 000 ks pušek, 4000 ks lehkých kulometů (vz. ZB 26, ráže 7,92 mm), ŠZ 12 ks polních houfnic 105 mm	113 347	132 542
1935	28 275	0	ZB 160 ks těžkých kulometů (vz. 35, ráže 7,92 mm), doplatek pušky, ŠZ 16 ks polních houfnic 105 mm a 3 ks lodní kanony 47 mm	36 699	80 655
1936	12 222	13 621	ŠZ 32 ks polních houfnic 105 mm, 23 ks tankových kanonů 37 mm	36 947	102 879
1937	44 783	107 757	ZB 25 ks velkých kulometů ráže 15 mm, ČKD 100 ks lehkých tanků a tančků, ŠZ 176 ks polních houfnic 105 mm, 27 ks tankových děl 37,2 mm	159 257	198 670
1938	4 737	13 547	ŠZ 12 ks polních houfnic 105 mm, 51 ks protitankových kanonů 37,2 mm	27 166	41 077
celkem	300 575	134 925	405 000	493 319	734 715

Zdroj: SOA Plzeň, fond Škodovy závody, GŘ-zbrojní, k. č. 4040, Iran – zbrojní smlouvy s dokumentací 1934–1939; fond Škodovy závody, Karlický, sl. 117, Exportní dodávky ŠZ v meziválečném období. Čsl. statistika, řada III., Zahraniční obchod republiky Československé v letech 1924–1938.

Tab. č. 35: Realizované dodávky zbraní Škodových závodů do Íránu.

Rok	Dodané zakázky (v 1000 Kč)	Záloha 25 % (v 1000 Kč)	Celkem
1934	12 ks polních houfnic 105 mm (1934) = 5 251	20 ks polní houfnice 105 mm (1934) = 2 908 a 3 lodní kanony 47 mm (1934) = 295	8 454
1935	3 lodní kanony 47 mm (1934) = 885 a 8 ks polních houfnic 105 mm (1934) = 3 490 a 8 ks polních houfnic 105 mm (duben 1935) = 3 279	28 ks polní houfnice 105 mm (duben 1935) = 3 826 a 200 ks polní houfnice 105 mm (prosinec 1935) = 25 258 a 50 ks tankové kanony 37 mm (1935) = 1 783	38 521
1936	20 ks polních houfnic 105 mm (duben 1935) = 8 199 a 12 ks polních houfnic 105 mm (prosinec 1935) = 4 546 a 23 ks tankové kanony 1935 = 2 460		15 205
1937	176 ks polních houfnic 105 mm (prosinec 1935) = 66 681 a 27 ks tankové kanony (1935) = 2 888	50 ks protitankové kanony 37,2 mm (1937) = 1 964 a 6 kanonů 150 mm (1937) = 4 671	76 204
1938	12 ks polních houfnic 105 mm (1935) = 4 546 a 50 ks protitankové kanony 37,2 mm (1937) = 5 891	7 ks spojovací automobily (1938) = 204	10 641

Zdroj: SOA Plzeň, fond Škodovy závody, Karlický, sl. 117, Exportní dodávky ŠZ v meziválečném období.

Tab. č. 36: Realizované dodávky zbraní a střeliva ze Zbrojovky Brno do Íránu.

Rok	Pušky (ks)	Lehké kulometry (ks)	Těžké kulometry (ks)	Velké kulometry (ks)	Munice (ks)
1930	100 000				
1931					2 500 000, kalibr 7,79
1932		200			
1934	100 000	4000			
1935			160 (2 794 800 Kč)		
1937				25 (3 294 850 Kč)	
1938					28 000, kalibr 15 mm (1 609 750 Kč)
Celkem	200 000	4 200	160	25	

Zdroj: O. Franěk, *Dějiny koncernu brněnské zbrojovky. Zbraně pro celý svět*, 2. díl, Brno 1970, s. 173. Tabulka č. 2 (v tabulce jsou využita data ze soupisu k červnu 1939).

Tab. č. 37: Přehled vývozu československých zbraní do Íránu podle vývozu jednotlivých zbrojovek v komparaci s došlými platbami.

Rok	Železné zboží celkem	Zbraně sečné, ručnice, děla, automatické pušky, součástky 1372-1378	Děla a jeho části 1373	Jiné hotové střelné zbraně ruční (mimo ručnic) 1375	Součástky střelných zbraní 1377-1378	Železné zboží spojené s obyčejnými hmotami (kola pro automobily, ložiska 1413	Železné zboží spojené s jemnými hmotami (hřebíky, závlačky) 1414	"Identifikované" zakázky ŠZ	"Identifikované" zakázky ČKD	"Identifikované" zakázky ZB
1930	36 971			35 285	220					1930-1931 ZB 100 000 pušek (=101 000)
1931	71 449			69 927	569					doplatek objednávkaz roku 1930
1932	5 663			3 476						200 lehkých kulometů
1933	5 820									
1934	113 347			100 364	717			12 ks polních houfnic 105 mm + zálohy = 8 454		100 000 pušek (asi 101 000), 4000 ks lehkých kulometů (vz. ZB 26, ráže 7,92)
1935	36 699		16 842	10 872	561			16 ks polních houfnic 105 mm a 3 ks lodní kanony 47 mm + zálohy = 38 521		160 těžkých kulometů vz. 35, ráže 7,92 = 2800
1936	36 947	12 222				104	13 517	32 ks polních houfnic 105 mm, 23 ks tankových kanonů 37 mm = 15 205		
1937	159 257	44 783 (z toho 3 mil. ZB)				36 341	71 416	176 polních houfnic 105 mm, 27 tankových děl 37,2 mm + zálohy = 76 204	50 ks tančíky AH IV, 50 ks lehký tank TNH = 30 934	25 velkých kulometů ráže 15 mm=3000
1938	27 166	4 737				13 547		12 ks polních houfnic 105 mm, 51 ks protitankových kanonů 37,2 mm + zálohy = 10 641		
celkem	493 319	61 742	16 842	219 924	2 067	49 992	84 933	149 025	30 934	přibližně 225 000

Zdroj: O. Franěk, *Dějiny koncernu brněnské zbrojovky. Zbraně pro celý svět*, 2. díl, Brno 1970, s. 173. Tabulka č. 2 (v tabulce jsou využita data ze soupisu k červnu 1939). SOA Plzeň, fond Škodovy závody, GR-zbrojní, k. č. 4040, Iran – zbrojní smlouvy s dokumentací 1934 – 1939; fond Škodovy závody, Karlický, sl. 117, Exportní dodávky ŠZ v meziválečném období. Čsl. statistika, řada III., Zahraniční obchod republiky Československé v letech 1924-1938.

KAPITOLA VI.

Československé vystěhovalectví a kolonie v Íránu v letech 1918–1938

VI/1 Vystěhovalectví z Československa

Československé vystěhovalectví v meziválečném období a zvláště pak za krize ve třicátých letech, směřovalo převážně do evropských států, Spojených států amerických a do Jižní Ameriky. Menší počet vystěhovalců hledal své štěstí v Africe a Asii. Írán byl zemí, do které se stěhoval jen zlomek všech československých vystěhovalců. Důvodem k opuštění republiky byly především ekonomické problémy a vidina lepší budoucnosti.⁵⁴² Zákon o vystěhovalectví z roku 1922⁵⁴³ musel dokonce řešit i sankce za šíření poplašné zprávy, která by bez náležitých podkladů vychvalovala život a možnosti uplatnění se v nějaké cizí zemi.

Vystěhovalecké trendy a tendence postihují různé příručky a brožury, které měly sloužit jako pomůcka pro vystěhovalce, cestovatele a obchodníky. Tyto publikace (např. *Adresář zahraničních Čechů*) zahrnovaly především Evropu a Spojené státy Americké. Pokud v nich byly obsaženy též informace o dalších zemích, jednalo se převážně o všeobecné informace zahrnující například celou Afriku a Asii dohromady s odkazy na zastupitelské úřady, které měly podat bližší informace.⁵⁴⁴

Před rozpadem Rakouska-Uherska se o problém vystěhovalcký a pomoc krajanům starala Národní rada česká⁵⁴⁵, která ve svých *Adresářích* nejen seznamovala zájemce o odchod do ciziny se sítí krajanů, možnostmi ubytování, zapojením se do spolkového života, atd., ale též důsledně varovala před uspěchanými rozhodnutími: „*Chceme, aby známost o českých spolcích, o českých střediscích v zahraničních městech i o českých vesnických koloniích u nás sevšeobecněla, aby každý, kdo se chce vystěhovat za hranice – ať již na čas nebo trvale – věděl o zahraničních střediscích. Každému ovšem nutno v národním*

⁵⁴² Josef Folprecht, *Naši krajané v cizině*, Praha 1940. Týž, *Studie o povaze zahraničních krajanů*, Praha 1947. Jan Auerhan, *Pokus o demografii zahraničních Čechů a Slováků*, Praha 1937. Stanislav Brandejs, *Náš vystěhovalcký problém a jeho finanční stránka*, Praha 1927. Stanislav Klíma, *Čechové a Slováci za hranicemi*, Praha 1925.

⁵⁴³ Sb. z. a n. 1922/71. Zákon o vystěhovalectví. Sb. z. a n. 1922/170. Prováděcí nařízení zákona č. 71.

⁵⁴⁴ V letech 1907, 1909 a 1911 vyšel vždy v rozšířené formě Adresář zahraničních Čechů. Tato příručka byla sestavena zaměstnanci II. oddělení zahraničního odboru Národní rady české, pod vedením Jaroslava Španihela.

⁵⁴⁵ Národní rada česká – VII. odbor zahraniční měl na starosti vybudovat ústředí pro zahraniční záležitosti Čechů; další organizace, jež byly svázány se zahraničními Čechy, byly Kruh přátel zahraničních Čechů J. V. Frič, Klub českých turistů, Kuratorium Náprstkova muzea, Sekretariát zahraničních Čechů v Praze, Menšinové muzeum v Praze, Česká Obec Sokolská.

*zájmu raditi, aby – pokud je to možno – trvale za hranice vůbec se nestěhoval. ... A musí-li za hranice, nechť jde jen tam, kde již naši krajané u větším počtu žijí. Zcela jiný je národní život, zcela jiná je naděje na zachování národnosti vystěhovalce, který přijde mezi své krajany, než vystěhovalce, jenž ocitl se sám v moři cizoty.*⁵⁴⁶

Během první Československé republiky bylo ustaveno hned několik státních institucí a soukromých organizací, které pečovaly o vystěhovalce a navrátilivší se krajany. Ministerstvo sociální péče společně s ministerstvem zahraničních věcí, ministerstvem školství a ministerstvem zemědělství shromažďovaly statistické údaje o vystěhovalcích, pečovaly o zahraniční československé školy. Ministerstvo sociální péče navíc vydávalo příručky pro vystěhovalce a časopis *Vystěhovalecký zpravodaj*, rozdělovalo finanční podpory krajanským spolkům. Zastřešovací organizací se stala Komise pro vystěhovalectví a kolonizaci, jež o své práci podávala pravidelné informace ve výročních zprávách. Československý ústav zahraniční, založený v roce 1928, mapoval krajanské komunity, navazoval styky s jejími členy, kompletoval adresáře zahraničních krajanů a snažil se navázat spolupráci mezi krajany a Čechy a Slováky ve vlasti.⁵⁴⁷ Od roku 1932 vydával časopis *Krajan* informující o možnostech vystěhovalectví a životních podmínkách v jednotlivých zemích. Soukromé organizace pečující o krajany, jako byly YWCA, YMCA, Československý Červený kříž či Emigrační ústav při Masarykově Akademii práce, pomáhaly zahraničním krajanům, např. při repatriaci krajanů do vlasti.⁵⁴⁸

Zákon o vystěhovalectví⁵⁴⁹ stanovil podmínky pro emigraci československých občanů a zároveň s ním vyšly i příručky, které tento zákon přibližovaly a radily vystěhovalcům, kde a za jakých podmínek si mohou opatřit pas, víza, jízdenky na vlak a na loď. Praktické pokyny organizačního rázu bylo možno nalézt v publikaci *Co má vědět každý vystěhovalec* a ještě o něco podrobnější popis všech nutných úkonů s podrobným popisem dokladů, jež pro to byly potřeba přinesla *Příručka Čechoslováků v cizině*.⁵⁵⁰

⁵⁴⁶ Jaroslav Španihel, *Adresář zahraničních Čechů*, Praha 1911, s. 5.

⁵⁴⁷ Viz pozn. 546. Přehledy důležitých organizací, československých zastupitelských úřadů v cizině a shromážděných adres zahraničních krajanů vycházely tiskem již před první světovou válkou. Adresář zahraničních Čechů je zachován z let 1909–1911. Seznam dalších příruček viz F. Štědroňský, *Zahraníční krajanské noviny, časopisy a kalendáře do roku 1938*, Praha 1958.

⁵⁴⁸ Stanislav Brandejs, *Náš vystěhovalecký problém a jeho finanční stránka*, Praha 1927, s. 16–17.

⁵⁴⁹ Zákon o vystěhovalectví byl Národním shromážděním přijat dne 15. února 1922. Sb. z. a n. 1922/71. Otázkou vydávání cestovních pasů, právního rozboru zákonů a pohybu osob mezi jednotlivými státy se věnoval Jan Rychlík. Viz Jan Rychlík, *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848–1989*, Praha 2007, s. 12–16.

⁵⁵⁰ R. Pelantová, *Co má vědět každý vystěhovalec*, b. m., b. r. Příručka Čechoslováků v cizině, b. m. b. r.

Každý československý občan, který chtěl svou vlast opustit, si musel opatřit pas⁵⁵¹ a visum do cílové země.⁵⁵² Na Slovensku měly právo vydávat pasy Okresní úřady, Policejní ředitelství a komisariáty, na Podkarpatské Rusi hlavnoslužnovské úřady a v Čechách a na Moravě Okresní správy politické. Zde dostal vystěhovalec list s datem žádosti o pas a s číslem, pod kterým byla tato žádost zaslána na Ministerstvo sociální péče. Cestovní list/pas vystěhovalecký se od cestovního listu lišil pouze viditelným označením, že se jedná o list vystěhovalecký. Pokud cestoval do zámoří, bylo nutné obrátit se na pobočku lodní společnosti v Praze, na její vystěhovaleckou kancelář⁵⁵³, která mu zajistila dopravu z Prahy až do místa nového pobytu.

Občané Slovenska a Podkarpatské Rusi se museli po zažádání o pas podrobit zdravotní prohlídce ve Státní zdravotní revisní vystěhovalecké stanici Svatobořicích.⁵⁵⁴ Poté se i s občany českých zemí ubytovali ve Vystěhovalecké stanici v Libni v Praze. Zde jim byl vydán pas. Většinou se pak za doprovodu zřízence kanceláře vystěhovalecké společnosti⁵⁵⁵ vydali na zastupitelský úřad, konzulát nebo vyslanectví, zvolené země, kde požádali o udělení víza.⁵⁵⁶ Když si zabezpečili místo na lodi, doprovodil je tento zřízenec k vlaku a v přístavním městě byli ubytováni v domech společnosti. Na lodi cestovali většinou 3. lodní třídou, která byla nejlevnější. Poplatek obsahoval i prostou stravu a nejnutnější lékařské zajištění. Péče vystěhovalecké společnosti končila buď v zámořském přístavu, nebo zajišťovala ještě následnou dopravu vystěhovance až do jeho nového domova.⁵⁵⁷

VI/1/1 Úmluva o usazování – podmínky pro vystěhovance

Podmínky pro usazování československých občanů v Íránu byly právně dořešeny až v roce 1930. Do té doby nebyla vyřešena např. otázka exteritoriality a jurisdikce, ale de

⁵⁵¹ Sb. z a n. 1922/71, 171.

⁵⁵² Velmi dobře shrnul pramennou základnu k vystěhovalectví obecně Jaroslav Vaculík, *Češi v cizině 1850–1938*, Brno 2009, s. 5–16. Dále viz Vladimír Zahradníček, Marcela Linková, *Krajanská sbírka Knihovny Náprstkova muzea, soupis českých a slovenských krajanských tisků zahraničních a literatury o českém a slovenském vystěhovalectví*, Praha 1994.

⁵⁵³ Povolení k přepravě vystěhovalců vydávalo Ministerstvo sociální péče. Každý podnikatel dopravy musel zřídit v Praze svou vystěhovaleckou kancelář, která byla nucena vést veškeré knihy o přepravě československých vystěhovalců v češtině. Cestovním kancelářím bylo zakázáno prodávat lodní lístky vystěhovalcům. Sb. z. a n. 1922/71. Podniků oprávněných dopravovat československé vystěhovance bylo 16 (F. Mězl, *Výklad zákona o vystěhovalectví a prováděcího nařízení k němu*, Praha 1924.).

⁵⁵⁴ Národní archiv (dále NA), fond Ministerstvo zahraničních věcí – výstřížkový archiv (dále MZV-VA), Večer. Dne 1. února 1923. Vystěhovalectví v naší republice.

⁵⁵⁵ F. Mězl, *Výklad zákona o vystěhovalectví a prováděcího nařízení k němu*, Praha 1924. K dopravě vystěhovalců z Československa bylo oprávněno jen 16 společností. Každá musela mít v Československu svou kancelář a své knihy musela vést v češtině.

⁵⁵⁶ R. Pelantová, *Co má vědět každý vystěhovalec*, b. m., b. r.

⁵⁵⁷ Srov. pozn. 556. Sb. z. a n. 1922/71.

facto (ačkoli ne de iure) požívali českoslovenští státní příslušníci ta samá práva jako státy kapitulační. Tyto nejasnosti byly vyřešeny na základě úmluvy o usazování mezi Československem a Íránem, uzavřené v říjnu 1930. Podle I. a II. článku úmluvy měli občané Československa právo na zacházení dle zásad mezinárodního obecného práva a požívali ochranu podle íránských zákonů a úřadů. Každý, kdo se podrobil zákonům a nařízením platným v Íránu, měl právo se v zemi usadit či cestovat a to bez omezení. Obě země si však ponechaly možnost svou přistěhovaleckou politiku změnit⁵⁵⁸. Nové nařízení by se pak týkalo všech států, tzn. nesmělo být namířeno nerovnoprávně vůči jednomu z nich. V článku I. je výslovně uvedeno: „*Ve všech těchto oborech nesmí býti s nimi zacházeno nepříznivěji než s příslušníky státu požívajícího nejvyšších výhod.*“

V následujících člancích byly uvedeny podmínky pro jednotlivce i firmy, za kterých mohly v Íránu provozovat svou činnost. Opět zde nenarážíme na žádná větší omezení kromě opatření vyplývajících ze státního monopolu. Podle článku III.: „*Příslušníci každého z obou smluvních států budou požívatí na území druhého státu zacházení, jež jest poskytnuto příslušníkům státu požívajícího nejvyšších výhod, pokud jde o právo provozovati obchod, průmysl, živnost neb povolání, a nejde-li ani o státní monopol ani o využití monopolu povoleného státem.*“ Stejně tak akciové a obchodní společnosti mohly v druhé smluvní zemi podnikat podle zákonů a nařízení v té zemi platných a za stejných podmínek jako podniky států požívající nejvyšší výhody. Daně a dávky placené jednotlivci i společnostmi byly ustanoveny jako u vlastních příslušníků dané země, což bylo ovšem pro evropské státy do té doby nezvyklé, neboť cizinci požívali ve většině zemí Blízkého východu značná hospodářská privilegia. Írán v roce 1928 jednostranně a plošně zrušil kapitulační výsady a dal tak západním mocnostem jasně najevo své směřování k rovnoprávnému postavení se všemi svými obchodními partnery.

V dalších ustanoveních úmluvy, jež se vztahují na práva a majetek, a to jak movitý tak nemovitý, je ze stejného důvodu vydělení „vlastních a cizích“ státních příslušníků, neboť zde bylo s občany druhého smluvního státu zacházeno jako s příslušníky státu požívajícími nejvyšších výhod. Důvod byl nasnadě, cizinci žijící v Íránu měli jistá práva a privilegia, ale zároveň i určitá omezení. Pro cizí státní příslušníky byla stanovena velmi přísná pravidla pro domovní prohlídky a ochranu obchodních knih a účetních záznamů.

⁵⁵⁸ NA, fond Ministerstvo sociální péče (dále MSP), k. č. 3994, sl. Persie, č. j. 8977. Zpráva vyslanectví RČS v Teheránu s. d., na MZV dorazila dne 5. srpna 1931. Dne 6. června 1931 vstoupil v platnost nový zákon o vstupu, pobytu a průjezdu cizinců Íránem. Každý cizinec měl povinnost se do 48 hodin nahlásit na policii v místě svého pobytu, musel prokázat svou totožnost a národnost. Vízum, které vydávaly íránské zastupitelské úřady sídlící v cizině, platilo pouze na 30 dnů a povolení k trvalému pobytu bylo možné získat jedině od íránské policie.

Tyto formální zásahy podléhaly platným zákonům vztahujícím se na příslušníky státu požívající nejvyšší výhody. Zároveň ovšem cizinci nesměli v Íránu vlastnit půdu, mohli si ji pouze pronajmout.

Článek VIII. shrnoval nejdůležitější ujednání: „*S příslušníky z každého z obou smluvních států bude na území druhého státu ve všem, co se dotýká ochrany jejich osob a majetku, soudy a úřady zacházeno stejně jako s příslušníky státu požívajícího nejvyšších výhod.*“ To ve svém důsledku znamenalo, že po zrušení kapitulací měli českoslovenští občané stejná práva jako občané států, které před i po první světové válce náležely ke kapitulacím mocnostem a požívaly veškeré výhody z toho plynoucí, a ke kterým se Československo celá dvacátá léta pokoušelo přiblížit z pozice nástupního státu Rakousko – Uherska.

Z výše řečeného vyplývá, že se českoslovenští občané v jakémkoliv počtu, kdykoliv a z jakýchkoliv důvodů mohli vydat do Íránu, kde směli cestovat a kdekoliv se usazovat. V jistých záležitostech s nimi bylo zacházeno jako s občany státu požívajícího nejvyšší výhody, a nebo jako s občany Íránu. To bylo důležité především v otázce soudnictví, neboť cizinci byli souzeni pouze podle laického práva a nevztahovalo se na ně právo a soudnictví islámské. Íránské právo však bylo stále přijímáno s nedůvěrou, ačkoli bylo postupně „poevropšťováno“ pod vlivem francouzských poradců při íránském ministerstvu spravedlnosti.⁵⁵⁹ Československý občan si mohl v této zemi zakoupit nemovitost, provozovat živnost, řemeslo a obchod téměř bez omezení. Nemohl si zakoupit půdu, ale vzhledem k běžné praxi pronajímání půdy za podíl vkladu pronajímatele (půda, voda, nářadí, osivo, zvířata) mohl podnikat i v zemědělské.

VI/2 Írán – životní podmínky

Cesta do Íránu vedla několik směrů. Často byla využívána železniční doprava přes území sovětského svazu do Baku a odtud dále do Teheránu, což zabralo dohromady asi tři dny a cestujícím bylo doporučeno, aby si potravu na tuto dobu vzali s sebou. Trasa vedla z Prahy přes Varšavu, Zdolbunov, Šepetovku, Kyjev a Rostov do Baku po železnici s jedním přestupem v Šepetovce. Z Baku do Pahlevi vedla lodní doprava a z Pahlevi do Teheránu jezdily autobusy.⁵⁶⁰ Další možností byla trasa vlakem přes Turecko do Sýrie,

⁵⁵⁹ Viz podkapitola II/4/1 Vnitřní politika, reforma správy, práva a soudnictví.

⁵⁶⁰ NA, fond MSP, k. č. 3994, sl. Persie, č. 438/32 adm. Zpráva Vyslanectví RČS v Teheránu ze dne 18. května 1932. Vystěhovalecká informace o Persii.

auty dále do Bagdádu a následně do Teheránu. Jednalo se o poměrně dlouhou cestu, jejíž cena se odvíjela nejen od vlakové třídy, ale též výběrem společnosti, jež podnikala jízdu ze Sýrie do Iráku. Vedle známé Nairn Company provozovaly tuto živnost některé menší firmy, které nabízely daleko nižší cenu za přepravu, ovšem cestovní pohodlí a rychlost jízdy se nedaly ani v nejmenším srovnat s pohodlnými autobusy.

Podmínky života v Íránu byly značně odlišné od střední Evropy. Írán je velmi rozlehlou zemí, jež je tvořena rozsáhlou náhorní plošinou v nadmořské výšce kolem 1000 m. Hory, které ji obklopují a částečně oddělují úrodnou provincii Mázandarán od ostatních částí, zadržují vláhu a celá plošina tak musí být zavlažována uměle. Hlavní město Teherán, kam především vystěhovalci mířili, bylo díky této poloze pro život Evropana snesitelnější. Teploty se tam v létě pohybovaly okolo 30 °C. Jižní oblasti Íránu dosahovaly v létě též vysokých teplot a narozdíl od severu se tam hojně vyskytovala cholera. Tyfus a malárie patřily mezi další nemoci, které ohrožovaly Evropany. Cestovatelé i vystěhovalci se mohli nechat naočkovat, bylo doporučeno očkování proti tyfu, choleře a neštovicím, a běžně se během pobytu užíval chinin. Velkým problémem byl nedostatek pitné vody. Například Teherán sváděl pitnou vodu z hor, ovšem otevřenými koryty. Pouze britské velvyslanectví mělo vlastní vodu vedenou potrubím a za poplatek tuto vodu zprostředkovalo dalším Evropanům. Ani elektrický proud nebyl až do výstavby elektrárny Škodovými závody v Teheránu v tomto městě samozřejmostí a stále se během jeho výpadků používaly petrolejové lampy.⁵⁶¹

Země navíc postrádala dopravní infrastrukturu, na jakou byl středoevropan zvyklý, obchod byl závislý na dopravních podmínkách, které se zhoršily v zimním období, kdy nebylo možné projet některé horské průsmyky a v létě, kdy se pro horké počasí nedaly některé výrobky převážet. Dopravu v Teheránu představovala koňská tramvaj, nájemné drožky a automobily zámožných Íránců a Evropanů.

VI/3 Nesnáze vystěhovalectví

Právě v souvislosti s výše nastíněnými podmínkami je nutné si uvědomit, že vystěhovalci z Československa měli jen velmi nejasné povědomí o životních podmínkách v Íránu, kde navíc nenalezli ani žádné zázemí pro radu a pomoc během prvních dnů svého

⁵⁶¹ Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR (dále AMZV), sekce I1-I2, Diplomatický sbor, Teherán, k. č. 100, Zprávy z československého vyslanectví v Teheránu vyplňované do předtištěných formulářů. Životní a zdravotní poměry v sídle úřadu. NA, MSP, k. č. 3994, sl. Persie, č. 438/32 adm. Zpráva Vyslanectví RČS v Teheránu ze dne 18. května 1932. Vystěhovalcká informace o Persii.

působení v nové zemi. V Teheránu ani v žádném jiném městě v Íránu nebyl až do roku 1927 československý zastupitelský úřad a neexistovalo tam až téměř do konce třicátých let 20. století ani žádné přirozené centrum⁵⁶² okolo československého klubu, který by vydával časopis či provozoval českou školu. Podle konzulátu byla jen malá šance na „*udržení národnosti*“⁵⁶³, neboť mnoho československých občanů v cizině právě z důvodu malé četnosti vlastních krajanů splynulo s mezinárodní komunitou i jazykově a jejich děti již nemluvily česky a bylo pro ně jen přirozené přijmout občanství „*svého nového státu*“.

Předpoklady pro vystěhovalectví do Íránu byly po celá dvacátá a třicátá léta 20. století velmi špatné a přímé vystěhování bez smluvně zajištěného pracovního místa nebylo doporučováno. „*Všeobecné vyhlídky pro vystěhovalce jsou velmi špatné a nelze dosti důrazně varovati před vystěhováním do Persie. Doporučiti by bylo lze vystěhovalectví jenom těm, kdož mají písemnou smlouvu se seriosním podnikatelem.*“⁵⁶⁴ Koncem dvacátých let se situace trochu uvolnila v rámci stavby transíránské železnice, ale jednalo se jen o několik velmi kvalifikovaných míst v souvislosti se zaměřováním tratí⁵⁶⁵ a stavbou prvních dvou kratších úseků. V roce 1929 byla však stavba v důsledku inflace a rozsáhlého povstání v Šírázu na čas zastavena a konzul Miroslav Schubert varoval, že jedinou nadějí pro získání pracovního místa v Íránu mají elektrotechnici v důsledku rychlého nástupu elektrizace země.⁵⁶⁶ O rok později se vystěhovalcké podmínky dále zhoršily v důsledku inflace a opatření vlády, jež měla vést k jejímu omezení, měla negativní účinky jak na export, tak na podnikání v důsledku nedostatku a vázanosti deviz a zavedení monopolu zahraničního obchodu.⁵⁶⁷ „*Zavedením tohoto monopolu byl nejen všechn obchod, ale i všechno podnikání skoro úplně zastaveno. Situace je tak těžká, že cizí obchodní domy, které řadu let dobře prospívaly v Persii, jako např. Magazin Français, jsou postupně likvidovány. Vzhledem ke stagnaci obchodu garáže nemajíce nákladů, propouštějí své*

⁵⁶² V Egyptě bylo takovéto malé české centrum v pensionu Garden City, který vedli manželé Haisovi. Zde se setkávali nejen krajané v Egyptě usedlí, ale též cestovatelé, kteří tam nalézali malý český ostrůvek. Viz např. A. Jůnová Macková – H. Navrátilová – H. Havlůjová – L. Jůn, *Krásný, báječný, nešťastný Egypt!*, Praha 2009, s. 142–143 a A. Jůnová Macková, *Čechoslováci v Káhiře. Manželé Haisovi*, in: Obuchová, L. (ed), *Krajané ve starém Orientu*, Praha 2008, s. 62–68.

⁵⁶³ NA, MSP, k. č. 3971, inv. č. 3834, Roční zpráva o vystěhovalectví Konzulátu RČS v Teheránu pro Ministerstvo sociální péče ze dne 31. prosince 1927.

⁵⁶⁴ NA, MSP, k. č. 3971, inv. č. 3834, Roční zpráva o vystěhovalectví Konzulátu RČS v Teheránu pro Ministerstvo sociální péče ze dne 31. prosince 1927.

⁵⁶⁵ NA, MSP, k. č. 3971, inv. č. 3834, Tisková služba Ministerstva sociální péče, odd. H, č. 212. Článek z Lidových novin ze dne 4. ledna 1930, s. 4 (Odpovědní vydání). Čechoslováci v Persii. Světoběžníci – Ruští uprchlíci – Inteligence. Autor uveden pod přezdívkou BAJO. V tomto článku je zmíněn Čech, který pořizoval letecké snímky pro mapování území, kterým byla plánována transíránská železnice.

⁵⁶⁶ NA, MSP, k. č. 3971, inv. č. 3834, č. j. 852/29. Zpráva z Konzulátu RČS v Teheránu ze dne 7. října 1929. Periodická zpráva o vystěhovalectví za III. čtvrtletí.

⁵⁶⁷ Viz Kap. IV. – Československý obchod s Íránem v letech 1918–1938.

zaměstnance a jsou zavírány. Stavba transperské železnice se octla prozatím na mrtvém bodu, zaměstnanci na severním úseku dostali výpověď. V důsledku toho i několik čs. občanů, kteří byli až dosud zaměstnáni v garážích a při stavbě železnice, se octlo bez zaměstnání a nezlepší-li se poměry v brzku, což lze sotva očekávat, budou nuceni opustiti zemi. Za takových okolností není naděje najíti nějaké zaměstnání v Persii a jest před vystěhováním do Persie varovati.“⁵⁶⁸ Až v průběhu třicátých let, kdy byl budován iránský průmysl a stavba železnice pojala větší množství specialistů na různých pozicích. Především výstavba cukrovarů (a jejich následný provoz) a dalších průmyslových staveb pod vedením Škodových závodů umožnila několika desítkám československých občanů pracovat v Íránu. Stále se však nejednalo o nějaká převratná čísla a navíc většina těchto lidí v Íránu nezůstala natrvalo.

VI/4 Českoslovenští občané a krajané v Íránu

Pro dvacátá léta nejsou dochovány žádné podrobnější zprávy o počtu či národnosti československých občanů v Íránu.⁵⁶⁹ Podle údajů československého konzulátu z roku 1927 se jednalo o malé společenství 20–30 osob, které navíc žily v různých částech Íránu a tudíž nebylo možné vytvářet krajské spolky, zakládat školy, či finančně pomáhat nově příchozím krajanům. Ve zprávách, které zasílal československý konzulát a později vyslanectví na Ministerstvo zahraničních věcí v Praze, se od druhé poloviny dvacátých let objevuje zachycení velikosti, i když dosti neurčité, postupně se formující místní československé kolonie. Ve třicátých letech můžeme sledovat její velikost a národnostní složení jejích členů. Další zprávy o možnostech vystěhovalectví do Íránu s občasným výčtem různých povolání československých občanů usedlých v Íránu či s několika jmény

⁵⁶⁸ NA, MSP, k. č. 3994, sl. Persie, č. 477/31 adm. Zpráva vyslanectví RČS v Teheránu ze dne 18. dubna 1931. Periodická zpráva o vystěhovalectví za I. čtvrtletí 1931. K problému získání práce v Íránu bez předem dojednané smlouvy viz NA, MSP, k. č. 3994, Tisková služba ministerstva sociální péče, odd. H, č. 12350. Tisk označený zkratkou R Več. ze dne 6. června 1932. *Na stavbě cukrovaru v Persii dřou české dělníky.* Stížnosti československých dělníků v Íránu, že jim ČKD za práci na stavbě cukrovaru chtěla zaplatit stejně jako iránským dělníkům.

⁵⁶⁹ Prozatím není možné sledovat tuto komunitu pro předválečné období. Zachovalo se pouze několik zmínek v novinách. NA, MSP, k. č. 3994. Složka Írán. Tisková služba Ministerstva sociální péče, odd. H, č. 15851-5. A-Zet, ze dne 25. Října 1930. Kdy se uplatní naši inženýři a odborníci v Persii? „Před světovou válkou bylo i několik našich krajanů v Persii, hlavně v Teheraně. Všem se dařilo dobře a české jméno nabylo tu za krátkou dobu dobrého zvuku. Bohatí krajané pamatovali i na chudé a před lety založili tu fond (asi 160.000 Kč), ze kterého udělovali nově příchozím kolonistům bezúročný úvěr.“ Tato a podobné noticky v tisku však zatím nejsou potvrzeny žádným úředním zdrojem a je třeba samostatného výzkumu této problematiky.

krajanů byly zasílány na Ministerstvo sociální péče.⁵⁷⁰ Žádná jiná úřední evidence se k tomuto území nevztahuje.⁵⁷¹

Českoslovenští občané se usazovali především ve velkých městech, jako byl Teherán, Tabríz, Šíráz atd., ale jednalo se o velmi roztráštěnou kolonii tvořenou spíše jednotlivci. V roce 1927 se o ní konzul Miroslav Schubert⁵⁷² jen velmi stručně zmínil ve své zprávě z tohoto prvního roku jeho působení v Íránu: „*S krajaný – pokud se o nich konzulát dověděl – žijí úředníci ve stálém styku a to osobním v Tehránu a písemném mimo Tehrán.*“⁵⁷³ Neobjevila se ani zmínka o geografickém rozmístění či povolání členů této kolonie. Na rostoucí počet osob a větší sepětí s konzulátem poukazuje zpráva z druhé poloviny roku 1929: „*Čsl. kolonie stále pomalu vzrůstá. Pověštině jde o malé lidi, kteří našli zaměstnání a poměrně dobře se jim daří. Konzulát udržuje s nimi stálé styky osobní i písemné.*“⁵⁷⁴ Podobné hodnocení situace pokračovalo i ve zprávě z roku 1930, kde bylo zdůrazněno, že v Teheránu dosud neexistují žádné československé společnosti či spolky, které by sdružovaly krajaný.

Pro třicátá léta 20. století existují oficiální záznamy z vyslanectví, které udávají celkový počet a národnostní složení československých občanů, kteří se vystěhovali do Íránu. Počet členů kolonie pravidelně rostl. V roce 1930 žilo v Teheránu a několika dalších větších městech 55 osob, během jednoho roku jich 10 přibylo a v roce 1932 jich bylo již 70. Od roku 1933 do roku 1936 přibývalo v průměru 20 až 30 osob. Největší skok zaznamenala velikost kolonie v roce 1937, kdy přibylo 70 osob. V roce 1938 došlo k mírnému poklesu počtu československých občanů v Íránu a kolonie se zmenšila na 240 osob. Pokud tedy porovnáme počáteční stav 20 osob jako průměrný počet členů československé kolonie v Teheránu, tak v roce 1930 byl již její počet dvojnásobný, v roce 1935 téměř osminásobný a před druhou světovou válkou byl její počet vyšší dokonce

⁵⁷⁰ Ve fondu Ministerstva sociální péče uloženém v Národním archivu se dochovaly zprávy z československého zastupitelského úřadu v Teheránu z let 1927–1932. Složky jsou řazeny podle zemí a chronologicky, pozdější záznamy se nalézt nepodařilo.

⁵⁷¹ Záznamy o vystěhovalectví, které vedl Státní úřad statistický na základě počtu vydaných vystěhovaleckých pasů a počtu lidí, které uváděly vystěhovalecké společnosti, uvádějí Afriku jako celek, takže je nemožné zjistit, kolik lidí směřovalo do Egypta. Jediné použitelné materiály jsou ze zpráv vyslanectví, jež byly pravidelně jednou nebo dvakrát do roka zasílány na MZV. Část údajů lze získat i z materiálů MSP, jež obsahují jednotlivé statistické zprávy z pohraničních kontrolních stanic o pohybu obyvatelstva a dále statistické zprávy o vystěhovalectví pro jednotlivé roky období 1918–1938. Většinou se však jedná o předem dané formuláře, ve kterých není Egypt samostatně uveden. Československý ústav zahraniční si sice vedl přehledy o krajanech v zahraničí, ale neměl k dispozici žádné kompletní seznamy.

⁵⁷² Viz pozn. **Chyba! Záložka není definována..**

⁵⁷³ AMZV, sekce I1-I2, Diplomatičeský sbor, Teherán, k. č. 100, Zpráva za druhé pololetí 1927, Teherán.

⁵⁷⁴ AMZV, sekce I1-I2, Diplomatičeský sbor, Teherán, Zpráva za druhé pololetí 1929, Teherán.

dvanáctkrát.⁵⁷⁵ Tato čísla však zahrnovala pouze vystěhovalce, kteří do země dorazili s vystěhovaleckým pasem.

Pokud se podíváme na národnostní složení této kolonie ve třicátých letech, vidíme na první pohled markantní převahu Čechů a Slováků nad Němci, Maďary a Židy. Obyvatel Československa maďarské a židovské národnosti bylo v Íránu jen několik, jednalo se pouze o 2–3 osoby. V průběhu třicátých let počet Čechů a Slováků pravidelně stoupal, zatímco počet Němců se stále snižoval. Počáteční poměr dle evidence vedené na československém vyslanectví byl 70 % ku 24 %, v roce 1933 již 82 % ku 15 % a naprostou převahu v roce 1938 dokládá poměr 90 % ku 8 %.⁵⁷⁶

Celkový počet členů této kolonie však byl mnohem vyšší a to hlavně v důsledku přílivu zaměstnanců československých firem působících v Íránu. Zahrneme-li do těchto výčtů též odborníky z Československa na stavbu, provozování a řízení cukrovarů, inženýry a další technicky zaměřené odborníky, kteří v Íránu budovali průmyslové stavby, elektrárny atd. a stavěli mosty a tunely nově budované transíránské železnice, dostaneme se na počet kolem 500 osob.⁵⁷⁷ Všechny tyto osoby evidentně pro svůj přechodný, i když leckdy několikaletý pobyt, do úřední evidence vedené zastupitelským úřadem zaznamenány nebyly.⁵⁷⁸ Národnostní složení této skupiny československých občanů přechodně žijících v Íránu není možné na základě dochovaných pramenů uvést.⁵⁷⁹

VI/5 Pracovní možnosti v Íránu

Ve výše zmíněných zprávách nalezneme též informace o pracovních možnostech v Íránu. Írán byl především zemědělskou zemí, kde bylo pro cizince velmi problematické koupit vlastní půdu a pronájem byl velmi málo rentabilní. Industrializace země se teprve v průběhu třicátých let 20. století rozbíhala, stroje a zařízení dodávaly zahraniční firmy, které si své specialisty obstaraly z řad vlastních občanů a nekvalifikovaní dělníci byli najímáni v Íránu jako velmi levná síla. „*Vyhledky pro umístění dělníků necvičených jsou*

⁵⁷⁵ AMZV, sekce II-12, Diplomatičeský sbor, Teherán, k. č. 100, Zprávy vyslanectví v Teheránu v letech 1930–1938. Viz tab. č. 38: Přehled počtu vystěhovalců podle z Československa do Íránu v letech 1930–1938 (podle národnosti).

⁵⁷⁶ Viz tab. č. 38: Přehled počtu vystěhovalců podle z Československa do Íránu v letech 1930–1938 (podle národnosti).

⁵⁷⁷ Železnice byla budována z přístavu Bander Šápúr v Perském zálivu do Bander Šáh na pobřeží Kaspického moře v letech 1927–1938. Více viz podkapitola II/4/5 Dopravní infrastruktura.

⁵⁷⁸ K tomu např. údaje o počtu zaměstnanců Škodových závodů v Íránu. AMZV, sekce IV., k. č. 311, č. Exp. FR/6819/384. Vyjádření Škodových závodů ke clearingové smlouvě pro MZV ze dne 26. února 1937.

⁵⁷⁹ Na základě několika desítek dochovaných jmen je možné pouze spekulovat, že většina těchto lidí byla české národnosti.

Tab. č. 38: Přehled počtu vystěhovalců z Československa do Íránu v letech 1930–1938 (podle národnosti).

Rok	Češi	Slováci	Němci	Maďaři	Židé	Celkem
1930	37	2	13	2	1	55
1931	45	2	15	2	1	65
1932	52	0	15	2	1	70
1933	90	0	16	3	1	110
1934	100	0	26	3	1	130
1935	110	20	17	3	3	153
1936	132	22	20	3	3	180
1937	197	22	25	3	3	250
1938	197	21	19	0	3	240

Zdroj: AMZV, sekce I1-I2, Diplomatický sbor, Teherán, k. č. 100, Zprávy vyslanectví v Teheránu v letech 1930–1938.

velmi špatné. Lepší vyhlídky by byly pro dělníky cvičené, především pro strojníky a šoféry...Vyhlídky pro samostatné obchodníky a živnostníky jsou špatné. Perští živnostníci jsou velmi zruční a přitom velmi laciní, takže soutěž evropského živnostníka by byla příliš těžkou. V úvahu by přišel nejvýše živnostník mající dostatečný kapitál na zakoupení vlastních strojů...Vyhlídky pro služebné jsou velmi špatné, protože perští služebníci jsou známí svojí obratností a skromností...Vyhlídky pro svobodná povolání jsou jenom tehdy, uzavře-li se smlouva předem. V úvahu přichází vlastně jenom stát jako zaměstnavatel.⁵⁸⁰ Z výše uvedeného jasně vyplývá, že zaměstnání mohli v Íránu sehnat pouze specializovaní řemeslníci a živnostníci s vlastním počátečním kapitálem

Další pracovní příležitosti byly spjaty s pronikáním československých firem do Íránu: inženýři, stavitelé a specializovaní dělníci, kteří se uplatnili při stavbě cukrovarů, železnice, silnic, tunelů a mostů, specialisté na provoz cukrovarů a v neposlední řadě též strojvůdci, kteří zaučovali íránské strojvůdce v počátcích fungování železnice. Většina těchto pozic (jednalo se většinou o pozice dočasné, smlouvy byly uzavírány na rok a poté prodlužovány) však byla obsazena v Praze a nedoporučovalo se hledat zaměstnání až přímo v Íránu. „Pokud čsl. firmy v Persii provádějí stavby, posílají k jejich provádění pracovní síly ze svých zaměstnanců a potřebují-li dělníky necvičené, najímají se přímo v Persii, kde jich je dostatek. Je proto třeba varovati, aby se tam nikdo nevydával hledati zaměstnání.“⁵⁸¹

Zpráva Ministerstva sociální péče pro Československý ústav zahraniční doslovně uváděla podobné varování. Její výčet povolání, která se mohla v Íránu uplatnit, zároveň ukazoval postavení Československých občanů v Íránu: „Československých příslušníků v Iranu nežije mnoho, něco je jich v Teheráně a nejbližším okolí. Jsou to jednak řemeslníci, jako strojníci, zámečníci, montéři, truhláři, jednak inženýři a jiní techničtí odborníci, které si do Iranu s sebou vzaly československé podnikatelské firmy, které tam obdržely zakázky na stavby.“⁵⁸²

⁵⁸⁰ NA, MSP, k. č. 3971, inv. č. 3834, Roční zpráva o vystěhovalectví Konzulátu RČS v Teheránu pro Ministerstvo sociální péče ze dne 31. prosince 1927.

⁵⁸¹ NA, MZV-VA, k. č. 1602. Složka Írán. Národní politika ze dne 2. srpna 1934. *V Persii není vyhlídek pro vystěhovalce.* (autor neuveden).

⁵⁸² NA, MSP, k. č. 3994, č. j. H1113-14/6. V Praze dne 1. července 1935. Zpráva Ministerstva sociální péče pro Československý ústav zahraniční. Informace pro vystěhovalce o Iranu.

VI/6 Československá kolonie v Íránu ve dvacátých letech 20. století

Podchytit československou kolonii na počátku dvacátých let by nebylo možné bez cestopisů a článků československých cestovatelů a krajanů, kteří Íránem projížděli, či se v něm na několik let usadili. Stali se na určitou dobu součástí československé kolonie v Íránu a ve svých dílech pak zaznamenali osudy jejích členů.⁵⁸³

Prvním dokladem o této kolonii po roce 1918 je pravděpodobně svědectví Karla Roitha (před 1. sv. válkou ředitel rafinérie bratří Nobelů v Baku), který ve své knize *Z Baku do Teheránu*, popsal svou třínedělní pracovní cestu do Teheránu v roce 1913. Československou kolonii přechází pouze konstatováním, že potkal v Teheránu pět krajanů, kteří se zabývali především zahradnickou činností. V předmluvě z roku 1919 k výše zmíněné knize, kterou napsal jeho bratr Jindřich Roith, je citován článek Karla Pelanta, *Zárodek české kolonie v Persii* (Večer, č. 28, ze dne 14. února 1919), podle nějž vyjmenovává české krajany usedlé v Teheránu v tomto roce. Byli to Vaculný z Bytřice pod Hostýnem, bývalý šáhův vinárník, poté zahradník; Protiva, majitel zahradnictví a vinic; Bureš, úředník finančního íránského úřadu; Goluch, mechanik; Šenger, úředník textilní společnosti.

V letech 1921–1923 žil v Íránu Jan Kolář⁵⁸⁴, československý inženýr, který se do Íránu dostal v důsledku ruské revoluce (od roku 1916 pracoval v Baku jako ředitel arzenálu). Jan Kolář pracoval na celnici v přístavu Enzeli a poslední rok získal místo jako městský inženýr v Reštu. Svůj pobyt v Rusku a na Blízkém východě popsal ve své knize *Na vlnách revoluce a v zemi věčných ohňů*.⁵⁸⁵

Při své cestě do Československa přes Teherán, Bagdád a Bejrút se inženýr Kolář setkal s majitelem zahradnictví V. Protivou, s vrchním zahradníkem šáha Aloisem Čumpelíkem⁵⁸⁶ a s obchodním jednatelem ministerstva obchodu Jaroslavem Slávkem⁵⁸⁷. Ve dvacátých letech byli tito krajané oporou pro československé občany žijící v Teheránu.

⁵⁸³ Karel Roith, *Z Baku do Teheránu*, Praha 1919.

⁵⁸⁴ Jan Kolář (1883–1934), v roce 1903 odešel do Gdaňska, kde studoval techniku, poté působil u AEG v Berlíně, od roku 1910 působil v Petrohradu a během války zastával funkci ředitele arzenálu v Baku. V roce 1921 odešel do Íránu a roku 1923 se kvůli zdravotním problémům, především malárii, vrátil do Československa. Zemřel v roce 1934.

⁵⁸⁵ Jan Kolář, *Na vlnách revoluce a v zemi věčných ohňů*, Praha 1936. Knihu k vydání připravila jeho manželka Františka Kolářová-Vlčková.

⁵⁸⁶ Dalším zahradníkem v šáhových službách byl Alois Čumpelík, který pobýval v Teheránu do roku 1923, kdy odjel na zotavenou do Čech, do Mnichovic u Prahy. Zemřel v Mnichovicích v roce 1925. Viz Josef Hříbek, *V zemi lva a slunce. Črty z cest napříč Persií II*, Praha 1927, s. 42.

⁵⁸⁷ Viz Kap. IV. – Československý obchod s Íránem v letech 1918–1938.

Kolář zmiňuje ve své knize postavení Slávka jako reprezentanta⁵⁸⁸ (i když samozřejmě neoficiálního) Československa.⁵⁸⁹

Z novinových článků, cestopisů československých cestovatelů, knih krajanů i ze zpráv československého konzulátu v Íránu máme doklad o působení vlivného krajana, pana Protivy⁵⁹⁰, Čecha, který přišel do Íránu jako zahradnický pomocník a vypracoval se na šáhova vrchního zahradníka a později založil v Íránu rozsáhlé zahradnictví (pěstoval růže a víno). Začal též s pěstováním cukrové řepy ve Veraminu.⁵⁹¹ Měl čtyři děti, dcery se provdaly za cizince a synové přijali Iránské občanství.⁵⁹² Z knihy Jana Koláře se dozvíme, že odešel z Československa někdy v 90. letech 19. století v Íránu žil až do své smrti v roce 1930. „Mezi nejznámější naše krajany náležel p. V. Protiva, majitel obrovského zahradnictví v Teheraně, který v dubnu letošního roku zemřel. Jeho syn založil severně od Teheranu v blízkosti Lahidžanu veliké čajové plantáže a pěstování bource morušového.“⁵⁹³

Počátkem dvacátých let 20. století procházel Íránem na své cestě do Turkestánu⁵⁹⁴ Josef Hříbek, který byl pověřen Václavem Girsou⁵⁹⁵ prozkoumáním hospodářských

⁵⁸⁸ V roce 1925 se například ujal záležitosti Otýlie Malé-Tatranské, která v Teheránu žádala britskou vládu o odškodnění za smrt manžela v Palestině, kde byli přepadeni během své cesty kolem světa. Ani v Palestině, ani v Teheránu se nedovolala u britských úřadů svého práva na odškodnění za smrt manžela a za své zranění (byla jí amputována ruka). Viz Archiv Národního muzea (dále ANM), dokumenty a fotografie Liberty Brožikové (v řízení k předání do archivu), korespondence osobní. Dopis Josefa Slávka, nedatovaný, pro Otýlii Malou-Tatranskou, ve kterém obhajuje její nároky a sděluje jí, aby ten dopis předala dále československým úřadům společně s vyjádřením britského vyslanectví ohledně celé záležitosti v Palestině. K Otýlii Malé-Tatranské více viz A. Jünová Macková – L. Jün – P. Přebinda – L. Brožiková, Zapomenutí globetrotter? *Cesta Karla a Otýlie Malých–Tatranských kolem světa 1922–1925* (v tisku).

⁵⁸⁹ Jan Kolář, *Na vlnách revoluce a v zemi věčných ohňů*, Praha 1936, s. 153–154.

⁵⁹⁰ Jan Kolář jej ve své knize popsal: „Pana Protivu, který žije v Teheranu již přes 30 let znal každý Čech, který tam zabloudil. Starší pán s prošedivělou bradkou, zastříženou do špičky a na hlavě kulu, perskou plstěnou čepičku.“ Jan Kolář, *Na vlnách revoluce a v zemi věčných ohňů*, Praha 1936, s. 153.

⁵⁹¹ Viz Josef Hříbek, *V zemi lva a slunce. Črty z cest napříč Persií II*, Praha 1927, s. 42 a Jan Kolář, *Na vlnách revoluce a v zemi věčných ohňů*, Praha 1936, s. 153.

⁵⁹² NA, MSP, k. č. 3971, inv. č. 3834, Roční zpráva o vystěhovalectví Konzulátu RČS v Teheránu pro Ministerstvo sociální péče ze dne 7. února 1928. Protiva žil v Teheránu přes třicet let, rodina již ani nemluvila česky.

⁵⁹³ NA, MZV-VA, k. č. 1602, Československá republika, ze dne 19. července 1930. Naši krajané v Persii. A dále o něm NA, MSP, k. č. 3994, sl. Persie, Tisková služba Ministerstva sociální péče, odd. H, č. 10467, Večerní České Slovo ze dne 12. července 1930. Čech majitelem největších čajových plantáží v Persii. Autor neuveden. „V Teheranu, hlavním městě Persie, měl největší zahradnictví náš krajan V. Protiva, který zemřel v dubnu letošního roku. Pěstoval ve svých obrovských zahradách hlavně růže, z nichž je lisován jedinečný růžový olej. Protiva měl však i skvělé vinice, pěstoval granátová jablka a na rozsáhlých pozemcích sklízel ročně spousty mandlí.“

⁵⁹⁴ Turkestán – historické území ve střední Asii sahající od Kaspického moře po čínskou oblast Sin-Ťiang, na jihu zabíral severní část dnešního Afghánistánu. Podle Ottova slovníku naučného se politicky dělil na tři části Turkestán Ruský, Turkestán Východní a Turkestán Afghánský. Josef Hříbek se chtěl dostat především do Turkestánu Ruského.

⁵⁹⁵ Václav Girsu (1875–1954), český lékař a diplomat, od roku 1901 působil jako chirurg v Kyjevě, během 1. světové války organizoval československý odboj v Rusku. Od roku 1917 působil jako předseda Svazu čs. spolků na Rusi, podílel se na práci Odbočky čsl. Národní rady na Rusi, ve Vladivostoku zařizoval transport

poměrů v Turkestánu.⁵⁹⁶ Kvůli poměrům v Rusku na počátku 20. let však tato výprava nebyla do Turkestánu vpuštěna a její členové se vypravili přes Teherán do Bagdádu a zpět a do Československa. V Teheránu se setkali se členy československé komunity: „*Od pana Protivy jsme se dozvěděli, že v Teheranu a jeho okolí jest docela i malá česká kolonie: pan Čumpelík, vrchní zahradník šachovy zahrady v Došan Tapé v blízkosti Teheranu, p. Bureš, úředník perského finančního ředitelství, p. Vaculný, bývalý šachův zahradník, nyní vinárník, p. Baloun, bývalý rakouský válečný zajatec, jenž utekl z Turkestanu ze zajetí, usadil se zde a jest majitelem hotelu ‚Evropa‘ a poslední dobou se zde usadil náš krajan J. Slávek.*“⁵⁹⁷

Čumpelík, Protiva a Slávek nebyli jen jakýmsi kulturním ústředím komunity, ale působili též jako centrum hospodářské. Kolář s Hříbkem zmiňují nejen pokusy o zavádění pěstování cukrové řepy a vznik česko-iránské řepařské společnosti (jež se pravděpodobně velmi brzy rozpadla), ale též vznik česko-iránské obchodní společnosti s kapitálem okolo 750 000 Kč, která se měla stát oporou nově vzniklému Československu pro navazování obchodních styků a usnadnění československého hospodářského pronikání do Íránu. Její působení pravděpodobně stálo na těchto třech osobách a s jejich odchodem z Íránu či ukončením podnikání se rozpadla i tato společnost.⁵⁹⁸

Z dalších krajanů uváděly již úřední zprávy konzulátu RČS k roku 1928 obchodníka v Tabrízu, dva strojníky zaměstnané v arzenálu v Teheránu, natěrače v Tabrízu, který v tomto roce odešel dále do Bejrútu, v německé letecké společnosti Junkers pracovala občanka Československa německé národnosti jako cizojazyčná korespondentka.⁵⁹⁹ U americko-německého syndikátu pověřeného počátečními pracemi na transiránské železnici pracovali tři českoslovenští inženýři, dva Češi a jeden Němec, jeden

čsl. legií do Usa a od listopadu 1919 působil jako zástupce čsl. vlády na Sibiři (měl hlavně zajistit přesun čsl. legií do Československa. V roce 1921 se stal zástupcem ministra zahraničních věcí E. Beneše, poté působil jako československý diplomat v Polsku, Finsku a Jugoslávii.

⁵⁹⁶ Příslušníci československého vojska na Sibiři byli vysíláni na výpravy k prozkoumání hospodářské situace okolních zemí, jedna z těchto výprav, nazvaná Turkestánská výprava se v roce 1920 vypravila do Turkestánu (lodí z Vladivostoku do Bambaje a dále přes Indii do Beludžistánu a Íránu, odkud měli pokračovat dále na sever do Turkestánu. Členy výpravy byli vedoucí Josef Hříbek, dále Václav Láska, Miroslav Háša a ruský kapitán Vjačeslav Kuzmin najatý jako tlumočnick.

⁵⁹⁷ Josef Hříbek, *V zemi lva a slunce. Črty z cest napříč Persií II*, Praha 1927, s. 42 a 45.

⁵⁹⁸ Josef Hříbek, *V zemi lva a slunce. Črty z cest napříč Persií II*, Praha 1927, s. 47. „*P. Protiva s jinými našimi krajany a perskými obchodníky založil česko-perskou společnost obchodní s kapitálem 700.000 Kč. Velké poslání mají naši krajané v Persii. Mohou se státi důležitou oporou při navazování obchodních styků s touto pro nás celkem neznámou zemí a mohou hráti značnou úlohu v našem hospodářském podnikání.*“ Jan Kolář, *Na vlnách revoluce a v zemi věčných ohňů*, Praha 1936, s. 154. „*Příčiněním pana Slávka a Protivy byla založena i českoperská obchodní společnost s kapitálem asi 750.000 Kč.*“ V úředních pramenech se mi žádnou zmínku o této společnosti nepodařilo najít.

⁵⁹⁹ NA, MSP, k. č. 3971, inv. č. 3834, Roční zpráva o vystěhovalectví Konzulátu RČS v Teheránu pro Ministerstvo sociální péče ze dne 7. února 1928.

kreslič, jeden účetní a několik dělníků.⁶⁰⁰ Jistou kuriozitou byl i truhlář, který v roce 1928 přijel do Íránu na kole a vzhledem k nedostatku finančních prostředků pro další toulky světem, zůstal tento globetrotter v Teheránu a společně s nejmenovaným íránským občanem založil prosperující truhlářskou dílnu.⁶⁰¹

VI/7 Československá centra v Íránu ve třicátých letech 20. století

Československá kolonie v Íránu neměla až do druhé poloviny třicátých let 20. století žádný oficiální spolek. Důležitými centry byly zastupitelský úřad, konzulát a posléze vyslanectví v Teheránu a společenství zaměstnanců Škodových závodů.

Zastupitelský úřad byl oficiálním centrem pro československé občany v Íránu a to samozřejmě hlavně pro ty, kteří sídlili v hlavním městě a blízkém okolí. Konzulát a vyslanectví byly pro krajany oporou politickou a hospodářskou, stejně jako kulturní. V jeho knihovně bylo možné číst české knihy a české noviny, které jen s několikadenním zpožděním přinášely zprávy nejen z vlasti, ale též komentáře o světovém dění, které jinak mohli sledovat pouze z britského či francouzského tisku. Zastupitelský úřad pořádal oslavy politického rázu, jako bylo výročí vzniku Československé republiky či narozeniny prezidenta T. G. Masaryka, ale též slavnosti při významných příležitostech jako například návštěvy československých orientalistů nebo známých cestovatelů. Oficiálně se pak chargé d'affaires účastnil různých slavnostních večírků zaměstnanců československých průmyslových podniků působících v Íránu: „Vzhledem k poměrně malému počtu krajanů a jejich roztržitosti stýkalo se vyslanectví převážně jen s jednotlivci. V předvečer národního svátku byl přednosta ve Veraminu (asi 50 km od Teheránu), kde byl vystavěn a dán do provozu Akc. spol. dříve Škodovými závody cukrovar a kde je větší kolonie čsl. Přednosta úřadu se zúčastnil hostiny uspořádané touto veraminskou kolonií na oslavu národního svátku.“⁶⁰² O rok později, v roce 1935 navštívil československý chargé d'affaires též krajanské kolonie sdružené kolem výstavby a provozu cukrovaru v Keredži, Šahi a Šahabadu a setkal se s inženýry a montéry Škodových závodů, kteří stavěli mosty v provincii Mázandarán.⁶⁰³ V roce 1937 došlo k oficiálním návštěvám dalších cukrovarů

⁶⁰⁰ NA, MSP, k. č. 3971, inv. č. 3834, Zpráva z Konzulátu RČS v Teheránu ze dne 24. listopadu 1928. Persie-stavba železnice-žádosti čsl. inženýrů.

⁶⁰¹ NA, MSP, k. č. 3971, inv. č. 3834, č. j. 24/29 adm. Roční zpráva z Konzulátu RČS v Teheránu o vystěhovalectví ze dne 10. ledna 1929.

⁶⁰² AMZV, sekce I1-I2, Diplomatický sbor, Teherán, k. č. 100, Zpráva za rok 1934, Teherán.

⁶⁰³ AMZV, sekce I1-I2, Diplomatický sbor, Teherán, k. č. 100, Zpráva za rok 1935, Teherán.

postavených Škodovými závody⁶⁰⁴ a dne 19. srpna uspořádal Vladimír Fric dětskou zahradní slavnost.⁶⁰⁵ Na těchto zdánlivě obyčejných ukázkách můžeme velmi dobře sledovat nejen růst těchto malých kolonií, které již netvořili jednotlivci, nýbrž celé rodiny, ale též nárůst důležitosti této skupiny lidí, která se dokázala sdružit dohromady, pořádala společné kulturní akce a začala být v zemi známá. Propagace jména Československé republiky byla zajištěna kvalitní prací zaměstnanců československých podniků a jejich výrobky. Vždy a všude si našla své místo též československá hudba. Z března 1938 máme dochovanou zmínku o koncertu československé hudby. V tomto roce byl též ministerstvem školství a národní osvěty darován univerzitní knihovně v Teheránu soubor překladů z československé literatury.

V roce 1935 vzniklo jakési prvotní oficiální centrum zaměstnanců Škodových závodů v Teheránu, i když nejprve pouze ve formě jídelny. „*V tomto roce zřízena byla v Teheráně společná jídelna pro Čechoslováky, kamž docházejí hlavně zaměstnanci Sociétés Iranienne Škoda. Tato jídelna má býti rozšířena brzy na klub čsl. Jinak v Iranu není žádných čsl. společenských středisek.*“⁶⁰⁶ V roce 1937 se svého zřízení konečně dočkal i dva roky očekávaný klub, tedy první oficiální klub československých občanů v Íránu. Prvotním podnětem bylo zrušení jídelny sl. Růžičkové, ve které se zaměstnanci Škodových závodů stravovali. Byla založena nová jídelna a při ní vznikl klub. S. I. S. uvolnila na jeho zařízení 15 000 Rls., které měly být spláceny z přebytků rozpočtu a zároveň přispívala na jeho provoz 1000 Rls. měsíčně.⁶⁰⁷ Klub byl oficiálně schválen jako soukromý podnik⁶⁰⁸ dne 25. dubna 1938 jako knihovna, čítárna a jídelna pro firemní zaměstnance. S. I. S. tento klub sice částečně dotovala, ale většinu financí na svůj provoz si musel zajistit svou činností, tedy hlavně provozem zaměstnanecké restaurace.⁶⁰⁹ Pro provoz bylo nutné najít osoby, které by se o klub starali a zodpovídali by jak za jeho účetnictví, tak za dodržování pořádku. Správa klubu se skládala ze tří členů: vedoucí hospodářství, účetní a pokladník Antonín Roškot (účetní S. I. S.), zástupce konstruktivy Karel Růt (vrchní účetní), zástupce S. I. S. Václav Řebíček.⁶¹⁰ V roce 1938 měl již klub

⁶⁰⁴ Viz Kap. V. – Pronikání československých firem do Íránu.

⁶⁰⁵ AMZV, sekce č. I., k. č. 100, Zpráva za rok 1937, Teherán.

⁶⁰⁶ AMZV, sekce I1-I2, Diplomatický sbor, Teherán, k. č. 100, Zpráva za rok 1935, Teherán.

⁶⁰⁷ Státní oblastní archiv Plzeň (dále SOA Plzeň), fond Škodovy závody 1918–1938, S. I. S. Teheran, k. č. 106, sl. č. 55., v Teheránu dne 20. října 1937, Zřízení úřednické mensy a klubu.

⁶⁰⁸ Vzhledem k tomu, že se jednalo o soukromý klub, nemusel být úředně povolen a neměl ani stanovy.

⁶⁰⁹ SOA Plzeň, fond Škodovy závody 1918–1938, S. I. S. Teheran, k. č. 106, sl. č. 55. Dokumenty k návrhům k založení a k samotnému založení klubu z let 1937–1938.

⁶¹⁰ SOA Plzeň, fond Škodovy závody 1918–1938, S. I. S. Teheran, k. č. 106, sl. č. 55, v Teheránu dne 7. června 1938. Účtárna.

základní vybavení (bylo třeba obstarat vše od nábytku jídelny po kuchyňské vybavení), mezi které patřilo i rádio, tedy spojení s rodnou vlastí, Československem.

Klub byl navštěvován též chargé d'affaires Vladimírem Fricem, který tak propojil dva československé ostrůvky v Íránu – vyslanectví a zaměstnance pracující pro Société Iranienne Skoda v Teheránu.⁶¹¹ „*Společná jídelna pro Čechoslováky byla letos přeměněna v československý klub, pro nějž najata byla již budova, jinak je však jeho činnost prozatím v začátcích. Dosud pořádány jsou jen týdenní schůzky...a pro dívky čsl. kolonie byla uspořádána mikulášská slavnost.*“⁶¹²

VI/8 Zaměstnanci Škodových závodů

Díky činnosti S. I. S. (dojednávání obchodů Škodových závodů, prodej zbraní), stavbám cukrovarů a dalších továren a významných budov po celém Íránu se ve třicátých letech 20. století rozrostla i československá kolonie v této zemi. První zaměstnanci Škodových závodů a později zaměstnanci S. I. S. dorazili do Íránu na konci roku 1933. Jen na stavbu šesti cukrovarů vysílaly své dělníky a inženýry ve třech etapách po přibližně 24 osobách, z nichž někteří pak zůstávali i v následující etapě.⁶¹³

Škodovy závody a jejich zaměstnanci vytvořily vedle československého zastupitelského úřadu přirozené krajské centrum, které bylo navštěvováno cestujícími Čechoslováky a stalo se velmi užitečným například pro automobilisty. Když do Íránu v roce 1936 (během své cesty kolem světa) zavítali Břetislav Jan Procházka a Jindřich Kubias, kteří patřili ke skupině takzvaných dálkových jezdců, se svým vozem Škoda Rapid, využili opravu svého vozu ve Škodových garážích a strávili v Teheránu několik dní za doprovodu vedoucího garáží Fogla a ředitelů S. I. S. Josefa Žandy a Haucka.⁶¹⁴

„V ředitelství Škodových závodů jsme velmi vřele uvítáni. Poznávám zde roztomilého ředitele Žandu, který mne zatím sháněl po celém Teheránu. Přijíždí sem i Kubias a jsme představováni českému personálu, přičemž dotazy, co jest doma nového, neberou konce. ... Na oběd zajíždíme do klubu, kde poznávám řadu Čechoslováků zde

⁶¹¹ AMZV, sekce I1-I2, Diplomatický sbor, Teherán, k. č. 100, Zpráva za rok 1937, Teherán.

⁶¹² AMZV, sekce I1-I2, Diplomatický sbor, Teherán., k. č. 100, Zpráva za rok 1937, Teherán.

⁶¹³ K zaměstnancům podílejícím se na stavbě a řízení cukrovarů v Íránu viz podkapitola V/2/2 Československé cukrovarny v Íránu.

⁶¹⁴ B. J. Procházka, *Automobilem kolem světa*, Praha 1938, s. 83 n. Břetislav Josef Procházka (1898–1973), majitel známých pražských garáží, automobilový jezdec.

*pracujících a mezi nimi i inženýra Vychodila, který bydlel řadu let přímo vedle domu mého otce.*⁶¹⁵

V roce 1934 se v Íránu konal mezinárodní kongres orientalistů a oslavy tisíciletí básníka Firdúsího⁶¹⁶. Za Československo se této akce zúčastnil profesor Karlovy University Jan Rypka⁶¹⁷, který přednesl přednášku o básnickém metru u íránského básníka Firdúsího. Po skončení kongresu zůstal Rypka v Íránu na ročním studijním pobytu. Postřehy z této cesty popsal v knize *Íránský poutník*, ve které mnohokrát zmínil svůj úzký vztah k československé komunitě, zejména k Jaroslavu Turkovi, jednomu z ředitelů Sociétés Iranienne Skoda, se kterým podnikl mnoho pracovních výletů po Íránu.⁶¹⁸: „*Varámín... Před mýma očima vystupuje obraz z loňské kampaně. [...] Doslovně na tisíce velbloudů přichází, aby složilo náklad cukrovky, odchází a opět se vrací, den ze dne po dobu kampaně, jako na zavanou však pro film mé kontakty. [...] Večerní směna uvolňuje některé inženýry a my se s nimi ubíráme do soukromých bytů. Rozsvícený vánoční stromek, svědek právě uplynulých svátků, nám vypravuje o kouzlu domova a vlasti v daleké cizině.*“⁶¹⁹

Zaměstnanci Škodových závodů patřili mezi československé občany přechodně zaměstnané v Íránu. V evidenci vedené československým vyslanectvím v Teheránu se tudíž nevyskytovali. Jejich role však vzhledem k jejich počtu a postavení některých z nich (ředitelé cukrovarů, vrchní inženýři na stavbách jako byla elektrárna v Teheránu atd.) a díky založení klubu byla v rámci československé komunity v Íránu nepominutelná.

VI/9 Českoslovenští občané a stavba transíránské železnice

Kromě zaměstnanců Škodových závodů a dalších firem, které v Íránu podnikaly, můžeme vysledovat ještě jednu malou kompaktní skupinu osob, která se do Íránu dostala až na samém konci v této práci sledovaného období. Transíránská železnice, budovaná

⁶¹⁵ B. J. Procházka, *Automobilem kolem světa*, Praha 1938, s. 84–85.

⁶¹⁶ Ferdoussi–Abú Al-Kásim Mansúr (934–1020), významný íránský básník, ve své *Knize Králů* představil dějiny Íránu od dob mýtů po konec sasánovské dynastie v polovině 7. st. n. l.

⁶¹⁷ Jan Rypka (1886–1868), orientalista, profesor turecké a novoperské literatury (řádný profesor Univerzity Karlovy od roku 1930), překladatel z turečtiny a perštiny, jeden ze zakládajících členů Orientálního ústavu. V letech 1921 a 1922 byl na studijním pobytu v Istanbulu a v letech 1934 a 1935 v Íránu. O své cestě do Íránu napsal cestopis *Íránský poutník*, Praha 1947.

⁶¹⁸ Société Iranienne Skoda, známá pod zkratkou S. I. S. byla založena v prosinci 1933 jako zastupitelská firma Škodových závodů, jež jednala s íránskými firmami na základě plné moci od Škodových závodů, jménem a na účet Škodových závodů. Více viz SOA Plzeň, Škodovy závody 1918–1938, S. I. S. Teherán, k. č. 106, sl. 53, Koncept zastupitelského ujednání.

⁶¹⁹ Jan Rypka, *Íránský poutník*, Praha 1947, s. 422–423.

s obrovským úsilím íránským šáhem po celá třicátá léta, byla dokončena v roce 1938. Kromě nákupu lokomotiv a vagónů bylo třeba též zaučit íránské strojvůdce a k tomuto úkolu byl proveden nábor v Československu. O jejich činnosti, strastech a slastech během jejich pobytu v Orientu se dozvídáme pouze z novinových článků.

Inženýr Miroslav Jiránek pracoval pro Škodovy závody v roce 1935, kdy se podílel na stavbě jednoho z mostů transíránské železnice v Sirvanu, na území obývaném Kurdy. Spolu se svými spolupracovníky prožil půl roku v místě, kde nejbližší město Kermanšáh, ve kterém bylo možné nakoupit potraviny, bylo vzdáleno 200 km. On sám o svém pobytu v Íránu napsal: „*Persie žádá muže, nejen dokonale obeznámené s odbornými vědomostmi, nýbrž i muže tvrdých rukou a nezlomné energie. Práce uprostřed lidí, pod jejichž částečným evropským nátěrem se skrývá divokost, tlumená jen silnou rukou císařovou, práce ve vraždícím horku na pustých pláních, vzdálených sta kilometrů od městeček a větších obydlí, na místech vyčerpávajících a hubících lidský organismus tropickými nemocemi, tato práce vyžaduje plné muže.*“⁶²⁰

Inženýr Jiránek popsal též podmínky práce zaměstnanců Škodových závodů při stavbě cukrovaru v Marvdaštu, která započala v prosinci roku 1934. Marvdašt je pouštní náhorní planina ve výšce 1800 m n. m., která je v zimě částečně pod sněhem a teploty v létě tam na slunci dosahují 70–80 °C. Místo bylo dostupné z Teheránu buď poštovním autobusem, který urazil cestu za čtyři dny, nebo osobním automobilem, který trasu překonal v poloviční době. Potraviny a nápoje se dovážely z Teheránu, ale pro špatnou sjízdnost některých silničních úseků a díky stylu jízdy íránských řidičů⁶²¹, bylo zásobování nepravidelné. „*Auta často končí na cestě v troskách. Rozbité nákladní vozy v propastech, na příšerné cestě od Perského zálivu jsou tu samozřejmostí.*“⁶²²

Kontakty československých firem a organizací s Íránem pokračovaly i během druhé světové války. Ve své práci pokračovala nejen Société Iranienne Skoda, jež stála u zrodu moderního íránského průmyslu, ale v Íránu zůstali též českoslovenští strojvůdci, kteří zaučovali íránský personál na transíránské železnici.⁶²³ Do Íránu se vypravili v březnu 1939. O jejich práci jsme informováni především z tisku. *Večer* otiskl několik článků, které popisují cestu a životní postřehy z Íránu. V lednu 1940 byl otištěn dopis jednoho ze strojvůdců, pro kolegy v Čechách: „*Je zde v Íráně hodně Čechů. Každou chvíli potkáš*

⁶²⁰ NA, MZV-VA, k. č. 1602. Složka Írán. Ing. Miroslav Jiránek, *Iran – země velkého šacha*. Národní Listy ze dne 4. ledna 1936.

⁶²¹ Viz např. B. J. Procházkova, *Automobilem kolem světa*, Praha 1938, s. 85–86.

⁶²² NA, MZV-VA, k. č. 1602. Složka Írán. Ing. Miroslav Jiránek, *Iran – země velkého šacha*. Národní Listy ze dne 4. ledna 1936.

⁶²³ Tato železnice byla dokončena až v roce 1938, do té doby byly provozovány jen některé kratší úseky.

skupinu, která mluví česky. Z nás 40 strojvůdců tu zůstalo asi patnáct nebo 17. Jsme všichni zdraví a těšíme se na návrat.“⁶²⁴ Podle zmínek z tohoto dopisu, měl tento strojvůdce vysoký plat⁶²⁵, uvykl klimatickým podmínkám a přizpůsobil se životu v zemi. Několik dní poté vyšel článek strojvedoucího Šimra, který zůstal v v Teheránu, kde byl s dalšími šesti kolegy ubytován přímo na nádraží, v přízemním domku z nepálených cihel. O své práci napsal: „Já jsem jezdil s nákladním vlakem na trati Teheran – Ghom, dlouhé 190 km. Trať jsem jezdil denně sem a tam. Na tamější horké podnebí a řídký vzduch není to výkon právě nemalý. Po práci jsem buď pral prádlo, nebo jsme odcházeli do města za českými kamarády. Českým střediskem je tady hotel Demavent, pojmenovaný podle nejvyšší perské hory. Tady scházejí se všichni Škodováci a strojvedoucí.“⁶²⁶

V roce 1941 vyšel článek, který pravděpodobně navazoval na tyto informace. V tomto roce se totiž část strojvedoucích, kteří v roce 1939 odešli do Íránu, vrátila zpět do Československa. Strojvedoucí Hanus popsal jejich cestu⁶²⁷ za prací, pobyt v zemi a samozřejmě zmínil i Československou komunitu: „Po týdenním cestování vlakem jsme se pak snadno dostali železnicí do Teheranu. Zde jsme snadno našli českou kolonii Škodova podniku s ředitelem Žandou. S jinými zde usídlenými Čechy se scházejí o čtvrtcích v české restauraci na třídě La Lazar. Majitelkou je Arménka a mluví tak dobře česky, že byste jí od Česky nerozeznali. Měli jsme velkou radost, protože zde bylo živo jako v Praze U Fleků nebo v Černém pivovaře. Dostali jsme zde buchty s mákem, koláče, jitrnice a dokonce vepřovou se zelím a s českým pivem. V teheránském pivovaře vede výrobu český sládek a oblíbený mok má značku Argo. Dostane se zde i plzeňské.“⁶²⁸

O dalších osobnostech československé komunity v Íránu se dozvídáme pouze okrajově a zlomkovitě opět z různých novinových článků a z cestopisů. V roce 1941 se o

⁶²⁴ NA, MZV-VA, k. č. 1602, Večer, ze dne 19. ledna 1940. *Český strojvůdce píše z Persie*. Autor neuveden.

⁶²⁵ NA, MZV-VA, k. č. 1602, Polední list, ze dne 19. dubna 1940. *Naši lidé v Persii*. Autor neuveden. Tento článek komentuje vysílání oborníků do ciziny a cituje z článku ze železničních listů, který byl použit již v článku viz pozn. 624. Uvádí další podrobnosti např. k platu, který měl strojvůdce, jenž po druhém zvýšení pobíral výplatu 2500 rialů a pro pohodlný život v té době stačilo 1000 rialů.

⁶²⁶ NA, MZV-VA, k. č. 1602, Večer, ze dne 27. ledna 1940. *Pražský strojvedoucí vypravuje. Český život v Teheranu*. Autor neuveden. Do Íránu se dostali na základě inzerátu, který byl vyvěšen v topírnách. Měli se přihlásit zájemci o dvouletou službu v Íránu. V článku je zajímavá též zmínka o stravě, kterou jim připravovala manželka jednoho z kolegů, což jim umožnilo lépe si zvyknout na odlišné typy jídel, které byly hlavně mnohem masnější a více kořeněné než česká kuchyně. Jako hlavní složky potravin uvedl rýži, ovoce, zeleninu a chléb. Důvodem k návratu pana Šimra z Íránu bylo příliš horké podnebí.

⁶²⁷ NA, MZV-VA, k. č. 1602, Večerní České Slovo, ze dne 18. května 1941. *Zážitky Čechů za pobytu v Iranu. Česká muzika v Iranu. Čeští strojvedoucí na iránských tratích*. Autor neuveden. Článek téměř totožného znění otiskl i Telegraf ze dne 28. května 1941. Čeští strojvedoucí na iránských tratích. Česká muzika v Iranu. Autor neuveden. Jeli vlakem přes Sovětský svaz po trase Moskva – Rostov – Baku a dále lodí po Kaspickém moři na hranice s Íránem a po železnici do Tehránu. Cesta jim zabrala týden.

⁶²⁸ NA, MZV-VA, k. č. 1602, Večerní České Slovo, ze dne 18. května 1941. *Zážitky Čechů za pobytu v Iranu. Česká muzika v Iranu. Čeští strojvedoucí na iránských tratích*. Autor neuveden.

jedné u nich zmínil inženýr Bejček: „*Kromě českých strojvedoucích na železnicích, inženýrů a jiných zaměstnanců v cukrovarech jsou v Iranu též čeští hudebníci, z nichž v první řadě dlužno uvést virtuosa K. J. Zoubka, který již přes rok působí jako profesor na konservatoři v Teheranu.*“⁶²⁹

VI/10 Povolání členů československé kolonie v Íránu

Zprávy československého konzulátu respektive vyslanectví v Teheránu, jež se týkaly vystěhovalecké problematiky, se dochovaly především ve fondu ministerstva sociální péče. Dvě z těchto zpráv se podrobněji věnovaly rozboru povolání československých občanů žijících v Íránu. Výčet povolání členů československé kolonie v Íránu z poloviny roku 1929 přinesl zajímavý pohled na její složení. V tomto roce se kolonie rozrostla o tato povolání: samostatný truhlář, samostatný obuvník, vychovatelka, truhlář, lékař, zámečnick, dále o tři inženýry, technika a několik dělníků pracujících pro železniční syndikát. Konzulát zprostředkoval práci pro zemědělského inženýra, který pracoval pro ministerstvo veřejných prací jako odborník pro pěstování cukrové řepy, pro bankovního úředníka, jenž získal místo v Perské Národní bance jako ředitel pobočky v Kermanu, a pro strojního inženýra.⁶³⁰

Podobný výčet, i když ne tak podrobný se zachoval z roku 1932. „*Počet čl. příslušníků v Persii Čechů a Němců stále usedlých je asi 50. Z toho v Teheráně a nejbližším okolí asi polovina. Většinou jsou to drobní řemeslníci jako strojníci, zámečníci, montéři, truhláři, z nichž pouze jediný má samostatnou živnost.*“⁶³¹ Za přechodně usedlé bylo dále považováno asi 20 osob najatých íránskou vládou na práce spojené se stavbou a provozem cukrovaru v Keredži.

Na těchto výčtech můžeme vidět variabilitu povolání středních vrstev. Velké československé firmy obchodující v Íránu vysílaly především do Teheránu několik svých zástupců, inženýrů, obchodníků. ČKD a Škodovy závody pak rozšířily výše zmíněný výčet o cukrovarnické specialisty, chemiky a inženýry, kteří pak stáli v čele těchto cukrovarů.

Československá kolonie v Íránu, ačkoli nebyla početná, vytvořila zázemí pro nově přicházející krajany a její společenská centra okolo vyslanectví a při Škodových závodech

⁶²⁹ NA, MZV-VA, k. č. 1602, Venkov ze dne 13. července 1941. Ing. A. V. Bejček, *Země lva a slunce: Iran. Cesta kolem světa za 52 týdnů.*

⁶³⁰ NA, MSP, k. č. 3971, inv. č. 3834, č. j. 593/29 adm., Zpráva z Konzulátu RČS v Teheránu ze dne 3. července 1929. Periodická zpráva o vystěhovalectví za II. čtvrtletí 1929.

⁶³¹ NA, MSP, k. č. 3994, sl. Persie, č. 438/32 adm. Zpráva vyslanectví RČS v Teheránu ze dne 18. května 1932. Vystěhovalecká informace o Persii.

v Teheránu byla úspěšně rozvíjena. Naprosto odlišná situace pak byla v menších městech či na venkově, kde českoslovenští občané žili pouze jednotlivě (samozřejmě ještě po určitou dobu vznikala přechodná, několikaletá centra okolo staveb jednotlivých cukrovarů a dalších továren, mostů, tunelů atd.). Do Íránu přicházeli především vzdělaní a technicky specializovaní lidé spojení s podnikáním československých firem, neboť levná pracovní síla v Íránu neumožňovala téměř žádné uplatnění námezdním dělníkům. Pokud se do Íránu vydali samostatní dělníci či úředníci, nenalezli lépe placenou práci než na úrovni dělníků íránských a to i u československých firem, které si své specializované síly vybrali rovnou v Československu mezi svými zaměstnanci.

Kolonii tvořili, kromě několika desítek československých občanů dlouhodobě pobývajících především v Teheránu, především zaměstnanci velkých československých firem (ČKD, Škodovy závody). Ti v Íránu pobývali jen krátkodobě (ať již na jednu řepnou kampaň či na několik let při výstavbě cukrovarů) a dle potřeb byli vystřídáni další specializovanou sílu. Můžeme říci, že téměř celá kolonie byla propojena s československým hospodářským pronikáním do Íránu a že se na něm velmi aktivně podílela.

Na úplný závěr této kapitoly bych odcitovala článek z československého tisku, který ve své době plně vystihoval důležitost a poslání krajanů pro Československo, respektive pro jeho exportní kruhy. „*Naši krajané v Persii mají velké poslání. Mohou se státi oporou při navazování obchodních styků s touto pro nás celkem neznámou zemí. Jest tudíž jen na našich povoláných činitelích, aby využili co možno nejvíce zkušeností našich krajanů, žijících v Persii.*“⁶³² Krajané byli oporou jak nově přicházejícím zástupcům exportních firem a zástupcům československého státu, tak cestovatelům, kteří se do Íránu vydávali za poznáním. Zástupci československých exportních firem, kteří se v Íránu na nějaký čas usadili, propagovali československé zboží v Íránu a podávali informace o íránském trhu. Není ovšem možné říci, že by role československých občanů, trvale či přechodně žijících v Íránu, byla zásadní pro československé hospodářské pronikání do Íránu.

⁶³² NA, MZV-VA, k. č. 1602, Československá republika, ze dne 19. července 1930. *Naši krajané v Persii*. Autor neuveden.

Závěr

Československá zahraniční a hospodářská politika se ve dvacátých letech 20. století realizovala především v rámci Evropy. Její politické zájmy se obracely k vítězným mocnostem první světové války, Francii a Velké Británii. Hospodářské vazby Československa na Německo a státy bývalé rakousko-uherské monarchie však tuto koncepci narušovaly. S nástupem velké hospodářské krize došlo k ještě většímu rozštěpení československého politického a hospodářského směřování. Ve třicátých letech 20. století bylo Československo donuceno zásadně reorganizovat zahraniční obchod. Autarkní tendence evropských zemí a Spojených států amerických vedly k redukci světového obchodu a Československo začalo ve větší míře hledat nové trhy. Postupně se mu podařilo proniknout na zámořské trhy vzdálených, do té doby československému obchodu neznámých, zemí.

Jednou z oblastí, kde se československý export uchýlil, byl Blízký východ. Z hlediska politických zájmů Československa nehrál Blízký východ prvořadou úlohu, ale stál spíše na okraji zájmů. Ekonomicky však tato oblast do budoucna představovala slibné odbytíště pro československý exportní průmysl. Československé zastupitelské úřady se v první fázi hospodářského pronikání do těchto zemí staly opěrnými pilíři československých exportních firem. Na Blízkém východě byly nejprve zakládány honorární a efektivní konzuláty ve druhé polovině dvacátých let (výjimku tvořily Egypt a Turecko, kde byla založena vyslanectví v roce 1923 respektive 1926). Ve třicátých letech pak byly dva z nich, konzuláty v Iráku a Íránu, povýšeny na vyslanectví.

Vzájemné vztahy Československa a Íránu byly nevyvážené. Írán neměl v Československu žádný zastupitelský úřad, íránské zájmy v Československu zastupoval od roku 1925 íránský vyslanec v Římě. Íránský vývoz do Československa byl ve dvacátých letech mizivý a ve třicátých letech se dál především prostřednictvím Omnipolu, který zařizoval nákupy v Íránu i prodej v Československu. Nejdůležitější aktivitou íránského vyslance v Římě tak bylo jednání o politických a hospodářských smlouvách Íránu a Československa. Po vzniku československého konzulátu v Teheránu se jednání postupně přesunula do Íránu.

Československo založilo efektivní konzulát v Teheránu v roce 1927, ale po zrušení kapitulací o rok později byl jeho vedoucí úředník postaven do nelehké situace v souvislosti se zrušením konzulárních výsad. Povýšení konzulátu na vyslanectví v roce 1930 mělo dvě

hlavní příčiny. Ve třicátých letech se v souvislosti s industrializací a budováním dopravní infrastruktury v Íránu zvýšil československý vývoz do této země a začaly se tam vyvážet též zbraně. Postavení vyslance při jednáních v souvislosti se státními průmyslovými i zbrojnými zakázkami a následně s jejich realizací zajišťovalo jednodušší přístup k íránským ministrům a výhodnější pozici při vyjednáváních. Dalším důvodem byla složitá a zdouhavá jednání při přípravě politické a hospodářské smlouvy, které se přesunula z Říma, kde sídlil íránský vyslanec pověřený zastupováním íránských zájmů v Československu., do Teheránu. Tím došlo ke zrychlení a zefektivnění těchto jednání.

Hlavním úkolem zastupitelského úřadu bylo informovat ministerstvo zahraničních věcí a jeho prostřednictvím pak další ministerstva a obchodní kruhy v Československu o hospodářsko-politické situaci v Íránu. Ze zpráv vyslanectví zasílaných na ministerstvo zahraničních věcí v Praze je možné sledovat evidenci jednotlivých úkonů úřadu. Od konce dvacátých let se postupně činnost úřadu proměňovala a jednání politického rázu nahrazovala jednání povahy hospodářské.

Vyslanectví zastávalo úlohu prostředníka mezi československou a íránskou vládou při vytváření právně-politického rámce – smlouvy o přátelství a úmluvy obchodní a úmluvy o usazování – pro působení československých občanů a exportních firem v Íránu. Zrušení kapitulací a přijetí úmluvy o usazování znamenalo ztrátu exteritoriality a příslušnosti ke konzulárním soudům. Československo sice tuto výsadu nemělo de iure, ale de facto ji využívalo. Na základě úmluvy o usazování bylo zaručeno, že s příslušníky druhého státu bude nakládáno jako s příslušníky vlastními, respektive jako s příslušníky jakéhokoliv jiného státu. Českoslovenští občané tak měli de iure zaručeno stejné zacházení jako občané států, kteří do té doby požívali kapitulčních výsad. V praxi to ovšem znamenalo, že spadali pod íránské soudy, a ačkoli v Íránu došlo za vlády šáha Rezy Pahlavího k reformám soudním i právním (dle evropských vzorů), stále panovala velká obava z íránských soudů.

Na základě obchodní úmluvy si obě země vzájemně poskytly doložku nejvyšších výhod na dovoz zboží. Pro československé exportéry to znamenalo, že s jejich zbožím bude nakládáno stejně, jako se zbožím ostatních států, tedy především států, které byly dříve zvýhodněny kapitulčními výhodami. Pro íránské exportéry představovala tato úprava v obchodním styku s Evropou rovné výsady. Porovnáme-li však hodnoty československého exportu do Íránu a íránského exportu do Československa, zjistíme, že ze strany Československa byl tento ústupek z hlediska zisku z celních plateb zanedbatelný.

Naopak československý export do Íránu neustále stoupal a z bilance zahraničního obchodu těchto zemí jsou jasně patrné výhody této smlouvy pro Československo.

Československo-iránská obchodní výměna byla determinována třemi základními faktory. Státní hospodářskou politikou obou zemí, vytvořením zprostředkovatelské obchodní sítě a polohou Íránu. Československé exportní firmy narážely v Íránu nejprve na kapitulační systém, který zvýhodňoval státy požívající kapitulační výhody a posléze na monopol zahraničního obchodu a regulaci exportu pomocí kontingentů a devizové vázanosti. Nesporně důležitým faktorem byla otázka vlastního mechanismu odbytu československého zboží, který byl zprvu zajišťován reexportem přes zahraniční, převážně německé a rakouské exportní firmy a postupně se realizoval prostřednictvím československých a iránských komisionářských a zastupitelských firem sídlících v Íránu. Velké československé firmy jako Škodovy závody či ČKD měly v Teheránu své exponenty či přímo dceřinou firmu. Roli informátora a propagátora zahraničních trhů sehrál Exportní ústav československý v letech 1935–1938 a nemalou měrou se propagací, informacemi, výukou jazyků a udělováním stipendií zasloužil též Orientální ústav ve třicátých letech 20. století. V neposlední řadě měla na vzájemný obchod vliv i poloha této země. Vzdálenost Íránu od střední Evropy byla obrovská a v době meziválečné byla cesta komplikovaná i z hlediska technického – na Blízkém východě téměř neexistovala infrastruktura. Doprava velmi prodražovala konečnou cenu vyvážených komodit a československé zboží tak často nebylo konkurenceschopné vůči zboží zahraničních konkurentů.

Československý vývoz do Íránu rostl pravidelně od roku 1924 do roku 1937, kdy se dostal těsně pod hranici 200 mil. Kč, což byl patnáctinásobek oproti roku 1929. Můžeme říci, že tento vysoký růst byl ovlivněn dosti neobvyklým množstvím státních zakázek, které Československo v průběhu třicátých let získalo, a které podstatným způsobem zvýšily československý vývoz do Íránu. Stejně pravidelně stoupal ve dvacátých (ovšem jednalo se jen o malé hodnoty pod sledovanou hranicí 0,5 mil. Kč) i ve třicátých letech iránský vývoz do Československa, přestál značný pokles v letech 1930–1933, kdy se dostal na polovinu ve srovnání s rokem 1929, aby se v roce 1938 dostal téměř na dvojnásobek konjunkturálního roku 1929. Po celé meziválečné období byla bilance československo – iránského obchodu pro Československo aktivní. Ve dvacátých letech dosahovalo toto aktivum částky 6–9 milionů Kč, ale ve třicátých letech se toto číslo mnohonásobně zvýšilo. Díky velkým státním zakázkám na dovoz zbraní pro iránskou armádu, dosáhl v roce 1937 československý vývoz čtrnáctinásobné hodnoty oproti roku 1929 a aktivum jeho zahraničního obchodu s Íránem bylo 190 mil. Kč.

Nárůst objemu zahraničního obchodu Československa s Íránem byl dán především československým vývozem a hlavně změnou struktury československého vývozu do Íránu. Zatímco ve dvacátých letech představoval lehký průmysl 93 % (v roce 1924) respektive necelých 80 % (v roce 1928) celkového československého vývozu do Íránu, pak ve třicátých letech dominoval těžký průmysl, který dosáhl 40% (v roce 1932) respektive 90 % (1937). Československo vyváželo ve třicátých letech do Íránu zbraně, munici a strojní zařízení, které svou hodnotou převyšovaly vývoz cukru a textilního a obuvnického průmyslu ve dvacátých letech.

Mezi československými firmami obchodujícími s Íránem se profilyovaly především tři zbrojovky – Škodovy závody, ČKD a Zbrojovka Brno. Škodovy závody založily v Íránu akciovou společnost Société Iranienne Skoda, která sjednávala obchody (většinou) jménem a na účet Škodových závodů. Společně s Konstruktivou postavily několik továren (cementárny, továrny na zpracování tabáku, elektrárny). Získaly státní zakázku na strojní zařízení šesti cukrovarů (tři z nich postavily a jeden později přemístily). Československé firmy tak vybavily sedm (ČKD dodala strojní zařízení pro cukrovar v Keredži) z osmi íránských cukrovarů a všech osm bylo řízeno odborníky z Československa. Škodovy závody se podílely téměř 90 % na celkovém československém obchodu s Íránem (bez zbraní). Od roku 1932 do poloviny roku 1938 vyvezly Škodovy závody do Íránu zboží za přibližně 200 mil. Kč (celkový československý vývoz do této země v letech 1932–1938 činil 597,5 milionů Kč, z čehož ovšem přibližně 300 mil. Kč představoval vývoz zbraní). Škodovy závody však realizovaly též zakázky ve službách a práci prováděných ve spojení se stavbami cukrovarů a vedení několika jejich prvních kampaní, prací spjatých s elektrifikací, s tabákovým monopolem atd., stavbou železnice a nových silnic (mosty) v hodnotě přibližně 300 mil. Kč.

Československé zbrojovky se významnou měrou zasloužily o vyzbrojení Íránské armády. Do Íránu byly v průběhu třicátých let vyváženy pušky, kulometry, polní houfnice a tanky. Obchod se zbraněmi byl obchodem specifickým, neboť se všeobecně vymykal pravidlům nastoleným pro zahraniční obchod. Československé zbrojní obchody zaznamenaly období svého rozkvětu ve třicátých letech, tedy v době, kdy byly zahraničnímu obchodu kladeny ze strany Íránu nejružnější překážky (kontingenty, dovozní povolení, exportní certifikáty, devizové povolovací řízení). Obchod se zbraněmi nebyl těmito opatřeními omezován. Podstatná část plateb za československé zbraně pocházela z íránského rezervního fondu v Londýně, který obsahoval platby APOC za podíl íránské vlády na těžbě ropy v Íránu. Zbrojní zakázky tak nebyly ovlivněny nedostatkem deviz,

který značně omezoval zahraniční obchod Íránu. V letech 1930–1938 vyvezly československé zbrojovky do Íránu zbraně v hodnotě přibližně 405 mil. Kč, což bylo 55 % celkového československého vývozu do Íránu. Na vývozu zbraní ve třicátých letech participovaly Zbrojovka Brno 225 mil. Kč (55,5 %) Škodovy závody 149 mil. Kč (37 %) a ČKD 31 mil. Kč (7,5 %). Podle íránských statistik vydal Írán v době vlády šáha Rezy Pahlavího za zbraně pro svou armádu 18 mil GBP. Propočty skutečně vydaných finančních objemů odhadl Mohammad Gholi Majd na 4,5 mil. GBP. Pro československý vývoz zbraní byl však ochoten připustit pouze částku 350 000 GBP. Propočty představené v kapitole *Československo a budování moderní armády v Íránu* však dokládají minimální vývoz v hodnotě 3,3 mil. GBP. Z toho vyplývá, že podíl československých zbrojovek na dovozu zbraní do Íránu byl mnohonásobně vyšší, než doposud uváděné údaje, a že československé zbraně hrály podstatnou úlohu při vyzbrojování íránské armády.

Odpověď na otázku, jaká byla úloha československé kolonie v Íránu, je nesnadný úkol především v důsledku malé dochované pramenné základny. Kolonie byla svým počtem ve dvacátých letech téměř zanedbatelná, k nárůstu počtu členů dochází až ve třicátých letech v souvislosti s působením československých firem v Íránu. Můžeme ji rozdělit na rezidenty a na přechodné členy, kteří působili v Íránu jen dočasně v rámci nějaké firemní zakázky. Komisionáři a zpravodajové spjatí s Exportním ústavem československým představovali opěrnou síť pro československé firmy exportující do Íránu, jednak zprostředkováním obchodu a jednak podáváním zpráv o hospodářské situaci Íránu a jeho trhu, informacemi o praktických záležitostech spjatých s vývozem – balení zboží, trasa cesty, získání exportních certifikátů atd. Zaměstnanci československých firem v Íránu, obzvláště dceřiné společnosti Škodových závodů, Société Iranienne Skoda, dojednávali v Íránu státní zakázky a podíleli se na jejich realizaci. Pobočka Omnipolu pak zprostředkovávala nejen československý export do Íránu, ale podílela se i na podstatném rozšíření íránského exportu do Československa.

V rámci íránského zahraničního obchodu stálo Československo na 9. až 15. místě a zaujímal 0,5 až 2 % z celkového obratu íránského zahraničního obchodu uvedeného v íránských statistických pramenech. Pokud bychom k tomuto objemu hodnoty zboží připočítali vývoz zbraní, dostalo se Československo ve třicátých letech až na 4. místo. Pokud srovnáme vývoz (bez zbraní) nejdůležitějších obchodních partnerů Íránu s československým vývozem, nepředstavoval pro ně československý export velkého soupeře. Velká Británie s Indií, Sovětský svaz a ve třicátých letech Německo si udržely své pozice na íránském trhu. Československé pronikání do Íránu představovalo konkurenci pro

zahraniční firmy, ale nestalo se konkurentem pro celkový zahraniční obchod uvedených zemí směřující do Íránu. Československé aktivity v Íránu nebyly interesovanými zeměmi považovány za tak důležité, aby se promítly do vzájemných politických jednání s Československem.

Československo-iránské vztahy byly určovány především vztahy hospodářskými. Vztahy politické vyplývaly prioritně z potřeb československého exportu. Uzavření hospodářských a politických smluv bylo podmíněno jednostranným vypovězením kapitulací ze strany Íránu a nutností připravit smluvně dané podmínky pro československý export – uzavřít smlouvu s doložkou nejvyšších výhod. Írán patřil do zájmové domény československého průmyslu, respektive vývozní lobby těžkého průmyslu. Pilířem vzájemných vztahů se ve třicátých letech stal československý vývoz zbraní a munice, který představoval více jak polovinu hodnoty celkového československého vývozu do Íránu a vývoz technologických celků. V kontextu celkového československého vývozu nehrál československý vývoz do Íránu velkou úlohu. Československý export do Íránu tvořil ve třicátých letech v průměru pouze 1% z celkového československého exportu, ale pro Škodovy závody tato hodnota představovala v průměru (let 1933–1938) 9,4% z celkového obrátu Škodových závodů a 22 % z celkového obrátu obchodu se zahraničím.

Použité prameny a literatura

Použité prameny

Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR

Fond I. sekce (presidium) 1918–1939

Fond II. sekce (politický odbor) 1918–1939

Fond III. sekce (zpravodajský odbor) 1918–1939

Fond IV. sekce (národohospodářský odbor) 1918–1939

Fond V. sekce (administrativní odbor) 1918–1939

Fond VI. sekce (právní odbor) 1918–1939

Politické zpravodajství z Teheránu z let 1918–1938

Politické zpravodajství z Říma z let 1925–1928

Osobní spisy

Národní archiv

Fond Předsednictvo ministerské rady

Fond Ministerstvo sociální péče

Fond Ministerstvo zahraničních věcí – výstřižkový archiv

Fond Ministerstvo průmyslu obchodu a živností

Fond Ministerstvo spravedlnosti

Fond Ústředna obchodních a živnostenských komor

Fond Exportní ústav československý

Fond Československý ústav zahraniční

Státní oblastní archiv, Praha

Fond Obchodní a živnostenská komora Praha

Fond Českomoravská-Kolben-Daněk

Archiv České národní banky

Národní banka Československá

Živnostenská banka

Archiv Akademie věd ČR

Fond Orientální ústav

Fond Masarykova akademie práce

Fond Národohospodářský ústav při České akademii věd a umění

Archiv hlavního města Prahy

Společnost pro hospodářské a kulturní styky s Černomořím a Orientem

Svaz velkoobchodníků perskými koberci v republice Československé

Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv

Fond Ministerstvo národní obrany – Prezídium

National Archives, Londýn

Fond Foreign Office 371

Fond Foreign Office 416

Fond Colonial Office 248

Státní oblastní archiv Plzeň

Fond Škodovy závody, a. s., 1918–1938

Dobová periodika

Venkov

Národní listy

Zahraníční politika

Světový obchod

Širým světem

Oasa

Naše zahraničí

Československá emigrace

Čechoslovák

Krajan

Vystěhovalec

Emigrant

Vystěhovalecký zpravodaj Ministerstva sociální péče

Tištěné prameny

Výroční zprávy Komise pro vystěhovalectví a kolonisaci

Československá statistika zahraničního obchodu řada III (1924–1938)

Sbírka zákonů a nařízení RČS 1928–1931

Compass. Finanzielles Jahrbuch 1930–1938

Edice pramenů

Hurewitz, Jakob Coleman (ed.), *The Middle East and North Afrika in World Politics II*, New Heaven 1979.

Hurewitz, Jacob Coleman, *Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary Record*, vol. II, 1914–1956, Princeton 1958.

Hurewitz, Jacob Coleman, *Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary Record*, vol. I, 1535–1914, Princeton 1958.

Documents on British Foreign Policy, část II., vol. I–XV, London 1946–1973.

Literatura

- Abrahamian, Ervand, *A History of Modern Iran*, Cambridge 2008.
- Abrahamian, Ervand, *Iran between Two Revolutions*, New Persey 1982.
- Artzt Paul, *Wirtschafts und Verkehr Persiens*, Wien 1934.
- Auerhan, Jan, *Pokus o demografii zahraničních Čechů a Slováků*, Praha 1937.
- Auerhan, Jan, *Československé menšiny za hranicemi*, Praha 1918.
- Avery, Peter, *Modern Iran*, Cambridge 1965.
- Axworthy, Michael, *Dějiny Íránu*, Praha 2009.
- Bahrami, Alijomah, *Analyse und Bilanz der wirtschaftlich-industriellen Entwicklung in Iran von Amir Kabir bis zur Schwarzen Revolution 1848–1978*, disertační práce, Philips-Universität zu Marburg, 1988.
- Banani, Amin, *The Modernization of Iran 1921–1941*, Stanford 1961.
- Bareš, Ladislav – Veselý, Rudolf – Gombár, Eduard, *Dějiny Egypta*, Praha 2009.
- Barth, Boris – Faltus, Jozef – Křen, Jan – Kubů, Eduard (eds.), *Konkurence i partnerství. Německé a československé hospodářství v letech 1918–1945*, Praha 1999.
- Bharier, Julian, *Economic Development in Iran 1900–1970*, London 1971.
- Brandejs, Stanislav, *Náš vystěhovalecký problém a jeho finanční stránka*, Praha 1927.
- Bullard, Leader, *Large and Loving Privileges, The Capitulations in the Middle East and North Africa*, Glasgow 1960.
- Burda, Miroslav a kol., *Írán*, Praha 1975.
- Cronin, Stephanie, *The Army and the Creation of the Pahlavi State in Iran 1910–1926*, London 1997.

Cvrkal, Zdeněk, *Írán*, Praha 2007.

Dejmek, Jindřich, *Československo, jeho sousedé a velmoci ve 20. století*, Praha 2002.

Dejmek, Jindřich (ed.), *Československá zahraniční politika v roce 1938*, I. a II. díl, Praha 2000.

Dejmek, Jindřich (ed.), *Československá zahraniční politika v roce 1936*, I. a II. díl, Praha 2003.

Dejmek, Jindřich (ed.), *Československá zahraniční politika v roce 1937*, I. a II. díl, Praha 2007 a 2008.

Dolínek, Vladimír – Karlický, Vladimír – Vácha, Pavel, *České zbraně a střelivo*, Praha 1995.

Durmann, Kare, *Blízký východ ve světové politice 1918–1959*, Praha 1966.

Fathi, Asghar, *Role of the Traditional Leader in Modernization of Iran 1890–1910*, in: *International Journal of the Middle East Studies*, vol. 11. no. 1, 1980, s. 87–98.

Ferrier, Ronald, *The Iran Oil Industry*, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991, s. 639–701.

Fieldhouse, David Kenneth, *Western Imperialism in the Middle East (1914–1958)*, Oxford 2006.

Folprecht, Josef, *Naši krajané v cizině*, Praha 1940.

Folprecht, Josef, *Studie o povaze zahraničních krajanů*, Praha 1947.

Francev, Vladimír, *Exportní tančíky Praga*, Praha 2004.

Francev, Vladimír – Kliment, Charles, *Československá obrněná vozidla 1918–1948*, 2004.

Francev, Vladimír, *První exportní úspěch ČKD – Praga AH-IV*, I. část, in: *Bústán*, 8, 2005, s. 35–36.

Francev, Vladimír, *První exportní úspěch ČKD – Praga AH-IV*, II. část, in: *Bústán*, 8, 2005, s. 58.

Francev, Vladimír, *Exportní tančíky Praga*, Praha 2004.

Francev, Vladimír – Kliment, Charles, *Československá obrněná vozidla 1918–1948*, Praha 2004.

Franěk, Otakar, *Dějiny koncernu brněnské zbrojovky (1918–1939)*, Brno 1969.

Franěk, Otakar, *Dějiny koncernu brněnské zbrojovky. Zbraně pro celý svět*, 2. díl, Brno 1970.

Ferrier, Ronald, *The Iran Oil Industry*, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991, 639–704.

Fischer, Wolfram – van Houtte, Jan, A. – Kellenbenz, Hermann – Micek, Ilja – Vittinghoff, Friedrich (eds.), *Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte*, Stuttgart 1987.

Gluchoděd, V. C., *Problemy ekonomičeskogo razvitija Irana*, Moskva 1968.

Gombár, Eduard, *Moderní dějiny islámských zemí*, Praha 1999.

Greaves, Rose, *Iranian Relations with Great Britain and British India, 1798–1921*, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991, s. 426–458.

Hambly, Gavin R. G., *The Pahlavi Autocracy: Riza shah, 1921–1941*, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991, s. 213–243.

Hetteš, Karel, *České sklo na středním Východě*, in: *Nový Orient*, č. 2, roč. 20, 1965, s. 56–57.

Holásek, Petr – Kubů, Eduard, *Zahraniční politika buržoázneho Československa k niektorým štátom Ázie a Afriky*, in: *Historický časopis* 34, 1986, 4, s. 536–563.

- Hříbek, Josef, *V zemi lva a slunce. Črty z cest napříč Persií*, 2. díl, Praha 1927.
- Chenciner, Robert – Magomedkhanov Magomedkhan, Persian Exports to Russia from the Sixteenth to the Nineteenth Century, in: *Iran*, vol. 30, 1992, s. 123–130.
- Issawi, Charles, *The Economic History of Iran 1800–1914*, Chicago 1971.
- Issawi, Charles, *De-Industrialisation and Re-Industrialisation in the Middle East since 1800*, in: *International Journal of Middle East Studies*, vol. 12, č. 4, 1980, s. 469–479.
- Issawi, Charles, *European Economic Penetration 1872–1921*, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991, s. 590–607.
- Issawi, Charles, *De-Industrialization and Re-Industrialization in the Middle East since 1800*, in: *International Journal of the Middle East Studies*, vol. 12, No. 4, 1980, s. 469–479.
- Janáček, František, *Největší zbrojovka monarchie 1859–1918*, Praha 1990.
- Janoušek, Jiří, *Československé dělostřelectvo 1918–1939*, Praha 2007.
- Jánský, Karel, *Kam se vystěhovat*, Praha 1938.
- Jelínek, Jaroslav, *Organizační vývoj ČKD v 30. letech*, diplomová práce, obhájeno na ÚHSD, FF UK 2010.
- Jiránek, Tomáš, *Exportní ústav československý (1934–1944)*, *Hospodářské dějiny – Economic History*, XX., 1992, s. 209–258.
- Jíša, Václav – Vaněk, Alois, *Škodovy závody 1918–1938*, Praha 1962.
- Jůnová Macková, Adéla – Navrátilová, Hana – Havlůjová, Hana – Jůn, Libor, *Krásný, báječný, nešťastný Egypt!*, Praha 2009.
- Jůnová Macková, Adéla, *Čechoslováci v Káhiře. Manželé Haisovi*, in: Obuchová, L. (ed), *Krajané ve starém Orientu*, Praha 2008, s. 62–68.
- Kárník, Zdeněk, *České země v éře První republiky (1918–1938)*, díl I.–III. Praha 2002 a 2003.

- Karlický, Vladimír *K dějinám koncernu Českomoravská-Kolben-Daněk v 1. republice*, Praha 1951, dizertační práce.
- Karlický, Vladimír, *Československé dělostřelecké zbraně*, Praha 1975.
- Karlický, Vladimír a kol., *Svět okřídleného šípku. Koncern Škoda Plzeň 1918–1945*, Plzeň 1999.
- Kaser, Michael Charles – E. A. Radice (eds.), *The Economic History of Eastern Europe 1919–1975, vol. I-II, Interwar Policy, the War and Reconstruction*, Oxford 1985 a 1986.
- Katouzian, Homa, *The Campaign against the Anglo-Iranian Agreement of 1919*, in: *British Journal of Middle Eastern Studies*, 1998, roč. 25, č. 1, 5–46.
- Kazemzadeh, F., *Iranian relations with Russia and the Soviet Union, to 1921*, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991, s. 338–340.
- Kia, Abbas Chamseddine, *Essai sur l'Histoire Industrielle de l'Iran*, Paris 1939, dizertační práce.
- Klíma, Stanislav, *Čechové a Slováci za hranicemi*, Praha 1925.
- Klusoň, Tomáš, *Československo-arabské vztahy v meziválečném období. Politické a hospodářské vztahy meziválečného Československa k arabským zemím Blízkého východu*, diplomová práce obhájená na ÚSD, FF UK v Praze 2010.
- Kolář, Jan, *Na vlnách revoluce a v zemi věčných ohňů*, Praha 1936.
- Kubů, Eduard – Jakubec, Ivan, *Hamburk a jeho úloha v československém zahraničním obchodu meziválečného období (Přístavní pásmo, doprava po Labi a hamburský reexport)*, *Hospodářské dějiny*, sv. 20, Praha, 1992, s. 127–166.
- Kubů, Eduard – Pátek, Jaroslav, *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*, Praha 2000.
- Kupa, M., *Írán: Příručka pro zahraniční obchod*, Praha 1948.
- Lacina, Vlastislav, *Zlatá léta československého hospodářství 1918–1928*, Praha 2000.

Lacina, Vlastislav, *Zahraniční obchod v letech první Československé republiky*, in: Český časopis historický 95, 1997, s. 110–137.

Lacina, Vlastislav – Slezák, Lubomír, *Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR*, Praha 1994.

Lacina, Vlastislav – Hájek, Jan, *Kdy nám bylo nejlépe*, Praha 2002.

Lenczowski, George, *Russia and the West in Iran 1918–1948*, New York 1949.

Maclachlan, K. S., *Economic Development, 1921–1979*, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991, s. 608–638.

Majd, Mohammad Gholi, *Great Britain and Reza Shah. The Plunder of Iran 1921–1941*, Gainesville 2001.

Marková, Cyrila, *Počátky průmyslové revoluce v Íránu*, in: Nový Orient, 26, 1971, č. 7, s. 201–202.

Matin, I. – Daftari, A. Ch., *La suppression des capitulations en Perse*, Paris 1930.

Mesároš, Oldřich, *Výroba a obchod se zbraněmi v ČSR mezi dvěma světovými válkami*, in: Průcha, Václav, (ed.), *Acta oeconomica pragensia. Vědecký sborník vysoké školy ekonomické v Praze. Z hospodářských a sociálních dějin Československa 1919–1992. K 80. výročí vzniku ČR*, Praha 1998, s. 50–65.

Mézl, František, *Výklad zákona o vystěhovalectví a prováděcího nařízení k němu*, Praha 1924.

Millspaugh, Arthur C., *Americans in Persia*, Washington 1946.

Musil, Alois, *Země Arijců. Nový Iran. Nový Afganistan*, Praha 1936.

Musil, Alois, *Věci perské*, in: *Zahraniční politika*, roč. 4, 1925, I. díl s. 1360–1376, II. díl s. 1490–1506 a III. díl s. 1547–1562.

Musil, Alois, *Naše úkoly v orientalistice a v orientě*, Praha 1920 (= Zvláštní otisk z Naší doby, roč. XXVII, č. 3–4, s. 2–20).

- Myška, Milan, *Problémy a metody hospodářských dějin*, Ostrava 2010.
- Němeček, Jan, *Soumrak a úsvit československé diplomacie: 15. březen 1939 a československé zastupitelské úřady*, Praha 2008.
- Novák, Petr, *Počátky československo-tureckých vztahů 1918–1926*, FF UK. Rigorózní práce obhájena na ÚSD, FF UK v Praze 2006.
- Olšovský, Rudolf, *Světový obchod a Československo*, Praha 1961.
- Olšovský, Rudolf, *Stručný hospodářský vývoj Československa do roku 1955*, Praha 1969.
- Owen, Roger, *The Middle East in the World Economy 1800–1914*, London – New York 1981.
- Owen, Roger, *State, Power and Politics in the Making of the Modern Middle East*, London – New York 2007.
- Owen, Roger – Pamuk, Seuket, *A History of Middle East Economies in the Twentieth Century*, London 1998.
- Padesát let Kolbenky (1896–1946)*, Praha 1946.
- Pejčoch, Ivo, *Tanky Praga. Historie obrněných vozidel ČKD 1918–1956*, Cheb 2007.
- Pelantová, Růžena *Co má vědět každý vystěhovalec*, b. m., b. r.
- Pélissié du Rausas, L. G., *Le régime des capitulations dans l'empire otoman I.-II.*, Paris 1910–1911.
- Petráň, Josef – Fuchs, Vilém, *90 let práce a bojů*, Praha 1961.
- Popelínský, Lubomír, *Československé automatické zbraně a jejich tvůrci*, Praha 1999.
- Procházka, Jan Břetislav, *Írán*, Praha 1941.
- Procházka, Jan Břetislav, *Automobilem kolem světa: 27 000 km silnicí, pouští, pralesem*. Praha 1938.

Průcha, Václav a kol., *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, I. díl, Brno 2004.

Průručka Čechoslováků v cizině, b. m. b. r.

Průručka o navázání diplomatických styků a diplomatické zastoupení Československa v cizině a cizích zemích v Československu 1918–1985, Federální ministerstvo zahraničních věcí, Archivně dokumentační odbor, 1987.

Rabizade, M. M., *Razvitije kapitaličeskogo predprinimatelstva v promyšlennosti Irana v 30-ch godov 20 veka*, Baku 1970.

Roith, Karel, *Z Baku do Teheránu*, Praha 1919.

Rychlík, Jan, *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848–1989*, Praha 2007.

Rypka, Jan, *Íránský poutník*, Praha 1947.

Sadr-Nabawi, Rampur, *Die Wirtschaft der Iran Während des Zweiten Weltkrieges*, disertační práce, Ruprecht Karl Universität, Heidelberg 1972.

Saikal, Amin, *Iranian Foreign Policy, 1921–1979*, in: P. Avery – G. Hambly – Ch. Melville (eds.), *The Cambridge History of Iran. From Nadir Shah to the Islamic Republic*, vol. 7, Cambridge 1991, s. 426–458.

Seyf, Ahmad, *The Carpet Trade and the Economy of Iran 1870–1906*, in: *Iran*, vol. 30, 1992, s. 139–143.

Seyf, Ahmad, *Production of Sugar in Iran in the Nineteenth Century*, in: *Iran*, vol. 32, 1994, s. 99–105.

Seyf, Ahmad, *Foreign Trade and the Economy of Iran in the Nineteenth Century*, in: *Iran*, vol. 34, 1996, s. 117–128.

Sekanina, Milan, *Kdy nám bylo nejhůře*, Praha 2004.

Schneider, Jürgen – Schwarzer, Oskar – Denzel, Markus A. (eds.), *Währungen der Welt II. Europäische und nordamerikanische Devisenkurse (1914–1951)*, Stuttgart 1997.

Schubert, Miroslav, *Hospodářská situace Persie*, in: *Zahraniční politika*, roč. 11, 1932, s. 899–905.

Schuster, William Morgan, *The Strangling of Persia*, New York 1912.

de Novo, John A., *American Interests and Policies in the Middle East 1900–1930*, Minneapolis 1963.

Sicker, Martin, *The Middle East in the Twentieth Century*, London 2001.

Šáda, Miroslav et al., *Umlčené zbraně: československá zbrojní výroba 1918–1939*, Praha 1966.

Španihel, Jaroslav, *Adresář zahraničních Čechů*, Praha 1911.

Štědroňský, František, *Zahraniční krajanské noviny, časopisy a kalendáře do roku 1938*, Praha 1958.

Tůma, Adolf, *Postavy našeho motorismu*, Praha 1941.

Upton, Joseph M., *The History of Modern Iran an Interpretation*, Cambridge 1961.

Vaculík, Jaroslav, *Češi v cizině 1850–1938*, Brno 2009.

Věstník Orientálního ústavu za desetiletí 1928–1938, Praha 1938.

Vrba, Josef, *Stará Persie – Nový Írán*, Praha 1939.

Wanner, Jan, *Írán a německý imperialismus*, Praha 1973.

Wanner, Jan, *Hospodářské přeměny v Íránu 1921–1941*, in: Josef Haubelt – Jan Wanner (eds.), *Studie z obecných dějin, Sborník historických prací k šedesátým narozeninám Prof. Dr. Oldřicha Říhy, DrSc.*, Praha 1972, s. 133–155.

Weinryb, Bernard D., *Industrial Development of the Near East*, in: *The Quarterly Journal of Economics*, vol. 61, no. 3, 1947, s. 471–499.

Yapp, Malcolm Edward, *The Making of the Modern Near East 1792–1923*, London 1987.

Yapp, Malcolm Edward, *The Near East since the first World War*, London 1996.

Zahradníček, Vladimír – Linková, Marcela, *Krajanská sbírka Knihovny Náprstkova muzea, soupis českých a slovenských krajanských tisků zahraničních a literatury o českém a slovenském vystěhovalectví*, Praha 1994.

Zudová-Lešková, Zlatica, *Zapomenutá elita. Českoslovenští vojenští diplomaté 1938–1945*, Praha 2011.